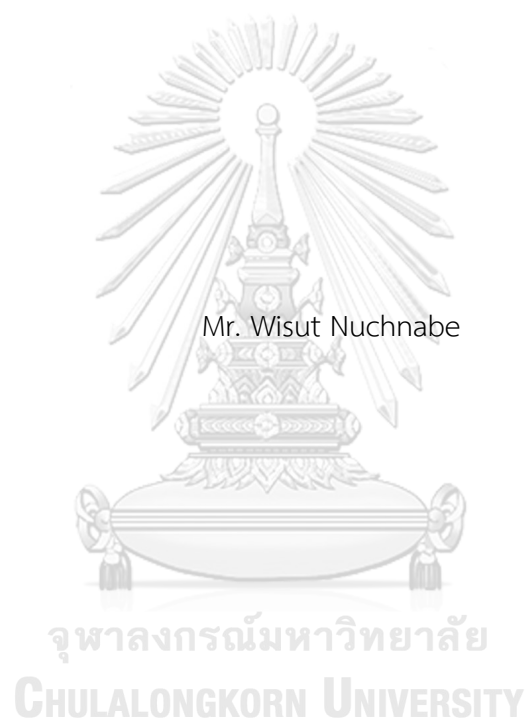

การศึกษาคุณลักษณะที่วางของตลกบริเวณชุมชนตลกศิลป์-ตลกตึกดิน เขตพระนคร
กรุงเทพมหานคร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2561
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A STUDY OF SPATIAL QUALITY OF *TROK* IN TROK SIN-TROK TUEK DIN COMMUNITY,
PHRA NAKHON DISTRICT, BANGKOK.

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Architecture in Architecture
Department of Architecture
Faculty of Architecture
Chulalongkorn University
Academic Year 2018
Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของตออบบริเวณชุมชนตออบ ศิลป์-ตออบตึกดิน เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
โดย	นายวิสุทธิ์ นุชนาปี
สาขาวิชา	สถาปัตยกรรม
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วาริชา วงศ์พยัต

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะจฤดี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. หม่อมหลวงปิยลดา ทวีปรั้งชีพ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วาริชา วงศ์พยัต)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชศรี ภัคดีสุขเจริญ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.ฐานิศวร์ เจริญพงศ์)

วิสุทธิ์ นุชนาปี : การศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึก
ดิน เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร. (A STUDY OF SPATIAL QUALITY OF
TROK IN TROK SIN-TROK TUEK DIN COMMUNITY, PHRA NAKHON DISTRICT,
BANGKOK.) อ.ที่ปรึกษาหลัก : ผศ. ดร.วาริชา วงศ์พยัต

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของ “ตรอก” ในเขตชุมชนเมืองเก่า ผ่าน
กรณีศึกษาชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ
ศึกษาการอยู่อาศัยทางสังคมของมนุษย์ ผ่านทฤษฎีทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรมและการอยู่อาศัย
สถาปัตยกรรมเป็นกรอบในการวิเคราะห์

งานวิจัยเริ่มต้นจากการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องราวของย่านและชุมชน สู่อารมณ์
การใช้สอยที่ว่างภายในตรอก โดยอาศัยข้อมูลภาคสนามจากแผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอก
ในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” และ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” ด้วยการบันทึกพฤติกรรม
สัญจรบนตรอกโดยวิธีการสะกดรอยและการบันทึกพฤติกรรมการครอบครองที่ว่างบนตรอกโดย
วิธีการจับภาพช่วงเวลาตามลำดับ ผ่านมิติของผู้ใช้งานตรอกประกอบด้วยคนในพื้นที่และคนนอก
พื้นที่ และมิติของเวลาทั้งในวันธรรมดาและวันสุดสัปดาห์ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์
ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอกในบทบาท “ทางแห่งชีวิต”
และ “ที่แห่งชีวิต” ผ่านแผนที่แสดงความเข้มข้นของการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก สู่อารมณ์
คุณลักษณะที่ว่างของตรอกในฐานะ “พื้นที่รองรับชีวิต” ซึ่งส่งผลให้ตรอกในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอก
ตึกดินเป็นพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยทางสังคมที่มีชีวิตชีวา

โดยสรุป สารสำคัญของคุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึก
ดิน ประกอบด้วย ที่ว่างที่ให้ประสบการณ์อันหลากหลาย ที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิต ที่ว่างที่ซ่อน
อยู่ในที่ว่าง ที่ว่างที่รองรับมิติการใช้สอยอันหลากหลาย และที่ว่างที่มีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนการ
ใช้สอย

สาขาวิชา สถาปัตยกรรม

ลายมือชื่อนิสิต

ปีการศึกษา 2561

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

6073338925 : MAJOR ARCHITECTURE

KEYWORD: SPATIAL QUALITY, TROK, ALLEYWAY, TROK SIN-TROK TUEK DIN,
URBAN COMMUNITY

Wisut Nuchnabe : A STUDY OF SPATIAL QUALITY OF *TROK* IN TROK SIN-TROK TUEK DIN COMMUNITY, PHRA NAKHON DISTRICT, BANGKOK.. Advisor:
Asst. Prof. Waricha Wongphyat, Ph.D.

This research is a study of spatial quality of alleyways in an urban community, named *Trok Sin- Trok Tuek Din* community, located in Phra Nakhon District, Bangkok. Grounded in the framework of architectural psychology and dwelling, it aims to examine the collective mode of dwelling of these alleyways.

The research began with a historical study of the community and its inhabitants. Next, it focused on the spatial usage of the *trok*. Base on field surveys, i.e. tracking and taking snap shots, the research collected movement activities and static activities of different types of users, i.e. insiders and outsiders, during weekdays and weekends. Accordingly, it analyzed the relationship between physical and spatial aspects of the *trok*, in terms of “path of life” and “place of life” through the overlaid movement and static activities maps. Finally, the research synthesized the spatial quality of the case study that could help enhance the liveness of collective dwelling of the city.

In conclusions, the essential attributes of *trok* at *Trok Sin-Trok Tuek Din* community consist of the multi-experiential space, the dialogical space, the spaces within space, the multifunctional space, and the polychronic space.

Field of Study: Architecture

Student's Signature

Academic Year: 2018

Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีจากความช่วยเหลืออย่างดียิ่งของชาวชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน ที่เป็นดังคุณครูที่ถ่ายทอดวิชาการอยู่อาศัยทางสังคมในชุมชนเมืองเก่า ทั้งในรูปแบบการให้ข้อมูลที่มีประโยชน์ การให้ความช่วยเหลือทั้งกำลังกายและกำลังใจในระหว่างการเก็บข้อมูลภาคสนาม การต้อนรับอย่างเป็นกันเอง และการยินยอมให้เข้าไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมชีวิตในหลากหลายโอกาส ทั้งผู้ที่ได้กล่าวถึงไว้ในวิทยานิพนธ์และผู้ที่ไม่ได้กล่าวถึง ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วาริษา วงศ์พยัต ที่ให้คำแนะนำ ข้อคิดเห็น และกำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์ด้วยความเมตตาโดยตลอด และขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.หม่อมหลวงปิยลดา ทวีปรั้งชีพริ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.ฐานิศวร์ เจริญพงศ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไชศรี ภักดิ์สุขเจริญ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร คณะกรรมการการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้ข้อคิดและคำแนะนำที่เป็นประโยชน์กับวิทยานิพนธ์เป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณ ทุนสำหรับการค้นคว้าวิจัยจากมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ที่ให้สนับสนุนการศึกษาในการวิจัยในครั้งนี้

ท้ายสุดนี้ ขอขอบคุณ บิดา มารดา และครอบครัวที่ให้กำลังใจและความช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์มาโดยตลอด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

วิสุทธิ์ นุชนาปี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญรูป.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1. ความเป็นมาของการวิจัย	1
1.2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
1.3. ขอบเขตของการศึกษา.....	3
1.4. ระเบียบวิธีของการศึกษา.....	5
1.5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
บทที่ 2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
2.1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	7
2.1.1. ทฤษฎีการอยู่อาศัยของมนุษย์ (Dwelling).....	7
2.1.1.1. ระดับของการอยู่อาศัย.....	8
2.1.1.2. ทรอก พื้นที่อยู่อาศัยระดับสังคม	8
2.1.2. ภาพเมืองในใจ (The Image of the City).....	10
2.1.2.1. ทาง (paths).....	10
2.1.2.2. เส้นแนวขอบเขต ตะเข็บ (edges).....	10
2.1.2.3. ย่าน สถานที่ ถิ่น (districts)	10
2.1.2.4. จุดเชื่อมต่อ จุดตัด (nodes).....	11

2.1.2.5. ที่หมายตา (landmarks).....	11
2.1.3. แบบแผนการใช้สอยที่ว่างของมนุษย์ (Proxemics)	11
2.1.3.1. ที่ว่างแบบถาวร (fixed-feature space).....	12
2.1.3.2. ที่ว่างแบบกึ่งถาวร (semifixed-feature space).....	12
2.1.3.3. ที่ว่างแบบไม่เป็นทางการ (informal space).....	12
2.1.4. ระบบการปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ (Primary Message System, PMS)	13
2.1.4.1. ระบบการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลก (interaction).....	13
2.1.4.2. ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (association)	14
2.1.4.3. ระบบการเลี้ยงชีพ (subsistence)	14
2.1.4.4. ระบบการปฏิสัมพันธ์ของชายหญิง (bisexuality)	14
2.1.4.5. ระบบเทศะปฏิสัมพันธ์ (territoriality).....	14
2.1.4.6. ระบบกาละปฏิสัมพันธ์ (temporality)	14
2.1.4.7. ระบบการเรียนรู้ (learning).....	15
2.1.4.8. ระบบการเล่น (play).....	15
2.1.4.9. ระบบป้องกันตัว (defense).....	15
2.1.4.10. ระบบการใช้โลก (exploitation).....	15
2.1.5. การรับรู้ที่ว่างหลากหลายสัมผัส (Multisensory Perception of Space).....	16
2.1.5.1. อุปกรณ์รับรู้ระยะไกล (distance receptors).....	16
2.1.5.2. อุปกรณ์รับรู้ระยะใกล้ (intermediate receptors).....	16
2.2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	18
2.2.1. เอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่นในย่านชุมชนคลองไผ่-สะพานหัน โดย กนกวรรณ หิรัญรัตน์	18
2.2.2. การใช้สอยที่ว่างในตลาด: กรณีศึกษาตลาดตรอกหม้อ แขวงวัดราชบพิธ กรุงเทพมหานคร โดยดำเนิน เตชะใหม่	19

2.2.3. Sustaining Urban Spatial Network of Historical Communities through the Reuse of Temple Grounds and Social Space: A Case Study of Rattanakosin, Bangkok. โดยไชศรี ภัคดีสุขเจริญ.....	20
2.2.4. Mapping the Lived Experiences of Bangkok’s Soi โดยดาวิณี บุญธรรม.....	21
2.2.5. The Liminal Nature of Alleyways: Understanding the Alleyway Roji as a ‘Boundary’ between Past and Present. โดย Heide Imai.....	22
บทที่ 3 การศึกษาประวัติศาสตร์และเรื่องราวของชุมชน.....	24
3.1. การศึกษาประวัติศาสตร์ของย่านเสาชิงช้า บริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน	24
3.1.1. ช่วงที่หนึ่ง: สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	26
3.1.2. ช่วงที่สอง: สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง	28
3.1.3. ช่วงที่สาม: สมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน.....	32
3.2. การศึกษาเรื่องราวชีวิตบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน	36
3.2.1. ช่วงที่หนึ่ง: ชุมชนสองฝั่งคลอง “ตรอกศิลป์และตรอกตี๊กดิน”	39
3.2.2. ช่วงที่สอง: ชุมชนเชื่อมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน”	42
3.2.3. ช่วงที่สาม: ชุมชนร่วมคลอง “ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน”	44
บทที่ 4 การศึกษาการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก	47
4.1. การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง”	49
4.1.1. ตรอกแห่งการเชื่อมโยงผู้คนเข้าสู่พื้นที่ (move to).....	63
4.1.1.1. พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่	63
4.1.1.2. พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนนอกพื้นที่	64
4.1.2. ตรอกแห่งการเชื่อมโยงผู้คนสู่พื้นที่โดยรอบ (move through).....	66
4.1.2.1. พฤติกรรมการสัญจรไปยังพื้นที่โดยรอบของคนนอกพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง	66
4.1.2.2. พฤติกรรมการสัญจรไปยังพื้นที่โดยรอบของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทาง....	66
4.2. การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์”	68
4.2.1. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่.....	82

4.2.1.1. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง	82
4.2.1.2. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทาง	85
4.2.2. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่	86
4.2.2.1. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง	86
4.2.2.2. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทาง	86
บทที่ 5 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก.....	88
5.1. การศึกษามิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต”	88
5.1.1. รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต” ของคนในพื้นที่	101
5.1.2. รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต” ของคนนอกพื้นที่.....	104
5.2. การศึกษามิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต”	107
5.2.1. รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต” ของคนในพื้นที่	120
5.2.2. รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต” ของคนนอกพื้นที่.....	122
บทที่ 6 คุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน	125
6.1. พื้นที่รองรับชีวิตของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน	125
6.1.1. พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน	128
6.1.1.1. ที่นั่งริมน้ำท้ายชุมชน: จุดพักริมทางของแขกผู้มาเยือน	128
6.1.1.2. ร้านค้า แผงลอยต้นตรอกตึกดิน: พื้นที่ทำกินของคนคั่นถิ่น.....	131
6.1.2. พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดตัดของระบบทางภายในชุมชน	135
6.1.2.1. สวนหย่อมหน้าบ้านต้นตรอกศิลป์: จุดพบปะสังสรรค์ของชุมชน.....	135
6.1.2.2. มุมรถเข็นขายอาหารกลางตรอกศิลป์: จุดแลกเปลี่ยนข่าวสารชุมชน	137
6.1.2.3. ลานเล็กท้ายตรอกศิลป์: พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของชุมชน	139
6.1.2.4. สะพานท้ายชุมชน: พื้นที่ร่วมทำงานของชุมชน.....	141
6.1.3. พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก	144
6.1.3.1. หน้าประตูบ้านใกล้จุดตัดกลางตรอกศิลป์: จุดเอกเขนกของคนสูงวัย.....	145

6.1.3.2. สวนหย่อมหน้าบ้านท้ายตรอกศิลป์: มุมร่วมวงอาหารของคน 3 วัย.....	146
6.1.3.3. ม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดิน: จุดแวะพูดคุยของบ้านใกล้เรือนเคียง.	148
6.1.3.4. ลานใต้ต้นไม้ท้ายตรอกตึกดิน: พื้นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชน.....	149
6.1.3.5. บ้านริมทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน: มุมนั่งเล่นริมน้ำของครอบครัว.....	151
6.1.3.6. เรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน: ห้องโถงกลางร่วมกันของชุมชน.....	152
6.1.3.7. โรงแรมท้ายตรอกตึกดิน: สวนสาธารณะริมน้ำของชุมชน.....	155
6.2. บทสรุปคุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน.....	157
6.2.1. ตรอก: ที่ว่างที่ให้ประสบการณ์อันหลากหลาย (multi-experiential space).....	158
6.2.2. ตรอก: ที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิต (dialogical space).....	161
6.2.3. ตรอก: ที่ว่างที่ซ่อนอยู่ในที่ว่าง (spaces within space).....	164
6.2.4. ตรอก: ที่ว่างที่รองรับมิติการใช้สอยอันหลากหลาย (multifunctional space).....	165
6.2.5. ตรอก: ที่ว่างที่มีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนการใช้สอย (polychronic space).....	166
6.3. การสานต่อบทเรียนจากตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน.....	167
บรรณานุกรม.....	170
ภาคผนวก.....	174
ประวัติผู้เขียน.....	176

สารบัญรูป

หน้า

รูปที่ 1: สถานที่ตั้งของพื้นที่กรณีศึกษาตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินและบริบทโดยรอบ	4
รูปที่ 2: ขอบเขตพื้นที่การศึกษาตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ประกอบด้วย ตรอกศิลป์ ตรอกตึกดิน และทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน	5
รูปที่ 3: องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง	26
รูปที่ 4: องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง	28
รูปที่ 5-6: แผนที่กรุงรัตนโกสินทร์ปี พ.ศ.2430และพ.ศ.2450 แสดงตำแหน่งของตึกดินและชุมชน โดยรอบ เพื่อเปรียบเทียบตำแหน่งของชุมชนสมัยก่อนสร้างและหลังสร้างถนนราชดำเนิน	30
รูปที่ 7: องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน	32
รูปที่ 8-9: พัฒนาการขององค์ประกอบและบริบทโดยรอบของวัดมหรณพารามปี 2475 (รูปซ้าย) และ 2550 (รูปขวา)	34
รูปที่ 10: แผนที่แสดงตำแหน่งของบ้านผู้ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์เรื่องราวและพัฒนาการในชุมชน ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน	36
รูปที่ 11: องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนสองฝั่งคลอง “ตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน”	39
รูปที่ 12: องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนเชื่อมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน”	42
รูปที่ 13: องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนร่วมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน”	44
รูปที่ 14: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 08.00-09.00 น. เป็นช่วงที่คนในพื้นที่จะเริ่มเดินออกจากชุมชนไปยังพื้นที่อื่นๆ โดยรอบ	51
รูปที่ 15: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 10.00-11.00 น. เป็นช่วงที่มีการสัญจรน้อยที่สุดและมักถูกใช้เป็นทางลัดโดยคนนอกพื้นที่	52
รูปที่ 16: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 12.00-13.00 น. เป็นช่วงเวลาพักกลางวันของคนนอกพื้นที่ โดยจะใช้ตรอกเพื่อเดินเข้าสู่พื้นที่และใช้เป็นทางลัดเพื่อไปยังพื้นที่อื่น ซึ่งพบเห็นได้อย่างเด่นชัดในบริเวณตรอกตึกดิน	53

รูปที่ 17: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 14.00-15.00 น. เป็นช่วงเวลาที่ถูกใช้เส้นทางลัดโดยคนนอกพื้นที่ ซึ่งปรากฏเด่นชัดที่บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน 54

รูปที่ 18: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 16.00-17.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีการสัญจรของคนนอกพื้นที่มากที่สุดทั้งการเดินเข้าสู่พื้นที่และการใช้ตรอกเป็นทางลัด 55

รูปที่ 19: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 17.00-18.00 น. เป็นช่วงเวลาที่คนในพื้นที่จะกลับเข้าสู่ชุมชน โดยจะพบกิจกรรมการพบปะพูดคุยระหว่างทางในลักษณะที่เป็นพื้นที่เล็กๆ เชื่อมต่อกันซึ่งเด่นชัดในตรอกศิลป์..... 56

รูปที่ 20: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 08.00-09.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มิจิจกรรมการพบปะพูดคุยของคนในพื้นที่อย่างเด่นชัด 57

รูปที่ 21: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 10.00-11.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มิจิจกรรมการสัญจรน้อยที่สุดทั้งคนนอกพื้นที่และคนในพื้นที่ 58

รูปที่ 22: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 12.00-13.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีคนนอกพื้นที่จะเดินเข้ามายังชุมชนและใช้ตรอกเป็นทางลัดของเมือง ซึ่งปรากฏเด่นชัดในตรอกศิลป์..... 59

รูปที่ 23: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 14.00-15.00 น. เป็นช่วงเวลามีคนนอกพื้นที่จะเดินเข้ามายังชุมชนและใช้ตรอกเป็นทางลัดของเมือง ซึ่งเห็นได้อย่างเด่นชัดบริเวณทางเดินริมน้ำของชุมชน 60

รูปที่ 24: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 16.00-17.00 น. เป็นช่วงที่มีการสัญจรของคนในพื้นที่อย่างเด่นชัด ซึ่งมีลักษณะเป็นการเดินอย่างมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างทางโดยเฉพาะในบริเวณตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน..... 61

รูปที่ 25: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 17.00-18.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีการเดินของคนในพื้นที่อย่างเด่นชัด ซึ่งมีลักษณะเป็นการเดินอย่างมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างทางโดยเฉพาะในบริเวณตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน..... 62

รูปที่ 26: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 10.00-11.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีการรวมกลุ่มการใช้ที่ว่างร่วมกันของคนในพื้นที่ เช่น สะพานท้ายชุมชน ต้นตรอกตึกดิน เป็นต้น..... 70

- รูปที่ 27: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 12.00-13.00 น. เป็นช่วงเวลาที่การใช้สอยที่ว่างของคนนอกพื้นที่อย่างเด่นชัดโดยเฉพาะบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน..... 71
- รูปที่ 28: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 14.00-15.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีการครอบครองที่ว่างของทั้งคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ในปริมาณที่น้อย ซึ่งมักเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในอาคารเท่านั้น..... 72
- รูปที่ 29: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 16.00-17.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เกิดกิจกรรมทางสังคมของคนในชุมชนขึ้นอย่างเด่นชัด เช่น บริเวณต้นตรอก จุดตัดของระบบทาง และพื้นที่หน้าบ้านของคนในชุมชน 73
- รูปที่ 30: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 17.00-18.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เกิดกิจกรรมทางสังคมอย่างเข้มข้น มีลักษณะเป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่เชื่อมต่อกันตามแนวยาวของตรอก 74
- รูปที่ 31: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 08.00-09.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เกิดพื้นที่ทางสังคมขนาดเล็กบริเวณหน้าบ้านของคนในชุมชน 75
- รูปที่ 32: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 10.00-11.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มึกิจกรรมการถักทอวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นพื้นที่ขนาดเล็กเชื่อมต่อกันตามแนวยาวของตรอก 76
- รูปที่ 33: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 12.00-13.00 น. เป็นช่วงที่มีการใช้สอยที่ว่างของคนในพื้นที่ในปริมาณไม่มากนัก ในขณะที่คนนอกพื้นที่จะมีการครอบครองที่ว่างอย่างเข้มข้นที่บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน 77
- รูปที่ 34: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 14.00-15.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เริ่มเกิดกิจกรรมการรวมกลุ่มทางสังคมของคนในพื้นที่ซึ่งมักปรากฏบริเวณหน้าบ้านและจุดตัดของระบบทาง 78
- รูปที่ 35: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 16.00-17.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างเพื่อรองรับกิจกรรมการรวมกลุ่มทางสังคมของคนในพื้นที่อย่างเด่นชัดโดยเฉพาะพื้นที่ทางด้านในสุดของชุมชน..... 79

รูปที่ 36: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดส์ปดาศ์ เวลา 17.00-18.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีการครอบครองที่ว่างโดยคนในพื้นที่เพื่อการทำกิจกรรมเชิงสังคมปรากฏเด่นชัดที่บริเวณจุดตัดของระบบทางและพื้นที่หน้าบ้านของคนในพื้นที่	80
รูปที่ 37: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ในเทศกาลงานชีวิต..	81
รูปที่ 38-39: การทำบุญในวันสงกรานต์ชุมชนตรอกศิลป์บริเวณท้ายชุมชนตรอกศิลป์	83
รูปที่ 40-41: ในวันสงกรานต์ของชุมชนตรอกตึกดินบริเวณต้นตรอกตึกดิน.....	84
รูปที่ 42-43: การทำบุญชุมชนตรอกตึกดินบริเวณบ้านใต้ต้นโพธิ์	84
รูปที่ 44-45: กิจกรรมรื่นเริงสร้างสรรค์ในช่วงวันปีใหม่ของชุมชนตรอกศิลป์ (รูปถ่าย) และตรอกตึกดินในช่วงเวลาพบค่า (รูปขวา).....	84
รูปที่ 46-47: กิจกรรมวันเด็กแห่งชาติของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ที่บริเวณต้นตรอกศิลป์	84
รูปที่ 48: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกศิลป์ของคนในพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นกระเปาะของกิจกรรมเชื่อมต่อกันตามแนวยาวของตรอก	89
รูปที่ 49: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกศิลป์ของคนในพื้นที่ในวันสุดส์ปดาศ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นกระเปาะของกิจกรรมที่มีความเข้มข้นเป็นพิเศษในบริเวณพื้นที่ด้านในสุดของชุมชน	90
รูปที่ 50: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกศิลป์ของคนนอกพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนที่กระจายตัวไปตามแนวยาวของตรอก เพื่ออ้างอิงตำแหน่งที่โดยใช้ระยะเวลาสั้นๆ เพียงเท่านั้นและมักไม่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างการสัญจร.....	91
รูปที่ 51: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกศิลป์ของคนนอกพื้นที่ในวันสุดส์ปดาศ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนที่กระจายตัวไปตามแนวยาวของตรอก เพื่ออ้างอิงตำแหน่งที่โดยใช้ระยะเวลาสั้นๆ เพียงเท่านั้นและมักไม่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างการสัญจร	92
รูปที่ 52: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกตึกดินของคนในพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนอย่างเข้มข้นที่บริเวณครั้งแรกของตรอกเพียงเท่านั้น	93
รูปที่ 53: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกตึกดินของคนในพื้นที่ในวันสุดส์ปดาศ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนอย่างเข้มข้นที่บริเวณครั้งแรกของตรอกเพียงเท่านั้น ...	94

รูปที่ 54: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกตีกดินของคนนอกพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนอย่างเข้มข้นที่บริเวณครึ่งแรกของตรอกคล้ายกับคนในพื้นที่	95
รูปที่ 55: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกตีกดินของคนนอกพื้นที่ในวันสุดสัปดาห์ ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนอย่างเข้มข้นที่บริเวณครึ่งแรกของตรอกและบริเวณจุดตัดของระบบทางด้านในชุมชน	96
รูปที่ 56: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนในพื้นที่ ในวันธรรมดา จะมีความเข้มข้นของกิจกรรมค่อนข้างน้อยหรือแทบจะไม่เกิดกิจกรรม...	97
รูปที่ 57: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนในพื้นที่ ในวันสุดสัปดาห์ จะมีความเข้มข้นของกิจกรรมค่อนข้างน้อยหรือแทบจะไม่เกิดกิจกรรม	98
รูปที่ 58: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนนอกพื้นที่ ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนแบบใช้ระยะเวลาสั้นๆ และจุดนั่งพักผ่อนริมทางที่ใช้เวลานาน จะมีความเข้มข้นสูงสุดที่บริเวณทางเดินทางทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชันต์ดา..	99
รูปที่ 59: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนนอกพื้นที่ ในวันสุดสัปดาห์ ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนแบบใช้ระยะเวลาสั้นๆ และจุดนั่งพักผ่อนริมทางที่ใช้เวลานาน จะมีความเข้มข้นสูงสุดที่บริเวณทางเดินทางทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชันต์ดา	100
รูปที่ 60-61: กิจกรรมการแวะพูดคุยระหว่างทางของคนในพื้นที่ในบริเวณจุดตัดท้ายตรอกศิลป์ (รูปซ้าย) และกิจกรรมการแวะพูดคุยระหว่างทางซึ่งมักใช้เวลานานในบริเวณพื้นที่หน้าบ้านภายในตรอกศิลป์ (รูปขวา)	101
รูปที่ 62-63: พื้นที่ร้านค้าแผงลอยต้นตรอกตีกดิน จุดหยุดพูดคุย และแลกเปลี่ยนข่าวสารเรื่องราวภายในชุมชน (ภาพซ้าย) และกิจกรรมการซื้อขายสินค้าของคนในบริเวณต้นตรอกตีกดิน (ภาพขวา)	102
รูปที่ 64-65: การหยุดแวะซื้อของบริเวณร้านข้างกลางตรอกตีกดิน (ภาพซ้าย) และกิจกรรมหยุดแวะพัก และจับกลุ่มพูดคุยของคนในบริเวณชานของเรือนแถวไม้กลางชุมชนตรอกตีกดิน (ภาพขวา) ...	103
รูปที่ 66-67: การหยุดเพื่ออ้างอิงตำแหน่งแห่งที่ของคนนอกพื้นที่บริเวณจุดที่มีระนาบเหนือหัวบริเวณกลางตรอกศิลป์ (ภาพซ้าย) และการหยุดยืนในบริเวณตำแหน่งพื้นที่โล่งกลางตรอกศิลป์ (ภาพขวา)	104

รูปที่ 68-69: กิจกรรมการใช้สอยที่ว่างแบบใช้เวลาานของกลุ่มลูกจ้างคนในพื้นที่ (ภาพซ้าย) และกิจกรรมการหยุดยั้งระหว่างทางของนักท่องเที่ยวบริเวณจุดตัดถนนตรอกตีที่ดิน (ภาพขวา)	105
รูปที่ 70-71: กิจกรรมการเดิน การนั่ง และการนอน ระหว่างทางบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนส่วนที่ติดกับถนนตะนาว (ภาพซ้าย) และการใช้สอยที่ว่างบริเวณพื้นที่ริมคลอง (ภาพขวา)	106
รูปที่ 72: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกศิลป์ ของคนในพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นกระเปาะของกิจกรรมที่เชื่อมต่อกันตามแนวยาวของตรอก	108
รูปที่ 73: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกศิลป์ของคนในพื้นที่ในวัน สดสัปดาห์ ซึ่งมีลักษณะเป็นกระเปาะของกิจกรรมที่เชื่อมต่อกันตามแนวยาวของตรอก	109
รูปที่ 74: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกศิลป์ของคนนอกพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีปริมาณการครอบครองที่ว่างไม่มากนักและมักเป็นการหยุดยั้งแบบชั่วคราวเพียงเท่านั้น	110
รูปที่ 75: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกศิลป์ของคนนอกพื้นที่ในวัน สดสัปดาห์ ซึ่งมีปริมาณการครอบครองที่ว่างไม่มากนักและมักเป็นการหยุดยั้งแบบชั่วคราวเพียง เท่านั้น	111
รูปที่ 76: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกตีที่ดินของคนในพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีปริมาณความเข้มข้นสูงโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณช่วงครึ่งแรกของตรอก	112
รูปที่ 77: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกตีที่ดินของคนในพื้นที่ในวัน สดสัปดาห์ ซึ่งมีปริมาณความเข้มข้นสูงโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณช่วงครึ่งแรกของตรอก	113
รูปที่ 78: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกตีที่ดินของคนนอกพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีปริมาณการครอบครองที่ว่างไม่มากนักและมักเป็นการหยุดยั้งแบบชั่วคราวเพียงเท่านั้น	114
รูปที่ 79: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกตีที่ดินของคนนอกพื้นที่ในวัน สดสัปดาห์ ซึ่งมีปริมาณการครอบครองที่ว่างไม่มากนักและมักเป็นการหยุดยั้งแบบชั่วคราวเพียง เท่านั้น	115
รูปที่ 80: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนใน พื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งจะมีมีความเข้มข้นสูงในบริเวณที่มีตำแหน่งใกล้เคียงกับพื้นที่อยู่อาศัย	116

รูปที่ 81: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนในพื้นที่ในวันสุดสัปดาห์ ซึ่งจะมีความเข้มข้นสูงในบริเวณที่มีตำแหน่งใกล้เคียงกับพื้นที่อยู่อาศัย	117
รูปที่ 82: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนนอกพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งจะมีการครอบครองที่ว่างทั้งแบบใช้เวลาสั้นและใช้เวลานานอย่างเข้มข้นบริเวณทางทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชนัคดา.....	118
รูปที่ 83: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนนอกพื้นที่ในวันสุดสัปดาห์ ซึ่งจะมีการครอบครองที่ว่างทั้งแบบใช้เวลาสั้นและใช้เวลานานอย่างเข้มข้นบริเวณทางทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชนัคดา	119
รูปที่ 84-85: การครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดเล็กบริเวณพื้นที่หน้าบ้านต้นตรอกศิลป์ (รูปซ้าย) การครอบครองที่ว่างขนาดใหญ่บริเวณจุดตัดของระบบทางภายในตรอกศิลป์ (รูปขวา)	120
รูปที่ 86-87: การครอบครองที่ว่างทางสังคมบริเวณเรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน (รูปซ้าย) การครอบครองที่ว่างที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับพื้นที่อยู่อาศัยในบริเวณบ้านใต้ต้นโพธิ์ท้ายตรอกตึกดิน (รูปขวา).....	121
รูปที่ 88-89: การครอบครองที่ว่างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจบริเวณพื้นที่สาธารณะริมน้ำ (รูปซ้าย) การครอบครองที่ว่างร่วมกันเพื่อประกอบอาชีพบริเวณสะพานท้ายชุมชน (รูปขวา)	122
รูปที่ 90-91: การครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน ฝั่งทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชนัคดา (รูปซ้าย) และ การใช้พื้นที่บริเวณริมน้ำเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของนักท่องเที่ยวต่างประเทศ (รูปขวา)	123
รูปที่ 92: แผนที่แสดงตำแหน่งของพื้นที่รองรับชีวิตทั้ง 13 พื้นที่ จากการซ้อนทับของแผนที่การใช้สอยที่ว่างของ “ทางแห่งชีวิต” และ “ที่แห่งชีวิต” ทั้งในวันธรรมดาและวันสุดสัปดาห์.....	127
รูปที่ 93: แผนที่แสดงตำแหน่งของพื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน	128
รูปที่ 94: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณที่นั่งริมน้ำท้ายชุมชน จุดพักริมทางของแขกผู้มาเยือน	129
รูปที่ 95-96: องค์ประกอบทางกายภาพและกิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน (รูปซ้ายถ่ายจากถนนตะนาวมองเข้ามาด้านในของชุมชน และภาพขวาถ่ายจากพื้นที่ด้านในชุมชนออกสู่ภายนอก)	129

รูปที่ 97-98: กิจกรรมการแหวะพักริมทางของคนนอกพื้นที่ (นักท่องเที่ยวต่างชาติ) ที่ใช้พื้นที่ทางทิศเหนือของคลองหลอดวัดราชนาคเป็นพื้นที่สำหรับนั่งเล่น (รูปถ่าย) และกิจกรรมการร่วมกันกินและร่วมกันทำงานของคนนอกพื้นที่ที่มาใช้สอยอย่างเป็นประจำ (รูปขาว)..... 130

รูปที่ 99-100: องค์ประกอบทางกายภาพของตรอกบริเวณต้นตรอกตึกดิน ที่มีการปิดล้อมทั้ง พื้น ฝา ฝ้า ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพทั้งคนในพื้นที่ (รูปถ่าย) และคนนอกพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มลูกจ้างของคนใน (รูปขาว)..... 131

รูปที่ 101-102: พื้นที่ที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนอย่างเข้มข้น ซึ่งนอกจากปรากฏในวันธรรมดาแล้วยังปรากฏในเทศกาลงานประจำปีของชุมชนอีกด้วย เช่น งานวันสงกรานต์ (รูปถ่าย) และ งานวันเด็ก (รูปขาว) 132

รูปที่ 103: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณร้านค้า แผงลอยต้นตรอกตึกดินพื้นที่ทำกินของคนคุ้นชิน..... 133

รูปที่ 104: แผนที่แสดงตำแหน่งของพื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดตัดของระบบทางภายในชุมชน..... 135

รูปที่ 105: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณสวนหย่อมหน้าบ้านต้นตรอกศิลป์ จุดพบปะสังสรรค์ของชุมชน 136

รูปที่ 106-107: สวนหย่อมในบริเวณพื้นที่หน้าบ้านริมจุดตัดของระบบทาง มุมนั่งเล่นขนาดเล็กของบ้าน (รูปถ่าย) สู่การเป็นที่พบปะสังสรรค์ของคนในชุมชน (รูปขาว)..... 137

รูปที่ 108-109: มุมรถเข็นขายอาหารกลางตรอกศิลป์บริเวณจุดตัดของระบบทางที่เชื่อมไปยังตรอกตึกดิน (รูปถ่าย) สู่การเกิดเป็นพื้นที่พบปะสังสรรค์ของคนในชุมชน (รูปขาว) 137

รูปที่ 110: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณมุมรถเข็นขายอาหารกลางตรอกศิลป์ จุดแลกเปลี่ยนข่าวสารชุมชน 138

รูปที่ 111: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณลานเล็กท้ายตรอกศิลป์ พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของชุมชน 140

รูปที่ 112-113: การใช้พื้นที่ลานเล็กบริเวณท้ายตรอกศิลป์เป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมการกินร่วมกัน (รูปถ่าย) และเป็นพื้นที่รองรับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน เช่น การขายผลไม้รถเข็น (รูปขาว) 140

รูปที่ 114-115: การใช้พื้นที่ลานเล็กบริเวณท้ายตรอกศิลป์เป็นพื้นที่ทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างไม่มีพิธีรีตองซึ่งมักเกิดขึ้นในช่วงเวลาเย็น (รูปถ่าย) และกิจกรรมการทำบุญร่วมกันของคนในชุมชนในวันสงกรานต์ (ภาพขาว) 141

รูปที่ 116: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณสะพานท้ายชุมชน พื้นที่ร่วมทำงานของชุมชน..... 142

รูปที่ 117-118: การใช้สอยที่ว่างของคนในพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทางบนสะพานท้ายชุมชนเพื่อเป็นพื้นที่ทำ
 มาหาเลี้ยงชีพ (รูปถ่าย) และมีการแบ่งปันการใช้สอยที่ว่างเพื่อใช้ประโยชน์อันหลากหลายหรือพื้นที่
 ทำงานร่วมกัน (รูปขาว) 143

รูปที่ 119-120: การใช้พื้นที่บนสะพานเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ (รูปถ่าย) และล้อมวงรับประทานอาหาร
 อาหารร่วมกันของคนในชุมชน (รูปขาว) 143

รูปที่ 121: แผนที่แสดงตำแหน่งของพื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัย และ
 ตรอก (transition space) 144

รูปที่ 122: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณประตูบ้านใกล้จุดตัดกลางตรอกศิลป์..... 145

รูปที่ 123-124: มุมประจำของคนร่วมวัย (รูปถ่าย) และพื้นที่เอกชนของคนสูงวัย (รูปขาว)..... 145

รูปที่ 125: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณสวนหย่อมหน้าบ้านท้ายตรอกศิลป์ มุมร่วมวงอาหารของคน 3 วัย
 147

รูปที่ 126-127: สวนหย่อมหน้าบ้าน ประตูบ้าน และชั้นบันไดที่ทำหน้าที่เป็นดังพื้นที่นั่งเล่นของคน 3
 วัย (รูปถ่าย) และเป็นจุดแวะพักพูดคุยของเพื่อนร่วมวัย (รูปขาว)..... 147

รูปที่ 128: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดิน จุดแวะของบ้านใกล้เรือนเคียง
 148

รูปที่ 129-130: ที่นั่งม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดิน พื้นที่พบปะสังสรรค์ของคนสนิท 149

รูปที่ 131: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณลานใต้ต้นไม้ท้ายตรอกตึกดิน พื้นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชน . 150

รูปที่ 132-133: ลานใต้ต้นไม้ท้ายตรอกตึกดินที่ถูกใช้เสมือนเป็นส่วนหนึ่งของที่พักอาศัย (รูปถ่าย)
 และกิจกรรมการทำบุญของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน (รูปขาว)..... 151

รูปที่ 134: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณบ้านริมทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน: มุมนั่งเล่นริมน้ำ..... 152

รูปที่ 135-136: มุมนั่งเล่นริมน้ำที่มีการใช้สอยที่ว่างเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่รองรับการอยู่อาศัย (รูป
 ถ่าย) สวนหน้าบ้านขานริมน้ำ พื้นที่นั่งเล่นของคน 3 วัย (รูปขาว)..... 152

รูปที่ 137: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณพื้นที่เปลี่ยนผ่านของเรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน 153

รูปที่ 138-139: กิจกรรมประจำวันบริเวณขานของเรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน 154

รูปที่ 140-141: การรวมกลุ่มทางสังคมขนาดเล็กที่มีการผสมผสานการใช้สอยที่ว่างระหว่าง ตรอก ระเบียง
 และพื้นที่ภายใน 154

รูปที่ 142: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณพื้นที่เปลี่ยนผ่านของพื้นที่สาธารณะริมน้ำท้ายชุมชน	155
รูปที่ 143-144: การใช้สอยที่ว่างบนพื้นที่สาธารณะริมน้ำท้ายชุมชนเพื่อการประกอบอาชีพของคนในพื้นที่ในเวลาเช้า (รูปซ้าย) และปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจในเวลาเย็น (รูปขวา)	156
รูปที่ 145: แผนภาพแสดงรูปแบบผังของชุมชนชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินที่ที่เอื้อให้เกิดการสัญจรทางเท้าในลักษณะที่เป็นโครงข่ายซ้อนทับอยู่ในพื้นที่เนื้อเมือง	158
รูปที่ 146-147: แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของตำแหน่งที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิตและความเป็นพื้นที่ข้างในชุมชนและข้างนอกนอกชุมชน (รูปบน) และแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างระยะห่างการใช้สอยที่ว่างภายในอาคารและตรอก (รูปล่าง)	161
รูปที่ 148: แผนภาพความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอกที่ส่งผลให้เกิดพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์แห่งชีวิตในบริเวณพื้นที่กึ่งส่วนตัวของชุมชน	163
รูปที่ 149: ที่ว่างที่ซ่อนอยู่ในที่ว่างบริเวณพื้นที่สาธารณะริมน้ำท้ายชุมชน	164
รูปที่ 150: ที่ว่างที่รองรับมิติการใส่สอยอันหลากหลายในบริเวณจุดตัดท้ายตรอกศิลป์	165
รูปที่ 151: ที่ว่างที่มีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนการใช้สอยบริเวณร้านค้าแผงลอยต้นตรอกตึกดินในกิจกรรมวันธรรมดาและเทศกาลงานชีวิต	166

บทที่ 1

บทนำ

1.1. ความเป็นมาของการวิจัย

“ถนน” (street) เป็นพื้นที่สาธารณะรูปแบบหนึ่งของเมือง¹ มีลักษณะเสมือนห้องแห่งชีวิตขนาดใหญ่ที่รองรับกิจกรรมและการอยู่อาศัยทางสังคมของมนุษย์ โดยถนนนั้นถือเป็นองค์กร (institution) ลำดับต้นๆ ขององค์ประกอบเมืองที่มนุษย์สามารถเข้าถึงได้โดยง่าย² ทำหน้าที่หลักในการเป็น “ทาง” (path) สำหรับการสัญจรของมนุษย์และเชื่อมโยงหน่วยย่อยแห่งการอยู่อาศัยต่างๆ ของมนุษย์เข้าหากัน ถนนจึงเป็นจุดเริ่มต้นในการพบปะสังสรรค์และการปฏิสัมพันธ์ ก่อเกิดเป็นสถานที่รองรับชีวิต (existential space) ที่มีการก่อร่างความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างมนุษย์ สังคมและบริบทสภาพแวดล้อม ปรากฏเป็นถิ่นที่ (place) ที่มีคุณลักษณะและความหมายที่พิเศษ เมื่อถนนเป็นดังภาพสะท้อนของการอยู่อาศัยของมนุษย์ การทำความเข้าใจถนนจึงถือว่าเป็นการทำความเข้าใจเมืองและสังคมของมนุษย์ที่รายล้อมบริบทนั้นอยู่³

ในบริบทวัฒนธรรมตะวันออก แนวคิดเรื่องการอยู่อาศัยของมนุษย์กับถนนนั้นนับว่าเป็นสิ่งที่ค่อนข้างใหม่เมื่อพิจารณาผ่านรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในอดีต แต่เดิมกรุงเทพมหานครเคยเป็นที่รู้จักในนามของเวนิสตะวันออก มีรูปแบบการอยู่อาศัยของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับระบบอันซับซ้อนของเครือข่ายของแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลอง เกิดเป็นชุมชนน้อยใหญ่ขึ้นตามโครงข่ายของลำน้ำสายต่างๆ ต่อมาเมื่อมหาอำนาจทางฝั่งตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศไทย จึงส่งผลให้กรุงเทพมหานครนั้นมีการปฏิรูปเมืองเพื่อให้เข้าสู่ความเป็นสากล เกิดแนวคิดการสร้างถนนตามแบบตะวันตกขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจากพื้นที่ทางสัญจรทางบกของไทยสมัยนั้นยังเป็นรูปแบบของตรอก ซอก ซอย ที่มีขนาดเล็ก หรือพื้นที่ถนนลาดดินที่เปรอะเปื้อนและไม่เจริญหูเจริญตา จึงทำให้ชาวตะวันตกที่อยู่ในบางกอกสมัยนั้นรวบรวมรายชื่อกันทูลเกล้าฯ เพื่อให้ตัดถนนเป็นทางคมนาคมและทางรถม้า ส่งผลให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของกรุงเทพมหานครนั้นเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบการสัญจรทางน้ำมาเป็นทางถนนเป็นต้นมา⁴ “ถนน” ในบริบทไทยจึงเป็นพื้นที่ที่ถูกพัฒนาขึ้นจากแนวคิดของอารยธรรมตะวันตก อย่างไรก็ตามก็ดีหากพิจารณาถึงถนนที่เกิดขึ้นอย่างเป็น

¹ UN-Habitat, *Streets as Public Spaces and Drivers of Urban Prosperity* (Nairobi: UN-Habitat, 2013).

² John Lobell, *Between silence and light: Spirit in the architecture of Louis I Kahn* (Boston: Shambhala, 2008).

³ Rawiwan and Sachakul Oranratmanee, Veera, "Streets as Public Spaces in Southeast Asia: Case Studies of Thai Pedestrian Streets," *Journal of Urban Design* 19, no. 2 (2014).

⁴ สรุปลความจาก, Davisi Boontharm, "Mapping the lived experiences of Bangkok's soi," *The Journal of Public Space* 1 (2016).

ธรรมชาติตามรูปแบบวัฒนธรรมไทยแล้ว มักพบในพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ขนาดเล็กและใกล้ชิดซึ่งมักพบได้ในรูปแบบของตรอก ซอก ซอย

“ตรอก” คือทางที่แยกจากถนนใหญ่และมีขนาดเล็กกว่าถนน⁵ มีลำดับศักดิ์เป็นถนนย่อย (sub-street) ที่ทอดตัวยาวเข้าไปในสู่พื้นที่ทางด้านในสุดของชุมชน รูปร่างของตรอกมักคดเคี้ยวไปตามลักษณะการอยู่อาศัยเดิมคล้ายกับเขาวงกต⁶ ตรอกมีลักษณะแคบ ยาว มีขนาดใกล้ชิด ถูกโอบล้อมด้วยพื้นที่อยู่อาศัยและเปิดโล่งเห็นท้องฟ้า (urban void) มีกรอบทางกายภาพเด่นชัดแต่มีขอบเขตการใช้งานที่ไม่ชัดเจนนัก มีการผนวกความเป็นทางสัญจรของชุมชนเข้ากับกิจกรรมอันหลากหลาย ทั้งการพบปะสังสรรค์ นั่งเล่นพักผ่อนหย่อนใจ ประกอบอาหาร ซักล้าง ตากผ้า ฯลฯ ที่สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ในแต่ละช่วงเวลา ตรอกเป็นพื้นที่เล็กๆ ที่ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางสังคม ในลักษณะที่เป็นกระเปาะของกิจกรรมเกาะตัวเชื่อมกันเป็นแนวยาว เกิดเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ของผู้คนในชุมชนอย่างไม่มีพิธีรีตอง นอกจากนี้ตรอกยังถูกใช้สำหรับเป็นทางลัดที่เชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายที่รู้จักเฉพาะผู้ใช้ภายในชุมชนเท่านั้น⁷ โดยชื่อของตรอกยังสามารถเป็นภาพสะท้อนประวัติศาสตร์ภาพจำของความเป็นถิ่นได้ดี เช่น ตรอกข้าวสาร แต่เดิมขายข้าวสาร หรือ ตรอกหม้อ ในอดีตขายหม้อดิน เป็นต้น คุณลักษณะข้างต้นของตรอกสามารถพบได้ในหลายประเทศแถบภูมิภาคเอเชียเช่น ฮูตง (hutong) ในประเทศจีน โรจิ (roji) ในประเทศญี่ปุ่น และกัมปง (kampung) ในประเทศมาเลเซีย สิงคโปร์และอินโดนีเซีย โดยยังคงพบเห็นวัฒนธรรมการใช้ตรอกได้ตามเขตเมืองเก่าหรือย่านอนุรักษ์

ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน เป็นชุมชนเก่าแก่แห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร อยู่ในบริเวณแขวงเสาชิงช้าและแขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร กายภาพของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินประกอบด้วยบ้านไม้สองชั้นที่ตั้งเรียงกันเป็นแถวยาวเข้าไปตามแนวคลอง เชื่อมโยงกันด้วยระบบทางมีลักษณะแคบ ยาว ขนานกับคลองไหลอวดราชันต์ดา มีขนาดความกว้างมากพอให้บุคคลและอุปกรณ์ชีวิตได้สัญจรไปมาได้อย่างสะดวก เอื้อให้เกิดการเดินทางแต่ไม่เอื้อให้เกิดการสัญจรโดยรถยนต์ ตรอกจึงเป็นเสมือนโครงข่ายหลักที่เชื่อมการสัญจรภายในชุมชนกับพื้นที่ภายนอก ในอดีตชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์โดยการเป็นชุมชนของข้าราชการ ศิลปิน และคณะละคร เรียกว่าพื้นที่นี้ว่า “ตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน” ซึ่งมีการสันนิษฐานคำว่า “ศิลป์” น่าจะมาจากกรมศิลปากรที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนที่จะย้ายออกไปที่วังสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ และคำว่า “ตึกดิน” น่าจะมาจากอาคารเก็บดินปืนที่สร้างขึ้นในช่วงต้นกรุงซึ่งเมื่อมีการ

⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2546).

⁶ Boontharm, "Mapping the lived experiences of Bangkok's soi."

⁷ ไชศรี ภักดิ์สุขเจริญ, "พื้นที่ว่างสาธารณะขนาดเล็ก: พื้นที่ทางสังคมของชุมชนไทย," การประชุมวิชาการด้านการวางแผนภาคและเมือง ครั้งที่ 2. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2551 (2551).

⁸ พ. พรหมพิจิตร, พุทธศิลป์ สถาปัตยกรรม ภาคต้น (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495). หน้า ข.

ตัดผ่านของถนนราชดำเนินกลางชั้นจึงทำให้อาคารเก็บดินปืนนี้ถูกรื้อถอนลง⁹ ภายภาพของชุมชนตรอกศิลป์และตรอกตึกดินแต่เดิมนั้นเป็นคนละชุมชนร่วมคลอง โดยต่อมาในภายหลังเริ่มมีความจำเป็นในการเชื่อมต่อกันของทั้งสองฝั่งจึงมีการสร้างสะพานขึ้นภายในชุมชนส่งผลเกิดการหลอมรวมกันทั้งในเชิงพื้นที่และการอยู่อาศัย ในปัจจุบันจึงมีการเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า “ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน” ในท้ายที่สุด

การวิจัยนี้เป็นการเปิดประเด็นในการศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของ “ตรอก” ในฐานะพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยระดับสังคม (collective dwelling) ในเขตชุมชนเมืองเก่า ผ่านกรณีศึกษาชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยอาศัยประสบการณ์ภาคสนามจากพื้นฐานของการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ (theme analysis) การวิเคราะห์สถานการณ์ (situation analysis) ร่วมกับทฤษฎีทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรมและการอยู่อาศัยสถาปัตยกรรมเป็นกรอบในการวิเคราะห์เพื่อค้นหาคุณลักษณะและความหมายอันเป็นสาระสำคัญในการทำให้อาคารในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน เป็นพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยทางสังคมที่มีชีวิตชีวา

1.2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) ศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน
- 2) ศึกษาการใช้สอยที่ว่างภายในตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน
- 3) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน
- 4) วิเคราะห์คุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน
- 5) สรุปคุณลักษณะที่ว่างของตรอกในฐานะของพื้นที่รองรับชีวิตในการอยู่อาศัยระดับสังคมของชุมชนเมืองเก่า

1.3. ขอบเขตของการศึกษา

- 1) ขอบเขตด้านพื้นที่การศึกษา

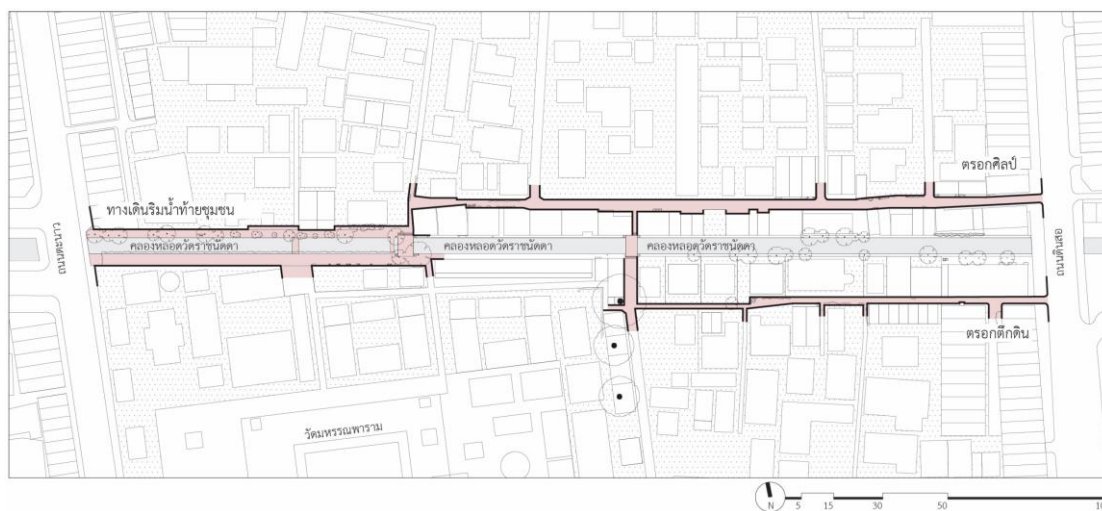
การศึกษานี้เป็นการศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของ “ตรอก” ในฐานะพื้นที่รองรับชีวิตในการอยู่อาศัยระดับสังคม ผ่านกรณีศึกษาบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน แขวงเสาชิงช้าและแขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นชุมชนที่มีโครงสร้างของระบบทางขนาดเล็ก มีความสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อนทั้งในส่วนของตรอกหลัก เช่น ตรอกศิลป์ ตรอกตึกดิน และพื้นที่

⁹ ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และ ราตี บุรุษรัตนพันธุ์, แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: กองอนุรักษ์สิ่งแวดลอมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547). หน้า 51.

ทางเดินริมน้ำ และตรอกแยกย่อยขนาดเล็กที่ใช้เป็นทางลัดในการไปพื้นที่ส่วนต่างๆ โดยรอบชุมชน เช่น ตรอกแยกย่อยไปวัดมหรณพาราม ตรอกแยกย่อยไปถนนราชดำเนินกลาง เป็นต้น ซึ่งยังไม่รวม ตรอกซอยตันที่มีอีกเป็นจำนวนมาก การกำหนดขอบเขตในการศึกษานี้จึงมุ่งเน้นศึกษาไปที่โครงสร้าง ตรอกหลักภายในชุมชนเท่านั้น (ตรอกที่ขนานกับคลองคลองวัดราชนาคดา) อันประกอบด้วยพื้นที่ 3 ส่วน ได้แก่ ตรอกศิลป์ ตรอกตึกดิน และทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน

รูปที่ 1: สถานที่ตั้งของพื้นที่กรณีศึกษาตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินและบริบทโดยรอบ

รูปที่ 2: ขอบเขตพื้นที่การศึกษาตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ประกอบด้วย ตรอกศิลป์ ตรอกตึกดิน และทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน

2) ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาเป็นการเปิดประเด็นถึงคุณลักษณะที่ว่างของ “ตรอก” ในเขตชุมชนเมืองเก่า ภายใต้กรอบทฤษฎีทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรม (architectural psychology) และการอยู่อาศัยสถาปัตยกรรม (dwelling) ซึ่งเป็นการศึกษาข้อมูลแบบเชิงลึกเพื่อค้นหาความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมของตรอกทั้งที่ปรากฏชัดแจ้งหรือรอคอยการปรากฏ

1.4. ระเบียบวิธีของการศึกษา

ในการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative inquiry) โดยจะทำการศึกษาจากเอกสาร ร่วมกับการศึกษาภาคสนามเป็นหลัก โดยอาศัยทฤษฎีจิตวิทยาสถาปัตยกรรมและการอยู่อาศัยสถาปัตยกรรมเป็นกรอบความคิดในการศึกษา “ตรอก” ในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน โดยมีวิธีวิจัยตามลำดับดังนี้

- 1) ศึกษาเรื่องราวและข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐาน และพัฒนาการการอยู่อาศัยของชุมชนบริเวณคลองหลอดวัดราชันคีตา จากการศึกษาแผนที่ ข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (oral history)
- 2) สำรวจลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในสภาพปัจจุบัน โดยการรังวัด สเก็ต ถ่ายภาพ รวมถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมกับผู้คนในชุมชน
- 3) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการอยู่อาศัยและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก จากการทำแผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอก (activity pattern mapping) โดยแบ่งกิจกรรมการใช้สอยที่ว่างของตรอกออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

- การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะของ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” จากการศึกษา การเคลื่อนไหวหรือกิจกรรมการสัญจรที่เกิดขึ้นบนตรอก ทั้งการเคลื่อนผ่านพื้นที่ (move through) และเคลื่อนสู่พื้นที่ (move to) ของผู้ใช้ตรอก โดยวิธีการสะกดรอย (movement tracking)
- การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะของ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” จากการศึกษา การครอบครองที่ว่างในลักษณะที่หยุดนิ่ง (static activity) โดยการถ่ายภาพ ช่วงขณะ (static snapshot)

โดยอภิปรายผ่านมิติของผู้ใช้งานตรอก ประกอบด้วย คนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ร่วมกับมิติของเวลา ประกอบด้วย วันธรรมดาและวันสุดสัปดาห์¹⁰

- 4) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก จากการทำแผนผังแสดงความเข้มข้นของการใช้สอยที่ว่างของตรอก ทั้งในฐานะ “ทางแห่งชีวิต” และ “ที่แห่งชีวิต”
- 5) การวิเคราะห์คุณลักษณะที่ว่างของตรอกในฐานะ “พื้นที่รองรับชีวิต” จากการศึกษา คัดเลือกที่ว่างที่มีความเข้มข้นในการใช้สอยที่ว่างสูง
- 6) สรุปสาระสำคัญจากการสานเรื่องราวความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนของตรอกในฐานะพื้นที่การอยู่อาศัยระดับสังคมเพื่อนำสู่ความเป็นองค์รวมแห่งชีวิตอันปรากฏเป็นภาพที่ชัดเจน

1.5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ก่อให้เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์และพัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดิน
- 2) ก่อให้เกิดความเข้าใจในวิธีการใช้สอยที่ว่างภายในตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดิน
- 3) ก่อให้เกิดความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดิน
- 4) ก่อให้เกิดความเข้าใจในคุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดิน
- 5) ก่อให้เกิดความรู้ในเรื่องของคุณลักษณะที่ว่างของตรอกในฐานะของพื้นที่รองรับชีวิตในการอยู่อาศัยระดับสังคมของชุมชนเมืองเก่า

¹⁰ ดูรายละเอียดวิธีการศึกษาในบทที่ 4 เรื่องการศึกษาการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก หน้า 66 และ 88.

บทที่ 2

ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของตอกรอบบริเวณชุมชนตอกรศิลป์-ตอกรตึกดิน เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร เป็นการเปิดประเด็นในการศึกษา “ตอกร” ในฐานะพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยระดับสังคม (collective dwelling) ในเขตชุมชนเมืองเก่า โดยวิเคราะห์ผ่านกรอบจิตวิทยาสถาปัตยกรรม (Architectural Psychology) และการอยู่อาศัยสถาปัตยกรรม (Dwelling) สู่ความเข้าใจในชีวิตของมนุษย์และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ และเป็นหลักในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ (theme analysis) การวิเคราะห์สถานการณ์ (situation analysis) ที่จะเกิดขึ้นในชุมชนตอกรศิลป์-ตอกรตึกดิน ในบทนี้จึงเป็นการศึกษาและรวบรวมแนวคิดที่และผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง และการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของตอกรบริเวณชุมชนตอกรศิลป์-ตอกรตึกดิน เป็นการเปิดประเด็นศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ การวิจัยนี้จึงมี “มนุษย์” เป็นเครื่องมือในการอ่านและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ จึงได้รวบรวมมโนทัศน์และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ใน 5 ส่วน ประกอบด้วย ทฤษฎีการอยู่อาศัยของมนุษย์ (Dwelling) ภาพเมืองในใจ (The Image of the City) แบบแผนการใช้สอยที่ว่างของมนุษย์ (Proxemics) ระบบการปฏิสนธิสารของมนุษย์ (Primary Message System หรือ PMS) และ การรับรู้ที่ว่างหลากหลายสัมผัส (Multisensory Perception of Space) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.1. ทฤษฎีการอยู่อาศัยของมนุษย์ (Dwelling)

มนุษย์ไม่ได้เกิดมาบนโลกอย่างโดดเดี่ยวหรือแปลกแยก หากแต่มนุษย์เกิดมาเพื่อเป็นส่วนหนึ่งขององค์รวมทั้งหมด¹¹ การดำรงอยู่ของมนุษย์จึงมีความข้องเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของโลก ณ ที่ใดที่หนึ่ง การดำรงอยู่และการอาศัยอยู่จึงมีความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นกับมิติของที่ว่าง มิติของคำว่า “อยู่อาศัย” มีความหมายที่ลึกซึ้งมากกว่าการครอบครองพื้นที่ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ในฐานะเป็นพื้นที่ตั้งหัวใจของการดำรงอยู่ของชีวิต (existence) หมายถึง การก่อร่างความสัมพันธ์อันแนบแน่นและเต็มเปี่ยมไปด้วยความหมายระหว่างตัวเราและโลกสภาพแวดล้อม การอยู่อาศัยจึงเปรียบเสมือนเป็นการหว่านเมล็ดแห่งชีวิตลงสู่พื้นดิน ทำนุบำรุงหล่อเลี้ยงชีวิตให้หยั่งรากลึกในพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ ก่อเกิด

¹¹ Christian Norberg-Schulz, *The concept of dwelling : on the way to figurative architecture* (New York : Rizzoli, 1984). P 16.

เป็นพื้นที่รองรับชีวิต (existential space) ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของการดำรงอยู่ และทำให้บุคคลเป็นส่วนหนึ่งขององค์รวมทางสังคมและวัฒนธรรม

2.1.1.1. ระดับของการอยู่อาศัย

การอยู่อาศัย¹² จะส่งผลต่อคุณลักษณะที่วางต่อเมื่อมีความสัมพันธ์กันระหว่าง 2 ส่วน ซึ่งประกอบด้วย “ท่าที” (identification) คือ คุณลักษณะที่วางทั้งกายภาพที่ปรากฏชัดและนามธรรม ก่อเกิดรูปร่าง สันฐาน หน้าตาหรือบุคลิก และ “ที่ทาง” (orientation) คือ ตำแหน่งแห่งที่ เส้นทาง หรือพื้นที่รองรับกิจกรรมและความสัมพันธ์กับที่วาง เมื่อทั้งสองส่วนรวมกันแล้วจึงก่อให้เกิดเป็น “องค์รวมแห่งชีวิต” (world of life)¹³ ตามทัศนะของ Norberg-Schulz (1984) การอยู่อาศัยนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ¹⁴ ดังนี้

- (1) การอยู่อาศัยระดับธรรมชาติ (natural dwelling) คือ การตั้งถิ่นฐานซึ่งเป็นการดำรงอยู่ อันต้นแรกของมนุษย์ในโลกแวดล้อม การสร้างความสัมพันธ์กับโลกธรรมชาติ
- (2) การอยู่อาศัยระดับสังคม (collective dwelling) คือ เมื่อเราพบปะพูดคุยกับผู้อื่นในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เราก็สานสัมพันธ์กับพวกเขา เกิดการแลกเปลี่ยนทั้งนามธรรมและรูปธรรม เช่น อาหาร ข้าวของเครื่องใช้ รวมไปถึงความรู้ และประสบการณ์ ซึ่งพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยส่วนรวมนี้มักจะอยู่ในรูปแบบของลานเมือง ลานชุมชน พื้นที่พบปะสังสรรค์ที่สานใจผู้คนเข้าสู่กัน
- (3) การอยู่อาศัยระดับสาธารณะ (public dwelling) คือ เมื่อผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กัน จึงนำไปสู่การมีข้อตกลงและเงื่อนไขต่างร่วมกัน มีแบบแผนปฏิบัติ เกิดเป็นสมาชิก มีสถานะ ตัวตน และความหมาย เช่น องค์กร สถาบัน ที่มีแบบแผนร่วมกัน
- (4) การอยู่อาศัยระดับส่วนตัว (private dwelling) คือ การมีโลกส่วนตัวสำหรับบุคคลหรือบ้าน ซึ่งเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดในการอยู่อาศัยของมนุษย์

2.1.1.2. ตรอก พื้นที่อยู่อาศัยระดับสังคม

พื้นที่ว่างซึ่งเป็นศูนย์รวมชีวิตหรือพื้นที่รองรับมิติ “ชีวิต” ของเมืองและชุมชนให้รวมผู้คนเป็นหนึ่งเดียวกันมักพบในรูปแบบของลานโล่ง ใดๆ ก็ดี ในบริบทวัฒนธรรมไทยพื้นที่เป็นดังศูนย์รวมแห่งชีวิตหรือกิจกรรมของเมืองมักพบในพื้นที่ขนาดเล็ก เช่น ตรอก ซอก ซอย ที่มีลักษณะเป็นเชิงเส้น (linear space) ตรอกจึงหมายถึงพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยระดับสังคม (collective dwelling) ใน

¹² สรุปความจาก.วาริชา วงศ์พยัต, การอยู่อาศัยและสถาปัตยกรรม: แนวคิดเรื่องการอยู่อาศัย, 2561, เอกสารคำสอน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

¹³ Christian Norberg-Schulz, *Architecture: Presence Language and Place* (London: Pion, 1986). P 12.

¹⁴ Norberg-Schulz, *The concept of dwelling : on the way to figurative architecture*.

ชุมชนไทย ตามทัศนะของ Norberg-Schulz (1971) พื้นที่รองรับชีวิต (existential space) จะเกิดการทำงานผสานร่วมกันองค์ประกอบใน 3 ส่วน¹⁵ ดังนี้

- (1) ศูนย์กลางชีวิตหรือท่าแห่งชีวิต (center of life) เป็นปฐมภูมิของสถานที่รองรับชีวิตมนุษย์จะอาศัยเริ่มแรกด้วยการสร้าง “ท่า” หรือศูนย์กลางแห่งชีวิตของเขา เป็นดังการปลูก “เมล็ดพันธุ์แห่งชีวิต” ลงบนพื้นแผ่นดิน นับตั้งแต่เริ่มต้นในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ มนุษย์จะสร้างสถานที่ที่ปรากฏตัวของตนเองขึ้น รวมไปถึงกิจกรรมของชีวิตซึ่งอาจปรากฏได้ในความหมายของ จุดเข็มหรือจุดตัด (nodes) และจุดเด่นหรือจุดอ้างอิง (landmark)
- (2) ทางแห่งชีวิต (path of life) เมื่อการปรากฏของการอยู่อาศัยเริ่มต้นขึ้น การไปถึงและการนำไปสู่จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะสานเรื่องราวแห่งชีวิตที่เริ่มต้นขึ้นเข้าด้วยกัน เป็นปรากฏของทิศทาง (direction) การเคลื่อนสู่ (movement) ความต่อเนื่อง (continuity) และจุดหมาย (destination) ที่จะสะสมเรื่องราวการอยู่อาศัยให้ปรากฏความหมายขึ้น
- (3) ย่านแห่งชีวิต (domain) ย่านเป็นลักษณะการสอดประสานของ “ท่า” และ “ทาง” อาจกล่าวได้ว่า “ย่าน” เกิดขึ้นจากโครงสร้างหรือแบบแผนที่ “ท่า” และ “ทาง” ได้สร้างความหมายขึ้นจากการอยู่อาศัยและยังรวมถึงความหมายของพื้นที่ที่เกิดขึ้นจากการสร้างภาพในใจจากการสัมผัสประสบการณ์ของมนุษย์และโลกแวดล้อม

อย่างไรก็ดี ตามทัศนะของขวัญสุวรรณ อดิโพธิ (2548) นักวิชาการที่สังเกตการณ์เมืองมาเป็นระยะเวลานานให้ความเห็นว่าคุณสมบัติของพื้นที่รองรับชีวิตสาธารณะในแบบไทยนั้นควรจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ 5 ประการ¹⁶ ดังนี้

- (1) เป็นพื้นที่ขนาดเล็ก “มีชั้นเชิง” หรือเป็นชุดของพื้นที่ขนาดเล็กที่เคลื่อนไหวต่อเนื่องกัน
- (2) นั่งพื้นที่ได้ มีวัสดุและสัดส่วนที่เหมาะสมสำหรับการนั่งล้อมวงคุยกัน
- (3) มีร่วมเงาที่ตี เช่น ใต้ต้นไม้ ใต้เพิงพัก ชายคา ซอกอาคาร ฯลฯ
- (4) ผูกติดกับ “การกิน” หรือมีของขายในบริเวณใกล้เคียงโดยเฉพาะอาหารและเครื่องดื่ม
- (5) อยู่ริมน้ำ หรือมีน้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญของพื้นที่

¹⁵ องค์ประกอบพื้นที่รองรับชีวิต (existential space) อันเกิดจากการหล่อหลอมให้เกิดภาพในใจร่วมกันของสังคม (schemata or image of the environment) ดูใน Christian Norberg-Schulz, *Existence, space & architecture* (London: Studio Vista, 1971). หน้า 17.

¹⁶ ขวัญสุวรรณ อดิโพธิ, "บรรยายพิเศษ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย," 2548. กล่าวถึงใน ไชตรี ภักดิ์สุขเจริญ, "พื้นที่ว่างสาธารณะขนาดเล็ก: พื้นที่ทางสังคมของชุมชนไทย."

2.1.2. ภาพเมืองในใจ (The Image of the City)

ภาพของเมืองที่ปรากฏสู่ประสาทสัมผัสของมนุษย์ส่งผลต่อความทรงจำของมนุษย์แต่ละคนที่มีกับเมืองนั้นๆ สารสำคัญคือ “ตรงตา-ตรงใจ” จากสายตาสู่ความทรงจำและกลายเป็นความสุขจนอาจเรียกสถานที่เหล่านั้นว่าภูมิสถานภายในใจของผู้คน โดยจะประกอบไปด้วย เอกลักษณ์ คือความแตกต่างหรือความพิเศษจากสิ่งอื่นๆ อาจเรียกได้ว่าความปรากฏเฉพาะตัว ส่วนโครงสร้าง คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และที่ว่างจนเกิดภาพในใจขึ้น ส่วนสุดท้ายคือต้องมีความหมายบางอย่างกับผู้คน สารสำคัญแห่งจินตภาพของเมืองนั้นคือการมองเห็นความสัมพันธ์กันซับซ้อนระหว่างตัวมนุษย์เองกับสัณฐานของเมือง ตามทัศนะของ Lynch (1960) ว่าด้วย 5 องค์ประกอบที่สำคัญของเมืองดังนี้¹⁷

2.1.2.1. ทาง (paths)

ทาง คือ แนวเส้นที่คนเมืองใช้ในการเคลื่อนผ่านสัญจรเป็นประจำหรือมีโอกาสที่จะเดินผ่านไปยังสถานที่จุดหมายต่างๆในชีวิต โดยกายภาพของทางจะหมายถึง ถนน ตรอก ซอก ซอย ลำคลอง แม่น้ำ ซึ่งใช้ประโยชน์ในการสัญจรเป็นหลัก ในขณะที่จินตภาพของทางในเชิงความหมายและหน้าที่ คือ การเรียงร้อยเรื่องราวของดำรงชีวิต สลักหมุดหมาย ตำแหน่งแห่งที่ลงเป็นผืนเดียวกัน เกิดการเชื่อมโยงผู้คนเข้าสู่กัน

2.1.2.2. เส้นแนวขอบเขต ตะเข็บ (edges)

เส้นแนวเขตเป็นการแบ่งกันความแตกต่างระหว่างสองพื้นที่ทั้งสองออกจากกัน โดยแต่ละฝั่งจะมีลักษณะที่เป็นหนึ่งเดียวกันซึ่งแตกต่างจากพื้นที่โดยรอบ โดยกายภาพนั้นสามารถจำแนกขอบเขตได้จากพื้นที่ทางธรรมชาติ ชายฝั่งทะเล ภูเขา แม่น้ำ คูคลอง เป็นเส้นแนวเขตแบ่งพื้นที่ ธรรมชาติของมนุษย์นั้นมีความปรารถนาในการสร้างพื้นที่ส่วนตัว (territoriality) เพื่อให้มนุษย์มีความรู้สึกปลอดภัย เพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้นมนุษย์จึงมีการกันขอบเขตของตนเองโดยใช้รั้ว กำแพงแบ่งพื้นที่ระหว่างบุคคล ซึ่งเมื่อพิจารณาในทางจินตภาพสามารถจำแนกแนวเขตได้จากกิจกรรมการใช้สอยของพื้นที่ของมนุษย์โดยของเขตพื้นที่ทางจินตภาพจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการใช้งาน (กาละ+เทศะ)

2.1.2.3. ย่าน สถาน ถิ่น (districts)

ย่าน คือ พื้นที่ที่เกิดการการประกอบกันของกิจกรรมการใช้งานมนุษย์จนเกิดเป็นภาพรวมในใจขึ้น มีพลังในการบ่งบอกเรื่องราวแห่งสถานถิ่นและความทรงจำที่ถูกทักทอลงบนพื้นที่ เรียกได้ว่ามีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่มีความแตกต่างจากส่วนอื่นใดในโลก โดยกายภาพจะพบว่าย่านคือการรวมกัน

¹⁷ ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ์ (กรุงเทพฯ: บริษัท ลายเส้นพับบลิชซิง จำกัด, 2549). หน้า 151. และ Kevin Lynch, *The image of the city* (Cambridge: The MIT Press, 2008).

ขององค์ประกอบเมือง ซ้อนทับ+สลับ+ซับซ้อน ประกอบด้วยทาง แนวเขต จุดรวมของผู้คน และที่หมายตา จนเกิดเป็นภาพองค์รวมที่มีความหมายต่อการจดจำและเกิดเป็นอัตลักษณ์

2.1.2.4. จุดเข็ม จุดตัด (nodes)

จุดแห่งความสำคัญในเมืองเป็นจุด “ยุทธศาสตร์ของเมือง” ซึ่งผู้ดูเมืองจะสามารถเข้าถึงมันได้ ในฐานะที่มันกายภาพเป็นจุดตัดกันของระบบทางหรือเป็นจุดเข็มของกิจกรรมบางอย่าง จุดเข็มจุดตัดจะมีลักษณะเชื่อมโยงกิจกรรมของมนุษย์เข้าหากัน โดยทางจินตภาพจุดเข็มจุดตัดมีหลายลักษณะและหลายระดับซ้อนทับกันอยู่เกิดจากปัจจัยของกิจกรรมและเวลา มีการเกิดการกระจุกตัวของกิจกรรมเป็นเวลาชั่วคราวและหายไปตามกาลเวลา หรืออาจมีชั่วคราวแต่มีจังหวะในการเกิดอาจเกิดบางช่วงเวลาของแต่ละเพียงเท่านั้น เช่น กิจกรรมตักบาตรในตอนเช้าจะมีการกระจุกตัวของกิจกรรมในบางบริเวณของพื้นที่ ทำให้คนมองเมืองสามารถสร้างความทรงจำจากการใช้งานบนสถานที่ที่มีผลมาจากหน่วยย่อยของเวลาเป็นตัวกำหนดกิจกรรมที่เกิดขึ้นพื้นที่จุดเข็มของเมือง

2.1.2.5. ที่หมายตา (landmarks)

ที่หมายตาหรือจุดอ้างอิงหมายถึงองค์ประกอบพื้นฐานที่อาจมีขนาดและลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งผู้คนอาศัยพื้นที่เหล่านี้ในการสร้างความทรงจำและเป็นหมุดหมายในการอ้างอิงตำแหน่งของตนเพื่อไม่ให้เกิดการหลงทาง มักทำหน้าที่เป็นที่หมายทางตานำทางไปสู่ทิศทางจุดหมายปลายทางที่จะไป ซึ่งโดยมากมักจะมีกายภาพที่โดดเด่นเป็นตัวกำหนดความแตกต่าง มีความพิเศษบางประการที่ทำให้จดจำได้ง่ายในบริบทนั้นและดูมีความสำคัญ อาจอยู่ในรูปแบบของการมีขนาดใหญ่กว่าปกติ สูงกว่าปกติ รูปร่างแตกต่างจากองค์ประกอบโดยรอบ เช่น วัด ต้นไม้ใหญ่ หรือที่โล่งแจ้งของเมืองเป็นต้น

2.1.3. แบบแผนการใช้สอยที่ว่างของมนุษย์ (Proxemics)

มนุษย์นั้นดำรงอยู่ในภาษา (man dwells in language)¹⁸ นอกจากมนุษย์จะใช้ภาษาในการสื่อสารแล้ว มนุษย์นั้นยังคิดผ่านระบบภาษาโดยใช้ภาษาในการเรียกขานโลกอีกด้วย (naming the world) มนุษย์จะใช้เวลาเรียนขานเป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ในแต่ละสังคมวัฒนธรรมล้วนย่อมมีภาษาแห่งถิ่นที่นั้นๆ ภาษาสถาปัตยกรรมก็เช่นกันย่อมมีภาษาเอกเช่นกัน คือ ภาษาแห่งกาล (temporality) และภาษาแห่งเทศะ (territoriality) ซึ่งการที่มนุษย์จะมีปฏิสัมพันธ์กับโลกกับสังคมและกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน โดยมนุษย์จะรักษาระยะห่างระหว่างกันและระยะเวลาในการใช้พื้นที่ในสังคม ด้วยเหตุนี้ proxemics จึงเข้ามามีบทบาทในการสังเกตการณ์ซึ่งสัมพันธ์กับทฤษฎีที่ว่า

¹⁸ ม.ล. ปิยลดา เทวกุล ทวีปรั้งชีพ, คำ ความคิด สถาปัตยกรรม: ว่าด้วยทฤษฎีสถาปัตยกรรมในโลกโพสตีโมเดิร์น (กรุงเทพฯ: ลายเส้น, 2554). หน้า 96.

ด้วยการใช้ที่ว่างของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมที่เล็กที่สุด (micro-cultural level) ตามทัศนะของ Hall (1969) ได้แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้¹⁹

2.1.3.1. ที่ว่างแบบถาวร (fixed-feature space)

ที่ว่างที่เกิดขึ้นโดยการครอบครองพื้นที่อย่างตายตัวโดยสามารถรับรู้ได้จากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ในการรับรู้ของมนุษย์ประกอบด้วยที่ว่างจากการรับรู้ทางการมองเห็น (visual space) ที่ว่างจากการรับรู้ทางการได้ยิน (auditory space) ที่ว่างจากการรับรู้ทางการกลิ่น (olfactory space) และที่ว่างจากการรับรู้ทางการสัมผัส (textual space) ได้แก่ อาคาร บ้านเรือน ย่าน เมือง รวมไปถึงอุปกรณ์ชีวิตต่างๆ ที่สามารถกันเป็นแนวเขตให้มนุษย์รับรู้ได้

2.1.3.2. ที่ว่างแบบกึ่งถาวร (semifixed-feature space)

ที่ว่างซึ่งเกิดขึ้นโดยไม่ครอบครองพื้นที่อย่างตายตัว หรือก็คือที่ว่างซึ่งมีอุปกรณ์ชีวิตแบบกึ่งถาวร สามารถยกย้ายที่ทางได้ โดยคุณลักษณะของที่ว่างจะปรับเปลี่ยนไปตามความสัมพันธ์ของชีวิต และอุปกรณ์ชีวิตเหล่านั้นแบ่งการจัดที่ว่างเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

- (1) Socio-petal space คือ ที่ว่างที่มีลักษณะเอื้อให้ผู้คนปฏิสัมพันธ์กัน เป็นที่ว่างเข้าสู่ศูนย์กลางหรือเอื้อให้มีการมองเข้าสู่ศูนย์กลาง “the looking in”
- (2) Socio-fugal space คือที่ว่างที่มีลักษณะแยกผู้คนออกจากกัน มีแรงพุ่งออกจากศูนย์กลางหรือเอื้อให้เกิดการมองออกสู่ภายนอกพื้นที่ “the looking out”

2.1.3.3. ที่ว่างแบบไม่เป็นทางการ (informal space)

ที่ว่างไม่ประจำที่หรือที่ว่างที่เกิดจากการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ ซึ่งเป็นไปโดยธรรมชาติของบุคคล ซึ่งระยะที่เกิดเป็นอัตโนมัติของบุคคลจะแปรเปลี่ยนไปในแต่ละสังคมวัฒนธรรม โดยที่ว่างแบบไม่เป็นทางการสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ

- (1) ระยะใกล้ชิด (intimate space) เป็นระยะทางการสัมผัสและเสียงกระซิบสื่อสารกันทางกายมากกว่าเป็นคำพูด ผู้คนในสังคมจะมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันถูกเนื้อต้องตัวกันได้อย่างสบายใจ (contact people) ประมาณ 0.15-0.20 เมตร
- (2) ระยะส่วนตัว (personal space) คือที่ว่างห่อหุ้มบุคคลเป็นปริมาตร “bubble” เพื่อรักษาระยะห่างระหว่างบุคคลและสิ่งรอบตัว ให้ความรู้สึก

¹⁹ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ. หน้า 113. ประกอบกับ Edward Twitchell Hall, *The Hidden Dimension* (New York: Doubleday, 1966). P 101-112.

มั่นคง ปลอดภัย โดยเฉพาะสังคมที่ไม่นิยมถูกเนื้อต้องตัวกันกับคนแปลกหน้า (non-contact people) ปรับเปลี่ยนเส้นไหล่ไม่เท่ากันตามแต่ผู้คนในสังคม ระยะใกล้ (close phase) 0.45-0.75 เมตร และระยะไกล (far phase) 0.75-1.20 เมตร

(3) ระยะสังคม (social space) ระยะในการติดต่อกันเชิงสังคม ในระยะนี้คนที่อยู่ใกล้กันจะไม่รู้สึกว่าคุณกรบกวน ระยะใกล้ (close phase) 0.75-1.20 เมตร และระยะไกล (far phase) 2.10-3.60 เมตร

(4) ระยะสาธารณะ (public space) เป็นระยะที่จะให้ติดต่อทางสังคมอย่างเป็นทางการ (formal style) การสื่อสารจะต้องมีการเตรียมตัวเพราะระยะมีความไกลมาก การแสดงออกของท่าทางจึงมีมากกว่าปกติ ระยะใกล้ (close phase) 3.60-7.50 เมตร และระยะไกล (far phase) 7.50 ขึ้นไป

2.1.4. ระบบการปฏิสนธิของมนุษย์ (Primary Message System, PMS)

จากแนวคิดการอยู่อาศัยของมนุษย์ ภาพเมืองในใจ และแบบแผนการใช้สอยที่วางของมนุษย์ ผู้ศึกษาเรื่องการปฏิสนธิของมนุษย์เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน ตามทัศนะของ Hall (990) ประกอบด้วยระบบปฏิสนธิ 10 ประการ (primary message system, PMS) ได้แก่ ระบบปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลก ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระบบการเลี้ยงชีพ ระบบการปฏิสนธิของชายหญิง ระบบเทศะปฏิสนธิ ระบบกาละปฏิสนธิ ระบบการเรียนรู้ ระบบการเล่น ระบบป้องกันตัว และระบบการใช้โลก ดังรายละเอียดต่อไปนี้²⁰

2.1.4.1. ระบบการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลก (interaction)

มนุษย์มีความสัมพันธ์กับโลกแวดล้อมธรรมชาติ โดยอาศัยกรอบแห่งวัฒนธรรมที่มนุษย์อาศัยอยู่ในโลกแห่งชีวิต ปฏิสัมพันธ์นี้จึงสะท้อนรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกในรูปแบบต่างๆ ผู้คนในสังคมแบบแม่²¹จะให้ความสัมพันธ์กับโลกอย่างแนบแน่น มีความกลมเกลียว สอดคล้องกับโลกอาศัยธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง

²⁰ Hall, *The Hidden Dimension*. P 33-58. และ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสนธิ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553). หน้า 156-186.

²¹ สังคมแบบแม่หรือสังคมแบบมาตุลักษ์ คือ กระบวนทัศน์ทางสังคมในแนวคิดตะวันออก ที่มีความสัมพันธ์สลับซับซ้อนกับ “แม่” ในฐานะผู้ให้ “กำเนิด” ซึ่งกินความหมายครอบคลุมไปถึงสถานที่กำเนิดหรือโลกแวดล้อมทางธรรมชาติ ดูใน ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสนธิ. หน้า 125.

2.1.4.2. ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (association)

รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างการผู้คนจะเป็นฐานในการทำความเข้าใจสังคมที่เขาอาศัยอยู่ในสังคมแบบมาตุลัทธิความสัมพันธ์ของผู้คนเป็นแบบครอบครัวขยาย ผู้คนจึงมีความสัมพันธ์กันเหนียวแน่น เป็นสังคม ในระบบเครือญาติที่มีสายสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนาน จากรุ่นสู่รุ่น จึงทำให้ผู้คนในสังคมมีความใกล้ชิดสนิทสนม มีความเอื้ออารีช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความกลมเกลียวเป็นหนึ่งเดียวกัน

2.1.4.3. ระบบการเลี้ยงชีพ (subsistence)

ระบบการเลี้ยงชีพในสังคมเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการขั้นพื้นฐาน หรือกิจกรรมดำรงชีวิต ในสังคมมาตุลัทธิระบบเลี้ยงชีพจะเป็นไปในรูปแบบความสมานฉันท์ ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

2.1.4.4. ระบบการปฏิสัมพันธ์ของชายหญิง (bisexuality)

บทบาทของสังคมของชายและหญิงในแต่ละสังคมจะมีบทบาทที่มีแตกต่างกัน ทั้งในความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ ในสังคมมาตุลัทธิจะนับถือบุคคลด้วยวัยวุฒิและคุณวุฒินับถือผู้อาวุโส ให้ความสำคัญกับผู้อาวุโส ในสังคมนี้ผู้คนจึงช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันด้วยมิตรไมตรีที่ดีต่อกัน ระบบปฏิสัมพันธ์จะมีลักษณะเป็นไปตามธรรมชาติมากกว่าบทบาทและหน้าที่

2.1.4.5. ระบบเทศะปฏิสัมพันธ์ (territoriality)

ลักษณะการครอบครองที่ว่างหรือระยะสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นและกับวัตถุ ซึ่งทำให้เกิดที่ว่างในลักษณะที่แตกต่างกันขึ้น เช่น การจัดข้าวของเครื่องใช้ เก้าอี้ โต๊ะ เป็นต้น ในสังคมมาตุลัทธิผู้คนจะสัมผัสโลกแวดล้อมด้วยกายสัมผัส เกิดการสัมผัสแบบแนบแน่นใกล้ชิด (culture of small space) ซึ่งทำให้เกิดที่ว่างที่มีลักษณะเฉพาะตัวที่สะท้อนออกมาจากบุคคล

2.1.4.6. ระบบกาละปฏิสัมพันธ์ (temporality)

ระบบเวลาที่มีความสัมพันธ์กับชีวิต ในทุกสังคมระบบเวลาที่เข้ามาสัมพันธ์กับชีวิตที่ต่างกัน เช่น ในสังคมแบบมาตุลัทธิ ระบบเวลาจะเป็นแบบ “polychronic time” ระบบเวลาที่หมุนเวียนผลัดเปลี่ยนไป โดยจะมองว่าเป็นวัฏจักรหมุนเวียน ไม่จรั้งยั่งยืนไปตามกาลของโลกของแต่ละท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับการครอบครองที่ว่างเสมอ สำหรับการใช้สอยแบบหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกิจกรรมหรือที่ว่างที่มีลักษณะใช้สอยแบบเอนกประสงค์คือ “polychronic space”

2.1.4.7. ระบบการเรียนรู้ (learning)

มนุษย์ผ่านการเรียนรู้ ผ่านการปรับตัว และวิวัฒนาการให้เข้ากับสภาพแวดล้อมให้สามารถอยู่รอดได้ การเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดนี้จึงเป็นเหตุปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ และส่งต่อความรู้สืบมา กลายเป็นวัฒนธรรม การถ่ายทอดความคิด ความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่น สัมผัสมาช้านาน ดังนั้นในสังคมจึงมีวิถีและวิธีการเรียนรู้แตกต่างกัน ในสังคมแบบมาตุลัทธิจะเป็นการเรียนรู้แบบซ้ำๆ “ตำนาน” ไม่ได้ผ่าแบ่งความรู้ออกเป็นส่วนๆ ในหนทางนี้จึงหมายถึงการบ่มเพาะความรู้แบบองค์รวม ที่ไม่แยกขาดออกจากชีวิต

2.1.4.8. ระบบการเล่น (play)

ระบบการเล่นเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของแต่ละบุคคลจะมีทั้งสาระความเคร่งเครียดและส่วนที่เป็นการเล่นความผ่อนคลาย เพื่อปล่อยชีวิตให้เป็นอิสระ พักผ่อนส่วนที่เป็นสาระด้วยการเล่น ในการเล่นนี้จึงมีด้านของความฝัน จินตนาการ ในขณะที่การทำงานจะเป็นเรื่องความเป็นจริง ในแต่ละสังคมต่างๆ จึงมีระบบการเล่นที่แตกต่างกัน การเล่นในสังคมมาตุลัทธิจะมีความสนุกสนาน สمانฉันท และมีรูปแบบที่ซับซ้อน เช่น หมากล้อม เป็นต้น

2.1.4.9. ระบบป้องกันตัว (defense)

การป้องกันตัวเองจากสภาพแวดล้อมภายนอกทั้งผู้คน ชุมชน และธรรมชาติ ระบบการป้องกันตัวเกิดขึ้นในหลายระดับ ตั้งแต่ระดับส่วนตัวไปจนถึงชุมชน ในสังคมมาตุลัทธิเนื่องจากสังคมมีความสนิทสนมกันของผู้คน ผู้คนเปิดใจเข้าหากัน การป้องกันตัวจึงมีน้อย สะท้อนออกมาในรูปแบบสังคมที่เปิดรับมากกว่าการปิดกั้น กล่าวคือ จะเป็นสังคมแบบ “contact people” ในสังคมแบบนี้ระบบป้องกันตัวจึงมีแต่เหมือนไม่มี มีความยืดหยุ่นอันเกิดจากการร่วมกันสอดส่องดูแลจึงทำให้ที่ว่างภายในชุมชนมีความปลอดภัย

2.1.4.10. ระบบการใช้โลก (exploitation)

ระบบการใช้โลกหรือคติในการใช้โลก มนุษย์จะใช้สอยทรัพยากรที่อยู่รอบตัว กล่าวคือ การใช้โลกจึงเป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาอุปกรณ์ชีวิต เครื่องไม้ใช้สอย เพื่อเป็นระยางหรือส่วนขยายของร่างกายที่สามารถใช้โลกได้ในแบบที่ต้องการได้ ในสังคมแบบมาตุลัทธิการใช้โลกจะเป็นการใช้สอยแบบหมุนเวียนใช้แบบพอเพียง สอดคล้องกับธรรมชาติซึ่งนำไปสู่วิถีในการอาศัยอยู่ที่มีความยั่งยืน ใช้ทรัพยากรรอบตัวไม่หมดสิ้นและใช้สอยได้ไม่รู้จบ

2.1.5. การรับรู้ที่ว่างหลากหลายสัมผัส (Multisensory Perception of Space)

ผู้คนเคลื่อนตัวเข้าสู่ที่ว่าง บุคคลจะอาศัยข้อมูลที่ได้รับรู้ผ่านความสัมพันธ์ทั้งร่างกาย และใจเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับโลกที่มองเห็นในใจได้ ประสบการณ์ในการมองเห็น (visual experience) ที่สัมพันธ์กับประสบการณ์ในการเคลื่อนที่ (kinesthetic space) ทั้งการรับรู้จากตาที่เห็น (visual perception) และระบบการรับรู้กายสัมผัสทำงานสอดประสานกันจะกลายเป็นระบบรับรู้โลก โดยอาศัยอุปกรณ์รับรู้ (receptors) ของมนุษย์จากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ตามทัศนะของ Hall (990) การรับรู้ที่ว่างหลากหลายสัมผัสแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ อุปกรณ์รับรู้ระยะไกล (distance receptors) และอุปกรณ์รับรู้ระยะใกล้ (intermediate receptors)²²

2.1.5.1. อุปกรณ์รับรู้ระยะไกล (distance receptors)

- (1) ที่ว่างในปริมาตรที่ตามองเห็น (visual space) ตา คือ อุปกรณ์รับรู้ที่ว่างหลักของมนุษย์ในการรวบรวมข้อมูลและเป็นสื่อในการส่งต่อไปยังประสาทสัมผัสอื่นๆ ดวงตา จึงเปรียบดั่งเป็นหน้าต่างของดวงใจ โลกที่ตาเห็นคือการรับรู้สู่ใจ
- (2) ที่ว่างในปริมาตรที่หูได้ยิน (auditory space) หรือการรับรู้ที่ว่างผ่านหู ซึ่งการรับรู้ที่ว่างนี้มาจากเสียงต่างๆ ที่ทำงานประสานกันอยู่ ณ ที่ว่างที่เข้าไปสัมผัส ในสถานการณ์และในปรากฏการณ์ต่างๆ ความเข้มข้นของเสียงทั้งมากและน้อยในที่ว่างล้วนเป็นส่วนสำคัญในการเข้าไปกระทบสู่ใจมนุษย์ เช่น เสียงคนเดิน เสียงถนน เสียงคนเดินไปมา
- (3) ที่ว่างในปริมาตรที่จมูกได้ยิน (olfactory space) หรือการรับรู้ที่ว่างทางจมูกผ่าน กลิ่น เป็นส่วนที่ทำให้ให้เกิดการรับรู้ที่ว่างและจดจำที่ว่างได้อย่างลึกซึ้ง เกิดความรู้สึกความผูกพันหรือมีความทรงจำไว้กับที่ว่าง

2.1.5.2. อุปกรณ์รับรู้ระยะใกล้ (intermediate receptors)

- (1) ที่ว่างแห่งการเคลื่อนที่ (kinesthetic space) อุปกรณ์รับรู้คือกล้ามเนื้อที่ว่างแห่งการเคลื่อนไหว เดินทางไปมา โดยใช้อุปกรณ์รับรู้คือร่างกายเป็นเครื่องมือ การรับรู้ที่ว่างระหว่างการเคลื่อนไหวนั้นให้ประสบการณ์ที่หลากหลาย เช่น การเดินช้าจะให้ตาค่อยๆ รับรู้รายละเอียดของกายภาพที่กำลังเคลื่อนผ่านและปรากฏเข้าสู่ใจ

²² การรับรู้ที่ว่างหลากหลายสัมผัส (multisensory perception of space) สรุปลงมาจาก ทิพย์สุดา ปทุมมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ. หน้า 53-65. และ Hall, *The Hidden Dimension*. P 41-75.

- (2) ที่ว่างที่ผิวผนังสัมผัสถึงความอบอุ่น (thermal space) อุปกรณ์รับรู้คือ ผิวหนัง ที่ว่างที่อยู่ในระยะสัมผัสของผิวหนัง เช่น ทรอกแคบทางเล็ก จะทำให้โอกาสที่ร่างกายของมนุษย์มีโอกาสที่จะได้รับอุณหภูมิทั้งร้อน เย็น ร่วมเงาและลมพัดผ่าน เป็นต้น
- (3) ที่ว่างที่ผิวผนังสัมผัสถึงรับรู้ผิว (tactile space) อุปกรณ์รับรู้คือผิวหนัง การรับรู้ที่ว่างจากพื้นผิวลักษณะต่างๆ ที่มีความสำคัญในฐานะช่วยให้บุคคลจดจำตำแหน่งของตัวเองในโลกได้ เป็นการรับรู้ที่ทำให้ผู้คนมีประสบการณ์กับที่ว่างแบบแนบแน่น จึงนำไปสู่การเชื่อมโยงและสร้างประสบการณ์และสร้างความหมายที่พิเศษให้กับที่ว่างที่เข้าไปประสบ

โดยสรุป แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน เริ่มต้นจากทฤษฎีการอยู่อาศัย (Dwelling) ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์อันแนบแน่นและเต็มเปี่ยมไปด้วยความหมายระหว่างตัวเราและโลกสภาพแวดล้อม เพื่อเข้าสู่ความเข้าใจในความสัมพันธ์ของที่ว่างซึ่งเป็นศูนย์รวมชีวิตหรือที่ว่างรองรับชีวิตของชุมชน (collective dwelling) ส่วนที่สองจึงเป็นการศึกษาทฤษฎีภาพเมืองในใจ (The Image of the City) อันเป็นองค์ประกอบเมืองที่มีความสัมพันธ์อย่างสลับซับซ้อนในการรับรู้คุณลักษณะของย่านสถานที่ ส่งผลให้มนุษย์เกิดความประทับใจหรือเป็นภาพที่ติดตราตรึงใจ ส่วนที่สามจะเป็นการศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างของมนุษย์ (Proxemics) เพื่อทำความเข้าใจกลไกและวิธีการการใช้สอยที่ว่างในกาลเทศะของมนุษย์ที่แตกต่างกัน ส่วนที่สี่จะเป็นการทำความเข้าใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอันเป็นกรอบในการดำเนินชีวิต ผ่านระบบการปฏิสนธิของมนุษย์ (Primary Message System หรือ PMS) และในที่สุดท้ายจะเป็นการศึกษาวิธีการรับรู้ที่ว่างของมนุษย์ จากทฤษฎีการรับรู้ที่ว่างหลากหลายสัมผัส (Multisensory Perception of Space) ซึ่งเป็นหน่วยย่อยการรับรู้ที่ว่างของมนุษย์ที่เล็กและละเอียดละออมากที่สุด

2.2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับการศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดิน ประกอบด้วย 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับตรอกในบริบทชุมชนเมืองเก่าในกรุงเทพมหานคร ซึ่งประกอบด้วย “เอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่นในย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน” โดยกนกวรรณ หิรัญรัตน์²³ “การใช้สอยที่ว่างในตลาด: กรณีศึกษาตลาดตรอกหม้อ แขวงวัดราชบพิธ กรุงเทพมหานคร” โดยดำเนิน เตชะใหม่²⁴ “Mapping the Lived Experiences of Bangkok’s Soi” โดยดาวิณี บุญธรรม²⁵ และ “Sustaining Urban Spatial Network of Historical Communities Through the Reuse of Temple Grounds and Social Space: A Case Study of Rattanakosin, Bangkok” โดยไชศรี ภัคดีสุขเจริญ²⁶ และส่วนที่สองเป็นศึกษาเกี่ยวกับตรอกในชุมชนเมืองเก่าในบริบทวัฒนธรรมของญี่ปุ่น “The Liminal Nature of Alleyways: Understanding the Alleyway Roji as a ‘Boundary’ between Past and Present” โดย Heide Imai.²⁷

2.2.1. เอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่นในย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน

โดยกนกวรรณ หิรัญรัตน์

งานวิจัยนี้ศึกษาการสร้าง ความหมายและเอกลักษณ์ของถิ่น โดยมีชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันเป็นกรณีศึกษา พื้นที่ศึกษาเป็นย่านย่อยย่านหนึ่งของย่านเยาวราช-สำเพ็ง ที่ยังสะท้อนสภาพการอยู่อาศัยของคนไทยเชื้อสายจีน และยังคงดำรงรักษาความหมายของการเป็น “ถิ่นแห่งชีวิต”

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาภาคสนามผ่านการสังเกตการณ์ สัมภาษณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลตามหลักมโนทัศน์ แนวคิด ปรัชญาปรากฏการณ์ศาสตร์และทฤษฎีจิตวิทยาสถาปัตยกรรม วิธีการศึกษาเอกลักษณ์และความหมายของถิ่นในย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน ประกอบไปด้วยการศึกษา 2 ส่วน คือ การศึกษาศูนย์กลางแห่งชีวิต โดยใช้วิธีการเลือกครอบครัวกรณีศึกษาเป็นครอบครัวต้นเรื่องและครอบครัวसान เพื่อเป็นเครื่องมือในการอธิบายเครือข่ายโยงใยของครอบครัวจากประสบการณ์การอยู่อาศัย สานเรื่องราวชีวิตของคนที่อยู่บนตรอกยาฉุน ตรอกซีฟกหนอ และตรอกเหล่ายาย ส่วนที่สองเป็นการศึกษาทางแห่งชีวิตจากความสัมพันธ์ของครอบครัวและชุมชน ผ่านการใช้งานของ

²³ กนกวรรณ หิรัญรัตน์, "เอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่นในย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน" (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ภาควิชาสถาปัตยกรรม, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547).

²⁴ ดำเนิน เตชะใหม่, "การใช้สอยที่ว่างในตลาด: กรณีศึกษาตลาดตรอกหม้อ แขวงวัดราชบพิธ กรุงเทพฯ" (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ภาควิชาสถาปัตยกรรม, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552).

²⁵ Boontharm, "Mapping the lived experiences of Bangkok's soi."

²⁶ Khaisri Paksukcharern, "Sustaining Urban Spatial Network of Historical Communities through the Reuse of Temple Grounds and Social Space – A Case Study of Rattanakosin," *Nakhara: Journal of Environmental Design and Planning* 12 (2016).

²⁷ Heide Imai, "The liminal nature of alleyways: Understanding the alleyway roji as a 'Boundary' between past and present," *Cities* 34 (10/01/ 2013).

ชีวิตประจำวันและเทศกาลของย่านชุมชน เมื่อวิเคราะห์องค์ประกอบแห่งชีวิตทั้งสองจึงสามารถอธิบายความเป็น “ถิ่นแห่งชีวิต”

งานวิจัยได้สรุปความหมายของถิ่นที่อยู่ในย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันซึ่งประกอบไปด้วย ถิ่นโยงโยครอบครัว-โยงโยชีวิต ถิ่นเพื่อนบ้านผูกพัน ถิ่นชุมชนปฏิสัมพันธ์ ถิ่นเทศกาลงานฉลอง และ ถิ่นแห่งมงคลวัฒนธรรม พร้อมเชื่อมโยงและเสนอความหมายเหล่านี้เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างชีวิตที่เกิดขึ้นบนถิ่นใหม่ ซึ่งประกอบด้วยคุณลักษณะ 5 ประการที่ปรากฏในวัฒนธรรมการใช้สอยพื้นที่ขนาดเล็ก ได้แก่ บ้านแห่งชีวิต หมู่บ้านเพื่อนบ้านผูกพัน ชุมชนปฏิสัมพันธ์ ย่านรองรับเทศกาลงานฉลอง และย่านสังคมวัฒนธรรม

2.2.2. การใช้สอยที่ว่างในตลาด: กรณีศึกษาตลาดตรอกหม้อ แขวงวัดราชบพิธ กรุงเทพมหานคร

โดยดำเนิน เตชะใหม่

งานวิจัยนี้ศึกษาการใช้สอยที่ว่างในตลาด โดยมีตลาดตรอกหม้อ แขวงวัดราชบพิธ กรุงเทพมหานครเป็นกรณีศึกษา พื้นที่ศึกษาเป็นตลาดชุมชนที่มีรูปแบบการใช้งานผสมผสานกันระหว่างกิจกรรมทางการค้าและวิถีชีวิตแห่งชุมชนลงบนพื้นที่ของตรอก เกิดเป็นตลาดที่มีลักษณะการใช้สอยที่ว่างอย่างหลากหลาย งานวิจัยนี้จึงเป็นการศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างและความสัมพันธ์ของที่ว่างภายในตลาดตรอกหม้อ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจตลาดตรอกหม้อใน 3 ประเด็น คือ การเกิดขึ้นของตลาดตรอกหม้อ แบบแผนการใช้สอยที่ว่างในตลาดตรอกหม้อ และลักษณะความหมายในการใช้สอยที่ว่างภายในตลาดตรอกหม้อ

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงสัมพันธวิทยา ร่วมกับมโนทัศน์ แนวคิด ปรัชญาปรากฏการณ์ศาสตร์และจิตวิทยาสถาปัตยกรรม โดยทำการเก็บข้อมูลจากภาคเอกสารและการวิเคราะห์ปรากฏการณ์และสถานการณ์จากประสบการณ์ในภาคสนาม ด้วยวิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การจดบันทึก การบันทึกด้วยภาพถ่าย รวมทั้งการร่างภาพ การศึกษาการใช้สอยที่ว่างในตลาดประกอบไปด้วย 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรกเป็นการศึกษาเรื่องราวของชุมชนและวิถีชีวิตของคนในตลาดตรอกหม้อ พัฒนาการของตลาดตรอกหม้อ องค์ประกอบทางกายภาพ ทั้งในเรื่องราวชีวิตและกิจกรรมของชุมชนจากการบอกเล่าของคนในชุมชน (oral history) ส่วนที่สองเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของตลาดตรอกหม้อกับบริบทสภาพแวดล้อม ได้แก่ ความสัมพันธ์ของตลาดตรอกหม้อกับคน สินค้า และพื้นที่-เวลา เพื่อนำไปสู่การศึกษาในส่วนที่สามคือ การศึกษาระดับเล็กภายในตลาดซึ่งประกอบด้วย “พื้นที่ว่างที่มีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกิจกรรมการใช้สอย” “ที่ว่างที่มีชีวิตแปลเปลี่ยนได้ เติบโตได้ เคลื่อนที่ได้” “ที่ว่างขนาดเล็ก มีการใช้สอยอย่างเข้มข้น” “ที่ว่างที่ปฏิสัมพันธ์กับชีวิต” และ “ที่ว่างที่เปิดประสบการณ์การรับรู้หลากหลายสัมผัส”

งานวิจัยได้สรุปคุณค่าและความหมายของตลาดแห่งชีวิตพร้อมกับการเสนอเป็นข้อพิจารณาในการออกแบบสถาปัตยกรรมตลาดหรือแนวทางการปรับปรุงตลาดโดยประกอบไปด้วย ตลาดเป็นศูนย์กลางของชีวิต ตลาดเป็นโลกที่มีชีวิต ตลาดเป็นโลกแห่งชีวิต และตั้งข้อสังเกตที่ทำให้ตลาดนั้นเกิดความยั่งยืนใน 5 ประการ คือ “ความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายกับบริบทแวดล้อมของตลาด” “การพึ่งพากันได้ของผู้คน สินค้า และการใช้สอยที่ว่างภายในตลาด” “การไหลเวียนของผู้คนภายในชุมชนและย่านกับตลาด” “ความไม่ตายตัวของรูปแบบตลาด” และ “ความหลากหลายของสินค้า รวมถึงที่ว่างภายในตลาด”

2.2.3. Sustaining Urban Spatial Network of Historical Communities through the Reuse of Temple Grounds and Social Space: A Case Study of Rattanakosin, Bangkok. โดยไชศรี ภัคดีสุขเจริญ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาชุมชนในเขตเมืองเก่าบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ที่ยังคงสามารถดำรงอยู่ได้ผ่านการศึกษารูปแบบพื้นที่ทางสังคม โดยอาศัยการวิเคราะห์องค์ประกอบของพื้นที่โครงข่ายชุมชนและรูปแบบการใช้พื้นที่เป็นเครื่องมือในการอภิปราย การศึกษาประกอบไปด้วย 2 ส่วนคือการศึกษาลานวัดและการศึกษาโครงข่ายภายในชุมชน ในการศึกษาส่วนแรก การศึกษาลานวัดเกิดจากประเด็นการวิพากษ์ของรูปแบบการใช้งานลานวัดในอดีต ที่เคยเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของชุมชนในแง่ของการเป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านจากพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สู่พื้นที่ที่โดยรอบ ปัจจุบันพบว่าลานวัดนั้นได้ลดบทบาทหน้าที่ของตัวเองลงไปและไม่เอื้อให้เกิดพื้นที่ทางสังคมขึ้น มีตัดขาดกับพื้นที่โดยรอบ จึงทำให้พื้นที่ลานวัดในปัจจุบันกลายเป็นเพียงพื้นที่สำหรับจอดรถเพียงเท่านั้น ในการศึกษาส่วนที่สองเป็นการศึกษาพื้นที่โครงข่ายภายในชุมชนที่มีรูปแบบการใช้งานอย่างหลากหลาย มีเป้าประสงค์ทำความเข้าใจคุณลักษณะของพื้นที่โครงข่ายที่ก่อให้เกิดการใช้งานอย่างอเนกประโยชน์ โดยจัดประเภทของความ เป็นพื้นที่สาธารณะตามคุณลักษณะของสภาพแวดล้อมและการเข้าถึง วิเคราะห์สนามทัศน์ (the isovist field) และการสังเกตการณ์ของการใช้งานจริงของพื้นที่ เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในแนวคิดและวิธีการดำรงอยู่ของพื้นที่สาธารณะที่ประสบความสำเร็จตามแบบไทยที่มีบริบทสภาพแวดล้อมต่างจากแนวคิดตะวันตก

ผลของการศึกษาชี้ให้เห็นว่า มีข้อแตกต่างบางประการระหว่างการใช้งานพื้นที่สาธารณะของชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์และแนวคิดการใช้พื้นที่สาธารณะทางฝั่งตะวันตก คนจากตะวันตกที่เข้ามาใช้พื้นที่นั้นมีความชอบที่จะดำรงรูปแบบการใช้งานในแบบเดิม แต่จะปิกหมุดหมายของตัวเองด้วยกับพื้นที่สามารถมองเห็นได้ง่ายหรือรูปแบบลานโล่ง ในขณะที่การใช้งานของคนในพื้นที่จะใช้พื้นที่ของทางลัดซึ่งเป็นชุดของพื้นที่สาธารณะขนาดเล็กที่แคบยาวแต่มีความต่อเนื่องด้านมุมมอง เป็นพื้นที่ในการปิกหมุดหมายและเป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีการปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้น เช่น พื้นที่ของตรอก ซอก ซอย ใน

การที่จะกับเก็บความเป็นพื้นที่ชุมชนเก่าแก่ในเกาะรัตนโกสินทร์จึงต้องมีการคำนึงถึงแนวคิดการฟื้นฟูพื้นที่ใน 2 ส่วน ได้แก่ แนวคิดการฟื้นฟูพื้นที่สาธารณะขนาดเล็กที่เป็นโครงข่ายเชื่อมโยงภายในชุมชน สร้างความสมดุลที่เหมาะสมระหว่างผู้ใช้ภายในและผู้ใช้ภายนอก โดยแนวคิดของการฟื้นฟูนั้นยังคงต้องหลงเหลือวิถีชีวิตแห่งชุมชนเก่าแก่เอาไว้ ซึ่งเส้นทางที่เกิดขึ้นจากการใช้งานอย่างเป็นทางการของชุมชนนั้นเป็นเสมือนกุญแจแห่งความสำเร็จในการที่จะดำรงรักษามิติการใช้งานเอาไว้ได้ และแนวคิดการฟื้นฟูคุณลักษณะของบล็อก (block) ที่รวบรวมความเป็นชุมชน โรงเรียน วัดเข้าไว้ด้วยกันจากแนวโน้มที่จะมีการแบ่งแยกเชิงพื้นที่ระหว่างส่วนต่างๆ ออกจากกัน ส่งผลให้เกิดกำแพงขนาดใหญ่ขวางกั้นการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะของวัดกันชุมชน โดยวิธีที่จะช่วยกักเก็บความเป็นชุมชนให้กลับคืนมาคือการทำให้พื้นที่เหล่านี้กลับมาเชื่อมกันใหม่ดังเดิม

2.2.4. Mapping the Lived Experiences of Bangkok's Soi โดยดาวิณี บุญธรรม

งานวิจัยนี้เป็นศึกษาประสบการณ์การอยู่อาศัยของซอย โดยใช้ซอยยาลาดิน พหลโยธิน 30 กรุงเทพมหานคร เป็นกรณีศึกษา งานวิจัยนี้มีจุดประสงค์เพื่อวิพากษ์เครื่องมือในการศึกษาและทำความเข้าใจต่อย่านโดยเฉพาะในบริบทของบล็อกขนาดใหญ่ (super block) และระบบโครงข่ายของซอยที่เชื่อมต่อกันภายในซึ่งสามารถพบได้โดยทั่วไปในกรุงเทพมหานคร งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเครื่องมือในการวิจัยโดยอ้างอิงตามแนวคิดของ Lefebvre (1974) ว่าด้วยการใช้ “ร่างกาย” (body) เป็นเครื่องมือหนึ่งในการทำความเข้าใจทำความเข้าใจสังคม สภาพแวดล้อมและการก่อรูปของสเปซ ในการศึกษาที่ผู้วิจัยและครอบครัวของผู้วิจัยจะเป็นผู้ถ่ายทอดประสบการณ์การอยู่อาศัยจริงในซอยยาลาดิน โดยการบันทึกและสื่อสารความของความหมายในเชิงลึกของความเป็นย่านนั้น จะเกิดขึ้นจากการขมวดกันระหว่างเรื่องเล่าประสบการณ์ (narrative) และการทำแผนที่ประสบการณ์เข้าไว้ด้วยกัน เนื่องจากคุณภาพของสถานที่จากประสบการณ์ของบุคคลนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถวัดได้ (non-measurable) ผลการวิจัยจะเป็นการนำเสนอเพียงส่วนหนึ่งของประสบการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นบนย่านแห่งนี้เท่านั้น โดยขั้นตอนนี้จะเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาประสบการณ์ของย่านทั้งหมดที่จะปรากฏในการวิจัยขั้นสมบูรณ์ในอนาคต

ผลการศึกษาแผนที่ประสบการณ์การอยู่อาศัยนั้นได้วิพากษ์ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นบนซอยยาลาดินออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ “ประสบการณ์ของย่านกับวัยเด็ก” “เพื่อนบ้าน” “การยอมให้เข้าไปในพื้นที่” และ“อาณาเขตของย่าน” ในส่วนแรกเป็นการตรวจสอบความทรงจำของผู้ร่วมวิจัยที่ฝังรกรากเอาไว้กับถิ่นที่ในวัยเด็ก จากประสบการณ์ของแต่ละคนเปิดเผยให้เห็นว่าถนนและเส้นทางแต่ละเส้นนั้นเอื้อให้เด็กได้พัฒนาความสามารถที่จะแสดงออกหรือการสร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ ผ่านการเคลื่อนไหวระหว่างเส้นทางจากบ้านของตนไปยังส่วนต่างๆ ที่อยู่ในถิ่น เกิดเป็นเส้นทางแห่งการเรียนรู้ที่มีการปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับสถานที่ สิ่งของ และผู้คน เกิดเป็นจุดเริ่มต้นปฏิสัมพันธ์แห่งชีวิตกับบุคคลอื่นๆ

สิ่งสมเรื่องราวประสบการณ์และกลายเป็นความทรงจำที่ติดอยู่กับถิ่นที่นั้นๆ ส่วนที่สองคือเพื่อนบ้านทั้งหมดของความเป็นย่านในความทรงจำล้วนเกี่ยวข้องกับเพื่อนบ้านอันเกิดจากการพบหน้าค่าตาซึ่งกันและกัน โดยการสร้างความสัมพันธ์ต่อเพื่อนบ้านนั้นถือเป็นขั้นแรกในการสร้างความรู้สึกแห่งความเป็นถิ่น ส่วนที่สามคือการยอมให้เข้าไปในพื้นที่ พื้นที่เชิงสังคมนั้นไม่ได้เกิดอยู่บนพื้นที่สาธารณะเสมอไป สำหรับซอยอาลาตินแล้วพื้นที่ทางสังคมมักจะพบได้บนพื้นที่ของซอย หากสังคมนั้นเกิดการรู้จักกันและไว้นือเชื่อใจกันจะสามารถให้กำแพงที่ขวางกันระหว่างพื้นที่สาธารณะของซอยและพื้นที่ส่วนตัวสามารถผสานเขาหากันได้ ส่งผลเกิดเป็นรูปแบบของทางลัดที่สามารถเชื่อมสู่พื้นที่ต่างๆ โดยผู้คนในชุมชนจะรู้วิธีเข้าถึงทางลัดเหล่านี้ไปยังพื้นที่อื่นๆ และส่วนสุดท้ายคือขอบเขตของย่าน จากการศึกษาเรื่องเล่าและแผนที่ทำให้เห็นถึงความเป็นไปไม่ได้ของรูปร่างที่แท้จริงของย่าน ผู้ร่วมวิจัยมาจากครอบครัวเดียวกัน ทว่าสร้างขอบเขตแห่งความทรงจำของย่านที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดข้อโต้แย้งที่ว่า การประสบการณ์ต่อย่านนั้นจะไม่สามารถเกิดเป็นความหมายเดียวได้ หากแต่ความเป็นย่านคือความหมายของผู้คนที่สร้างร่วมกันของคนในสังคมก่อให้เกิดเป็นกายภาพที่รองรับชีวิตขึ้น

2.2.5. The Liminal Nature of Alleyways: Understanding the Alleyway Roji as a 'Boundary' between Past and Present. โดย Heide Imai

บทความวิชาการนี้เป็นการศึกษาโรจิ (*roji*) หรือการศึกษาตรอกในประเทศญี่ปุ่น แต่เดิมโรจิเคยเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของการอยู่อาศัยระดับส่วนตัวและเป็นหนึ่งในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คน ปัจจุบันพบว่าตรอกได้มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปมาก จากรูปแบบการอยู่อาศัยและพื้นที่สาธารณะในรูปแบบใหม่ ทำให้ความหมายทางสังคมที่ผูกติดกับโรจินั้นถูกตีความออกไปอย่างหลากหลายเพื่อให้เข้ากับแนวคิดแบบลูกผสม (hybrid concept) ของการอยู่อาศัยและวิถีชีวิต ในการศึกษาที่ใช้โรจิของย่าน *ทสึคุดะ* (*Tsukuda*)-*ทสึคิชิมะ* (*Tsukishima*) ที่อยู่บริเวณใจกลางของกรุงโตเกียวเป็นกรณีศึกษา โดยใช้วิธีการเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnographic) ในการสนับสนุนแนวความคิดทฤษฎีแห่งถิ่นที่ (theories of place)

บทความวิชาการนี้จะเป็นการวิเคราะห์รูปแบบการใช้งานของโรจิที่เติมเต็มความหมายให้กับเมืองในอดีตและคุณภาพชีวิตคนเมืองที่หายหรือเปลี่ยนแปลงไป ด้วยกับวิธีการสัมภาษณ์ในเชิงลึกผู้อยู่อาศัยในย่าน *ทสึคุดะ*-*ทสึคิชิมะ* ตั้งแต่ปี 1990 เป็นต้นไป ให้สะท้อนถึงประสบการณ์การอยู่อาศัยร่วมกันระหว่างผู้ใช้และโรจิ วัตถุประสงค์หลักของบทความนี้จะเป็นการวิพากษ์ในศักยภาพของการฟื้นฟูโรจิในประเทศญี่ปุ่น และการตั้งข้อสังเกตถึงบทบาทการเป็น “พื้นที่ในระหว่าง” ของโรจิ จะเป็นตัวกำหนดเป็นคุณลักษณะการใช้สอยที่ว่างของอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเมืองได้หรือไม่

ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดของการวิพากษ์บทบาทของโรจิ เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ในการที่จะเห็นข้อแตกต่างระหว่างการใช้สอยที่ว่างของแต่ละสมัย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพในการพัฒนาโรจิในปัจจุบัน นับจากการเข้าสู่สมัยใหม่ เป็นช่วงเวลาเมืองมีการเปลี่ยนแปลงของเมืองทั้งในแง่ของการกระจายตัวของเนื้อเมืองหรือการเพิ่มขึ้นของประชากรและกลุ่มทางสังคม ส่งผลให้การใช้สอยที่ว่างของ โรจิ ถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันตามประสบการณ์เบื้องหลังของผู้อยู่อาศัย (ทั้งผู้อยู่อาศัยเดิมและผู้อยู่อาศัยใหม่) และมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทในปัจจุบัน ก่อเกิดเป็น “พื้นที่แบบลูกผสม” อย่างที่พบอย่างเด่นชัดในโรจีย่าน*ทลีสู่คะ* ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดการปรับเปลี่ยนบ้านไม้หลังเดี่ยว (การอยู่อาศัยแบบเดิม) เป็นการอยู่อาศัยทางตั้งแบบสมัยใหม่ ซึ่งกายภาพและการใช้สอยที่ว่างในลักษณะนี้ส่งผลให้สาระสำคัญของที่ว่างแบบดั้งเดิม คือ การเป็นพื้นที่ส่วนกลางที่มีการใช้สอยที่ว่างสานกันเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตผู้คนนั้นค่อยๆ สูญหายไปทีละนิด อย่างไรก็ตาม พื้นที่โรจิที่ไม่มีการพัฒนาหรือค่อนข้างยึดถือแนวทางปฏิบัติการใช้สอยที่ว่างในแบบเดิม เป็นอีกหนทางหนึ่งที่ทำให้โรจิกลายเป็นพื้นที่ที่ปราศจากการใช้งานและกลายเป็นเมืองที่ตายในที่สุด ซึ่งปรากฏการณ์รูปแบบนี้กำลังเริ่มเกิดขึ้นอย่างเด่นชัดในย่านเมืองเก่าหรือย่านอนุรักษ์ในกรุงเทพฯ โดยท้ายที่สุดแล้วการศึกษานี้ยังชี้แนะถึงช่องว่างในการศึกษาถึงสาเหตุและปัจจัยที่ส่งผลให้เมืองหรือย่านเก่าสามารถรักษาสมดุลของการพัฒนาและยังคงรักษาความมีชีวิตชีวาของเมืองเอาไว้ได้

โดยสรุป การทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคูณลักษณะที่ว่างของตรอกในชุมชนเมืองเก่าผ่านมุมมองของมนุษย์ทั้งในบริบทไทยและญี่ปุ่น เริ่มจากกนกวรรณ หิรัญรัตน์ (2547) ศึกษาประเด็นเอกลักษณ์และความหมายของถิ่นจากความสัมพันธ์ระหว่างท่า (ที่อยู่อาศัย) และทาง (ตรอก) ผ่านประสบการณ์การอยู่อาศัยของครอบครัวคนในพื้นที่ ทั้งในเหตุการณ์วันธรรมดาและเทศกาลงานชีวิต ดำเนิน เตจ๊ะใหม่ (2552) ศึกษาประเด็นการใช้สอยที่ว่างในตลาดที่เกิดขึ้นบนตรอก วิเคราะห์ผ่านรูปแบบการครอบครองที่ว่างระหว่างผู้ชาย (ผู้อยู่อาศัย) และผู้ซื้อเป็นหลัก ไชศรี ภักดีสุขเจริญ (2016) ศึกษาประเด็นพื้นที่ว่างสาธารณะขนาดเล็กในชุมชนเมืองเก่าในรูปแบบลานวัดและตรอกในชุมชน ผ่านการวิเคราะห์สนามทัศน์และการสังเกตพฤติกรรมการใช้ที่ว่างของคนตะวันออก (คนไทย) และคนตะวันตก ดาวิชิ บุญธรรม (2016) ศึกษาประเด็นประสบการณ์การอยู่อาศัยของชอยในชุมชนเมือง ผ่านการวิเคราะห์แผนที่ย้อนที่เกิดจากความทรงจำการใช้สอยที่ว่างของผู้วิจัยและครอบครัว และ Heide Imai (2013) ศึกษาประเด็นศักยภาพในการพัฒนาตรอกในชุมชนเมืองเก่าในประเทศญี่ปุ่น ผ่านการสัมภาษณ์ประสบการณ์การใช้สอยที่ว่างของคนในพื้นที่ตั้งแต่ปี 1990 เป็นต้นไป จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการใช้สอยที่ว่างของตรอกนั้นมีการซ้อนทับกันทั้งในระดับชุมชนและระดับเมืองหรือมีผู้ใช้ทั้งคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยในการกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของที่ว่างและทำให้ตรอกมีชีวิตชีวา

บทที่ 3

การศึกษาประวัติศาสตร์และเรื่องราวของชุมชน

การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยและการใช้สอยที่ว่างของมนุษย์ รวมไปถึงการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะที่ว่างของตรอก ทั้งในบริบทวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่นในบทที่ผ่านมา เป็นการเปิดประเด็นให้เห็นเรื่องราวของความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ อันเกิดจากการอยู่อาศัยในระดับสังคมสู่วัฒนธรรมการใช้ที่ว่างของมนุษย์ ซึ่งจะเป็นกรอบความคิดของงานวิจัยนี้ ในบทที่ 3 จะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์และเรื่องราวของชุมชน ตั้งแต่ภูมิหลังความเป็นมา การตั้งถิ่นฐาน และองค์ประกอบของชุมชน เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินทั้งในเชิงกายภาพและจินตภาพ โดยเนื้อหาในการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ การศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องราวของย่านเสาชิงช้า บริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินหรือ การศึกษาพัฒนาการของย่านในระดับสังคม (cultural level) และการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องราวชีวิตบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน หรือ การศึกษาพัฒนาการของย่านในระดับสังคมขนาดเล็ก (subcultural level) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1. การศึกษาประวัติศาสตร์ของย่านเสาชิงช้า บริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน

รูปที่: ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน

ที่มา: Google map ดัดแปลงโดยผู้วิจัย

ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดินเป็นชุมชนเก่าแก่แห่งหนึ่งในเกาะรัตนโกสินทร์ ตั้งอยู่บริเวณริมคลองหลอดวัดราชันต์ดา ระหว่างคลองคูเมืองเดิมและคลองรอบกรุง มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ	ถนนราชดำเนินกลาง
ทิศตะวันออก	ติดกับ	ถนนดินสอ
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ถนนตะนาว
ทิศใต้	ติดกับ	ถนนมหาราช

ชุมชนดังกล่าวอยู่ในบริเวณแขวงเสาชิงช้าและแขวงบวรนิเวศวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ย่านเสาชิงช้านับได้ว่าเป็นย่านที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ในอดีต เนื่องจากมี “เสาชิงช้า” บริเวณวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นศูนย์กลางพระนคร ปรากฏเป็นหลักฐานการเกิดชุมชนเกิดขึ้นบริเวณโดยรอบ²⁸ จึงนับได้ว่าชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดินเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์เป็นมาอันยาวนานควบคู่ไปกับการเจริญเติบโตของเมือง พื้นที่บริเวณนี้อดีตเคยเป็นสวนผักผลไม้ริมกำแพงและย่านพักอาศัยของชุมชนเมือง ซึ่งมีวัดเป็นศูนย์กลางและเป็นสถานศึกษาของชุมชน มีโครงสร้างของพื้นที่เป็นบ้านเรือนปลูกติดกันใกล้กำแพงวัด มีทางเท้าแคบๆ ใช้เดินสวนได้ภายในชุมชนและบางแห่งเป็นทางเดินขนานไปกับคลอง โดยใช้คลองหลอดวัดราชันต์ดาเป็นเส้นทางติดต่อสู่ภายนอก²⁹ เกิดเป็นระบบทางที่เชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายภายในชุมชนที่สะท้อนคุณลักษณะที่พิเศษ

การศึกษาประวัติศาสตร์ในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาความเป็นมาการตั้งถิ่นฐานของย่านเสาชิงช้า บริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดินผ่านการศึกษาองค์ประกอบของสภาพแวดล้อมเมือง³⁰ ตามมโนทัศน์แนวคิดของ Lynch (1960) โดยจะให้ความสำคัญกับระบบทาง (path) ในฐานะขององค์ประกอบเมืองที่มีอำนาจสูงสุด³¹ เพื่อเชื่อมโยงสู่การอธิบายลักษณะการตั้ง “ถิ่น+ฐาน” ของชุมชน ซึ่งจะเป็นการศึกษาภาคเอกสาร³² ร่วมกับแผนที่ทางประวัติศาสตร์ โดยการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้ ช่วงที่หนึ่ง: ประวัติศาสตร์ของย่านสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) ช่วงที่สอง: ประวัติศาสตร์ของย่านสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (รัชกาลที่ 4-6) ช่วงที่สาม: ประวัติศาสตร์ของย่านสมัยรัชกาลที่ 7 จนถึงปัจจุบัน³³

²⁸ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534). หน้า 410.

²⁹ ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และ ราศรี บุรุษรัตนพันธุ์, แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 52.

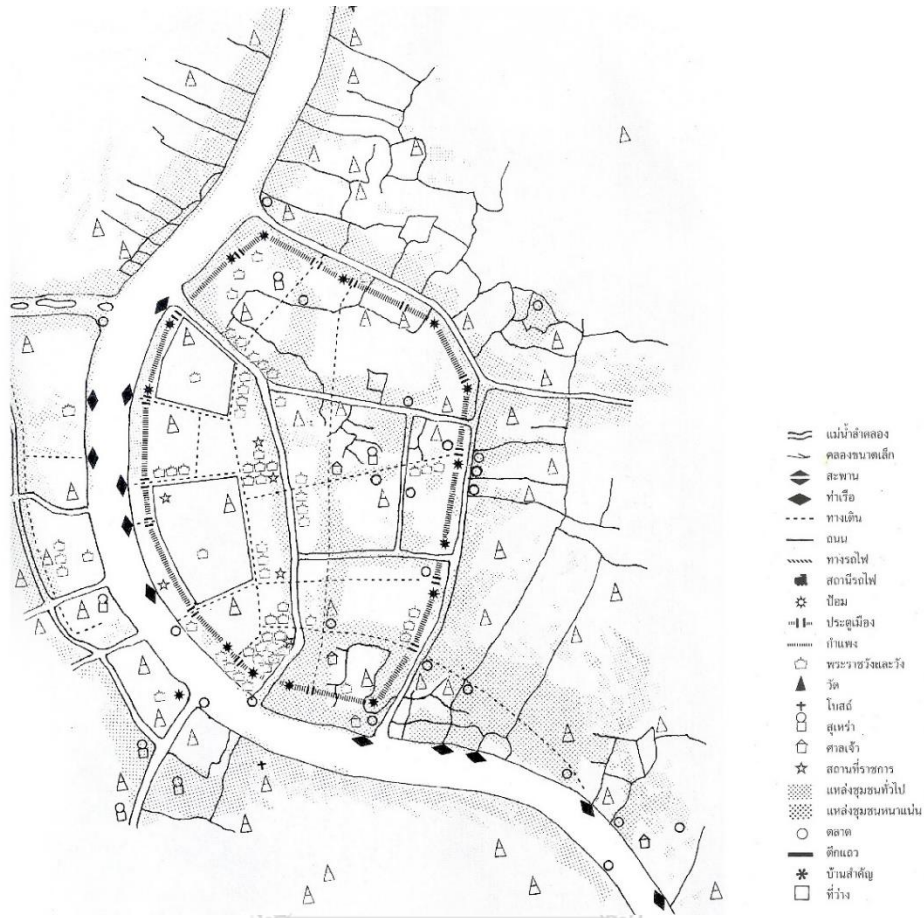
³⁰ องค์ประกอบของสภาพแวดล้อม (components of an environmental image) ประกอบด้วย เอกลักษณ์ (identity) โครงสร้าง (structure) และความหมาย (meaning) ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ. หน้า 152. และ Lynch, *The image of the city*.

³¹ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ. หน้า 158.

³² อ้างอิงจากการศึกษาของ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2534. และการศึกษาของ ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และราศรี บุรุษรัตนพันธุ์, 2547.

³³ การแบ่งช่วงในการศึกษา 3 ช่วงคือ ช่วงแรก: รัชกาลที่ 1-3 เป็นสมัยก่อนรับอิทธิพลตะวันตก ช่วงที่สอง: รัชกาลที่ 4-6 เป็นระยะเริ่มรับอิทธิพลตะวันตก และช่วงที่สาม: รัชกาลที่ 7-ปัจจุบัน เป็นสมัยที่ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 1.

3.1.1. ช่วงที่หนึ่ง: สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

รูปที่ 3: องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง
ที่มา: องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, 2534.

ในช่วงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงพระนครโดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้การย้ายพระนครจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสู่การก่อสร้างเมืองใหม่ในฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา บนพื้นที่ที่มีคลองธรรมชาติอยู่เดิมหลายสาย โดยปรากฏคลองคูเมืองเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยธนบุรีและมีการขุดคลองรอบกรุงขึ้นเพื่อขยายเมืองไปทางฝั่งตะวันออก³⁴ ในด้านการสัญจรทางน้ำของพระนครนั้นยังมีการขุดคลองใหม่ 2 คลองเพื่อเชื่อมคลองคูเมืองทั้งสองชั้นเข้าด้วยกัน โดยเรียกว่า “คลองหลอดวัดราชันดดา” และ “คลองหลอดวัดราชบพิศ” นอกจากนี้ยังมีคลองวัดสุทัศน์ที่เชื่อมระหว่างคลองหลอดทั้งสองเข้าด้วยกัน บริเวณนี้จึงเป็นโครงข่ายของการคมนาคมที่สำคัญโดยมีลักษณะเป็น “จุดตัด” หรือ “ชุมทาง” บริเวณเขตใจกลางเขตพระนคร

³⁴ ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และ ราตี บุรุษรัตนพันธุ์, แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 3.

การสัญจรทางบกนับได้ว่าเป็นการสัญจรทางรอง โดยจากการสันนิษฐานว่าน่าเป็นแค่เพียงทางเท้า บริเวณที่สำคัญจะมีการปูด้วยอิฐที่เรียกว่าอิฐตะแคงและอิฐวางแบนราบ มีขนาดกว้างพอที่คนจะเดินสวนกันได้³⁵ ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีปรากฏการตัดถนนจำนวน 9 เส้นทาง³⁶ โดยมีจุดศูนย์กลางมาจากพระบรมราชวังกระจายออกไปตามประตูเมืองต่างๆ ประตูเมืองใดมีความสำคัญสูงมีชุมชนหนาแน่น ทางสัญจรทางบกจึงปรากฏเป็นทางสำคัญขึ้น โดยในบริเวณนี้นอกจากจะมีความสำคัญคือการเป็น “จุดตัด” ของเส้นทางน้ำแล้ว ยังถือเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางบกอีกด้วย เนื่องจากมีการตัดถนนเสาชิงช้าเข้าสู่บริเวณศูนย์กลางพระนครไปทางทิศตะวันออกจนถึงประตูเมืองสำราญราษฎร์ โดยต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการตัดถนนตะนาวที่สามารถเชื่อมต่อไปทางทิศเหนือและทิศใต้ของพระนคร จึงทำให้บริเวณนี้มีลักษณะเป็น “จุดตัดของเมืองขนาดใหญ่” ที่เกิดขึ้นทางบกและทางน้ำ

แนวคิดของการเป็นพื้นที่ “ศูนย์กลางพระนคร” ได้ถูกพระราชดำริให้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และปรากฏชัดในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยประกอบของเมืองในบริเวณนี้ประกอบด้วย วัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นศูนย์กลาง พร้อมทั้งสร้างโบสถ์พราหมณ์ในบริเวณตรงข้ามและสร้างเสาชิงช้าขึ้นระหว่างกลาง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการสร้างวัดที่บริเวณริมคลองหลอดวัดราชันต์ดาจำนวน 4 แห่ง ได้แก่ วัดราชันต์ดาราม วัดเทพธิดาราม สร้างคู่กันที่ฝั่งตะวันออกของเมืองติดบริเวณริมกำแพงเมือง วัดบูรณศิริมาตยารามและวัดมหรณพาราม สร้างคู่กันที่ริมบริเวณติดคลองคูเมืองเดิมและถนนตะนาว นอกจากนี้ในบริเวณเขตศูนย์กลางพระนครยังมีปรากฏของการสร้างวังเจ้านายอีกหลายแห่งในบริเวณใกล้เคียง จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าบริเวณนี้น่าจะมีชุมชนเกิดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นและเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่ของเมือง

การตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์บริเวณเขต “ศูนย์กลางพระนคร” จากการวิเคราะห์องค์ประกอบทางกายภาพของเมือง มี “วัดสุทัศน์” เป็นศูนย์กลางชุมชนชาวไทยชาวจีน และพราหมณ์ที่อยู่อาศัยอยู่เดิม ในส่วนที่ติดกับโบสถ์พราหมณ์มีตลาด เรียกว่า “ตลาดเสาชิงช้า” มีชุมชนผลิตดินสอพองตั้งอยู่ใกล้เคียงกับโบสถ์พราหมณ์ นอกจากนั้นยังมีกลุ่มชาวจีนอีกกลุ่มหนึ่ง มีศาลเจ้าเป็นของตนเองเรียกว่า “ศาลเจ้าพ่อเสือ” และชุมชนที่ผลิตทองคำเปลวข้างวัดสุทัศน์หรือ “ชุมชนตีทอง”³⁷ ทั้งนี้ในช่วงยุคสมัยนี้ยังไม่มีบันทึกหรือปรากฏชื่อของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดิน จึงสันนิษฐานว่าบริเวณตำแหน่งของชุมชนน่าจะเป็นชุมชนที่เบาบางกว่าชุมชนอื่น³⁸ โดยพื้นที่ส่วนใหญ่ของบริเวณนี้เป็นสวนผักผลไม้ริมกำแพง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีพระราชดำริให้สร้าง

³⁵ สรุปลงความจาก: นิจ ติญชีระนันท์, ถนน: วิวัฒนาการในรอบ 200 ปี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525). หน้า 8.

³⁶ ถนนทั้ง 9 เส้น ประกอบด้วย ถนนหน้าจักรวรรดิวังหลวง ถนนท่าช้างวังหลวง ถนนจักรวรรดิวังหน้า ถนนเสาชิงช้า ถนนพระจันทร์ ถนนหน้าวัดมหาธาตุ ถนนหน้าโรงไหม ถนนท่าขุนนาง และถนนสำเพ็ง โดยนิจ ติญชีระนันท์ อ้างถึงใน, แม่น้อย คัคคีศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 118.

³⁷ แม่น้อย คัคคีศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 410.

³⁸ แม่น้อย คัคคีศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 411.

วัดจำนวน 4 วัดบริเวณริมคลองหลอดวัดราชนัลดาศึกษาขึ้น จึงเกิดเป็นชุมชนริมน้ำที่มีวัดใหญ่เป็นศูนย์กลาง มีข้อสังเกตที่น่าสนใจที่ว่าบริเวณทิศเหนือของคลองหลอดวัดราชนัลดาศึกษานั้นปรากฏวัดเพียง 1 แห่งที่สร้างขึ้นในรัชสมัยนี้ คือ วัดราชนัลดาศึกษาอยู่บริเวณทางทิศตะวันออกริมกำแพงของพระนคร จากการศึกษาแผนที่³⁹ จึงทำให้สันนิษฐานว่าทางทิศเหนือของคลองหลอดวัดราชนัลดาศึกษาน่าจะเป็นแหล่งเพราะปลูกของเมือง และอาจเป็นแหล่งที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนแขกครีวบริเวณริมคลองมหานาคและแขกเจ้าเซ็น (นิกายชีอา) ขึ้นในบริเวณนี้⁴⁰ จึงทำให้บริเวณทิศเหนือของคลองหลอดวัดราชนัลดาศึกษาไม่ปรากฏวัดหรือศูนย์กลางของชุมชนขึ้น

3.1.2. ช่วงที่สอง: สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง

รูปที่ 4: องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง
ที่มา: องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, 2534.

³⁹ แผนที่แสดงแหล่งชุมชนและพาณิชย์กรรม สมัยรัชกาลที่ 1-3. หนังสือน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 96-101.

⁴⁰ หนังสือน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 409.

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง เป็นช่วงแห่งการปรับปรุงประเทศจากรูปแบบสังคมดั้งเดิมสู่การพัฒนาเป็นเมืองสมัยใหม่⁴¹ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายเปิดประเทศทำการค้ากับนานาชาติ พร้อมกับเปิดรับวิทยาการและอารยธรรมจากตะวันตกมาประยุกต์ใช้ในรูปแบบสอดคล้องกับสังคมวัฒนธรรม ส่งผลให้เมืองเกิดการเติบโตและขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งในทางกายภาพและโครงสร้างเมือง

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีขยายเมืองไปทางฝั่งตะวันออก⁴² โดยในเขตพระนครนั้นเริ่มมีการปรับปรุงเส้นทางสัญจรทางบกที่มีความสำคัญอยู่เดิมให้กลายเป็นถนนที่มีระเบียบแบบแผนขึ้น ได้แก่ ถนนเจริญกรุง⁴³ ถนนบำรุงเมือง (ถนนเสาชิงช้าเดิม) และถนนเฟื่องนคร (ถนนบ้านตะนาวเดิม) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการพัฒนาเมือง โดยทรงโปรดให้ขยายและปรับปรุงถนนสายเดิมรวมทั้งสร้างถนนสายใหม่ขึ้นหลายสายในเขตพระนครให้เกิดเป็นโครงข่ายถนนตามแบบเมืองในตะวันตก⁴⁴ ได้แก่ ถนนราชดำเนิน ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร ถนนรอบกำแพง ถนนบ้านดินสอ ถนนตะนาว ถนนเลียบบคลองคูเมืองเดิม เป็นต้น พร้อมทั้งได้นำแนวคิดการสร้างตึกแถวหรือเรือนพักอาศัยกึ่งการค้า 2 ชั้น (shop house) ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากปิ่นังและสิงคโปร์มาสร้างคู่กับถนนที่ตัดใหม่⁴⁵ ทำให้ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในช่วงสมัยนี้ มักจะเป็นการแผ่กระจายทางราบตามเส้นทางคมนาคมหลักซึ่งพบได้ทั้งทางบกและทางน้ำ

ในบริเวณเขตศูนย์กลางพระนครเป็นพื้นที่ที่มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นและเหมาะสมแก่การตั้งสถานที่พาณิชย์กรรม จึงทำให้ที่ดินบริเวณนี้มีราคาสูง เกิดความนิยมในการสร้างตึกแถวบริเวณริมถนนมากยิ่งขึ้น จึงทำให้จากย่านแห่ง “ศูนย์กลางพระนคร” โดยมีวัดใหญ่เป็นศูนย์กลางของชุมชนได้มีการปรับเปลี่ยนบทบาทเป็น “ย่านการค้าพาณิชย์กรรม” หรือ “ย่านการค้าใหม่” ที่เกิดขึ้นตามริมถนนสายต่างๆ⁴⁶ บริเวณศูนย์กลางพระนครจึงเป็นพื้นที่ที่เริ่มมีเกิดแนวคิดการผสมผสานวิถีการอยู่อาศัยแบบดั้งเดิมร่วมกับการค้าและพาณิชย์กรรม โดยปรากฏเด่นชัดที่บริเวณ ถนนบำรุงเมืองตั้งแต่สี่กั๊กเสาชิงช้าถึงประตูสำราญราษฎร์เป็นย่านจำหน่ายสังฆภัณฑ์ ถนนเฟื่องนครบริเวณสี่กั๊กพระยาศรีเป็นย่านการค้าที่ประกอบไปด้วยห้างฝรั่ง ร้านจีน และแขกเปอร์เซีย นอกจากนี้บริเวณศูนย์กลางพระนครยังได้มีการย้ายตลาดเก่าติดกับโบสถ์พราหมณ์มาสร้างใหม่เป็นตึกแถวที่มีร้านค้าล้อมรอบที่

⁴¹ สรุปลงความจาก ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และ ราศี บุรุษรัตนพันธุ์, แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 4.

⁴² การขยายเมืองไปทางฝั่งตะวันออกนั้นการเพิ่มเส้นทางในการสัญจรทางน้ำ ได้แก่ คลองผดุงกรุงเกษม และคลองถนนตรง บริเวณรอบนอกของพระนคร และนอกจากนี้ยังมีการตัดถนนเจริญกรุง (ตอนนอก) และถนนตรง ท่ามกลางการบีบบังคับของชาวตะวันตกทางอ้อมจึงทำให้เกิดเป็นถนนสายแรกที่เกิดขึ้นในประเทศ. สรุปลงความจาก. แม่งน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 252-271.

⁴³ เป็นถนนทางด้านทิศใต้ของพระนครเชื่อมต่อกับวัดพระเชตุพนฯ สู่ถนนเจริญกรุงส่วนนอก. แม่งน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 420.

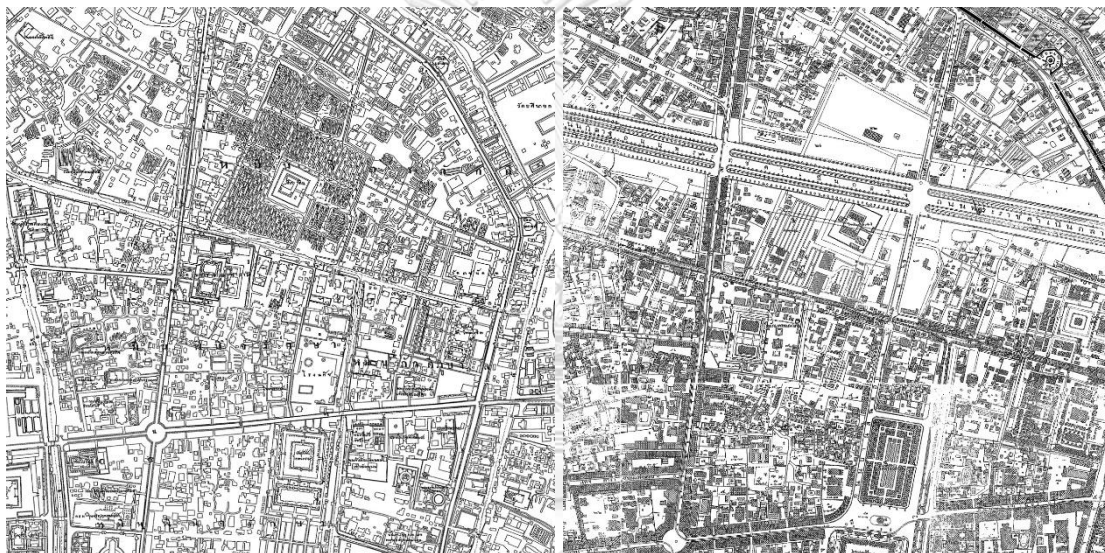
⁴⁴ ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และ ราศี บุรุษรัตนพันธุ์, แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์.เรื่องเดียวกัน. หน้า 4.

⁴⁵ แม่งน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 241.

⁴⁶ แม่งน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 249.

บริเวณตรงข้ามเสาชิงช้า ก่อเกิดเป็นย่าน “ตลาดเสาชิงช้า” ขึ้น เมื่อรวมกันแล้วจึงนับได้ว่าย่านนี้เป็นย่านการค้าขนาดใหญ่อีกหนึ่งแห่งหนึ่งของเกาะรัตนโกสินทร์

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตศูนย์กลางพระนครในช่วงยุคสมัยนี้ ได้เริ่มมีปรากฏชื่อของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนราชดำเนินกลางระหว่างคลองคูเมืองเดิมและคลองรอบกรุงโดย “...แนวถนนได้ตัดผ่านตึกดิน หรืออาคารเก็บดินป็นที่ตั้งขวางอยู่ ตึกดินเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนผนังหนาหนึ่งเมตร ใช้ซุงและเสาทั้งต้นทำเครื่องบนหลังคา พื้นเป็นกระดานหนาสองนิ้ว เพดานสูง มีหน้าต่างน้อยและมีขนาดเล็ก พื้นที่ได้โดยรอบตึกดินถูกกันไว้เป็นพื้นที่โล่งกว้างขนาดใหญ่จรดคลองคลองวัดราชนัดดา... ชุมชนมัสยิดบ้านตึกดินจึงแยกออกเป็นสองฝั่ง ส่วนบริเวณตึกดินถูกใช้เป็นโรงเรียนสตรีวิทยา...”⁴⁷

รูปที่ 5-6: แผนที่กรุงรัตนโกสินทร์ปี พ.ศ.2430และพ.ศ.2450 แสดงตำแหน่งของตึกดินและชุมชนโดยรอบ เพื่อเปรียบเทียบตำแหน่งของชุมชนสมัยก่อนสร้างและหลังสร้างถนนราชดำเนิน
ที่มา: แผนที่กรุงเทพฯ จ.ศ.๑๒๔๙ และแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450-2550.

จากหลักฐานดังกล่าวจึงสันนิษฐานว่า แต่เดิมชุมชนตรอกตึกดินเคยเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นรอบๆ “อาคารราชการ หรือ ตึกดิน” โดยมีชุมชนชาวมุสลิมสมัยต้นกรุงเป็นผู้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้ มี “มัสยิดตึกดิน” เป็นศูนย์กลางของชุมชน เมื่อมีถนนราชดำเนินตัดผ่านจึงทำให้ชุมชนนี้ถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน มีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าตำแหน่งในปัจจุบันของสองชุมชนนี้มีระยะห่างกันไม่น้อย⁴⁸ โดยพื้นที่ทางตอนเหนือของคลองคลองวัดราชนัดดานั้น “...เคยเป็นสวนของราษฎร เป็นที่ตั้งบ้านเรือนขุน

⁴⁷ ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และ ราศี บุรุษรัตนพันธ์, แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 51.

⁴⁸ โดยตำแหน่งของชุมชนมัสยิดตึกดินอยู่บริเวณระหว่างโรงเรียนสตรีวิทยาและวัดบวรนิเวศวิหาร และตำแหน่งตรอกตึกดินในปัจจุบันอยู่ทางทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชนัดดา

นาง ข้าราชการและราษฎรแขกเชื้อสายอิสลาม...”⁴⁹ และพื้นที่ทางตอนใต้ของคลองหลอดวัดราชนันทดาเป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานรอบวัดมหารณพารามที่มีอาณาบริเวณไปจนถึงตลาดเสาชิงช้า ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าชุมชนตรอกตึกดินและชุมชนมัสยิดบ้านตึกดินนั้นอาจจะเป็นคนละชุมชนกัน แต่มีการอ้างอิงหมุดหมายแห่งชีวิตร่วมกัน เมื่อมีการตัดผ่านของถนนราชดำเนินออกจากกันจึงทำให้ขอบเขตเชิงกายภาพของ 2 ชุมชนนี้แยกขาดออกจากกัน

อย่างไรก็ตามไม่มีปรากฏหลักฐานของการเกิดตึกดินที่แน่ชัดว่าเกิดขึ้นสมัยใด เมื่อมีการรื้อตึกดินออกแล้ว ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้เป็นโรงเรียนสตรีวิทยา (ก่อนที่จะย้ายไปอีกฝากหนึ่งของถนนราชดำเนินกลาง) จึงทำพื้นที่บริเวณรอบๆ ตึกดิน ที่เคยเป็นที่โล่งกว้างนั้นกลายเป็นตั้งถิ่นฐานของชุมชนตรอกศิลป์ โดยคำว่าตรอกศิลป์นั้นสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากกรมศิลปากรที่เคยสร้างขึ้นในบริเวณนี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนที่จะย้ายไปสร้างที่ทำการบริเวณวังสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ⁵⁰ จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีบ้านของผู้ที่ทำงานด้านศิลปกรรมอยู่หลายท่าน ได้แก่ บ้านของพระพรหมพิจิตร บ้านของพระยาเทวภิรมย์ เป็นต้น โดยนอกจากนี้ยังมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ อยู่ในบริเวณนี้ด้วยเช่นกัน ได้แก่ บ้านพระยาศรีสุรสงคราม พระพิณิจนคติ และบ้านหลวงไชยประชาอนุรักษ์ที่ยังคงปรากฏการใช้งานอยู่ในปัจจุบัน⁵¹

เมื่อวิเคราะห์ชุมชนร่วมกับองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองในบริเวณนี้พบว่าการตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ มีคลองหลอดวัดราชนันทดาเป็นเส้นแกนหลักของชุมชน ขอบเขตทางกายภาพของชุมชนนั้นถูกโอบล้อมไปด้วยถนน ซึ่งประกอบด้วย ถนนราชดำเนินกลาง ถนนดินสอ ถนนตะนาวและถนนเสาชิงช้า โดยพื้นที่บริเวณริม 2 ฝั่งข้างทางนั้นมีการก่อสร้างตึกแถว 2 ชั้นเพื่อการอยู่อาศัยและการทำการค้า จึงทำให้เกิดเป็นกรอบทางกายภาพของชุมชนที่ชัดเจน โดยสามารถแบ่งเป็นพื้นที่ชุมชนเป็น “ภายใน” เป็นพื้นที่การอยู่อาศัยของชุมชน สันนิษฐานว่าการตั้งถิ่นฐานน่าจะยังคงตามลักษณะการสัญจรทางน้ำและร่องสวนเดิม โดยอาศัยตรอก ซอก ซอยเป็นตัวเชื่อมในการสัญจรไปมาหากัน และพื้นที่ “ภายนอก” เป็นพื้นที่เชิงพาณิชย์กรรมที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างชุมชนและย่าน เพื่อเชื่อมต่อไปยังส่วนต่างๆ ของเมือง นอกจากนี้ในบริเวณเขตชุมชนยังประกอบไปด้วย โรงเรียนสตรีวิทยาและวัดมหารณพาราม ในสมัยนั้นได้มีการจัดตั้งให้เป็นโรงเรียนสามัญชนแห่งแรกของเมือง นับได้ว่าเป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญของชุมชนแห่งหนึ่ง ที่มีลักษณะเป็น “หมุดหมายแห่งชีวิต” ของชุมชนและบริบทเมือง จึงทำให้บริเวณนี้เริ่มมีความสำคัญในเชิงพื้นที่มากยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดการก่อสร้างตัวและเกิดเป็นชุมชนตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน

⁴⁹ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 219.

⁵⁰ พรหมพิจิตร, พุทธศิลป์ สถาปัตยกรรม ภาคต้น. หน้า ข.

⁵¹ สรุปความจาก, ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และ ราตี บุชรรัตนพันธ์, แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 3.

3.1.3. ช่วงที่สาม: สมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน

รูปที่ 7: องค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน

ที่มา: องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, 2534.

กรุงรัตนโกสินทร์ในยุคสมัยปัจจุบัน ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองขึ้น พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ยังคงมีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น มีการตัดถนนเพื่อขยายความเจริญไปสู่พื้นที่รอบนอก โดยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมาไม่มีปรากฏของการขุดคลองเพิ่มขึ้นอีกในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ และได้มีการประกาศอนุรักษ์คูคลองต่างๆ ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วย คลองคูเมืองเดิม คลองรอบกรุง คลองหลอดวัดราชนันทดา คลองหลอดวัดราชบพิธ คลองผดุงกรุงเกษม และคลองมหานาค เนื่องจากมีการตั้งถิ่นฐานลูกกล้าเข้าเขตลำน้ำ ภายหลังจึงประกาศไม่ให้มีการจอดเรือแพริมลำคลองสายดังกล่าว จึงทำให้แหล่งชุมชนนั้นถูกจำกัดทางอ้อมและเรือแพริมน้ำจึงค่อยๆ หายไป⁵² ประกอบกับการพัฒนาในยุคหลังนั้นให้ความสำคัญกับระบบถนนเป็นหลัก

⁵²แมนน้อย คักดีศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 372.

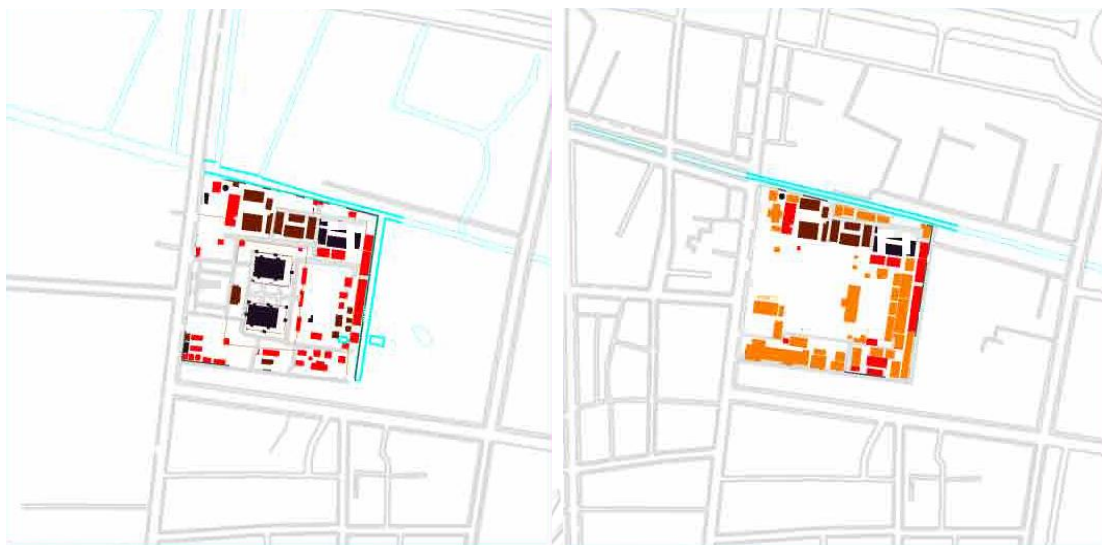
จึงพบว่าบางส่วนของพื้นที่ส่วนกลางพระนครมีการถมคลองแล้วสร้างเป็นถนนขึ้นแทน โดยเฉพาะบริเวณใจกลางชุมชนที่เคยตั้งถิ่นฐานผ่านน้ำในอดีต⁵³

ความสำคัญของความเป็น “ย่านอยู่อาศัย” และ “ย่านการค้า” ในอดีตเช่น ย่านการค้า บริเวณเสาชิงช้า ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร ซึ่งเคยตั้งอยู่ใจกลางพระนครเริ่มมีการลดบทบาทลง เนื่องจากเมืองเริ่มมีการขยายตัวออกไปจากศูนย์กลางเดิมในอดีตสู่บริบทใหม่ของมหานครกรุงเทพ และข้อจำกัดเชิงพื้นที่ของพระนคร ที่มีการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นตึกแถวจึงทำให้ยากต่อการขยายเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 8 มีการสร้างย่านการค้าระดับเมืองขึ้นใหม่ บริเวณสองฝั่งถนนราชดำเนินกลาง ตามแบบตะวันตก เป็นอาคารสูง 3-4 ชั้น เรียงรายอย่างเป็นระเบียบ มีลักษณะเป็นอาคารสำนักงาน มากกว่ารูปแบบของตึกแถวแบบในอดีต⁵⁴ จึงทำให้ลักษณะการอยู่อาศัยของบริเวณนี้จึงเริ่มมีการแบ่งแยกแนวคิด “พื้นที่ทำงาน” และ “พื้นที่พักอาศัย” ออกจากกัน ต่อมาในภายหลังเริ่มมีการรื้อตึกแถวบริเวณ “ตลาดเสาชิงช้า” เพื่อเป็นที่ทำการเทศบาล ศาลว่าการกรุงเทพมหานครและลานคนเมือง จึงทำให้บริเวณศูนย์กลางพระนครกลายเป็น “พื้นที่ทำงาน” หรือเป็นแหล่งงานของเมือง ส่งผลให้เกิดการหลังไหลของการเข้ามาของแรงงานจนทำให้ชุมชนบริเวณนี้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนอาคารบ้านพักอาศัย ตึกแถว เพื่อเป็นอาคารพักอาศัยรวม ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่เริ่มมีแนวโน้มที่จะย้ายออกไปอยู่ตามชานเมือง เนื่องจากมีสภาพแวดล้อมที่ดีกว่า โดยเฉพาะคนมีฐานะดี

ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีดินในปัจจุบัน เป็นชุมชนที่ประกอบไปด้วยบ้านพักอาศัยแบบเดี่ยว 2 ชั้นและเรือนไม้ปลูกติดกัน ตั้งอยู่ทางด้านหลังอาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม บริเวณริมคลองหลอดวัดราชันต์ดา มีทางเท้าแคบหรือตรอกที่ขนานไปกับคลองหลอดเป็นทางสัญจรหลักและแบ่งแยกจากตรอกนี้เพื่อเชื่อมต่อไปยังส่วนในสุดของชุมชน นอกจากนี้บริเวณริมคลองหลอดยังมีสะพานปูนเป็นช่วงๆ ที่ชาวบ้านใช้เดินติดต่อกันระหว่างชุมชน

⁵³ สรุปลงความจาก. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 372-373. อ้างถึงใน. ปิยนาด บุนนาค และคณะ, คลองในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

⁵⁴ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 364.

รูปที่ 8-9: พัฒนาการขององค์ประกอบและบริบทโดยรอบของวัดมหารณพารามปี 2475 (รูปซ้าย) และ 2550 (รูปขวา)

ที่มา: สรายุทธ ทรัพย์สุข และจักรพร สุวรรณนคร. "การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานภายในกรุงรัตนโกสินทร์จากแผนที่ประวัติศาสตร์พ.ศ. 2430- 2550." (2552) (สรายุทธ ทรัพย์สุข และจักรพร สุวรรณนคร, 2552)

จากการศึกษาแผนที่⁵⁵ พบว่าพัฒนาการของระบบทางในชุมชนนั้นน่าจะเกิดตรอกบริเวณที่ขนานกับคลองหลอดเป็นระบบทางแรกๆ ในบริเวณตรอกย่อยๆ สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากการถมระบบคลองแยกย่อยภายในชุมชนเพื่อเป็นพื้นที่ในการเชื่อมต่อทางบกแทน ปัจจุบันจึงเห็นว่ารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของบริเวณนี้จึงค่อนข้างที่จะสอดคล้องกับแบบแผนการสัญจรทางน้ำหรือร่องสวนเดิม จึงทำให้กายภาพของตรอกในบริเวณนี้ไม่เป็นเส้นตรงหรือรูปทรงเรขาคณิตที่นิยมใช้กันในสมัยนี้ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 8 มีการออกพระราชบัญญัติเวนคืนที่ดิน เพื่อสร้างอาคารสาธารณะขนาดใหญ่ สองฝั่งถนนราชดำเนินกลางโดยมีการย้ายโรงเรียนสตรีวิทยาจากฝั่งตรอกศิลป์ไปยังพื้นที่อีกฝั่งของถนน⁵⁶ ทำให้ขอบเขตทางกายภาพของชุมชนถูกโอบล้อมไปด้วยอาคารขนาดใหญ่และตึกแถว นอกจากนี้เกิด “ชุมชนภายใน” แล้วกรอบทางกายภาพของชุมชนยังเป็นตัวกำหนดให้เกิดทางเข้าออกของชุมชนในทางอ้อมทำให้เส้นทางสายหลักเป็นทางที่สามารถเชื่อมชุมชนออกสู่ภายนอกได้ ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ปัจจุบันชุมชนตรอกศิลป์ตั้งอยู่ในแขวงวัดบวรนิเวศวิหาร และตรอกตึกดินตั้งอยู่ในแขวงเสาชิงช้า โดยชุมชน 2 ชุมชนนี้ถือว่าเป็นชุมชนเดียวกัน ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จากคุณลักษณะทางกายภาพ

⁵⁵ แผนที่การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของวัดมหารณพารามและชุมชน ปี พ.ศ. 2430-2550. สรายุทธ ทรัพย์สุข และ จักรพร สุวรรณนคร, การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานภายในกรุงรัตนโกสินทร์จากแผนที่ประวัติศาสตร์พ.ศ. 2430- 2550 (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว., 2552).

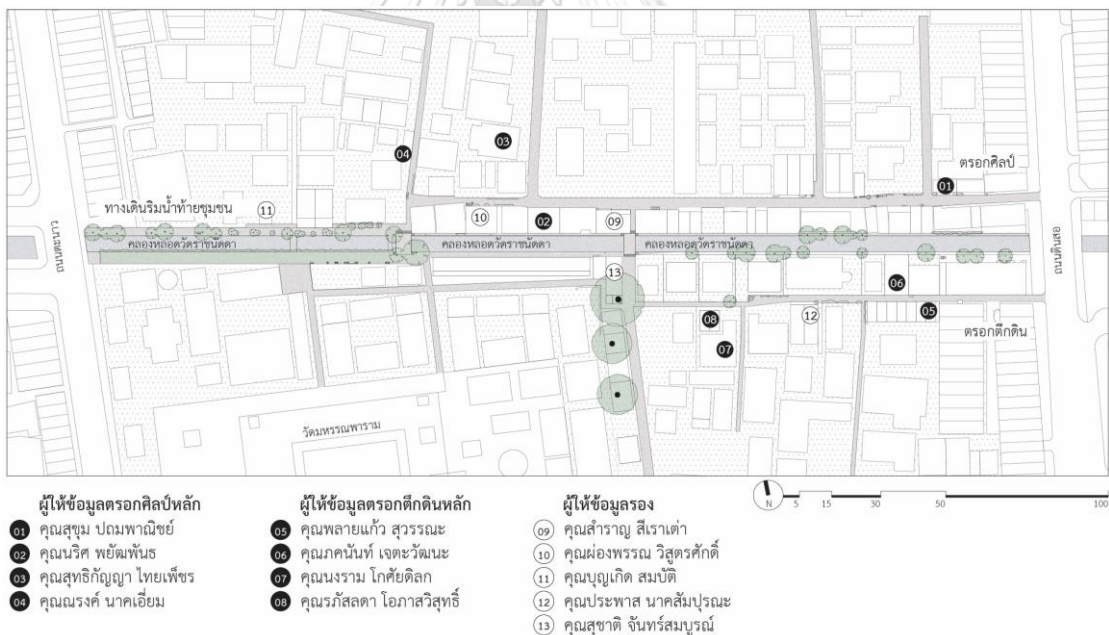
⁵⁶ ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และ ราศี บุรุษรัตนพันธุ์, แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 50.

ของกรอบที่โอบล้อมชุมชนแล้วก็น่าจะมีคุณลักษณะร่วมบางประการที่ทำให้ชุมชนนี้ได้รวมเป็นหนึ่งเดียวกันได้

โดยสรุป การศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องราวของย่านเสาชิงช้า บริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน นั้นเป็นการฉายให้เห็นภาพกว้างของการอยู่อาศัยระดับสังคมและบริบทโดยรอบ ผ่านกรอบแนวคิดขององค์ประกอบสภาพแวดล้อม โดยแบ่งพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานและการอยู่อาศัยออกเป็น 3 ช่วง ซึ่งมีสาระสำคัญ ดังนี้ ช่วงที่หนึ่ง เป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงพระนครโดยการย้ายเมืองหลวงจากฝั่งตะวันตกสู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ มีการสร้างโครงข่ายระบบคูคลองขึ้นเพื่อเป็นโครงสร้างในการสัญจรและการตั้งถิ่นฐานของเมือง ปรากฏการสร้างถนนบริเวณที่มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น ซึ่งตำแหน่งของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดินนั้นนับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน “ศูนย์กลางพระนคร” ประกอบด้วยวัดสำคัญหลายแห่งกระจุกตัวกัน ก่อเกิดเป็นพื้นที่ชุมชนกลางพระนคร ต่อมาช่วงที่สอง เป็นช่วงแห่งการปรับปรุงประเทศให้มีความเป็นเมืองสมัยใหม่ มีการขยายอาณาเขตพระนครออกไปทางฝั่งตะวันออก มีการพัฒนาและสร้างโครงข่ายการสัญจรใหม่ขึ้น โดยเฉพาะในรูปแบบของถนนพร้อมทั้งสร้างตึกแถวควบคู่ไปด้วย ทำให้เขตศูนย์กลางพระนครนั้นมีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นและได้มีการปรับเปลี่ยนบทบาทจากย่านอยู่อาศัยสู่ย่านพาณิชยกรรม ช่วงที่สาม เป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงการเมือง การปกครอง มีการขยายความเจริญไปสู่พื้นที่รอบนอกของพระนคร พื้นที่บริเวณศูนย์กลางพระนครนั้นเริ่มลดบทบาทลงเนื่องจากมีข้อจำกัดในเชิงพื้นที่และยากต่อการขยาย มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่เป็นสำนักงานหรือแหล่งงาน โดยส่งผลกระทบต่อหลังไหลเข้ามาของแรงงานเมือง ทำให้การอยู่อาศัยของชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงขึ้น จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของบริบทเมือง หัวข้อถัดไปจะเป็นการศึกษาเรื่องราวชีวิตในระดับสังคมขนาดเล็กซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจในการศึกษาความสัมพันธ์ของการอยู่อาศัยและการใช้สอยที่วางในลำดับต่อไป

3.2. การศึกษาเรื่องราวชีวิตบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน

จากการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องราวของย่านเสาชิงช้า บริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินจะเป็นการเปิดประเด็นให้เห็นบรรยากาศ บริบท สภาพแวดล้อมและสังคมโดยรวมของพื้นที่ เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจหน่วยย่อยของสังคมขนาดเล็ก ในส่วนต่อมาจะเป็นการศึกษาเรื่องราวชีวิตบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน จากประวัติศาสตร์การบอกเล่า (oral history) โดยอาศัยประสบการณ์ คำกล่าว และวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนเป็นเครื่องมือในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคนและสภาพแวดล้อม มีผู้ให้ข้อมูลเป็น “คนเก่าคนแก่” เป็นที่น่าเชื่อถือของคนในชุมชน มีโอกาสในการได้เห็นการเจริญเติบโตและเปลี่ยนแปลงของชุมชนมาโดยตลอด ทั้งนี้จึงได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลจากตำแหน่งแห่งที่ในการอยู่อาศัยอย่างหลากหลาย กระจายตัวไปตามแนวยาวของตรอก เพื่อเป็นการค่อยๆ ประกอบและเรียงร้อยเรื่องราวของผู้คน (personal memory) จากหน่วยย่อยเล็กๆ สู่ความเข้าใจพัฒนาการในเชิงพื้นที่อันเกิดจากความทรงจำร่วมกันของถิ่น (collective memory) ในการศึกษานี้ได้อาศัยผู้ให้ข้อมูลเป็น 2 กลุ่มหลัก ประกอบด้วย ผู้ให้ข้อมูลตรอกศิลป์และผู้ให้ข้อมูลตรอกตึกดิน และผู้ให้ข้อมูลรอง⁵⁷ โดยมีรายละเอียดดังนี้

รูปที่ 10: แผนที่แสดงตำแหน่งของบ้านผู้ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์เรื่องราวและพัฒนาการในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน

⁵⁷ ผู้ให้ข้อมูลรอง จะเป็นกลุ่มที่มีการพูดคุยและสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ

ผู้ให้ข้อมูลตรอกศิลป์

- 1) คุณสุขุม ปถมพาณิชย์ อดีตเจ้าของร้านหมูแดง อายุ 85 ปี
- 2) คุณนริศร์ พยัฒพันธ์ อดีตกรรมการชุมชน อายุ 74 ปี
- 3) คุณสุทธิกัญญา ไทยเพชร เจ้าของโรงแรมบ้านขจิตพรรณ อายุ 54 ปี
- 4) คุณณรงค์ นาคเอี่ยม อดีตประธานชุมชน อายุ 74 ปี

ผู้ให้ข้อมูลตรอกตึกดิน

- 1) คุณพลายแก้ว สุวรรณะ ประธานชุมชน 65 ปี
- 2) คุณภคพันธ์ เจตะวัฒน์ เจ้าของร้านซำกลางซอย อายุ 56 ปี
- 3) คุณนงราม โกศยติลก เจ้าของร้านกาแฟรถเข็น อายุ 58 ปี
- 4) คุณรภัสลดา โอภาสวิสุทธิ์ อายุ 63 ปี

จากผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นตัวแทนในการบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนในแต่ละตำแหน่งแห่งที่ ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งในเรื่องบทบาท ระยะเวลาการอยู่อาศัย และความเป็นเจ้าของพื้นที่ การเรียงร้อยประสบการณ์ร่วมของถิ่น ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินเป็นชุมชนเก่าแก่แห่งหนึ่งในชุมชนย่านเสาชิงช้า มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน แต่เดิมคำว่าชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินนั้นยังไม่ถูกเรียกว่าชุมชน เป็นแค่เพียงตรอกศิลป์ กับตรอกตึกดินเท่านั้น⁵⁸ โดยได้สะท้อนออกมาบนกายภาพของตรอกในสมัยก่อนที่ยังไม่มีการเชื่อมต่อเข้าหากันระหว่าง 2 ฝั่ง ตรอกศิลป์และตรอกตึกดินเป็นทางสัญจรเดิมที่มีมาแต่โบราณ โดยขอบเขตของตรอกศิลป์นั้นเริ่มต้นที่บริเวณปากซอยติดกับถนนดินสอ ยาวเข้ามาข้างในจนกระทั่งถึงบริเวณสามแยกท้ายซอย⁵⁹ มีความยาวประมาณ 180 เมตร และขอบเขตของตรอกตึกดินนั้นเริ่มต้นจากปากซอยที่ติดกับถนนดินสอ ยาวเข้ามาถึงแนวกำแพงวัดมหรณพาราม⁶⁰ มีระยะประมาณ 130 เมตร

คำและความหมายของ “ตรอกศิลป์” ที่ชาวชุมชนใช้เรียกขานและจดจำเรื่องราวนั้น “...คำว่าศิลปะ...มาจากกรมศิลปากร สมัยก่อนตรงนี้มีไม่มีบ้านช่อง มันเป็นทุ่งป่า กรมศิลปากรมาตั้งที่ท้ายซอยโน่น สมัยปู่ย่าตายายเค้าเล่าให้ฟังนะ ในซอยนี้เค้าจึงเรียกว่า ตรอกศิลป์ มาจากคำว่าศิลปะ...”⁶¹ ส่วนคำและความหมายของ “ตรอกตึกดิน” มีความหมายว่า “...ถ้าจะบอกเค้าว่ามาแถวนี้ให้บอกว่ามาตึกดิน ไม่ได้มาตรอกศิลป์ตรอกอะไรทั้งสิ้น มาแถวนี้มาตึกดิน...แล้วคำว่าตึกดินมาจากไหน...ในซอยนี้เค้าเป็นที่เก็บดินปืน บ้านเดี๋ยวนี้ยังมีตัวนอนอยู่ บ้านที่เก็บดินปืน...” “...ตรอกนี้มันเป็นดิน เอาดินมาถม

⁵⁸ สรุปลความจากการ นงราม โกศยติลก, 24 พฤศจิกายน 2561.

⁵⁹ สรุปลความจากการ สุขุม ปถมพาณิชย์, 22 พฤศจิกายน 2561.

⁶⁰ สรุปลความจากการ พลายแก้ว สุวรรณะ, 23 พฤศจิกายน 2561.

⁶¹ สุขุม ปถมพาณิชย์, interview.

เค้าเลยเรียกตรอกตึกดิน เพราะมันเป็นดินทั้งนั้น...”⁶² และ “...มันไม่ใช่ดินรุกรังแต่มันก็ไม่ใช่พื้นปูน เป็นเหมือนยางมะตอยมากกว่าสมัยก่อน แต่ก่อนหน้านี้ก็คงเป็นดินแหละ แล้วก็มีตึกข้างหน้านี้อยู่อ่า เค้าเลยเรียกว่าตึกดิน...”⁶³ ซึ่งคำและความหมายเหล่านี้ล้วนแล้วแต่สะท้อนลักษณะองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนในอดีต ทั้งในแง่ของจุดหมายแห่งชีวิตที่ผู้คนใช้อ้างอิงตัวตนกับสถานที่และลักษณะทางกายภาพของตรอกที่มีลักษณะเดิมเป็นทางสัญจรขนาดเล็ก ที่มีลักษณะเป็นดิน⁶⁴

กรอบทางกายภาพทั้งสองฝั่งของตรอกศิลป์และตรอกตึกดินนั้นประกอบด้วย บ้านเดี่ยวมีอาณาบริเวณ บ้านเดี่ยวปลูกติดกัน เรือนแถวไม้ ตึกแถว และอาคารชุดพักอาศัย ทั้งที่อยู่ในสภาพดีและทรุดโทรม มีการเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพของชุมชนอย่างเด่นชัดอันเกิดเหตุไฟไหม้บ่อยครั้ง⁶⁵ ซึ่งนับว่าเป็นตัวแปรหนึ่งที่สำคัญในการส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนเชิงพื้นที่ของชุมชน เช่น การปล่อยให้พื้นที่ถูกทิ้งร้าง ไม่มีการอยู่อาศัย หรือ ส่งผลให้เกิดการตัดถนน เป็นต้น จากเหตุการณ์สำคัญของชุมชนดังกล่าวจึงสรุปและแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลาดังนี้ ช่วงที่หนึ่ง: ชุมชนสองฝั่งคลอง “ตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน” ช่วงที่สอง: ชุมชนเชื่อมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน” และช่วงที่สาม: ชุมชนร่วมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน”

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁶² นงราม โภคย์ติติก, interview.

⁶³ ภคนันท์ เจตะวัฒน์, 24 พฤศจิกายน 2561.

⁶⁴ สรุปลความจาก สุขุม ปณมพามิชัย, interview.

⁶⁵ สรุปลความจาก ณรงค์ นาคเอี่ยม, 20 พฤศจิกายน 2561.

3.2.1. ช่วงที่หนึ่ง: ชุมชนสองฝั่งคลอง “ตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน”

รูปที่ 11: องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนสองฝั่งคลอง “ตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน”

ชุมชนสองฝั่งคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน” แต่เดิมชุมชนทั้งสองแห่งนี้ไม่ได้เป็นชุมชนเดียวกันหากแต่เป็นชุมชนร่วมคลองตลอดวัดราชันดาดา คล้ายกับพื้นที่อกแตก การเรียกขานชุมชนจึงเป็นชุมชนตรอกศิลป์และชุมชนตรอกตึกดิน “...ตรงนั้นก็ชุมชนหนึ่ง ตรอกศิลป์นะ เรา (ตรอกตึกดิน) ก็ชุมชนหนึ่ง แต่เราก็รู้จักกัน...คนแถวนี้เรารู้จักกันหมด...”⁶⁶ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพื้นที่ทั้งสองชุมชนนั้นมีขนาดเล็กและต้องใช้ช่องทางหรือสถาบันร่วมกัน เช่น วัดมเหยงคณ์พาราม โรงเรียน เป็นต้น จึงทำให้ทั้งสองชุมชนมักเดินทางไปมาสู่กัน รู้จักกันทั้งในรูปแบบระบบเครือญาติ ครอบครัวขยาย “...อย่าง

⁶⁶ รักษ์ลดา โอภาสวิสุทธิ์, 24 พฤศจิกายน 2561.

ที่สาวป่าก็มาแต่งกับน้ำชายลุง คนในชุมชนมันเกี่ยวดองหยองยุ่งกันอยู่...”⁶⁷ หรือเพื่อนที่มีความคุ้นหน้าค่าตากันเป็นเวลานาน ชุมชนทั้งสองฝั่งนั้นมีความสนิทสนมกลมเกลียวกันเป็นอย่างดี

ชุมชนสองฝั่งคลองตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน นับได้ว่าพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ย่านการอยู่อาศัยใจกลางเมืองที่สามารถเชื่อมต่อไปยังส่วนอื่นของเมืองได้อย่างสะดวก องค์กรประกอบเมืองในย่านนี้ประกอบด้วย ตึกแถวกิ่งพักอาศัย 2 ชั้น โรงหนัง อาคารสำนักงาน และวัดมหรณพาราม ทำหน้าที่เสมือนเป็นเส้นแนวเขตกันพื้นที่เมื่อด้านนอกและชุมชนทางด้านใน ภายใต้อาคารในชุมชนจึงมีลักษณะเป็นบ้านพักอาศัย มี “ตรอก” ทั้งตรอกศิลป์และตรอกตึกดินเป็นเส้นทางหลักในการใช้ชีวิต ประกอบกับทางเดินริมน้ำบนสันเขื่อนริมคลองลวดตราชนิดในการเดินเชื่อมต่อไปยังส่วนอื่นๆ ของเมือง “...ริมคลองเดินได้สบายเลย เดินหลักกันได้ด้วยซ้ำไป มันไม่ใหญ่แต่มันเดินหลักกันได้ เดินมาเค้าก็ตะแคงตัวกันไง...”⁶⁸

ผู้คนทั้งสองชุมชนนี้มีความสัมพันธ์สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับระบบคลอง โดยใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งอุปโภคและบริโภคที่สำคัญของผู้คน “...น้ำใสสะอาด ปลาเยอะ ก็คนแถวนี้ก็พึ่งคลองนี้กันใช้น้ำ มีตุ่มทุกบ้าน...เติกรุ่นๆ ผม เป็นน้ำคลองนี้กันทั้งนั้น”⁶⁹ แต่มักไม่ถูกใช้เพื่อเป็นพื้นที่สำหรับการสัญจรทางน้ำ เพราะในช่วงสมัยนี้มีการตัดสะพานบนถนนดินสอและบนถนนตะนาวซึ่งมีลักษณะเป็นสะพานเตี้ยจึงทำให้การสัญจรไปมาไม่สามารถผ่านได้อย่างสะดวก อย่างไรก็ตาม ภายใต้อาคารบริเวณริมคลองก็มีทางเข้าออกสามารถเข้าถึงคลองได้ทั้งหมด “...บ้านฝั่งนี้ทั้งหมดจะหันหน้าออกคลองได้หมดเลย...มันหันทั้งสองทาง ทั้งคลองและตรอก...”⁷⁰ นอกจากนี้ ชุมชนสองฝั่งคลองตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินยังมีลำรางธรรมชาติอีก 2 สาย ได้แก่ ลำรางบริเวณตรอกตึกดิน ซึ่งแต่เดิมนั้นเคยเป็นจุดจ่ายน้ำประปาหลักของชุมชน และลำรางบริเวณหลังวัดมหรณพาราม ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่โล่ง รกร้าง หรือบริเวณป่าช้าวัดมหรณพาราม⁷¹

บริเวณชุมชนตรอกศิลป์ มีลักษณะเป็นตรอกขนาดเล็กที่ทำหน้าที่เป็นเส้นทางสัญจรหลักของชุมชน โดยมีจุดเริ่มต้นที่บริเวณถนนดินสอทอดตัวยาวเข้าไปถึงด้านใน มีระยะประมาณ 180 เมตร สิ้นสุดที่บริเวณลานโล่งท้ายซอย มีขนาดความกว้างประมาณ 2-3 เมตร ภายใต้อาคารเป็นดินลูกรัง⁷² “...แต่ก่อนในซอยนี้ยังเป็นดินลูกรังอยู่เลย เป็นดินเหนียวแฉะๆ เวลาฝนตกนี้ คนเค้าจะมาขอน้ำไปล้างเท้าที่แยกนี้...”⁷³ บริเวณต้นตรอกศิลป์จะมีลักษณะเป็น ลานดิน มีต้นไม้ใหญ่ปลูกอยู่ริมข้างทางมีลักษณะเป็นลานขนาดย่อมที่คนในชุมชนจะให้เป็นที่สำหรับพบปะสังสรรค์กัน “...สมัยก่อนสามล้อ

⁶⁷ รักษ์ลดา โอภาสวิสุทธิ์, interview.

⁶⁸ สุขุม ปถมพาณิชย์, interview.

⁶⁹ นริศร์ พยัคฆ์พันธุ์, 23 พฤศจิกายน 2561.

⁷⁰ สุทธิกัญญา ไทยเพชร, 25 พฤศจิกายน 2561.

⁷¹ สรุปลงความจาก สุทธิกัญญา ไทยเพชร, interview.

⁷² สรุปลงความจาก สุขุม ปถมพาณิชย์, interview.

⁷³ นริศร์ พยัคฆ์พันธุ์, interview.

จะจอดในนี้...มันจะมีลาน มันจะมีต้นไม้สูงใหญ่...พวกมาตั้งร้านกาแฟเล็กๆ ตรงนั้น...” ภายในตรอกจะมีตรอกแยกย่อยขนาดเล็กที่ไม่มีระบบการเรียกขานอย่างเป็นทางการ หากแต่จะใช้วิธีการนับตรอกเป็นชื่อเรียกแทน เช่น ทางแยกที่ 1 2 3 ตามลำดับ และมักอ้างอิงกับจุดหมายที่รู้เองภายในชุมชนอีกด้วย เช่น แยกแรกตรอกญี่ปุ่น (เนื่องจากเคยมีชาวญี่ปุ่นมาอยู่) หรือแยกที่สามบ้านขจิตพรรณ เป็นต้น โดยความพิเศษของตรอกแยกย่อยคือสามารถทางลัดที่เฉพาะคนในชุมชนเท่านั้นที่สามารถเข้าถึงได้ “...บ้านตรงโน้นจะออกได้ 2 ทาง ออกทางนี้ได้ท้ายบ้านได้ ขอดินลัดหน้อยได้...”⁷⁴

บริเวณกลางชุมชนตรอกศิลป์จะมีลานต้นโพธิ์ยักษ์ประมาณ 100 ปี ตั้งอยู่บริเวณริมคลองหลอดวัดราชันต์ดาทำหน้าที่เป็นพื้นที่ส่วนกลาง ลานชุมชน ที่รองรับกิจกรรมปฏิสัมพันธ์ของชาวชุมชนและเป็นพื้นที่เล่นสำหรับเด็กๆ “...มีต้นไม้ใหญ่ๆ ยืนลงไปคลองแล้วก็ผูกเชือก พอจะข้ามก็โหนเชือกไปฝั่งโน้น...”⁷⁵ นอกจากนี้จะเป็นพื้นที่ส่วนกลางชุมชนแล้วยังเป็นจุดเริ่มต้นในการโยกย้ายพื้นที่ทั้งสองชุมชนเอาไว้ด้วยกันด้วย และบริเวณท้ายชุมชนจะมีลักษณะเป็น “...โค้งๆ แล้วก็ต้นไม้ใหญ่ไม่มีบ้าน ต้นไม้ใหญ่ 7 คนโอบเป็นต้นไม้แล้วมีสนามเตะบอลได้ เป็นสนามเตะบอลได้หมดเลย เด็กๆ เรามาเตะบอลกัน แล้วข้างในตรงโน้น ตรงที่บ้านลุงอยู่ตรงโน้น บ้านไม่มี มีบ้านลุงบ้านเดียว มันก็เป็นท้องร่องสวนหนะ...”⁷⁶

บริเวณชุมชนตรอกตึกดิน มีลักษณะเป็นตรอกซอยต้นขนาดเล็กที่ทำหน้าที่เป็นเส้นทางจราจรหลักของชุมชน โดยมีจุดเริ่มต้นที่บริเวณถนนดินสอทอดตัวยาวเข้าไปถึงด้านใน มีระยะประมาณ 130 เมตร สิ้นสุดที่บริเวณลำกลางและป่าช้าวัดมหารธรรมพาราม⁷⁷ ลักษณะของตรอกจะเป็นอิฐวางแบบไม่เรียบ ผสมกับกรวดวางเป็นทางยาวมีขนาดเท่ากับปัจจุบัน รองรับเฉพาะการเดินสัญจรภายในชุมชนเท่านั้น⁷⁸ มีการตัดกันของระบบตรอกแยกย่อยเป็นระยะๆ และไม่มีการเรียกขานอย่างเป็นทางการ จะใช้ระบบของการนับเช่นเดียวกับตรอกศิลป์ เช่น ตรอก 1 2 3 ตามลำดับ และมักอ้างอิงกับจุดหมายที่รู้กันเองภายในชุมชน เช่น ตรอกแรกบ้านร้อยปี เป็นต้น ภายในตรอกนี้จะเป็นตรอกแคบ กว้างประมาณ 1-2 เมตร และเป็นตรอกซอยตัน จึงทำให้พื้นที่พบปะสังสรรค์ประเภทลานกิจกรรมของชาวชุมชนจะมีการไปใช้สอยร่วมกันกับชุมชนอื่นที่บริเวณพื้นที่ด้านนอกชุมชน เช่น บริเวณสวนสาธารณะหลังศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร⁷⁹

⁷⁴ สุขุม ปถมพาณิชย์, interview.

⁷⁵ นริศร์ พยัคฆ์พันธุ์, interview.

⁷⁶ ณรงค์ นาคเอี่ยม, interview.

⁷⁷ นงราม โกศัยติลก, interview.

⁷⁸ รักษ์สลดา โอภาสวิสุทธิ์, interview.

⁷⁹ พลายแก้ว สุวรรณะ, interview.

3.2.2. ช่วงที่สอง: ชุมชนเชื่อมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน”

รูปที่ 12: องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนเชื่อมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน”

ชุมชนเชื่อมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน” ในช่วงปี พ.ศ. 2516 เกิดเหตุไฟไหม้ครั้งใหญ่ของชุมชนตรอกศิลป์บริเวณท้ายตรอก “...เมื่อก่อนนี้ไฟไหม้บ้านลุงเป็นเว็งเลยลามไปบ้าน 7 8 หลัง... ตอนนั้นลุงก็เก็บของเว็งอ้อมคลองคลองวัดราชนัคดาเพื่อเอาของไปเก็บในวัดมเหยงคณ์พาราม พอเว็งกลับมาเท่านั้นแหละบ้านหายไปแล้ว...”⁸⁰ ด้วยเหตุที่ระยะทางระหว่างบ้านและวัดอยู่มีระยะทางเดินอ้อมที่ค่อนข้างที่จะไกลกันจึงทำให้ชาวชุมชนเริ่มที่จะเรียกรายเงินเพื่อสร้างสะพานข้ามระหว่างท้ายตรอกศิลป์เข้าสู่วัดมเหยงคณ์พาราม โดยมีจุดประสงค์สำหรับเป็นทางหนีทีไล่สำหรับเหตุการณ์ใหม่เป็น

⁸⁰ สรุปลงและถอดความจาก ณรงค์ นาคเอี่ยม, interview.

ประเด็นหลัก มีลักษณะเป็น “...ไม่ตั้งหนาประมาณ 2 นิ้ว วางพาดคลองสองแผ่นตีไม้ระแนงติดกัน... เดินสวนกันแล้วตกคลองนะ...”⁸¹

หลังจากการสร้างสะพานแล้ว ก็ยังมีเหตุการณ์ไฟไหม้ใหญ่อีกหลายครั้งอย่างต่อเนื่องทั้งจากเหตุบ้านการเมืองและเหตุจากภายในชุมชน “...ช่วง 16 ตุลา 14 ตุลา กระจหน้าเผากันเกิดไฟไหม้ในชุมชน...”⁸² จึงทำให้ประธานชุมชนในสมัยนั้นเริ่มมีแนวคิดจะปรับเปลี่ยนสะพานไม้ตั้งเป็นสะพานที่ถาวรขึ้นโดยการนำ “...เหล็กวางรถไฟเก่าเอามาพาดคลอง แล้วปูด้วยแผ่นซีเมนต์มาวางแล้วเททับหน้าอีกรอบ”⁸³ ซึ่งเป็นสะพานที่เกิดจากเงินลงขันและก่อสร้างกันเองภายในชุมชน บริบทของทางที่เกิดขึ้นใหม่ในตรอกศิลป์จึงเป็นพื้นที่รองรับการหลบหนีจากภัยพิบัติ เมื่อสังเกตบริเวณทางลัดที่สามารถเดินลัดเขาสู่น้ำเรือนของชาวชุมชนแล้วเชื่อมต่อไปยังถนนราชดำเนินแล้วพบว่าทางในส่วนนี้จะถูกปิดตายและไม่ถูกสัญจรอีกต่อไป

นอกจากนี้ ยังมีเหตุการณ์ไ้หรือชุมชนและเหตุการณ์ไฟไหม้ที่บริเวณชุมชนตรอกวัดราชนัทราม (ชุมชนฝั่งตรงกันข้าม) จึงทำให้ผู้คนสูญเสียบ้านในขณะนั้นเริ่มเข้ามาจับจองพื้นที่บริเวณป่าช้าและคลองลำรางหลังวัดมหารัณพารามบริเวณท้ายตรอกตึกดิน เพื่อสร้างเป็นบ้านพักอาศัยใหม่โดยการเช่าที่ดินของกรมศาสนาในระยะยาว ส่งผลให้คลองลำกลางทางด้านหลังวัดมหารัณพารามถูกครอบครองด้วยบ้านเรือนและไม่ถูกใช้ประโยชน์ทางการสัญจร ต่อมาเมื่อชุมชนตรอกตึกดินเริ่มมีประชากรอยู่อาศัยหนาแน่นมากขึ้นจึงทำให้เกิดการสร้างสะพานไม้บริเวณแยกท้ายตรอกตึกดิน⁸⁴ เพื่อทะลุเข้าไปยังวัด มหารัณพารามและการร่วมกันลงขันกันสร้างสะพานเพื่อเชื่อมต่อไปสู่ใจกลางตรอกศิลป์ มีลักษณะเป็น “...ไม้กระดานวางพาด 2-3 อันอย่างง่ายๆ เดินผ่านได้ที่ละคน...”⁸⁵ นอกจากนี้ บริเวณริมกำแพงวัดมหารัณพารามยังถูกทำเป็นพื้นที่สะพานไม้อย่างง่ายๆ เพื่อใช้เดินรอบกำแพงวัดและทะลุไปยังตลาดศาลเจ้าพ่อเสือ ท้ายตรอกศิลป์จึงมีลักษณะเป็นชุมชนทางที่เชื่อมโยงและโยงใยไปยังพื้นที่อื่นๆ โดยรอบ เช่น วัดมหารัณพาราม ชุมชนตรอกศิลป์ และ ตลาดศาลเจ้าพ่อเสือ

เมื่อทางของสองชุมชนเริ่มเชื่อมโยงเข้าสู่กันเป็นระบบโครงข่ายที่เริ่มสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นจึงให้เกิดการเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างผู้อยู่อาศัยทั้งสองฝั่ง เช่น การเดินทางลัดของผู้คนในชุมชนตรอกศิลป์เข้ามาบริเวณตรอกตึกดิน และเด็กๆ ตรอกตึกดินก็จะเริ่มเข้าไปวิ่งเล่นที่ท้ายตรอกศิลป์มากยิ่งขึ้นจึงทำให้ภายใต้ของกายภาพของชุมชนที่แคบเล็ก ยาวที่จะขยายตัว และมีความหนาแน่นของการอยู่อาศัยสูง เริ่มมีการสานสัมพันธ์กันทั้งในทางกายภาพและทางสังคมของมนุษย์

⁸¹ สรุปลงและถอดความจาก ณรงค์ นาคเอี่ยม, interview.

⁸² สุทธิกัญญา ไทยพีช, interview.

⁸³ สรุปลงและถอดความจาก ณรงค์ นาคเอี่ยม, interview.

⁸⁴ นงราม โกศัยดิถ, interview.

⁸⁵ สรุปลงความจาก สุชาติ จันทร์สมบูรณ์, 24 พฤศจิกายน 2561.

3.2.3. ช่วงที่สาม: ชุมชนร่วมคลอง “ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน”

รูปที่ 13: องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนร่วมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน”

ชุมชนร่วมคลอง “ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน” ช่วงนี้จะเริ่มมีการวางแผนปรับโครงสร้างของระบบตรอกใหม่โดยภาครัฐ จากทางเดินดิน อิฐเรียง หรือสะพานไม้อย่างชั่วคราว จะมีปรับเปลี่ยนเป็นการวางท่อระบบสุขาภิบาลพร้อมกับการเทคอนกรีตเรียบบนพื้นที่ของตรอก และมีการปรับขนาดสะพานไม้เดิมเป็นสะพานคอนกรีตขนาดใหญ่เพื่อเชื่อมชุมชนทั้งสองฝั่ง ในพื้นที่ตรอกตี๊กดินบริเวณพื้นที่ที่มีการครอบครองหลังจากเหตุการณ์ไฟไหม้ (หลังป่าช้าวัดมเหยงคณ์พาราม) มีการถูกไล่รื้อออกจากพื้นที่ เพื่อปรับเปลี่ยนพื้นที่ลำกลางสาธารณะเดิมเป็นระบบซอยที่สามารถเชื่อมโยงไปยังถนนมเหยงคณ์ได้อย่างสะดวก⁸⁶ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดของการตัดถนนเลียบบคลองตลอดวัดราชนัคตาคคล้ายกับใน

⁸⁶ สรุปลความจาก นงราม โกศัยดิถล, interview.

บริเวณตรอกสาเกและตรอกเสถียร และมีการเชื่อมต่อยาวมายังฝั่งชุมชนตรอกศิลป์ตรอกตึกดิน⁸⁷ แต่เนื่องจากที่ดินในชุมชนหลายส่วนเป็นของวัดมหารณพารามและทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จึงทำให้สามารถปรับเปลี่ยนได้เพียงบริเวณพื้นที่ริมน้ำท้ายชุมชนในส่วนที่ติดกับถนนตะนาว⁸⁸ เพียงเท่านั้น จึงทำให้พื้นที่นี้ไม่สามารถเข้าถึงได้โดยรถยนต์ พื้นที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นพื้นที่นั่งเล่นพักผ่อนหย่อนใจของคนในชุมชน จากการปรับเปลี่ยนของระบบโครงข่ายของทางในช่วงนี้ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของหลอมรวมกันของชุมชนตรอกศิลป์ ตรอกตึกดิน ทั้งในเชิงกายภาพและการอยู่อาศัย เนื่องจากชุมชนทั้งสองเป็นชุมชนขนาดเล็ก “...เค้าเลยรวมกันมันยังไม่ถึง 150 หลังคาใจ เค้าเลยรวมกันแล้วเขียนป้ายว่า ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน...”⁸⁹

นอกจากการปรับเปลี่ยนระบบทางจะทำให้ชุมชนหลอมรวมกันแล้ว ยังเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบภายในชุมชนอีกด้วย เมื่อทางสามารถเชื่อมต่อบริบทโดยรอบด้วยทางที่สะดวกสบายจึงส่งผลให้เกิดการหลั่งไหลเข้ามาของบุคคลภายนอกชุมชนที่มีมากขึ้นหรือความต้องการในเชิงพื้นที่สูงขึ้น กล่าวคือ พื้นที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนนั้นมักเป็นมรดกที่ตกทอดกันลงมารุ่นสู่รุ่น⁹⁰ คนเก่าแก่ก็เริ่มที่จะจากไปเด็กรุ่นใหม่เริ่มเข้ามาแทนที่ เกิดการ “เปลี่ยนมือ” ของสินทรัพย์ภายในชุมชน จึงส่งผลให้กายภาพของอาคารบ้านเก่ามักถูกปรับเปลี่ยนเป็นห้องเช่ารายเดือน เมื่อมีทุนทรัพย์มากยิ่งขึ้นจึงเริ่มมีการปรับเปลี่ยนเป็นโรงแรมภายในชุมชนหรือโฮสเทลทั้งจากการปรับเปลี่ยนของคนในชุมชนเองหรือการเริ่มเข้ามาเป็นเจ้าของใหม่ของบุคคลภายนอก นอกจากนี้ยังมีพื้นที่อีกหลายส่วนที่การกั้นไว้รอการเปลี่ยนแปลงในเชิงกรรมสิทธิ์⁹¹ เช่น พื้นที่ร้างจากการโดนไฟไหม้ในตรอกศิลป์ ซึ่งอาจส่งผลให้กายภาพของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในไม่ช้า จากการพัฒนาที่รวดเร็วนี้จึงส่งผลให้ “...จึงทำให้คนตั้งเดิมจริงๆ แล้วเหลือไม่เท่าไร...คนนอกเข้ามาบางทีเรามาเราไม่รู้จัก...เมื่อก่อนเราจะรู้จักกันทั้งซอย”⁹² หมายความว่านอกจากสินทรัพย์ที่สำคัญที่มีการเปลี่ยนมือไปแล้วยังส่งผลให้ผู้คนในชุมชนเริ่มที่จะเปลี่ยน “เปลี่ยนหน้า” ผู้อยู่อาศัยอีกด้วย

โดยสรุป พัฒนาการของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ประกอบด้วย 3 ช่วงหลัก ได้แก่ ช่วงที่หนึ่งคือ ชุมชนสองฝั่งคลอง “ตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน” เป็นช่วงที่ทั้งสองชุมชนยังคงแยกกันอยู่ เนื่องจากไม่มีเส้นทางกายภาพที่สามารถเชื่อมต่อพื้นที่ทั้งสองส่วนเข้าหากันได้ แต่ในเชิงจินตภาพแล้วพื้นที่ในชุมชนสองฝั่งคลองเป็นพื้นที่ขนาดเล็ก มีรอบทางกายภาพที่ชัดเจนจึงทำให้ผู้คนที่อยู่ในชุมชน

⁸⁷ นริศร์ พยัคฆ์พันธุ์, interview.

⁸⁸ ณรงค์ นาคเอี่ยม, interview.

⁸⁹ สุขุม ปถมพานิษฐ์, interview.

⁹⁰ ภคินทร์ เจตตะวัฒน์, interview.

⁹¹ นริศร์ พยัคฆ์พันธุ์, interview.

⁹² รกัสลดา โสภาวิสุทธิ์, interview.

รู้จักสนิทสนมกลมเกลียวกันทั้งในฐานะของญาติพี่น้องหรือคนที่รู้จักกันมาเป็นระยะเวลาานาน เมื่อเกิดภัยพิบัติหรือชุมชนมีความหนาแน่นที่สูงขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการเชื่อมต่อกันและกัน เกิดเป็นช่วงที่สองคือ ชุมชนเชื่อมคลอง “ตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน” เป็นการเชื่อมโครงข่ายของระบบทางภายในของชุมชนทั้ง 2 ฝั่งเข้าหากัน ซึ่งนอกจากรองรับประโยชน์ในการเชื่อมต่อผู้คนแล้ว ยังถือเป็นทางสำหรับหลบภัยหรือสำหรับหลบหนีเวลาเกิดภัยพิบัติได้อีกด้วย เมื่อกายภาพของชุมชนหลอมรวมกันประกอบกับมีปรับเปลี่ยนโครงสร้างเชิงกายภาพของชุมชนที่เชื่อมโยงชุมชนเข้าหากัน จึงเข้าสู่ช่วงที่สามคือ ชุมชนร่วมคลอง “ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน” ซึ่งนอกจากจะเชื่อมชุมชนเป็นหนึ่งแล้วยังถือว่าเชื่อมเมืองให้เข้ามาประสานสู่พื้นที่ภายในอีกด้วย ทำให้พื้นที่การใช้งานของตรอกมีการปรับเปลี่ยนแปลงไป จากพื้นที่อยู่ของคนในจึงกลายเป็นพื้นที่ที่มีการช้อนทับการใช้สอยที่วางทั้งในระดับเมืองและชุมชน

บทที่ 4

การศึกษาการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก

จากการศึกษาพัฒนาการ ประวัติศาสตร์ เรื่องราว และความเป็นมาของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ทั้งระดับย่านหรือระดับสังคมและในระดับชุมชนหรือระดับสังคมขนาดเล็ก ในบทที่ผ่านมาจะเป็นบริบทพื้นฐานที่สำคัญในการทำความเข้าใจภาพรวมของสภาพแวดล้อม ตำแหน่งแห่งที่และองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชน ในบทที่ 4 นี้จะเป็นการศึกษาการใช้สอยที่ว่างภายในตรอกของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินผ่านกรอบทฤษฎีภาพเมืองในใจ⁹³ และระบบภูมิลักษณ์ของมนุษย์⁹⁴ โดยศึกษาร่วมกับข้อมูลภาคสนาม เพื่อไขประเด็นตรอกในฐานะของพื้นที่รองรับชีวิตมนุษย์ (existential space) ในการอยู่อาศัยระดับสังคม (collective dwelling) เมื่อตรอกมีหน้าที่หลักในการเป็น “ทางเชื่อมโยง โยงใย” หน่วยย่อยของการอยู่อาศัยเข้าหากัน และเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการพบปะสังสรรค์ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” ของผู้คนในสังคม ถักทอหล่อหลอมรวมกันจนปรากฏภาพในใจของเมืองรังสรรค์ความหมายแห่งถิ่นให้มีคุณลักษณะที่ว่างอันพิเศษ⁹⁵ จากความสัมพันธ์ดังกล่าว จึงแบ่งประเด็นในการศึกษาการใช้สอยที่ว่างภายในตรอกออกเป็น 2 ประเด็น ประกอบด้วย การศึกษาการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” และการศึกษาการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์”

อนึ่ง ผู้อยู่อาศัยหรือผู้ใช้งานตรอกนับได้ว่าเป็นหัวใจและกลไกในการดำรงอยู่ของพื้นที่รองรับชีวิต ซึ่งล้วนแล้วมักจะขึ้นอยู่กับระดับประสบการณ์ตรงที่เขาประสบกับพื้นที่นั้นๆ ยิ่งมีความเข้มข้นมาก การรับรู้ความเป็นตัวตนแห่งถิ่นจะยิ่งมีความชัดเจนขึ้นเท่านั้น⁹⁶ ดังนั้น ความเป็นคนในและความเป็นคนนอกจึงเข้ามามีบทบาทในการศึกษานี้ โดยอภิปรายประเด็นดังกล่าวผ่านกรอบมุมมองของผู้ใช้ตรอกใน 2 กลุ่ม ประกอบด้วย คนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ จากการเข้าไปสังเกตการณ์และเก็บข้อมูลในช่วงที่ผ่านมา⁹⁷ จึงทำให้เห็นรายละเอียดของการใช้สอยที่ว่างระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกันทั้งในกลุ่มคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ซึ่งสามารถจำแนกรูปแบบการใช้สอยได้ตามระดับความคุ้นเคย คือ คนคุ้นที่คุ้นทางและคนไม่คุ้นที่คุ้นทาง โดยมีรายละเอียดดังนี้

⁹³ Lynch, *The image of the city*.

⁹⁴ Hall, *The Hidden Dimension*.

⁹⁵ ภาพในใจของสาธารณะคือภาพที่เกิดขึ้นในใจคนเมืองแต่ละคนซ้อนทับกันจนปรากฏแผ่นภาพขนาดในใจของกลุ่มคน ภาพในใจของแต่ละคนมีความพิเศษเฉพาะ มีลักษณะเป็นชุดๆ โดยแต่ละชุดมีความสำคัญกับเมืองไม่น้อย สรุปความจาก, ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ. หน้า 157.

⁹⁶ Edward Relph, *Place and Placelessness* (London: Pion, 1986). P 49.

⁹⁷ การสำรวจข้อมูลชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ในช่วงเวลา 1 ปี ตั้งแต่วันที่ 30 เมษายน 2561 – 1 เมษายน 2562

(1) กลุ่มคนในพื้นที่

- คนในพื้นที่ที่มีความคุ้นที่คุ้นทาง คือ กลุ่มคนในที่ “มีความคุ้นที่คุ้นทาง” อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ผู้เป็นเจ้าของถิ่นหรือการเป็นเจ้าของข้าวเจ้าของต่อถิ่นที่นั้น มีความคุ้นเคยกับถิ่นที่อยู่ อันเนื่องมาจากการมีระยะเวลาอยู่อาศัยในพื้นที่ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดินเป็นเวลายาวนาน มีการลงหลัก+ปักฐาน หยั่งรากชีวิตลึกกลงไปยังถิ่นที่แห่งนี้ มีความรักและห่วงแหน โดยส่วนใหญ่แล้วมักเป็นผู้ที่เกิดและเติบโตพื้นที่หรือผู้ที่ตั้งรกรากใหม่เป็นระยะเวลา ยาวนาน
- คนในพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทาง คือ กลุ่มคนในที่ “ไม่มีความคุ้นที่คุ้นทาง” หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้มาอยู่ใหม่ ผู้อยู่ร่วมถิ่น มีระยะเวลาการอยู่อาศัยในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน ในระยะเวลาไม่นานนัก โดยส่วนมากแล้วมักจะเป็นคนนอกพื้นที่ คนต่างจังหวัด หรือคนต่างชาติ ที่ย้ายเข้ามาทำงานในเมืองโดยการหาที่หาทางในการทำมาหากินในพื้นที่บริเวณนี้ เช่น ผู้เช่าที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน ทั้งผู้ที่ทำมาหากินในพื้นที่และในบริบทใกล้เคียง เจ้าของกิจการใหม่⁹⁸ ผู้ตั้งรกรากใหม่

(2) กลุ่มคนนอกพื้นที่

- คนนอกพื้นที่ที่มีความคุ้นที่คุ้นทาง คือ กลุ่มคนนอกที่ “มีความคุ้นที่คุ้นทาง” เนื่องจากมีความถี่ หรือความ “เป็นประจำ” ในการเข้ามาใช้งานหรือเดินผ่านพื้นที่บริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน โดยสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มคนในหรืออดีตคนใน มีระยะเวลาการอยู่อาศัยนานแต่ในปัจจุบันอาศัยอยู่ในถิ่นอื่น ใช้พื้นที่ของชุมชนเพื่อจุดประสงค์ในการทำกินเพียงเท่านั้น และอีกกลุ่มคือกลุ่มคนนอกที่มาใช้งานพื้นที่อย่างเป็นประจำ มีความรู้จักหรือมีความสนิทสนมกับกลุ่มคนใน เช่น กลุ่มลูกจ้างแรงงานของคนในพื้นที่ กลุ่มคนที่อยู่อาศัยในระแวกใกล้เคียง กลุ่มพนักงานในองค์กรที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง กลุ่มพ่อค้าแม่ขายที่เดินทางมาขายของเป็นประจำ เป็นต้น
- คนนอกพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทาง คือ กลุ่มคนนอกที่ “ไม่มีความคุ้นที่คุ้นทาง” อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า เป็นกลุ่มคนนอกแบบชาจร คนกลุ่มนี้คือบุคคลทั่วไปที่ไม่ได้มีถิ่นฐานอยู่ในชุมชนหรือไม่มีการทำงานอย่างเป็นประจำในบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตี๊กดิน เช่น กลุ่มของนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ บุคคลทั่วไป และคนไร้บ้าน

⁹⁸ จากการสำรวจชุมชน ทำให้เห็นว่าอาคารและพื้นที่บางส่วนของชุมชนมีการผลัดเปลี่ยน หมุนเวียน เปลี่ยนมือ ผู้ถือครองกรรมสิทธิ์และได้มีปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในของชุมชนมาโดยตลอด จึงทำให้ในมิติการศึกษาในส่วนนี้จึงแบ่งประเภทของกลุ่มคนในสถานะ ผู้ใช้งานตรอก จากระยะเวลาการอยู่อาศัย ความรู้สึกคุ้นเคย และความรู้สึกเป็นเจ้าของถิ่น เพียงเท่านั้น

4.1. การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง”

การศึกษามิติของ “ทาง” บนที่ว่างของตรอกในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดิน มีแนวคิดเริ่มต้นมาจากการศึกษารูปแบบและพฤติกรรมการเดินทางของผู้ใช้ตรอก เมื่อตรอกหรือทางในมิติหนึ่งคือพื้นที่สำหรับรองรับกิจกรรมเชิงเส้นหรือกิจกรรมที่มีการเคลื่อนไหวต่อเนื่องกันเป็นแนวยาว มีการเดินเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความสัมพันธ์และกิจกรรมของมนุษย์ ภายใต้กายภาพที่แคบยาว ตรอกจึงเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญที่รองรับกิจกรรมการสัญจร ทั้งการเดินทางเพื่อเข้าสู่พื้นที่ (move to) หรือ เคลื่อนผ่านพื้นที่ (move through) บนมิติกาละปฏิสัมพันธ์ (temporality) และเทศะปฏิสัมพันธ์ (territoriality) เพื่อให้ได้มาซึ่งความเข้าใจในกลไกการพื้นที่ การเลือกเส้นทาง รูปแบบเส้นทาง และตำแหน่งแห่งที่ จึงนำไปสู่การออกแบบวิธีการศึกษาการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” จากการทำแผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างโดยมีรายละเอียดวิธีการศึกษาดังต่อไปนี้

การทำแผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” ในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดินหรือการทำแผนที่บันทึกการใช้สอยที่ว่างจากการสัญจร (moving activity pattern) เป็นการลากเส้นการเคลื่อนที่ ตำแหน่งในการเกิดกิจกรรม การปฏิสัมพันธ์ระหว่างการสัญจรลงบนผัง โดยใช้วิธีการสะกดรอย (movement tracking)⁹⁹ หรือการติดตามผู้ใช้งานตรอกโดยที่ผู้ถูกติดตามไม่รู้ตัว กำหนดจุดเริ่มต้นในการสะกดรอย ณ บริเวณตำแหน่งทางเข้าหลักของชุมชนใน 3 ตำแหน่ง ประกอบด้วย บริเวณต้นซอยตรอกศิลป์ บริเวณต้นซอยตรอกตีกดิน และบริเวณต้นทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนตามความแตกต่างของช่วงเวลา โดยในการศึกษานี้จะแบ่งรูปแบบในการบันทึกข้อมูลออกเป็น 2 ช่วง ประกอบด้วย การบันทึกข้อมูลการใช้สอยที่ว่างในวันธรรมดา¹⁰⁰ และการบันทึกข้อมูลการใช้สอยที่ว่างในวันสุดสัปดาห์ และกำหนดช่วงเวลาในการบันทึกย่อยในแต่ละวันออกเป็น 6 ช่วง ได้แก่

ช่วงเช้า	เวลา 08.00-09.00 น.	ช่วงเวลาเข้าเรียนหรือเวลาเข้าทำงาน
ช่วงสาย	เวลา 10.00-11.00 น.	ช่วงระหว่างเวลาเรียนหรือทำงานครึ่งเช้า
ช่วงเที่ยง	เวลา 12.00-13.00 น.	ช่วงเวลาพักกลางวัน
ช่วงบ่าย	เวลา 14.00-15.00 น.	ช่วงระหว่างเวลาเรียนหรือทำงานครึ่งบ่าย
ช่วงเย็น	เวลา 16.00-17.00 น.	ช่วงเวลาเลิกเรียนหรือเลิกงาน
ช่วงหัวค่ำ	เวลา 17.00-18.00 น.	ช่วงเวลากิจกรรมพิเศษ

⁹⁹ ญาน เกทล และเบิร์กิตเต สวาร์, วิธีเรียนรู้ชีวิตสาธารณะ: *How to study public life*. แปลโดย ศรีสุมะ ฤทธิโพโรจน์ (กรุงเทพฯ: ลายเส้น, 2561). หน้า 29.

¹⁰⁰ ในมิติวันธรรมดาคะเลือกใช้เฉพาะวัน อังคาร พุธ และ พฤหัสบดี ยกเว้นการเก็บข้อมูลในวันจันทร์และศุกร์ เนื่องจากเป็นต้นและท้ายสัปดาห์

อนึ่ง การเก็บข้อมูลในการทำแผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกด้วยวิธีการสะกดรอยนี้ถูกเก็บในช่วงวันที่ 2 มีนาคม – 10 มีนาคม 2562 โดยผู้วิจัยนั้นสวมบทบาทเป็นผู้สะกดรอยและผู้ใช้งานตรอกจะเป็นผู้ถูกสะกดรอย ทั้งนี้เพื่อให้การเก็บข้อมูลเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบจึงมีการกำหนดเงื่อนไขในการติดตาม¹⁰¹ ดังนี้

- (1) ขอบเขตเชิงพื้นที่ในการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยจะเริ่มสะกดรอยต่อเมื่อผู้ใช้ตรอกเริ่มเดินผ่านเข้ามายังบริเวณจุดเริ่มต้นในการสะกดรอยและจะยุติการสะกดรอยใน 3 กรณี ดังนี้
 - เมื่อผู้ถูกสะกดรอยเดินเข้าสู่ที่พักอาศัยหรืออาคารในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน จะนับว่าการเดินทางนั้นมีจุดประสงค์เพื่อเข้าสู่พื้นที่
 - เมื่อผู้ถูกสะกดรอยหยุดทำกิจกรรมระหว่างทางเป็นเวลาเกิน 5 นาที จะนับว่าการเดินทางนั้นมีจุดประสงค์เพื่อเข้าสู่พื้นที่
 - เมื่อผู้ถูกสะกดรอยเดินออกจากขอบเขตพื้นที่ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน จะนับว่าการเดินทางนั้นมีจุดประสงค์เพื่อผ่านพื้นที่
- (2) ระยะเวลาในการเก็บข้อมูลโดยการสะกดรอย จากการกำหนดกรอบหน่วยช่วงเวลาคือ 6 ช่วงดังที่กล่าวมา ในการบันทึกข้อมูลในแต่ละช่วงเวลานั้นๆ จะถูกแบ่งย่อยระยะเวลาในการติดตามออกเป็นช่วงละ 5 นาที¹⁰² โดยในแต่ละช่วงเวลาย่อยจะต้องมีการสะกดรอยผู้ใช้งานตรอกอย่างน้อย 1 ครั้งและมากที่สุด 2 ครั้ง เพื่อเป็นตัวแทนผู้ใช้งานและความถี่ในช่วงเวลานั้นๆ ทั้งนี้ในกรณีที่ในช่วงหน่วยย่อยเวลานั้นไม่มีผู้เดินผ่านให้ถือว่าช่วงเวลานั้นไม่มีผู้ใช้งาน
- (3) ในการสะกดรอยแต่ละครั้งจะมีการบันทึกข้อมูลใน 3 ส่วน ดังนี้
 - จำนวนจริงผู้ถูกสะกดรอย ในการสะกดรอยแต่ละครั้งอาจมีผู้ถูกติดตามมากกว่า 1 คน เช่น ในกรณีที่ผู้ใช้งานตรอกมีการเดินเป็นกลุ่มจะถูกนับเป็นการเดิน 1 ครั้ง แต่อาจมีจำนวนจริง 3 คน เป็นต้น
 - ความเป็นคนในคนนอก ผู้ถูกติดตามแต่ละคนจะถูกจดบันทึกและให้คนในพื้นที่ที่คุ้นที่คุ้นทางเป็นผู้ให้คำจำกัดความของคนในคนนอกในแต่ละบุคคล
 - กิจกรรมระหว่างทางที่ถูกบันทึกจะประกอบด้วย กิจกรรมการหยุดยืน การนั่ง การนอน และการปฏิสัมพันธ์

ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินนับได้ว่าเป็นชุมชนเมืองที่มีการใช้งานซ้อนทับกันทั้งในระดับชุมชนและระดับเมือง ในการศึกษาการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” จึงมีการแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วนตามวัตถุประสงค์ของการเข้าถึงพื้นที่ ประกอบด้วย ตรอกแห่งการเชื่อมโยงผู้คนเข้าสู่และตรอกแห่งการเชื่อมโยงผู้คนสู่พื้นที่อื่นโดยรอบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

¹⁰¹ แบบบันทึกพฤติกรรมการใช้สอยที่ว่างของตรอกด้วยวิธีการสะกดรอย ดูในภาคผนวก

¹⁰² จากการสำรวจของผู้วิจัย ช่วงระยะเวลา 5 นาที คือค่าเฉลี่ยในการเดินจากจากถนนดินสอไปจนถึงถนนตะนาว ผ่านพื้นที่ตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน

การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” ในวันธรรมดา

รูปที่ 14: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 08.00-09.00 น. เป็นช่วงที่คนในพื้นที่จะเริ่มเดินออกจากชุมชนไปยังพื้นที่อื่นๆ โดยรอบ

รูปที่ 15: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 10.00-11.00 น. เป็นช่วงที่มีการสัญจรน้อยที่สุดและมักถูกใช้เส้นทางลัดโดยคนนอกพื้นที่

รูปที่ 16: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 12.00-13.00 น. เป็นช่วงเวลาพักกลางวันของคนนอกพื้นที่ โดยจะใช้ตรอกเพื่อเดินเข้าสู่พื้นที่ และใช้เป็นทางลัดเพื่อไปยังพื้นที่อื่น ซึ่งพบเห็นได้อย่างเด่นชัดในบริเวณตรอกตึกดิน

รูปที่ 17: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตึกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 14.00-15.00 น. เป็นช่วงเวลาที่ถูกใช้เส้นทางโดยคนนอกพื้นที่ ซึ่งปรากฏเด่นชัดที่บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน

รูปที่ 19: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันธรรมดา เวลา 17.00-18.00 น. เป็นช่วงเวลาที่คนในพื้นที่จะกลับเข้าสู่ชุมชน โดยจะพบกิจกรรมการพบปะพูดคุยระหว่างทางในลักษณะที่เป็นพื้นที่เล็กๆ เชื่อมต่อกันซึ่งเด่นชัดในตรอกคิปลีย์

การใช้สอยที่ว่างของตrogในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” ในวันสุดสัปดาห์

รูปที่ 20: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตrogในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 08.00-09.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มึกิจกรรมการพบปะพูดคุยของคนในพื้นที่อย่างเด่นชัด

รูปที่ 21: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตึกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 10.00-11.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มึปริมาณการสัญจรน้อยที่สุดทั้งคนนอกพื้นที่และคนในพื้นที่

รูปที่ 22: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 12.00-13.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีคนนอกพื้นที่จะเดินเข้ามายังชุมชนและใช้ตรอกเป็นทางลัดของเมือง ซึ่งปรากฏเด่นชัดในตรอกคิปลีย์

รูปที่ 23: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 14.00-15.00 น. เป็นช่วงเวลามีคนนอกพื้นที่ที่จะเดินเข้ามายังชุมชนและใช้ตรอกเป็นทางลัดของเมือง ซึ่งเห็นได้อย่างเด่นชัดบริเวณทางเดิริมริมน้ำของชุมชน

รูปที่ 24: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 16.00-17.00 น. เป็นช่วงที่มีการสัญจรของคนในพื้นที่อย่างเด่นชัด ซึ่งมีลักษณะเป็นการเดินอย่างมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างทางโดยเฉพาะในบริเวณตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน

รูปที่ 25: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งการเชื่อมโยง ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 17.00-18.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีการเดินของคนในพื้นที่อย่างเด่นชัด ซึ่งมีลักษณะเป็นการเดินอย่างมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างทางโดยเฉพาะในบริเวณตรอกคอกีบและตรอกตึกดิน

4.1.1. ตรอกแห่งการเชื่อมโยงผู้คนเข้าสู่พื้นที่ (move to)

4.1.1.1. พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่

(1) พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง

พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง ในเวลาช่วงเช้านับได้ว่าเป็นช่วงแห่งการเตรียมตัวเพื่อเริ่มต้นของวันใหม่ คนในพื้นที่จะใช้เวลาเหล่านี้ในการเดินทางเพื่อออกจากที่อยู่อาศัยไปแสวงหาปัจจัยยังชีพ เช่น เดินออกไปตลาด เดินไปต่อรถเพื่อไปสู่ที่ทำงาน เดินทางไปเรียน เป็นต้น การเดินเข้าสู่พื้นที่จึงมักมาพร้อมด้วยอุปกรณ์ดำรงชีพที่รองรับกิจกรรมการกิน โดยเฉพาะบริเวณตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน นอกจากนี้ รูปแบบการเดินของคนในพื้นที่ยังเป็นจุดเริ่มต้นกิจกรรมการพบปะ พูดคุย การสอบถามทุกข์สุขกตัญญูและการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างทางระหว่างคนในตามจุดต่างๆ ในช่วงเวลาสายจนถึงบ่าย คนในจะใช้เวลาช่วงนี้ในการทำกิจกรรมรองรับชีวิตและการทำงานในลักษณะต่างๆ ส่งผลให้รูปแบบการเดินเข้าสู่พื้นที่ในช่วงเวลานี้จะมีปริมาณน้อยที่สุดอย่างเห็นได้ชัด อย่างไรก็ตาม กิจกรรมการสัญจรของคนในพื้นที่จะกลับมาเข้มข้นอีกครั้ง ในช่วงเวลาเย็นกระทั่งเวลาหัวค่ำโดยเฉพาะในตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน ซึ่งจะเป็นเวลาที่ผู้คนเริ่มทยอยกลับเข้าบ้านหรือศูนย์กลางแห่งชีวิต กิจกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างทางมักจะมีการหยุด แวะพัก นั่งเล่น และทานอาหาร การปฏิสัมพันธ์ของผู้คนเป็นจุดเล็กๆ คล้ายกระเปาะที่เชื่อมต่อกัน ซึ่งมักพบเห็นบริเวณที่เป็นจุดตัด ทางแยก หรือบริเวณหน้าบ้าน ทั้งในตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน

โดยสรุป พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง จะเลือกใช้พื้นที่ตรอกศิลป์และตรอกตึกดินเป็นหลัก มีความเข้มข้นเกิดขึ้นอย่างเป็นช่วงเวลา คือ ช่วงเช้าผู้คนจะเดินออกนอกพื้นที่ ช่วงสายถึงบ่ายจะเป็นช่วงที่คนในพื้นที่จะใช้เวลานี้ในการทำกิจกรรมดำรงชีวิตประจำวันที่ผานลงบนพื้นที่ของตรอก และช่วงเวลาเย็นจนถึงหัวค่ำจะเป็นเวลาที่สมาชิกของคนในครอบครัวและชุมชนได้กลับมาเจอกัน พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง ในช่วงเวลาเย็นจึงมีความโดดเด่นเป็นพิเศษ คือ การใช้ทางแบบไม่เป็นทางโดยจะมีจะมีการแวะพัก ทักทาย นั่งเล่น รวมไปถึงการทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกันของคนในชุมชนตามจุดต่างๆระหว่างทาง ซึ่งน่าสนใจว่ากิจกรรมการเดินและกิจกรรมระหว่างทางในรูปแบบนี้ไม่ปรากฏในบริเวณพื้นที่ทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนหรือทางเดินที่ขนานกับคลองหลอดวัดราชันต์ดาด

(2) พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทาง

พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทาง ในช่วงเวลาเช้าจะใช้พื้นที่เพื่อเดินออกไปยังแหล่งงานหรือสถานที่ทำงาน ต่อมาในช่วงเวลาสายจนถึงบ่ายจะไม่ปรากฏพฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในกลุ่มนี้ โดยพฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทางจะกลับมาปรากฏชัดอีกครั้งในช่วงเวลาเย็น ซึ่งพฤติกรรมการเดินในช่วงนี้จะมีการหยุดปฏิสัมพันธ์

ตามตำแหน่งร้านค้า ร้านอาหารภายในชุมชน เกิดเป็นพื้นที่ทางสังคมขนาดเล็กแบบชั่วคราวก่อนที่จะกลับเข้าสู่พื้นที่ที่พิกอย่างเด่นชัด ซึ่งแตกต่างจากช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ คือ พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทางในช่วงนี้จะมีความคล้ายกับคนในพื้นที่ที่คุ้นที่คุ้นทาง โดยมีความแตกต่างในเรื่องของระยะเวลาของการใช้สอยที่ว่างเพียงเล็กน้อยที่คนกลุ่มนี้จะใช้ค่อนข้างชั่วคราวกว่าหรือใช้เวลาเพียงอย่างสั้นๆ เพียงเท่านั้น

โดยสรุป พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนในพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทาง จะใช้ตรอกที่มีความสัมพันธ์กับเวลาการทำงานในเมืองเป็นหลัก คือ เดินออกไปทำงานช่วงเวลาเช้าและกลับจากที่ทำงานเวลาเย็น มีวันสุดสัปดาห์จะเป็นวันพักผ่อน รูปแบบการเดินของคนกลุ่มนี้จะมีความคล้ายคลึงกับคนในพื้นที่ที่คุ้นที่คุ้นทาง ซึ่งพบเห็นอย่างเด่นชัดที่บริเวณตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน มักมีจุดหยุดจุดปฏิสัมพันธ์ที่บริเวณหน้าร้านข้างกลางซอยหรือร้านอาหาร เป็นต้น น่าสนใจว่าคนในกลุ่มนี้ก็ยังไม่นิยมที่จะเลือกการสัญจรเข้าสู่พื้นที่จากทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนคล้ายกับคนในพื้นที่ที่คุ้นที่คุ้นทาง มีความเป็นไปได้ว่ารูปแบบการปิดล้อมของที่ว่างหรือความสัมพันธ์กับพื้นที่อาศัยจะเข้ามามีผลในการกำหนดรูปแบบการใช้สอยที่ว่างได้

4.1.1.2. พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนนอกพื้นที่

(1) พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนนอกพื้นที่ที่คุ้นที่คุ้นทาง

พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนนอกพื้นที่ที่คุ้นที่คุ้นทาง คือ คนนอกที่ใช้ตรอกอย่างเป็นประจำ สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคนนอกที่ทำงานในพื้นที่หรือเป็นลูกจ้างของคนในพื้นที่ และคนนอกที่ทำงานในพื้นที่โดยรอบ ซึ่งคนทั้งสองกลุ่มนี้จะมีการใช้สอยที่ว่างอย่างสัมพันธ์กัน คือ ในช่วงเวลาเช้าจะเป็นช่วงที่กลุ่มลูกจ้างคนในพื้นที่จะเริ่มทยอยเข้ามายังบริเวณพื้นที่ของตรอก โดยเฉพาะบริเวณต้นตรอกตึกเพื่อการประกอบอาชีพ เช่น การเข้ามาเตรียมอุปกรณ์ วัสดุดิบประกอบอาหารของร้านค้าในพื้นที่หรือรถเข็นขายของ ในช่วงสายจะเริ่มมีการทยอยเข็นรถเข็นขายของออกจากตรอกตึกดินเพื่อไปยังพื้นที่ค้าขายใกล้เคียง เช่น สวนสาธารณะหลังศาลาว่าการกรุงเทพฯ เมื่อเข้าสู่ช่วงเที่ยงจะเป็นเวลาพักของการทำงานของสำนักงานที่อยู่โดยรอบพื้นที่ จะมีการหลั่งไหลเข้ามาของพนักงานออฟฟิศสู่ร้านค้าและร้านอาหารกลางวันซึ่งจะมีความเด่นชัดในบริเวณตรอกตึกดิน โดยเฉพาะบริเวณต้นตรอกที่มีการใช้สอยที่ว่างคล้ายกับตลาดนัดภายในชุมชน ช่วงบ่ายจะเป็นช่วงที่มีการเดินเข้ามาของกลุ่มลูกจ้างคนในพื้นที่เข้ามาเก็บล้างพื้นที่ รถเข็นและอุปกรณ์ที่ใช้ค้าขายในช่วงเช้าและการเข้ามาเตรียมขายในรอบต่อไปในช่วงเวลาเย็น (เปลี่ยนกะ) จึงทำให้พื้นที่บริเวณต้นตรอกตึกดินในช่วงนี้มีความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างทางของคนนอกพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ในช่วงวันสุดสัปดาห์จะไม่พบคนกลุ่มนี้เข้ามาใช้สอยที่ว่างในตรอก ยกเว้นคนนอกพื้นที่ที่เป็นคนสนิทของคนในพื้นที่ โดยจะเข้ามาในเวลาเย็นเพื่อทำกิจกรรมทางสังคม เช่น การรับประทานอาหารร่วมกัน เป็นต้น

โดยสรุป พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนนอกพื้นที่ที่มีความคุ้นที่คุ้นทาง จะมีความเข้มข้นเป็นพิเศษในช่วงวันธรรมดา ซึ่งมักเกิดขึ้นที่บริเวณของตรอกตึกดินอย่างเด่นชัด โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ลูกจ้างคนในพื้นที่ที่จะเข้ามาใช้สอยที่ว่างของตรอกโดยมีจุดประสงค์ในการเข้าสู่พื้นที่เพื่อการประกอบอาชีพ จึงส่งผลให้มีการใช้ตรอกอย่างเป็นเวลาและเป็นที่เป็นที่ เป็นทาง ในขณะที่กลุ่มคนนอกพื้นที่แบบขาประจำ ที่มักจะเดินเข้าสู่พื้นที่โดยมีจุดประสงค์เพื่อใช้บริการร้านอาหารกลางวัน ชุกช่อนอยู่ในตรอกเพียงเท่านั้น

(2) พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทาง

พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทาง คือ ผู้ชมเมืองซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนทั่วไป นักท่องเที่ยวคนไทยและต่างประเทศ และกลุ่มคนไร้บ้าน ในเวลาเช้าจะเป็นช่วงเวลาที่บุคคลทั่วไปและกลุ่มคนไร้บ้านเริ่มเดินทางเข้าสู่พื้นที่ชุมชนโดยเฉพาะในพื้นที่ริมน้ำท้ายชุมชน เพื่อใช้เป็นพื้นที่นั่งพักผ่อน ทานอาหาร และประกอบอาชีพ โดยปริมาณคนทั่วไปและคนไร้บ้านจะเริ่มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เมื่อถึงช่วงเวลาเที่ยง ความพิเศษของช่วงเวลานี้ คือ บริเวณพื้นที่ริมน้ำท้ายชุมชนจะเริ่มมีการจับกลุ่มพูดคุย กิจกรรมทางสังคมเกิดขึ้นภายในกลุ่มคนไร้บ้าน เช่น การปูเสื่อร่วมวงอาหาร เป็นต้น ต่อมาในช่วงบ่ายจะเริ่มมีการเดินทางเข้ามาสู่พื้นที่ของกลุ่มนักท่องเที่ยวเพื่อเข้าสู่ที่พักหรือโรงแรมที่ตั้งอยู่ภายในชุมชน ผ่านตรอกศิลป์ ตรอกตึกดินและทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน โดยจำนวนนักท่องเที่ยวจะเริ่มเพิ่มขึ้นเมื่อถึงเวลาบ่ายและมากที่สุดในเวลาเย็น ซึ่งนอกจากนักท่องเที่ยวจะเดินเข้าสู่ที่พักแล้วยังมีพฤติกรรมการแวะพักระหว่างทางเป็นระยะ ซึ่งมักเกิดขึ้นบริเวณที่เป็นจุดตัดของระบบทางหรือบริเวณที่มีความโดดเด่นทางกายภาพ ซึ่งปรากฏอย่างเด่นชัดในบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน

โดยสรุป พฤติกรรมการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทางจะเกิดขึ้นตลอดทั้งวัน สามารถแบ่งออกไปเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงเช้าจะเป็นช่วงที่คนทั่วไปและคนไร้บ้านจะเข้ามายังพื้นที่ โดยเฉพาะบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนเพื่อใช้สำหรับเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจและพื้นที่ประกอบอาชีพ ต่อมาในช่วงบ่ายจะมีการเข้าสู่พื้นที่ของนักท่องเที่ยวทั้งการเข้าสู่ที่พักภายในชุมชน

4.1.2. ตรอกแห่งการเชื่อมโยงผู้คนที่ผ่านไปโดยรอบ (move through)

จากการเก็บข้อมูลการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะพื้นที่แห่งเชื่อมโยงผู้คนที่ผ่านไปโดยรอบ ทำให้เกิดข้อค้นพบที่ว่า กลุ่มคนในพื้นที่ทั้งผู้ที่คั่นที่คั่นทางและผู้ไม่คั่นที่คั่นทางจะใช้ตรอกเพื่อเดินเข้าสู่พื้นที่เพียงเท่านั้น ในขณะที่กลุ่มคนนอกพื้นที่ทั้งผู้ที่คั่นที่คั่นทางและผู้ไม่คั่นที่คั่นทาง จะใช้สอยที่ว่างของตรอกในลักษณะของการเป็นทางเดินลัดเพื่อเชื่อมไปยังพื้นที่อื่นโดยรอบ ดังนั้นในการอธิบายปรากฏการณ์การใช้สอยที่ว่างของตรอกในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ในหัวข้อนี้จึงประกอบไปด้วยคนนอกพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง และคนนอกพื้นที่ไม่คั่นที่คั่นทาง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1.2.1. พฤติกรรมการสัญจรไปยังพื้นที่โดยรอบของคนนอกพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง

พฤติกรรมการสัญจรไปยังพื้นที่โดยรอบของคนนอกพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง ในช่วงเวลาเช้าคนกลุ่มนี้จะใช้พื้นที่ของตรอกเป็นทางเดินลัดเพื่อระยะทางในการเดิน ซึ่งพบอย่างเด่นชัดในบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน จากถนนตะนาวสู่ถนนดินสอ ต่อมาเมื่อเข้าสู่ช่วงเที่ยงจะเกิดรูปแบบการเดินแบบย้อนกลับ คือ การเดินจากถนนดินสอเพื่อเชื่อมไปสู่ถนนตะนาว ซึ่งปรากฏเด่นชัดที่บริเวณตรอกตึกดิน โดยคนในกลุ่มนี้จะเดินเข้ามาเป็นกลุ่มก้อนขนาดใหญ่เพื่อเชื่อมต่อไปยังแหล่งจับจ่าย แหล่งอาหารที่อยู่ในพื้นที่โดยรอบ เช่น บริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ แพร่งสรรพศาสตร์ ตรอกสาเก เป็นต้น เวลาที่ใช้ในการเดินจะค่อนข้างรวดเร็วและมีปฏิสัมพันธ์กันในกลุ่มเพียงเท่านั้น ซึ่งจะมีลักษณะพฤติกรรมใกล้เคียงกันนี้ในช่วงเวลาเย็น อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมการใช้สอยที่ว่างในลักษณะนี้สามารถพบได้ในวันธรรมดาเพียงเท่านั้น ซึ่งวันสุดสัปดาห์แทบจะไม่ปรากฏคนนอกพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทางใช้สอยที่ว่าง

โดยสรุป พฤติกรรมการสัญจรไปยังพื้นที่อื่นโดยรอบของคนนอกพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง จะมีการเดินที่เป็นช่วงเวลาที่สัมพันธ์กับการทำงาน เช่น การเดินเข้าสู่ไปสู่พื้นที่ทำงานเวลาเช้า การเดินเข้าสู่พื้นที่ชุมชนในเวลากลางวัน และการเดินใช้เส้นทางลัดกลับบ้านในเวลาเย็น โดยรูปแบบการใช้สอยพื้นที่นั้นจะใช้เส้นทางหลักของชุมชนในการเดินไปสู่จุดมุ่งหมาย ใช้เวลาอย่างรวดเร็วและมักไม่มีการหยุดปฏิสัมพันธ์บนพื้นที่ เมื่อเป็นดังนี้จึงส่งผลให้วันสุดสัปดาห์จึงไม่ปรากฏการใช้สอยที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง

4.1.2.2. พฤติกรรมการสัญจรไปยังพื้นที่โดยรอบของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทาง

พฤติกรรมการสัญจรไปยังพื้นที่โดยรอบของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่น ในเวลาเช้าจะเป็นช่วงเวลาที่คนทั่วไปและนักท่องเที่ยวจะเริ่มใช้พื้นที่ตรอกเพื่อเป็นทางผ่านหรือทางลัดในการเชื่อมโยงไปยังบริบทโดยรอบ เช่น การเดินลัดชุมชนไปวัดมหรณพาราม ศาลเจ้าพ่อเสือ ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร รวมไปถึงแหล่งอาหารและแหล่งท่องเที่ยวที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงพื้นที่ โดยจะเริ่มมีปริมาณการเดินผ่านที่มากขึ้นในตอนสาย เมื่อถึงเวลาเที่ยงปริมาณการเดินผ่านพื้นที่ของคนนอกพื้นที่

ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทางจะเริ่มเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดโดยเฉพาะบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบการเลือกเส้นทางการเดินของคนกลุ่มนี้ มีความแตกต่างจากกลุ่มอื่นอย่างน่าสนใจ คือ มักจะเป็นการเดินลัดในลักษณะที่ตัดตรง มองเห็นปลายทางที่ชัดเจน โดยจะเริ่มเห็นรูปแบบการเดินเลียบริมคลองตลอดวัดราชนัลดดา (ซึ่งไม่พบว่าคนในเดินในเส้นทางนี้) และมีพฤติกรรมระหว่างการหยุดพัก หยุดยืน หยุดถ่ายรูปรูปตามพื้นที่บริเวณต่างของชุมชน ซึ่งมักพบเห็นที่บริเวณทางแยกและจุดตัด โดยพฤติกรรมในลักษณะนี้จะมีความเข้มข้นเป็นพิเศษในช่วงเวลาเย็นและในวันสุดสัปดาห์

โดยสรุป พฤติกรรมการสัญจรไปยังพื้นที่อื่นโดยรอบของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทางหรือผู้ดูแลเมือง จะใช้สอยที่ว่างของตรอกเพื่อจุดประสงค์ของการท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจเพียงหรือใช้เป็นทางลัดไปสู่พื้นที่อื่นเพียงเท่านั้น ส่งผลให้รูปแบบของการเดินของคนกลุ่มนี้จึงมักใช้พื้นที่ว่างที่แตกต่างจากคนที่คุ้นทาง คือ เป็นการเดินลัดตัดตรงไปยังพื้นที่เป้าหมาย มีการหยุดระหว่างทางแบบชั่วคราวในบริเวณที่เป็นจุดตัดของระบบทางหรือในส่วนที่มีความโดดเด่นทางกายภาพเพื่ออ้างอิงตำแหน่งตัวตนกับสภาพแวดล้อมเพียงเท่านั้นและมักมีการปฏิสัมพันธ์กันเพียงเฉพาะกลุ่ม

โดยสรุป การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” เป็นการศึกษาพฤติกรรมสัญจรของผู้ใช้ตรอก ประกอบด้วย คนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ทั้งคนคุ้นที่คุ้นทางและไม่คุ้นที่คุ้นทาง ผ่าน 2 ประเด็น คือ การสัญจรเข้าสู่พื้นที่ (move to) และการสัญจรเคลื่อนผ่านพื้นที่ (move through) ได้ชี้ให้เห็นว่า คนในพื้นที่โดยเฉพาะกลุ่มที่มีความคุ้นที่คุ้นทางจะมีการสัญจรเข้าสู่พื้นที่อย่างเด่นชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตรอกศิลป์และตรอกตึกดินซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับพื้นที่อยู่อาศัย และมีความน่าสนใจว่าคนในกลุ่มนี้มักจะไม่เลือกใช้สอยทางบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน รูปแบบการเดินของคนในพื้นที่นั้นมักจะไม่เดินเป็นเส้นตรง คือ เป็นการเดินที่มีจุดหยุดปฏิสัมพันธ์เชื่อมต่อกันตลอดทาง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการคนของคนกลุ่มนี้จะไม่อิงกับองค์ประกอบสภาพแวดล้อมหากแต่เป็นการเดินตามความสัมพันธ์หรือเดินเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชน ซึ่งคุณลักษณะการเดินแบบนี้ถือเป็นสารตั้งต้นขั้นดีในการที่ทำให้ชุมชนมีชีวิตชีวา ในทางตรงกันข้ามกลุ่มคนนอกพื้นที่ที่จะเดินเข้าสู่พื้นที่และผ่านพื้นที่ โดยมีจุดประสงค์รองรับ เช่น การเดินไปยังพื้นที่ทำงานหรือที่พัก จึงทำให้พฤติกรรมการเดินมักจะใช้เวลาเร็วและไม่ค่อยมีจุดปฏิสัมพันธ์เท่าไรนัก

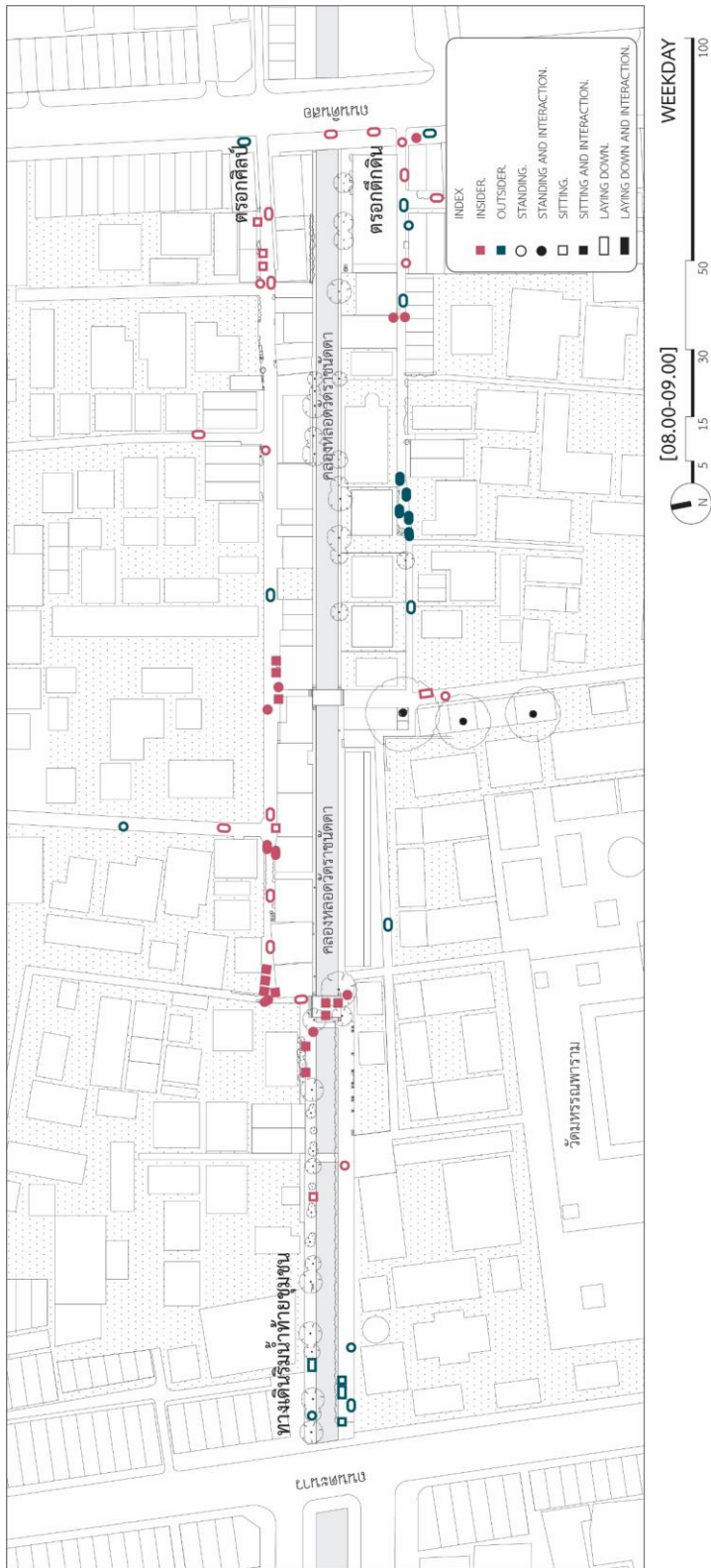
4.2. การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์”

การศึกษามิติของ “ที่” บนที่ว่างของตรอกในชุมชนตรอกศิลปะ-ตรอกตึกดิน มีแนวคิดเริ่มต้นมาจากทางที่เชื่อมโยงโยงใยผู้คนเข้าสู่กัน สู่จุดเริ่มต้นแห่งการ “พบปะ” ชีวิตผู้คนที่หลากหลายทั้งคนคุ้นเคยและแขกผู้มาเยือน ก่อเกิดการปฏิสัมพันธ์ลงบนเส้นทางอย่างไม่รู้จบ ในนัยยะหนึ่งตรอกนั้นเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมชีวิตหรือ “พื้นที่แห่งชีวิตของชุมชน” จึงนำไปสู่การศึกษากิจกรรมการครอบครองที่ว่างของผู้ใช้งานตรอก (static activity) ทั้งกิจกรรมการหยุดยืน การนั่ง การจับกลุ่มทำกิจกรรมต่างๆ บนมิติกาละปฏิสัมพันธ์ (temporality) และเทศะปฏิสัมพันธ์ (territoriality) สู่การทำแผนที่บันทึกการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

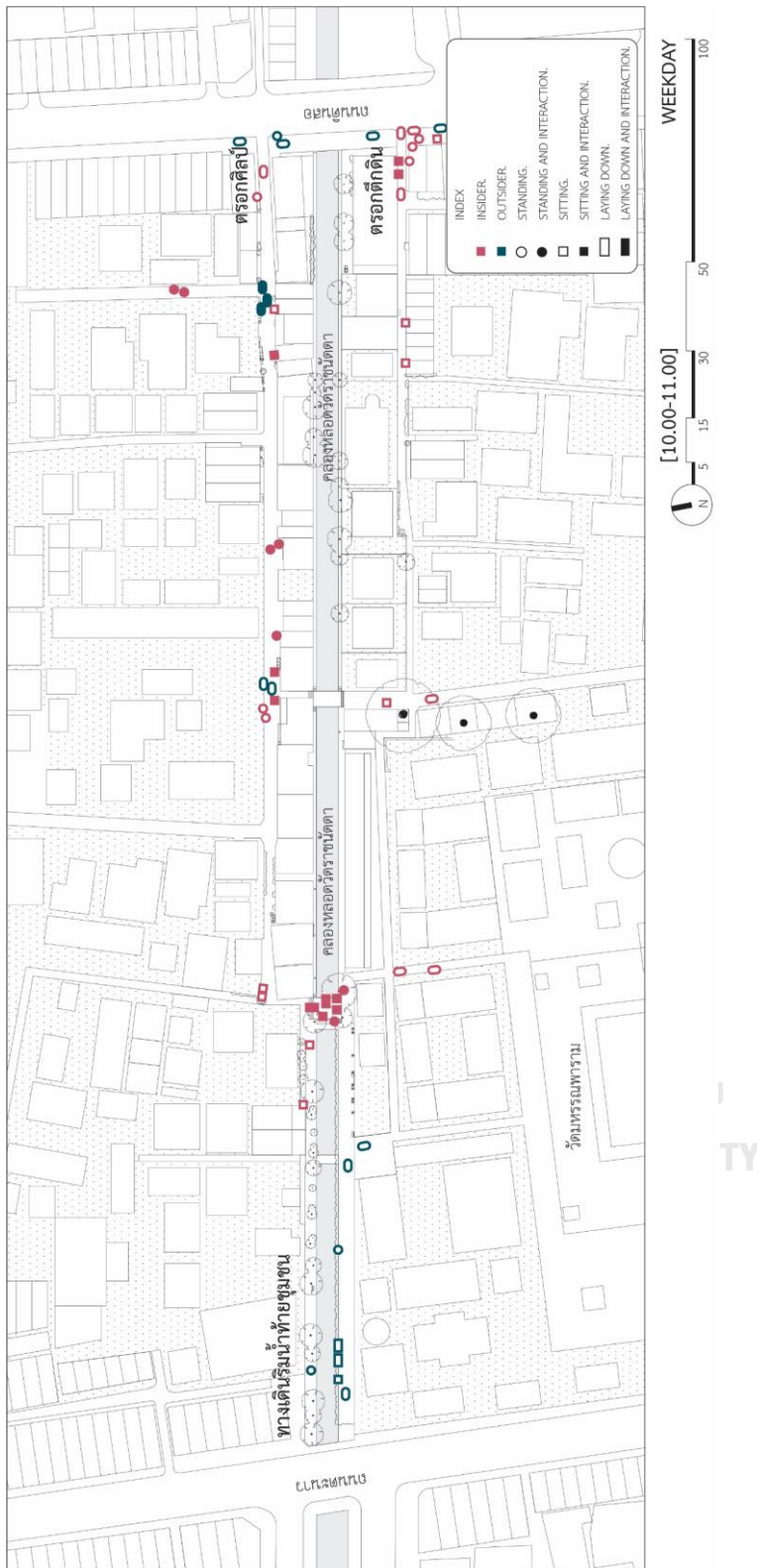
แผนที่บันทึกการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” เป็นการบันทึกรูปแบบกิจกรรมการจับจองพื้นที่ของตรอกในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง¹⁰³ โดยใช้วิธีการจับภาพชั่วขณะ (static snapshot) คือ การถ่ายรูปกิจกรรมของตรอกตลอดเส้นทางในช่วงเวลาหนึ่งคล้ายกับการหยุดเวลาของตรอก ณ ช่วงนั้นไว้ เพื่อการแปลงผลข้อมูลเป็นระบบสัญลักษณ์และบันทึกลงในแผนที่บันทึกการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ โดยกำหนดจุดเริ่มต้นในการบันทึกภาพที่บริเวณต้นตรอกตึกศิลปะไปจนสุดทางที่บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน จากนั้นบันทึกภาพย้อนกลับมาที่บริเวณตรอกตึกดิน โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องเป็นการถ่ายภาพที่ต่อเนื่องกันโดยยังอยู่ในระยะการมองเห็นซึ่งกันและกันอยู่ ทั้งนี้รูปภาพดังกล่าวจะถูกนำไปให้คนในพื้นที่ที่มีความคุ้นที่คุ้นทางเป็นผู้ให้คำจำกัดความของระดับความเป็นคนนอก คนใน ของแต่ละบุคคลที่ปรากฏ ทั้งนี้การทำแผนที่บันทึกการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” จะถูกเก็บข้อมูลในช่วง 2 กุมภาพันธ์ – 9 มีนาคม 2652 โดยบันทึกตามช่วงเวลา 3 ช่วง คือ การบันทึกข้อมูลการใช้สอยที่ว่างในวันธรรมดา การบันทึกการใช้สอยที่ว่างในวันสุดสัปดาห์ และการบันทึกข้อมูลการใช้สอยที่ว่างในช่วงเทศกาลงานชีวิต นอกจากนี้ยังแบ่งช่วงเวลาย่อยในแต่ละวันออกเป็น 6 ช่วง ได้แก่ ช่วงเช้า ช่วงสาย ช่วงเที่ยง ช่วงบ่าย ช่วงเย็น และช่วงหัวค่ำ ที่สอดคล้องกับการศึกษาการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” ในหัวข้อที่ผ่านมา

¹⁰³ ญาน เกห์ล และเบร์กิตเต สวาร์, วิธีเรียนรู้ชีวิตสาธารณะ: *How to study public life*. แปลโดย ศรีสุมธ ฤทธิไพโรจน์. หน้า 26.

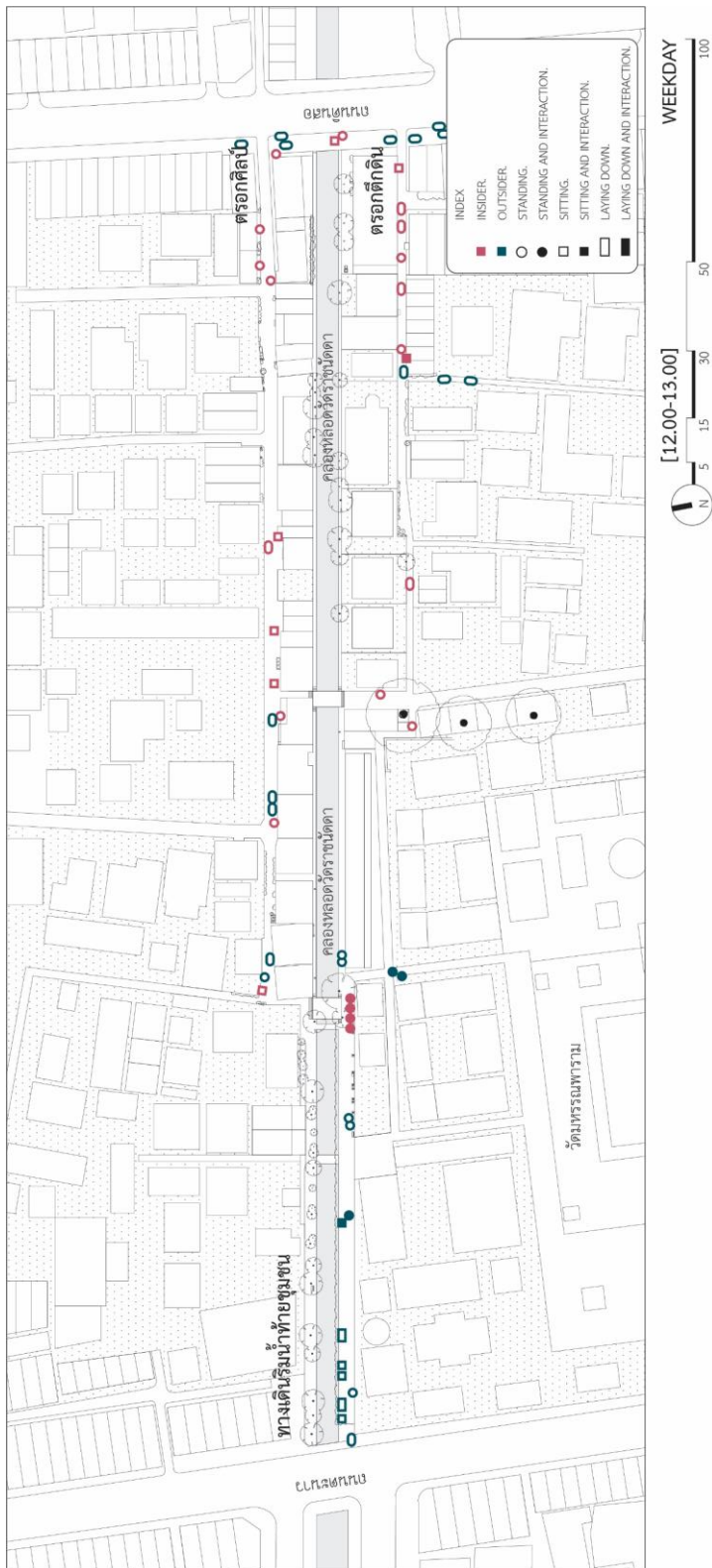
การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” ในวันธรรมดา

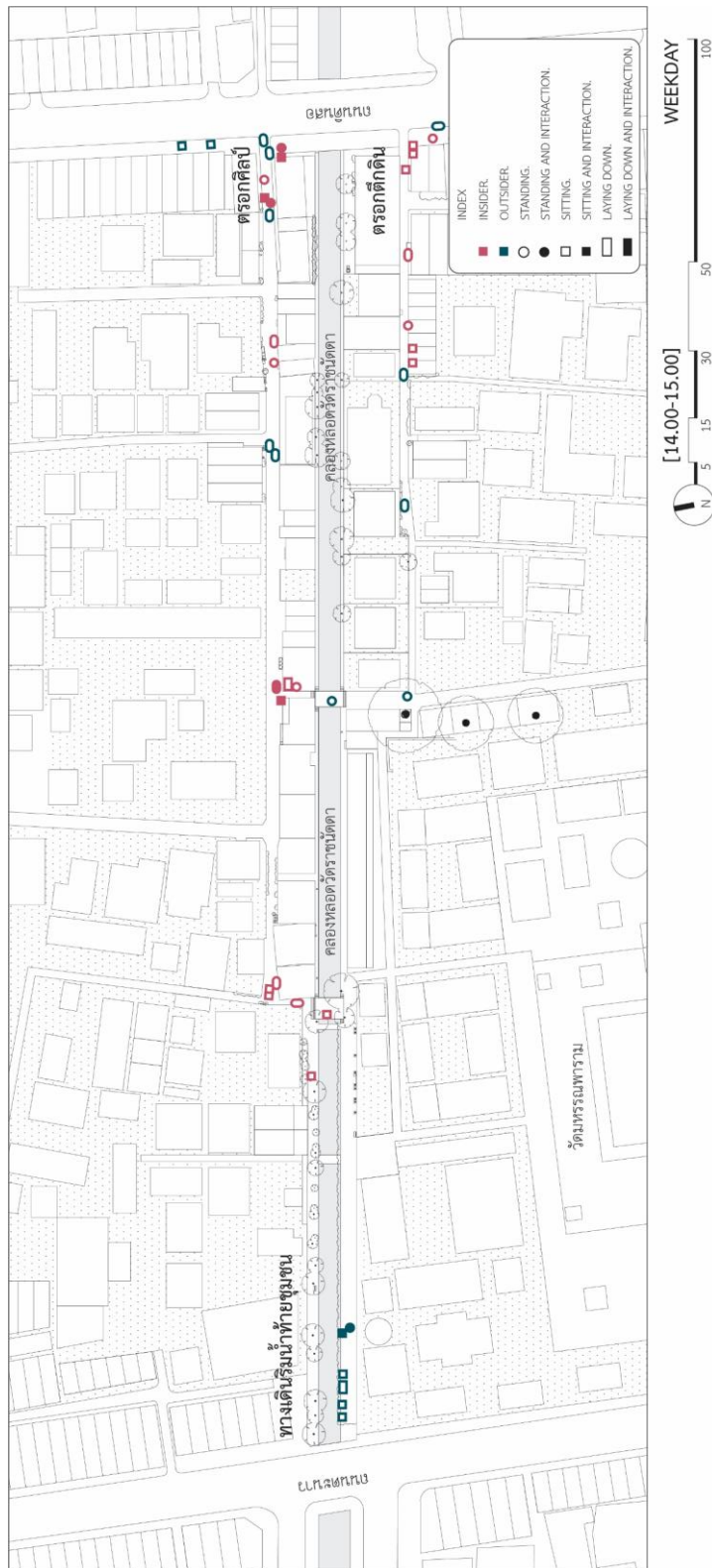
รูปที่: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 08.00-09.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีการถักทอวิถีประจำวันของคนในพื้นที่

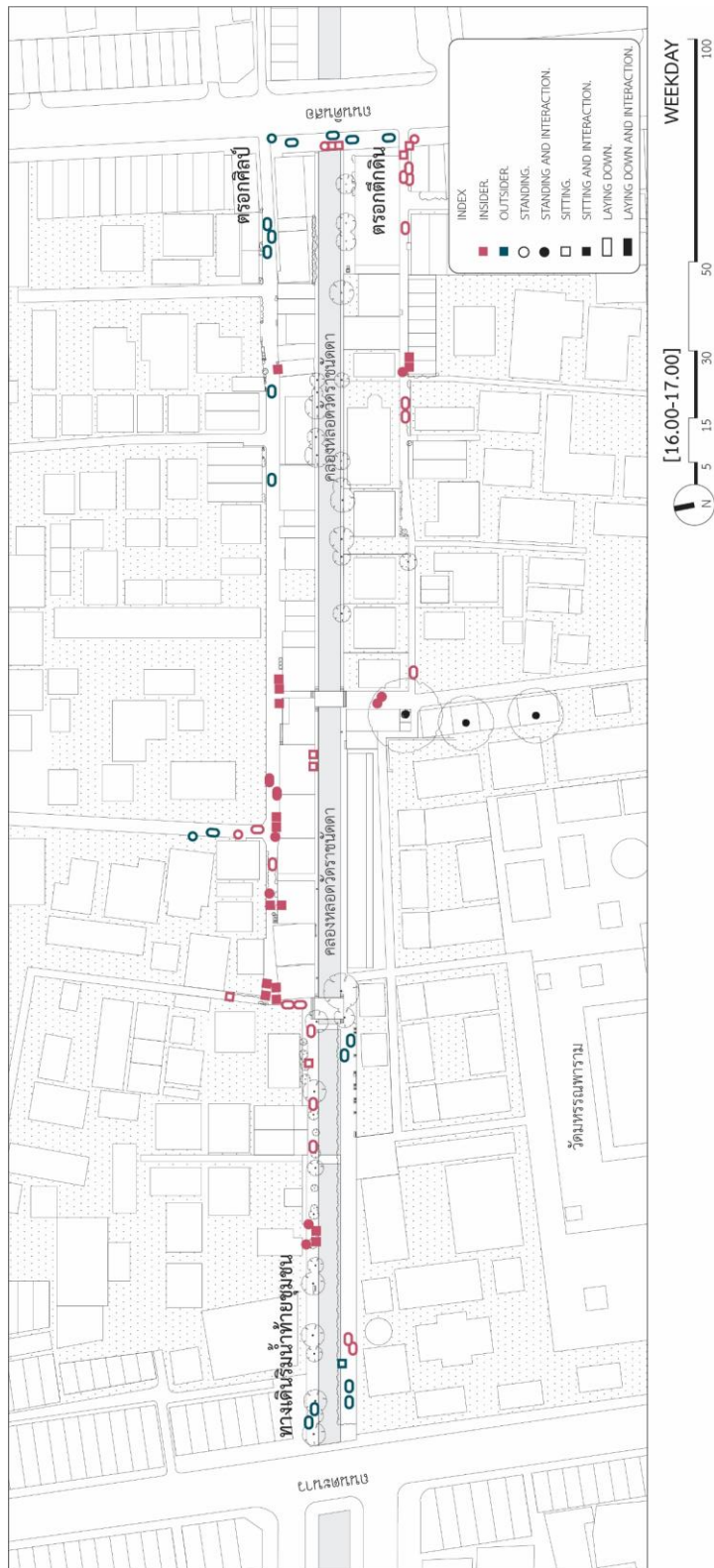
รูปที่ 26: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 10.00-11.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีการรวมกลุ่มการใช้ที่ว่างร่วมกันของคนในพื้นที่ เช่น สะพานท้ายชุมชน ต้นตรอกตีคิน เป็นต้น

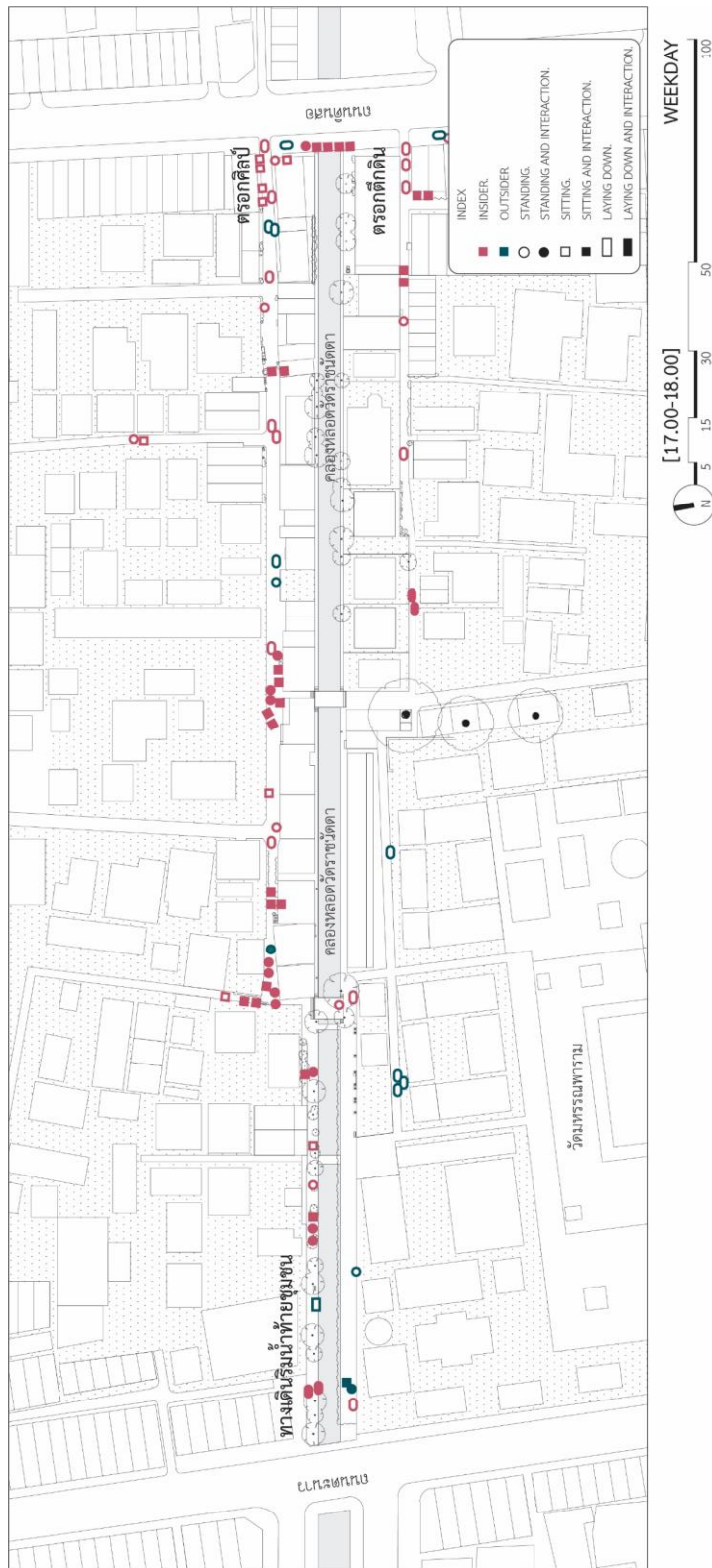
รูปที่ 27: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 12.00-13.00 น. เป็นช่วงเวลาที่การใช้สอยที่ว่างของคนนอกพื้นที่อย่างเด่นชัดโดยเฉพาะบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน

รูปที่ 28: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 14.00-15.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีการครอบครองที่ว่างของทั้งคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ใน ปริมาณที่น้อย ซึ่งมักเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในอาคารเท่านั้น

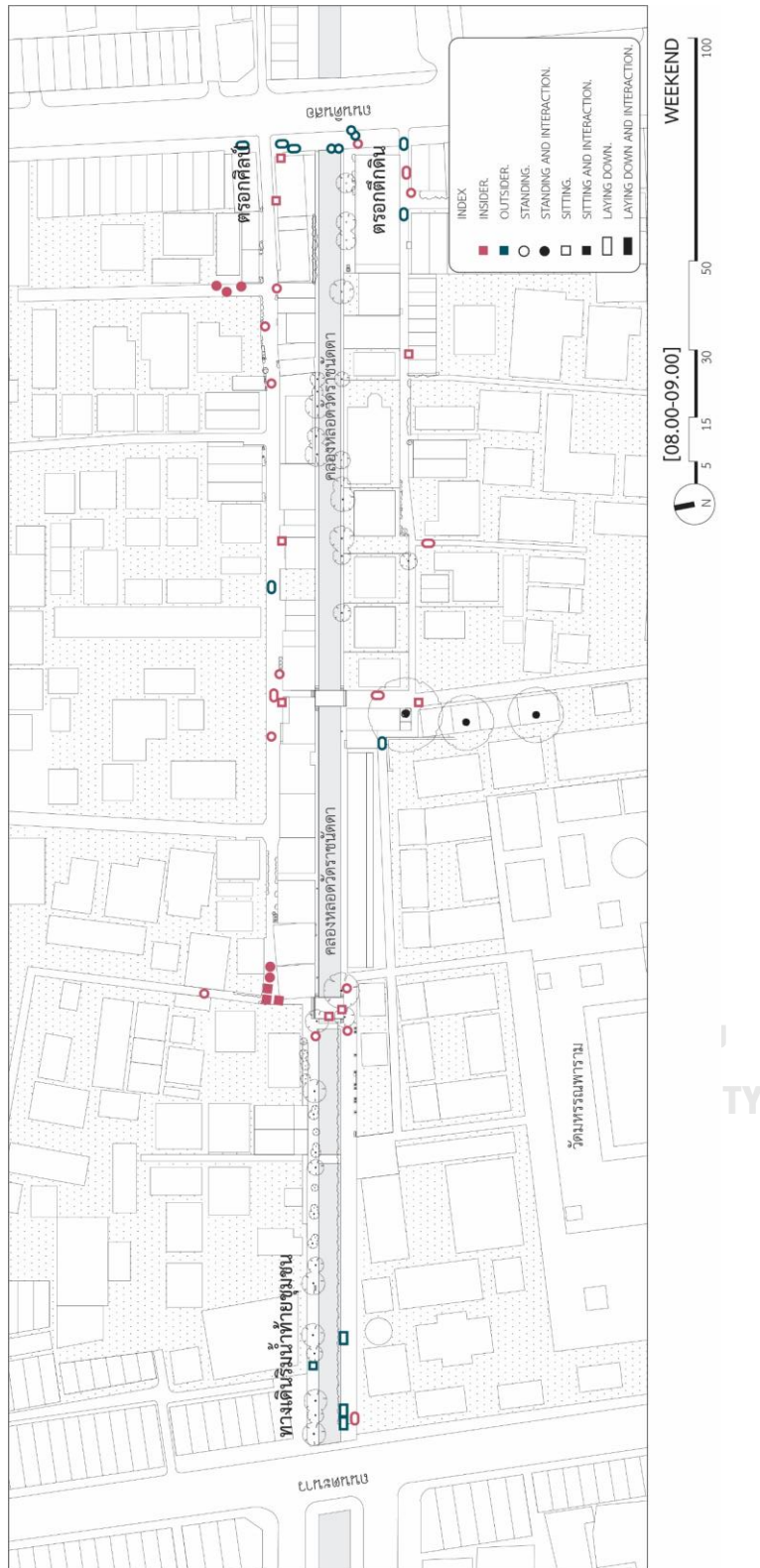

รูปที่ 29: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 16.00-17.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เกิดกิจกรรมทางสังคมของคนในชุมชนขึ้นอย่างเด่นชัด เช่น บริเวณต้นตรอก จุดตัดของระบบทาง และพื้นที่หน้าบ้านของคนในชุมชน

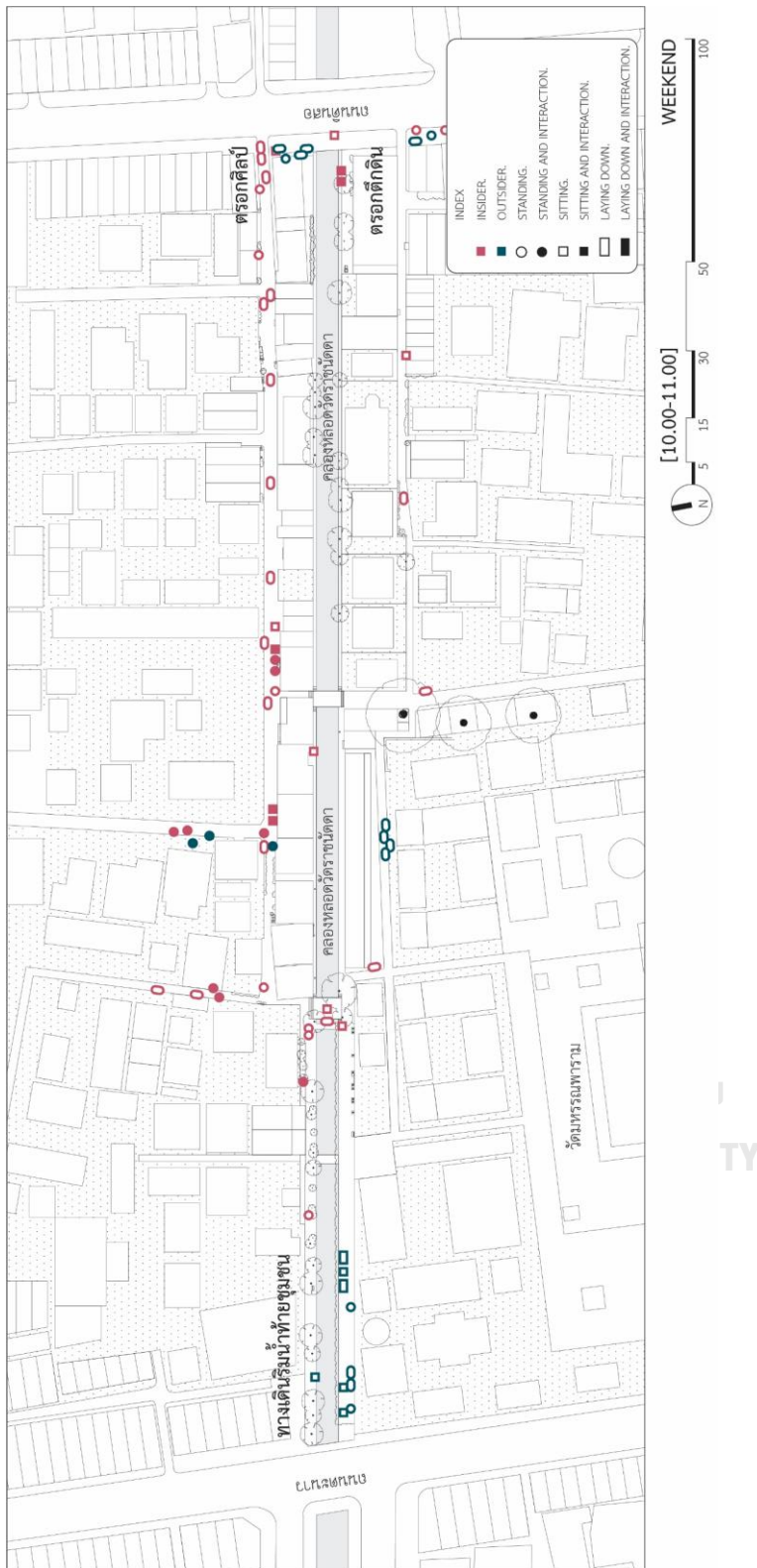

รูปที่ 30: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันธรรมดา เวลา 17.00-18.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เกิดกิจกรรมทางสังคมอย่างเข้มข้น มีลักษณะเป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่เชื่อมต่อกันตามแนวยาวของตรอก

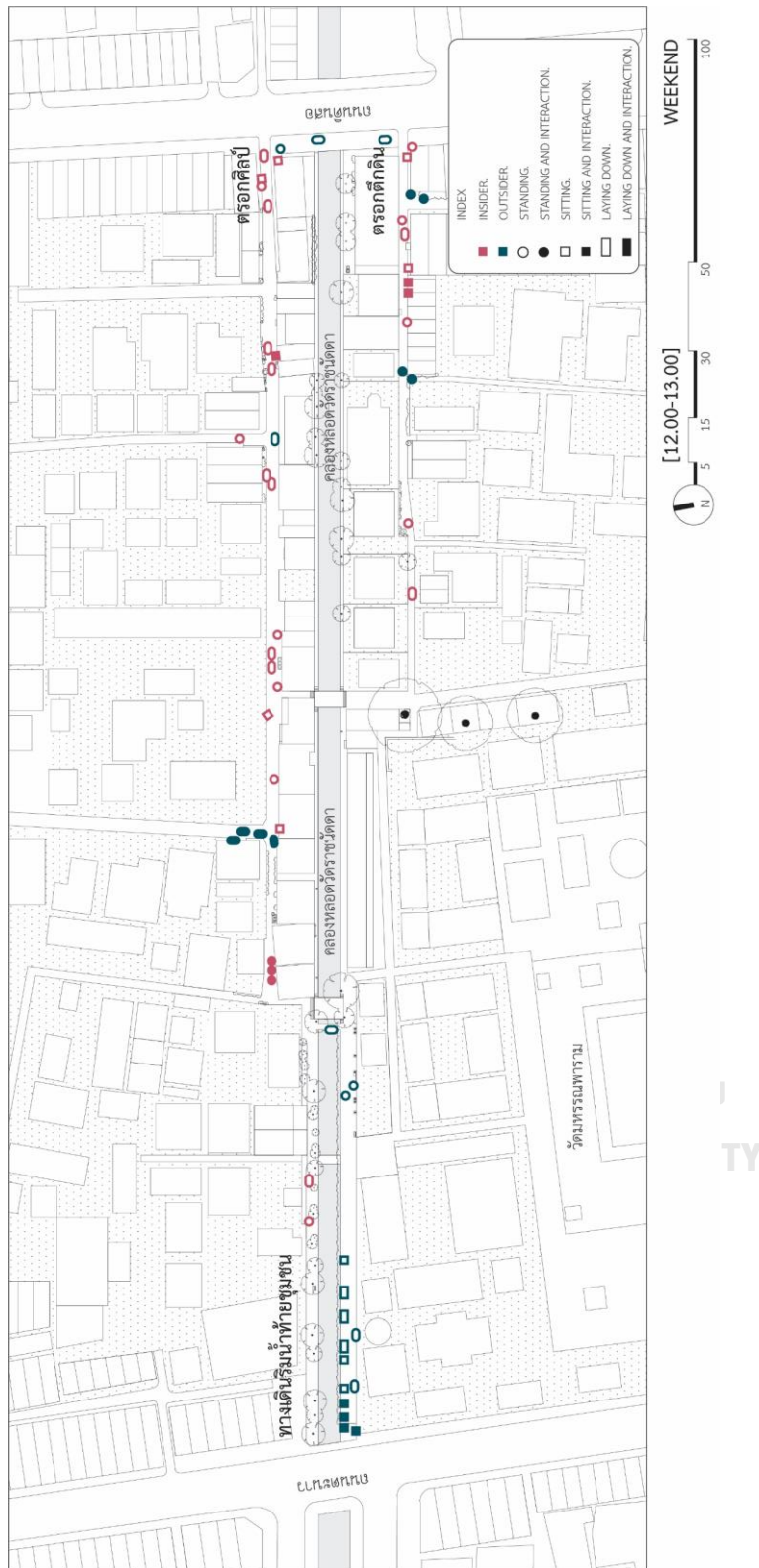
การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” ในวันสุดสัปดาห์

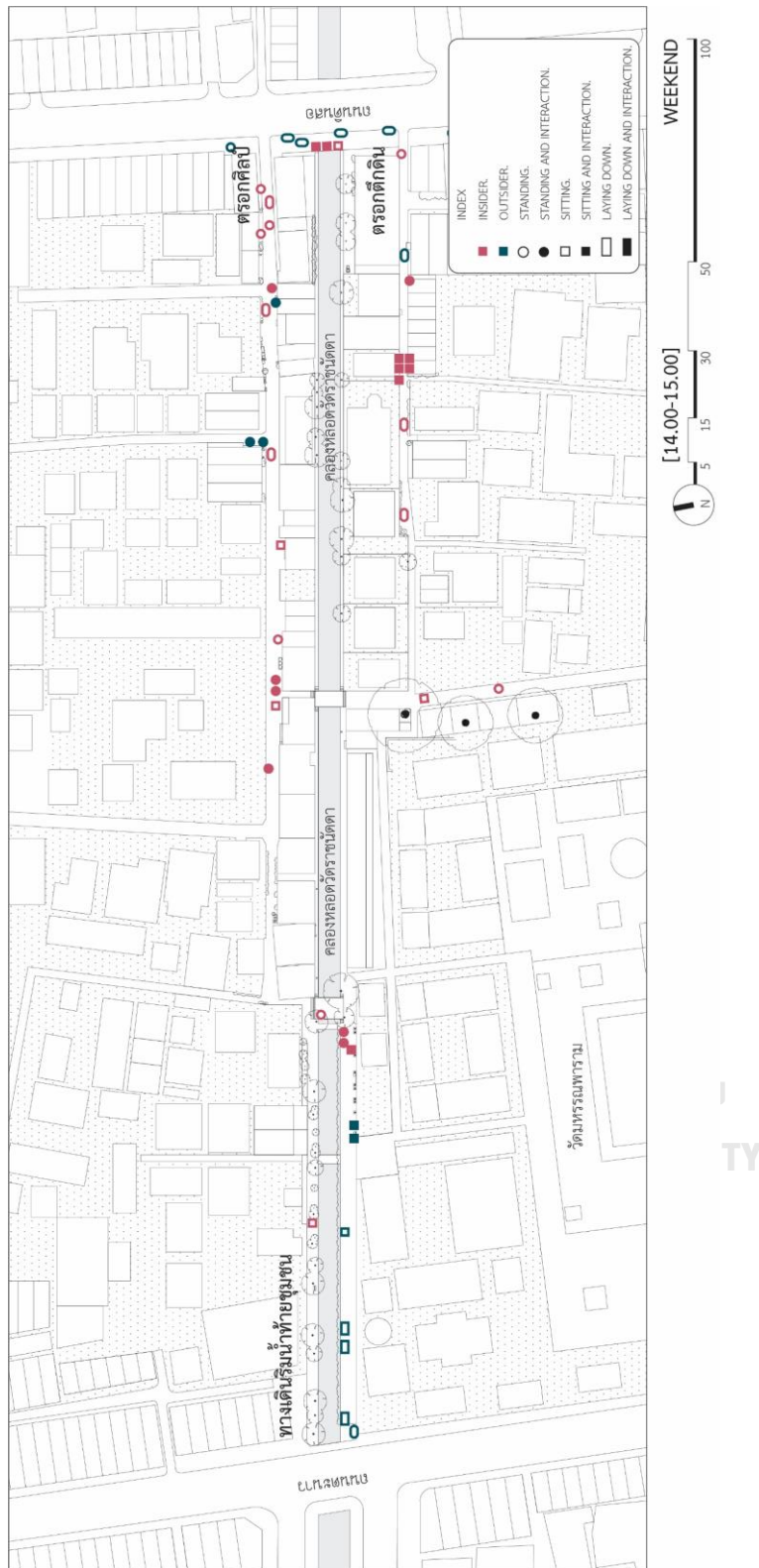
รูปที่ 31: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 08.00-09.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เกิดพื้นที่ทางสังคมขนาดเล็กบริเวณหน้าบ้านของคนในชุมชน

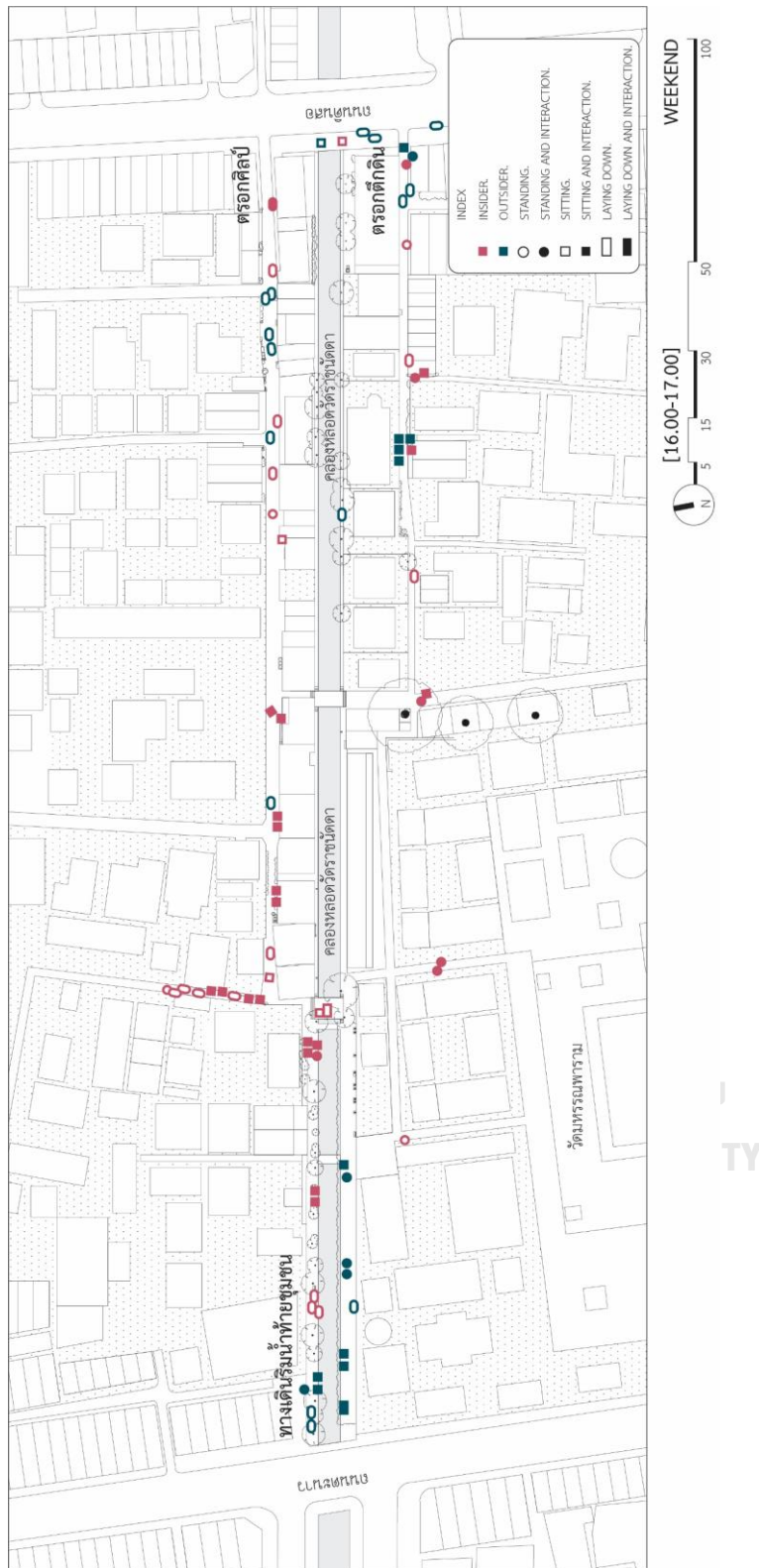
รูปที่ 32: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 10.00-11.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มิกิจกรรมการลักทอวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นพื้นที่ขนาดเล็ก เชื่อมต่อกันตามแนวยาวของตรอก

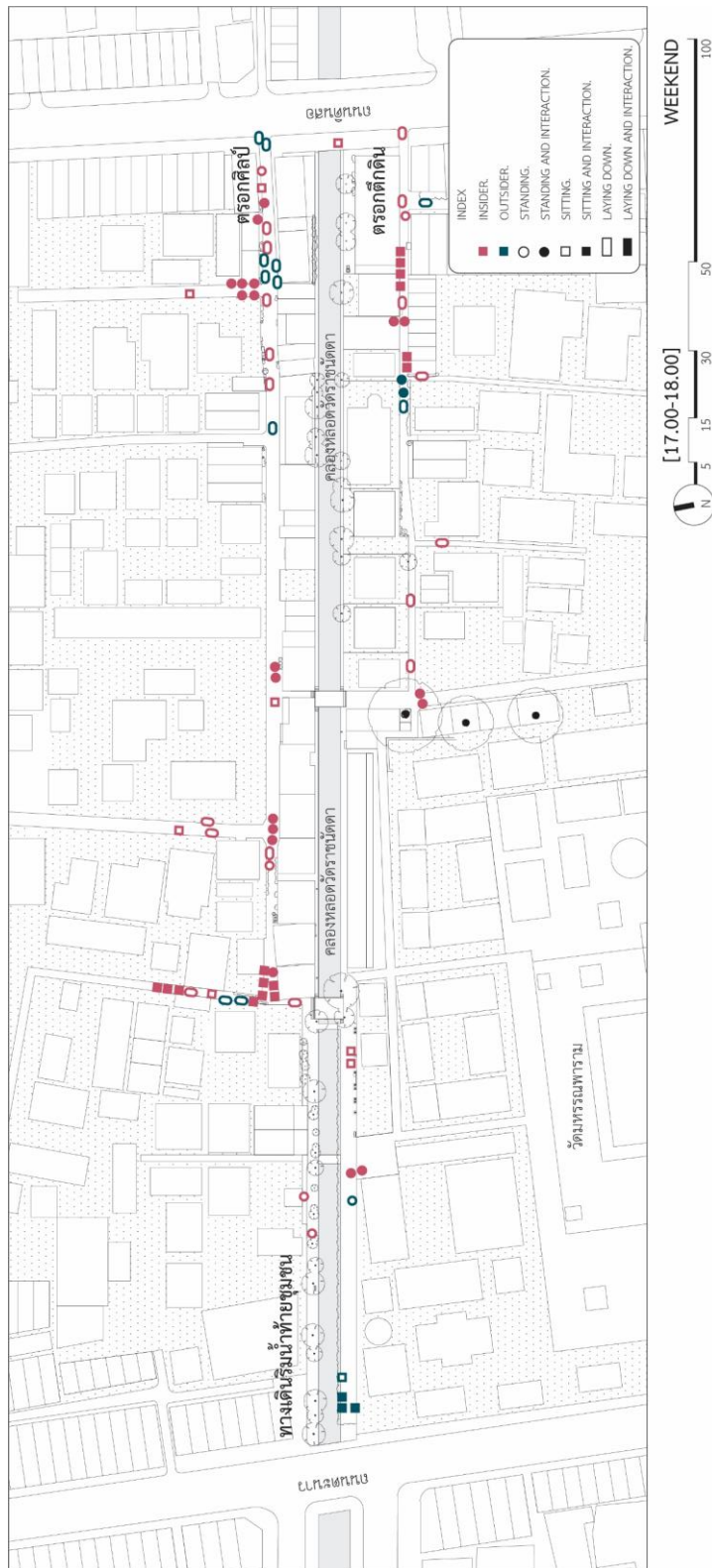
รูปที่ 33: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 12.00-13.00 น. เป็นช่วงที่มีการใช้สอยที่ว่างของคนในพื้นที่ในปริมาณไม่มากนัก ในขณะที่คนนอกพื้นที่จะมีการครอบครองที่ว่างอย่างเข้มข้นที่บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน

รูปที่ 34: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 14.00-15.00 น. เป็นช่วงเวลาที่เริ่มเกิดกิจกรรมการรวมกลุ่มทางสังคมของคนในพื้นที่ซึ่งมัก ปรากฏบริเวณหน้าบ้านและจุดตัดของระบบทาง

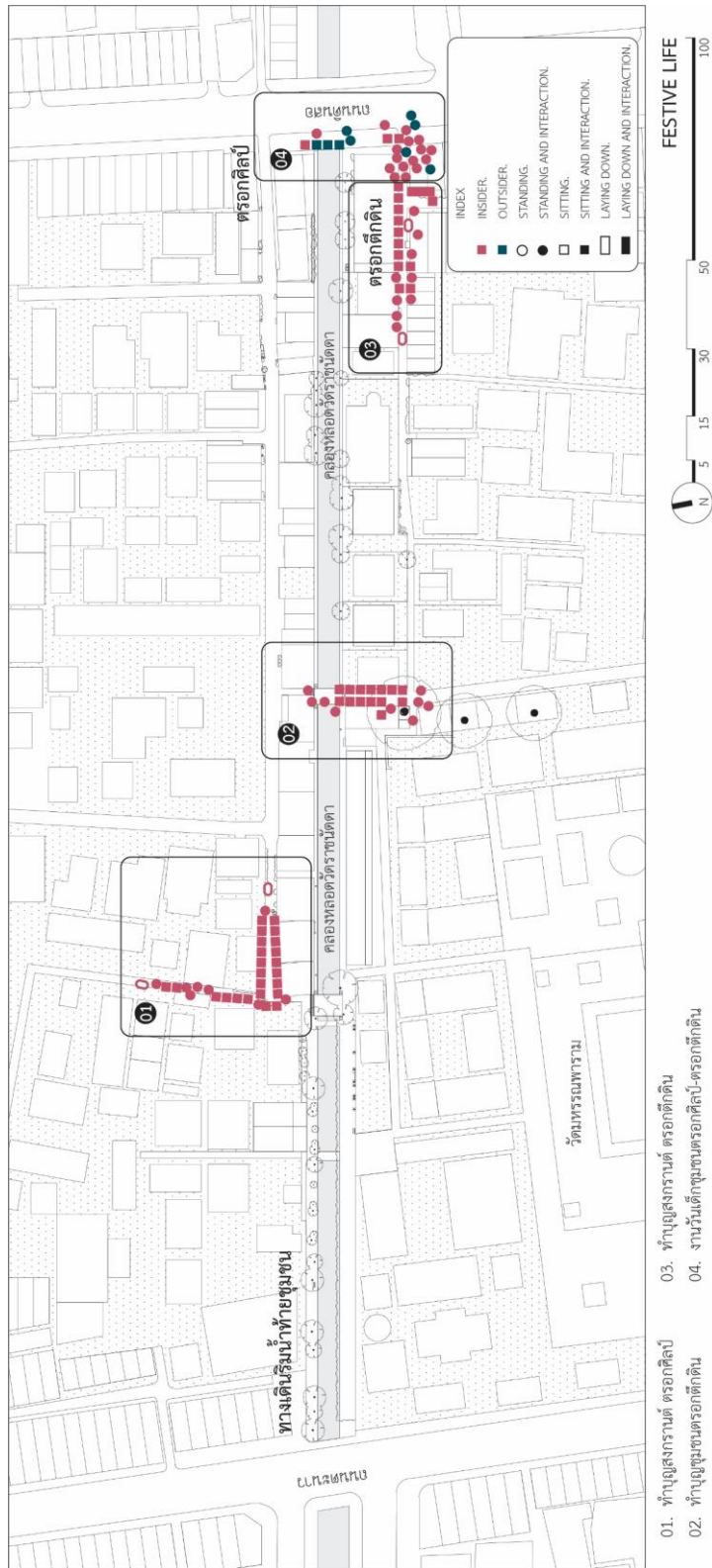

รูปที่ 35: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 16.00-17.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างเพื่อรองรับกิจกรรมการรวมกลุ่มทางสังคมของคนในพื้นที่อย่างเด่นชัดโดยเฉพาะพื้นที่ทางด้านในสุดของชุมชน

รูปที่ 36: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ในวันสุดสัปดาห์ เวลา 17.00-18.00 น. เป็นช่วงเวลาที่มีการครอบครองที่ว่างโดยคนในพื้นที่เพื่อการทำกิจกรรมเชิงสังคม ปรากฏเด่นชัดที่บริเวณจุดตัดของระบบทางและพื้นที่หน้าบ้านของคนในพื้นที่

การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” ในเทศกาลงานชีวิต

รูปที่ 37: แผนที่แสดงการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ในเทศกาลงานชีวิต.

4.2.1. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่

4.2.1.1. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง

(1) พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทางในชีวิตประจำวัน

พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง ในช่วงเวลาเช้าจะเป็นช่วงที่มีการทำกิจวัตรประจำวันตามบริเวณหน้าบ้าน เช่น การนั่ง อ่านหนังสือพิมพ์ และการพูดคุย เป็นต้น ภายภาพของพื้นที่พักอาศัยจะมีการเปิดรับเพื่อเชื่อมต่อกันระหว่างภายในและภายนอก โดยสามารถพบเห็นได้อย่างเด่นชัดในบริเวณพื้นที่ตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน ในช่วงเวลาสายจนถึงช่วงบ่ายจะเป็นช่วงแห่งการดำรงชีวิตหรือ “กิจกรรมชีวิต” ของชาวชุมชน ซึ่งจะพบเห็นภายภาพของร้านค้าในชุมชน หรือแผงลอยบริเวณต้นตรอกตึกดินเริ่มเปิดให้บริการ กิจกรรมที่เกิดขึ้นบนตรอกมักจะเป็นกิจกรรมที่ทำเป็นอาชีพ กิจกรรมรองรับชีวิต เช่น การค้าขายอาหาร การทำมุ้งลวดเหล็กดัด เป็นต้น กิจกรรมทางสังคมของคนในชุมชนจะเริ่มต้นขึ้นในช่วงเวลาเย็น ซึ่งมักจะผูกติดกับตำแหน่งของจุดตัดของระบบทางและพื้นที่หน้าบ้าน จะเริ่มมีการนั่งเล่นพูดคุยกันทั้งในกลุ่มครอบครัว เพื่อนฝูง และญาติสนิท เมื่อมีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้นจึงก่อเกิดเป็นพื้นที่ทางสังคมของชุมชน เช่น การล้อมวงทางอาหาร การจับกลุ่มพูดคุย และกิจกรรมการละเล่น เป็นต้น โดยจะมีความเข้มข้นสูงสุดในช่วงเวลาหัวค่ำและในวันสุดสัปดาห์

โดยสรุป พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง จะมีการครอบครองที่ว่างในลักษณะที่ผสมผสานไปกับชีวิตประจำวันซึ่งพบเห็นเด่นชัดที่บริเวณตรอกศิลป์และตรอกตึกดินตามบริเวณจุดตัดของระบบทางและพื้นที่หน้าบ้าน ซึ่งการครอบครองที่ว่างลักษณะนี้จึงเสมือนเป็นจุดตั้งต้นในการเกิดพื้นที่พบปะสังสรรค์กันอย่างไม่มีพิธีรีตอง เกิดเป็นรูปแบบของกระเปาะกิจกรรมที่เชื่อมกันตามแนวยาวของตรอกโดยจะปรากฏอย่างเด่นชัดในช่วงเวลาเย็นและจะเข้มข้นเป็นพิเศษในวันสุดสัปดาห์

(2) พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทางในเทศกาลงานชีวิต

พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทางในเทศกาลงานชีวิต ในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินจะมีการจัดกิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีเพื่อความสริมงคลแห่งชีวิตและการเฉลิมฉลอง ประกอบด้วย งานเทศกาลสงกรานต์ งานปีใหม่ งานวันเด็ก และงานการทำบุญประจำปีของชุมชน ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ งานมงคลแห่งชีวิตและงานเฉลิมฉลอง งานมงคลแห่งชีวิตของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินที่จะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี คือ งานเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งจะจัดอย่างแยกกันในแต่ละตรอก คือ ชุมชนตรอกศิลป์จะจัดงานสงกรานต์ในวัน

แรกของเทศกาลที่ท้ายตรอกศิลป์ และตรอกตึกดินจะจัดงานวันสงกรานต์ในวันสุดท้ายที่บริเวณต้นตรอกตึกดิน วันสงกรานต์ถือเป็นวันปีใหม่ของไทยที่ผู้คนในชุมชนมักจะเริ่มต้นศักราชใหม่ด้วยการไหว้พระ ขอมพร ซึ่งกิจกรรมนี้จะเกิดขึ้นในเวลาเช้า โดยผู้คนในชุมชนจะร่วมมือกันในการประกอบสร้างพื้นที่แบบชั่วคราวในการประกอบพิธีทำบุญตักบาตรบนพื้นที่ของตรอกโดยยังคงเหลือพื้นที่สำหรับการเดินเอาไว้อยู่ ต่อมาแต่ละบ้านแต่ละร้านรวงที่อยู่ในชุมชนจะร่วมกันนำอาหารคาวหวานเพื่อถวายเป็นปัจจัยให้แก่พระสงฆ์ โดยนิมนต์พระสงฆ์จากวัดมหารธรรมพารามซึ่งเป็นวัดที่อยู่ติดกับชุมชนเพื่อประกอบพิธี หลังจากเสร็จสิ้นพิธีจึงเป็นการสงฆ์น้ำพระภิกษุ การสงฆ์น้ำพระพุทธรูป การรดน้ำขอพรผู้ใหญ่ และปรับเปลี่ยนพื้นที่ที่ถูกสร้างไว้อย่างชั่วคราวนี้เพื่อเป็นพื้นที่สำหรับกิจกรรมเล่นน้ำวันสงกรานต์ซึ่งมีการใช้สอยที่ว่างอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งเวลาเที่ยงคืน ซึ่งมีพิธีการทำบุญในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนี้ในการทำบุญตรอกที่บริเวณลานใต้ต้นโพธิ์ ซึ่งจะเป็นการทำบุญเพื่อให้กับบรรณพुरुษและการทำบุญเพื่อให้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องคุ้มภัยให้แก่ชุมชน เช่น ศาลพระภูมิ ต้นโพธิ์ยักษ์ เป็นต้น

งานเฉลิมฉลองของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินที่จะจัดขึ้นอย่างเป็นประจำทุกปี คือ งานวันปีใหม่และงานวันเด็ก งานวันปีใหม่จะจัดขึ้นพร้อมกันในบริเวณจุดตัดท้ายตรอกตึกดินและจุดตัดต้นตรอกศิลป์ ในวันที่ 31 ธันวาคมเข้าสู่วันที่ 1 มกราคมของทุกปีในช่วงเวลาหัวค่ำเป็นต้นไป โดยจะมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่อย่างคร่าวๆ พร้อมกับประดับประดาพื้นที่ของตรอกด้วยกับไฟและริบบิ้น เพื่อสร้างพื้นที่ชั่วคราวสำหรับสังสรรค์โดยกิจกรรมนี้จะจัดขึ้นต่อเนื่องจนถึงเวลาเช้า นอกจากกิจกรรมเฉลิมฉลองของผู้ใหญ่แล้วยังมีกิจกรรมวันเด็กที่จัดขึ้นทุกปีบริเวณต้นตรอกตึกดินในช่วงเวลาเย็น ซึ่งเป็นงานที่จัดขึ้นกันเองภายในชุมชนโดยมีครอบครัวของประธานชุมชนเป็นหัวเรือหลักในการจัดงาน โดยกิจกรรมภายในงานจะประกอบด้วยกิจกรรมการละเล่น ของเด็ก การเต้นรำ และการจับของขวัญเป็นการปิดท้าย

รูปที่ 38-39: การทำบุญในวันสงกรานต์ชุมชนตรอกศิลป์บริเวณท้ายชุมชนตรอกศิลป์

รูปที่ 40-41: ในวันสงกรานต์ของชุมชนตรอกตึกดินบริเวณต้นตรอกตึกดิน

รูปที่ 42-43: การทำบุญชุมชนตรอกตึกดินบริเวณบ้านใต้ต้นโพธิ์

รูปที่ 44-45: กิจกรรมรื่นเริงระบำในชั่วงวันปีใหม่ของชุมชนตรอกศิลป์ (รูปซ้าย) และตรอกตึกดิน ในช่วงเวลาพบคำ (รูปขวา)

รูปที่ 46-47: กิจกรรมวันเด็กแห่งชาติของชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ที่บริเวณต้นตรอกศิลป์

โดยสรุป พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทางในเทศกาลงานชีวิต จะเป็นปรากฏการณ์การใช้สอยที่ว่างอย่างเข้มข้นที่เกิดขึ้นอย่างชั่วคราวในโอกาสสำคัญโดยความร่วมมือรวมใจของคนในชุมชน ทั้งในรูปแบบงานทำบุญเสริมสร้างสิริมงคลแห่งชีวิตและงานเฉลิมฉลอง ซึ่งพื้นที่ที่เกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้นับได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญและมีความหมายต่อผู้คนในชุมชน อันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนและพื้นที่ที่มีการก่อร่างสลักเสลาเรื่องราวการอยู่อาศัยเอาไว้อย่าง แนบแน่น ก่อเกิดเป็นพื้นที่ร่วมกันของชุมชน (collective space) ซึ่งมักอย่างเด่นชัดในบริเวณจุดตัดของระบบทางทำชุมชนตรอกศิลป์ จุดตัดต้นตรอกตึกดิน และพื้นที่บ้านต้นโพธิ์ ซึ่งกิจกรรมลักษณะนี้ มักจะเกิดขึ้นเฉพาะกลุ่มคนในพื้นที่และคนสนิทเพียงเท่านั้น

4.2.1.2. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทาง

พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทาง ในช่วงเวลาเช้าจะเริ่มปรากฏ การครอบครองพื้นที่ในบริเวณพื้นที่สาธารณะริมน้ำและบริเวณสะพานท้ายชุมชนอย่างเด่นชัด เพื่อใช้ เป็นพื้นที่สำหรับประกอบอาชีพของคนในพื้นที่ที่ประกอบอาชีพรถเข็นขายของ ซึ่งมีการครอบครอง ที่ว่างอย่างเข้มข้น คือ มีการจับจองโดยคนหลายคนหลากหลายครอบครัว มีจำนวนรถเข็นสินค้าหลาย คัน จึงทำให้พื้นที่นี้เป็น “พื้นที่ร่วมทำงาน” (co-working space) โดยมีระบบการแบ่งปันจัดสรรค้ พื้นที่อย่างน่าสนใจ ช่วงเช้าจะเป็นช่วงที่วัตถุดิบจะเริ่มมีการลำเลียงเข้ามาสู่พื้นที่โดยเดินทางผ่านเข้า มาบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนสู่พื้นที่สะพาน จากนั้นจะเริ่มมีการจัดแจงวัตถุดิบและเข้าสู่ กระบวนการผลิตสินค้าในเวลาต่อมา ในช่วงเที่ยงจะเป็นช่วงที่เริ่มนำสินค้าที่ผลิตเสร็จเรียบร้อยแล้ว ลำเลียงใส่รถเข็นสินค้าแล้วเดินทางออกไปค้าขายยังพื้นที่โดยรอบในช่วงเวลาบ่าย เช่น ตลาดตรอก หม้อ ถนนข้าวสาร และบางลำพู เป็นต้น เมื่อมีการใช้สอยที่ว่างเสร็จแล้วจะมีการเก็บล้างทำความสะอาดพื้นที่และใช้พื้นที่บนสะพานนี้เป็นพื้นที่สำหรับพักผ่อนหย่อนใจร่วมกัน เช่น การปูลู่อื่อ รับประทานอาหาร เป็นต้น

โดยสรุป พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนในพื้นที่ที่ไม่คั่นที่คั่นทาง จะมีการใช้สอยที่ ว่างของตรอกอย่างเป็นที่เป็นทาง คือ จะพื้นที่สาธารณะริมน้ำและสะพานท้ายชุมชนโดยมีจุดประสงค์ เพื่อการประกอบอาชีพและการพักผ่อนหย่อนใจเพียงเท่านั้น ซึ่งมีความน่าสนใจว่าคนกลุ่มนี้จะใช้สอย ที่ว่างแตกต่างกับคนในพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทางที่จะค่อนข้างสัมพันธ์กับที่พักอาศัย ทว่าคนกลุ่มนี้กลับใช้ สอยที่ว่างในบริเวณที่ไม่สัมพันธ์กับที่อยู่อาศัยเท่าไรนัก เมื่อเป็นดังนี้พื้นที่สาธารณะที่มีลักษณะเป็น พื้นที่โล่งในบริเวณตำแหน่งใกล้กับพื้นที่อยู่อาศัยของคนกลุ่มนี้จึงมีการครอบครองที่ว่างอย่างเข้มข้น รองรับกิจกรรมการใช้สอยที่ว่างอย่างหลากหลาย มีการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนการใช้สอยและ ปรับเปลี่ยนได้ตามช่วงเวลา

4.2.2. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่

4.2.2.1. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่คู้้นที่คู้้นทาง

พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่คู้้นที่คู้้นทาง ในเวลาเช้าจะเป็นช่วงที่กลุ่มลูกจ้างของคนในพื้นที่จะเข้ามายังตรอกตึกดินโดยเฉพาะบริเวณต้นตรอก เพื่อใช้เป็นพื้นที่สำหรับประกอบอาชีพ โดยจะใช้ช่วงเวลานี้ในการเตรียมอุปกรณ์และวัตถุดิบในการประกอบอาหารเพื่อเตรียมใส่รถเข็นขายของไปยังพื้นที่โดยรอบ เช่น ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร เป็นต้น มักจะเป็นการทำกิจกรรมแบบคนเดียวที่ไม่มีการปฏิสัมพันธ์หรือต่างคนต่างทำงานร่วมกัน เมื่อถึงเวลาสายจะเป็นเวลาที่ร้านค้าเริ่มเปิดทำการ กลุ่มคนนอกพื้นที่ที่คู้้นที่คู้้นทางจะเริ่มกระจุกตัวกันตามตำแหน่งร้านรวงต่างๆ เพื่อประกอบกิจกรรมตามที่ได้รับมอบหมาย กระทั่งเวลาบ่ายจะเริ่มเก็บของบริเวณหน้าร้านใส่รถเข็นแล้วย้ายเข้ามาพื้นที่ทางด้านในต้นตรอกตึกดินเพื่อชั่งล้างอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพ ซึ่งในเวลาเดียวกันนี้ จะมีกลุ่มลูกจ้างของคนในพื้นที่อีกกลุ่มจะเริ่มเข้ามาเตรียมอุปกรณ์และวัตถุดิบประกอบอาหารสำหรับเปิดร้านขายของในเวลาเย็น

โดยสรุป พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่คู้้นที่คู้้นทาง จะมีการใช้สอยที่ว่างแบบเป็นที่เป็นที่ เป็นทาง คือ จะใช้สอยที่ว่างเฉพาะบริเวณต้นตรอกตึกดินโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการประกอบอาชีพเพียงเท่านั้น ความน่าสนใจของการใช้สอยที่ว่างในบริเวณนี้ คือ จะมีการใช้สอยที่ว่างแบบสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกันทั้งในช่วงกะเช้าและกะเย็น และไม่พบรูปแบบการใช้สอยที่ว่างในลักษณะนี้ในวันสุดสัปดาห์

4.2.2.2. พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คู้้นที่คู้้นทาง

พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คู้้นที่คู้้นทาง ในเวลาเช้าจะเป็นช่วงที่กลุ่มทั่วไปและคนไร้บ้านจะเริ่มเข้ามาเพื่อครอบครองพื้นที่บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนอย่างเด่นชัดเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ เช่น แวะทานกาแฟ อ่านหนังสือพิมพ์ นั่งเล่นและนอน เป็นต้น โดยจะมีความเข้มข้นสูงในช่วงเวลาสายจนถึงเที่ยง ต่อมาเมื่อเข้าสู่ช่วงบ่ายกลุ่มคนไร้บ้านจะเริ่มทยอยออกนอกพื้นที่เพื่อไปยังพื้นที่ในส่วนอื่นของเมือง และในขณะเดียวกันกลุ่มนักท่องเที่ยวจะเริ่มเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณเดียวกันนี้เพื่อเป็นพื้นที่พบปะสังสรรค์กันเป็นกลุ่มๆ โดยจะมีความเข้มข้นสูงในเวลาเย็น ซึ่งปรากฏการณ์การใช้สอยที่ว่างของคนกลุ่มนี้สามารถพบเห็นได้ทุกวันโดยจะมีความเข้มข้นในวันสุดสัปดาห์

โดยสรุป พฤติกรรมการครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่ไม่คู้้นที่คู้้นทาง จะมีการครอบครองที่ว่างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในบริเวณพื้นที่ทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนอย่างเด่นชัด ทั้งกลุ่มคนทั่วไป คนไร้บ้าน และนักท่องเที่ยว ซึ่งน่าสนใจว่าไม่พบการครอบครองที่ว่างในลักษณะนี้ในบริเวณอื่นของชุมชน เช่น ตรอกศิลป์และตรอกตึกดิน จึงสามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่าภายใต้ชุมชนเดียวกันคนใน

พื้นที่และคนนอกพื้นที่จะมีการครอบครองที่ว่างอย่างแตกต่างกัน ซึ่งคนในพื้นที่จะครอบครองที่ว่างที่สัมพันธ์กับการอยู่อาศัยหรือพื้นที่ด้านในชุมชน ในขณะที่คนนอกพื้นที่จะครอบครองที่ว่างในบริเวณที่ค่อนข้างเป็นสาธารณะมากกว่าซึ่งมักปรากฏที่บริเวณริมขอบเขตของชุมชน

โดยสรุป การใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” เป็นการศึกษากิจกรรมการครอบครองที่ว่างของผู้ใช้ตรอก ประกอบด้วย คนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ทั้งคนคั่นที่คั่นทางและไม่คั่นที่คั่นทาง ซึ่งชี้ให้เห็นถึงประเด็นความแตกต่างของรูปแบบการใช้สอยที่ว่าง คือ คนในพื้นที่โดยเฉพาะคนคั่นที่คั่นทางจะครอบที่ว่างในบริเวณตรอกศิลป์และตรอกตึกดินอย่างเด่นชัด ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวนี้จะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับพื้นที่อยู่อาศัย จึงทำให้ตรอกจึงมีความสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันของคนในพื้นที่ทั้งรองรับการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ปรากฏเป็นพื้นที่มีชีวิตถักทอขึ้นอย่างไม่มีพิธีรีตองมีชีวิตชีวา ในทางกลับกัน กลุ่มคนนอกพื้นที่จะมีการครอบครองที่ว่างอย่างเด่นชัดในบริเวณที่เป็นขอบเขตของชุมชน คือ บริเวณพื้นที่ริมน้ำท้ายชุมชนและบริเวณพื้นที่ต้นตรอกตึกดิน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการดำรงชีวิตและการพักผ่อนหย่อนใจเพียงเท่านั้น

บทที่ 5

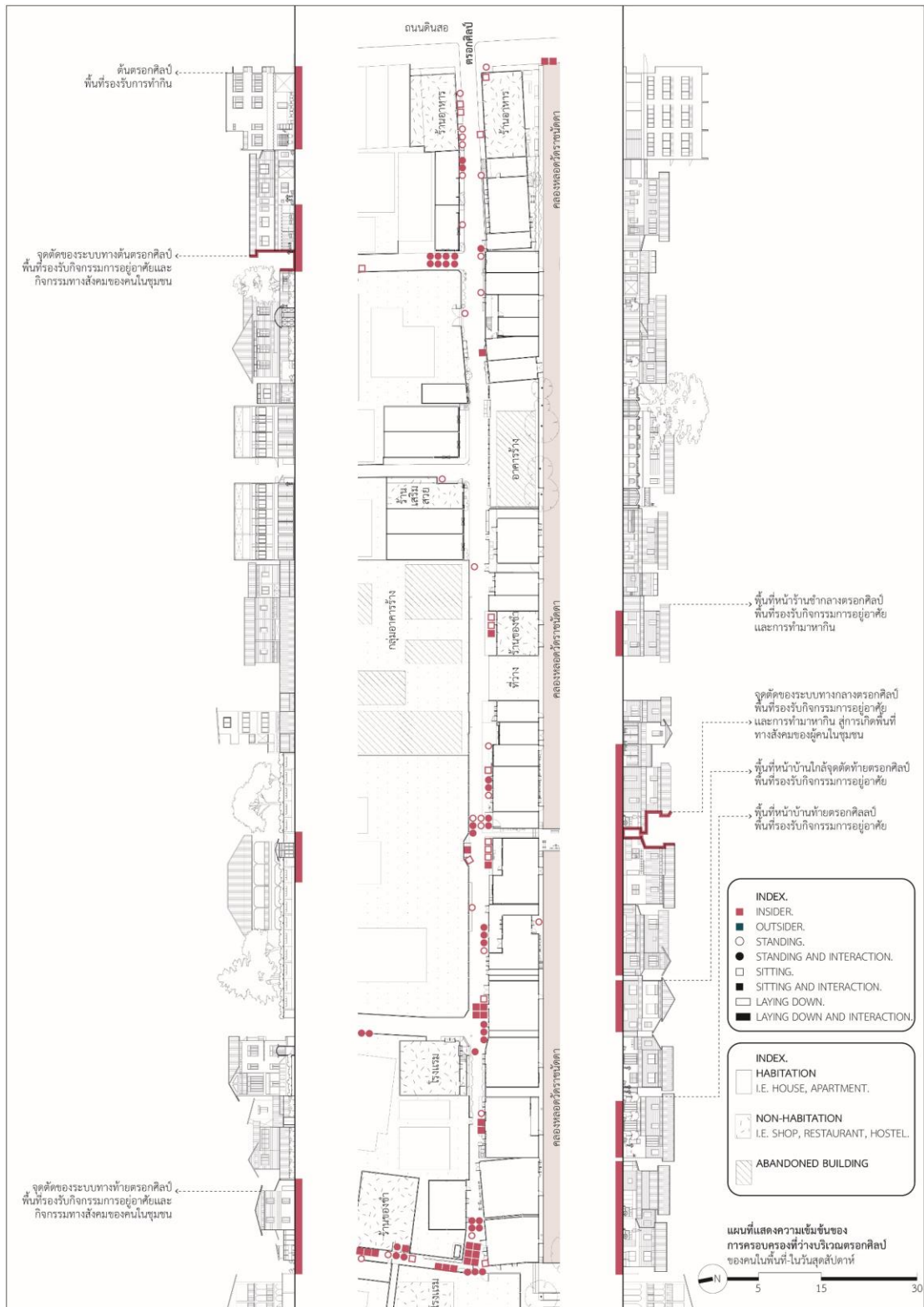
การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการอยู่อาศัยและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก ทั้งในฐานะของทางแห่งการเชื่อมโยงและที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ผ่านระดับความคุ้นเคยของผู้ใช้ตรอกอันประกอบด้วยคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ทำให้เห็นตำแหน่ง รูปแบบ และวิธีการในการใช้สอยที่ว่างอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้ตรอกและสภาพแวดล้อมบนเงื่อนไขของกาลและเทศะที่แตกต่างกันในแต่ละระดับ การศึกษาในส่วนนี้จะเป็นการวิเคราะห์ลงไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอก ตามทฤษฎีการใช้สอยที่ว่างของมนุษย์¹⁰⁴ จากข้อเขียนของ Hall (1966) อันประกอบด้วยแบบแผนการใช้สอยที่ว่าง (proxemics) และการรับรู้ที่ว่างหลากหลายสัมผัส (multisensory perception of space) มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ กล่าวคือ ในบทที่ 5 จะเป็นการอ่านสถานการณ์และปรากฏการณ์ของมนุษย์ที่มีการใช้สอยที่ว่างของตรอกอย่างเข้มข้น ผ่านผู้ใช้ตรอก 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคนในพื้นที่และกลุ่มคนนอกพื้นที่ โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น คือ การศึกษามิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต” และการศึกษามิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

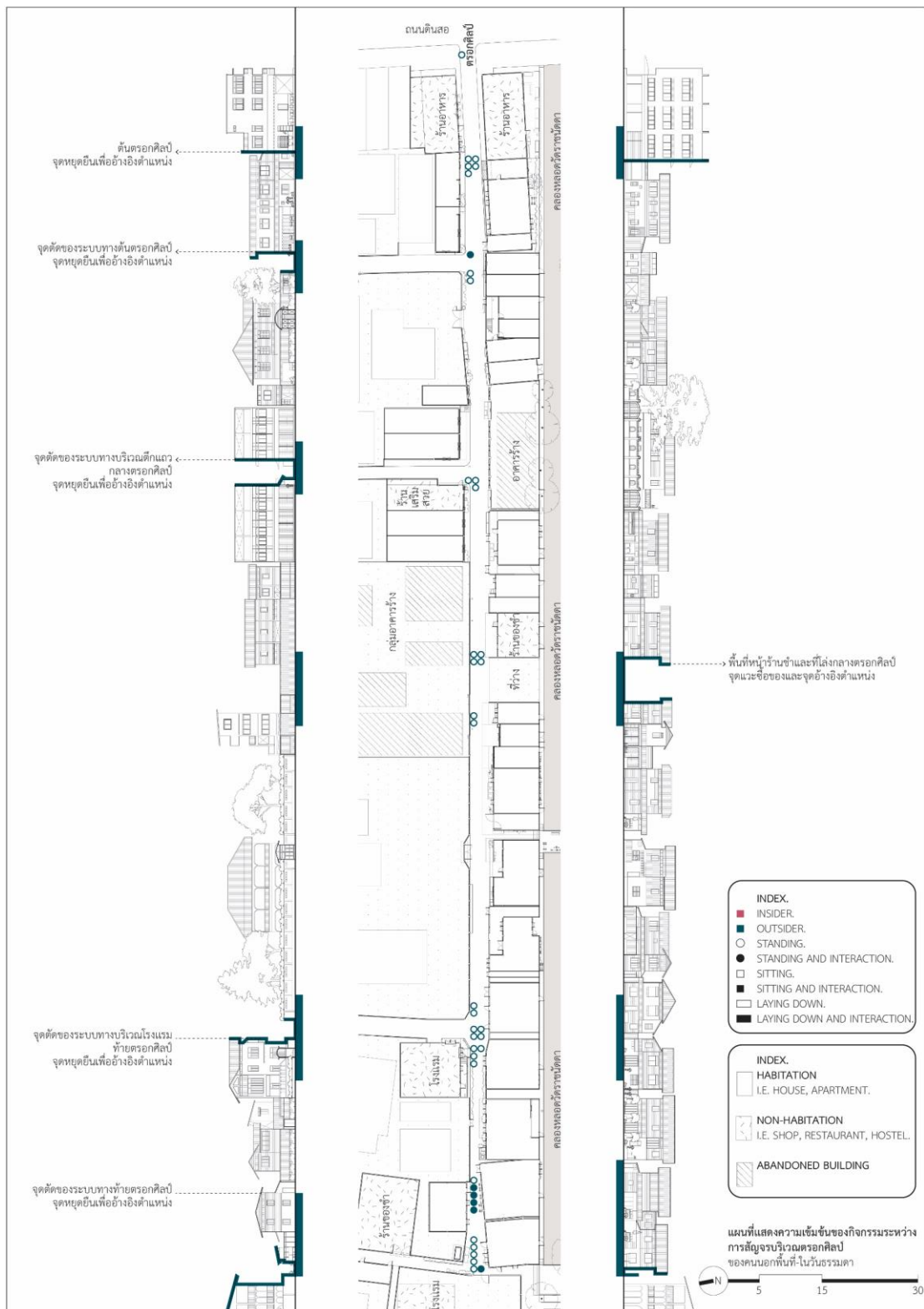
5.1. การศึกษามิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต”

การศึกษา “ทางแห่งชีวิต” เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างของตรอก ในฐานะที่ตรอกเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมการเคลื่อนไหวหรือการสัญจรของผู้คน (movement activity) ทั้งการเดินทางเข้าสู่พื้นที่และการเคลื่อนผ่านพื้นที่ โดยในส่วนนี้จะให้ความสำคัญกับมิติของชีวิตที่มีการถักทอขึ้นบนตรอก กล่าวคือ จะเป็นการวิเคราะห์การครอบครองที่ว่างอย่างไม่เป็นทางการหรือที่ว่างไม่ประจำที่ (informal space) ของผู้ใช้ตรอกจากกิจกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างการสัญจรภายในตรอก ซึ่งมักเกิดขึ้นอย่างชั่วคราว (temporality) เช่น การหยุดยืน การนั่ง และการนอน ทั้งแบบมีปฏิสัมพันธ์และไม่มีปฏิสัมพันธ์ เพื่อค้นหาตำแหน่งแห่งที่และจุดหมายแห่งชีวิตที่เกิดการครอบครองที่ว่างอย่างเข้มข้นโดยผู้ใช้ตรอกในช่วงเวลาตลอดทั้งวัน โดยจะนำเสนอผ่านแผนที่แสดงความเข้มข้นของการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต” ของทั้ง 3 ส่วน ได้แก่ ตรอกศิลป์ ตรอกตึกดิน และทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน ซึ่งจะเป็นการเปรียบเทียบการใช้สอยที่ว่างระหว่างคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ทั้งในวันธรรมดาและวันสุดสัปดาห์

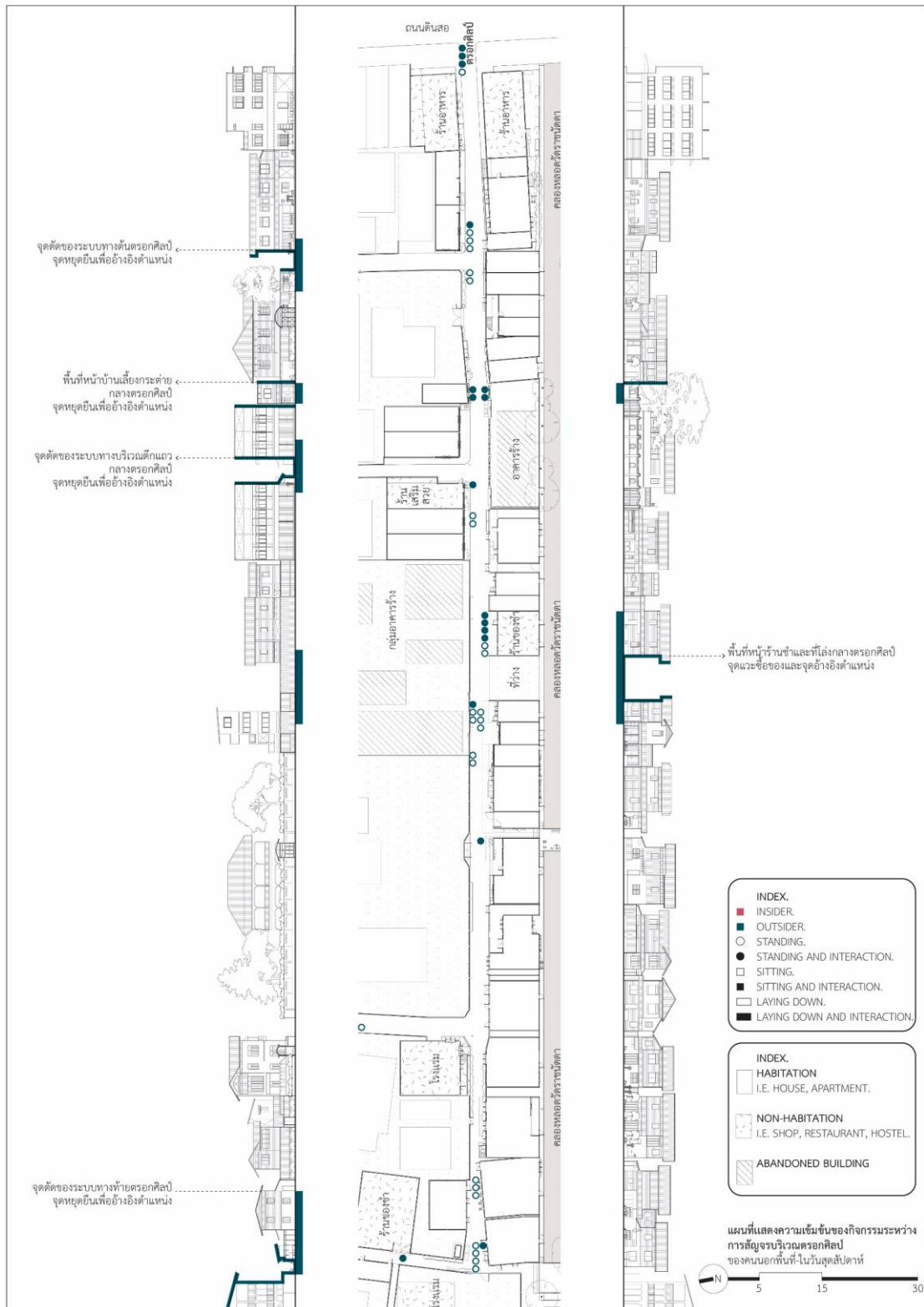
¹⁰⁴ Hall, *The Hidden Dimension*.

รูปที่ 49: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกศิลป์ของคนในพื้นที่ในวันสุดท้ายปีเก่า ซึ่งมีลักษณะเป็นกระเปาะของกิจกรรมที่มีความเข้มข้นเป็นพิเศษในบริเวณพื้นที่ด้านในสุดของชุมชน

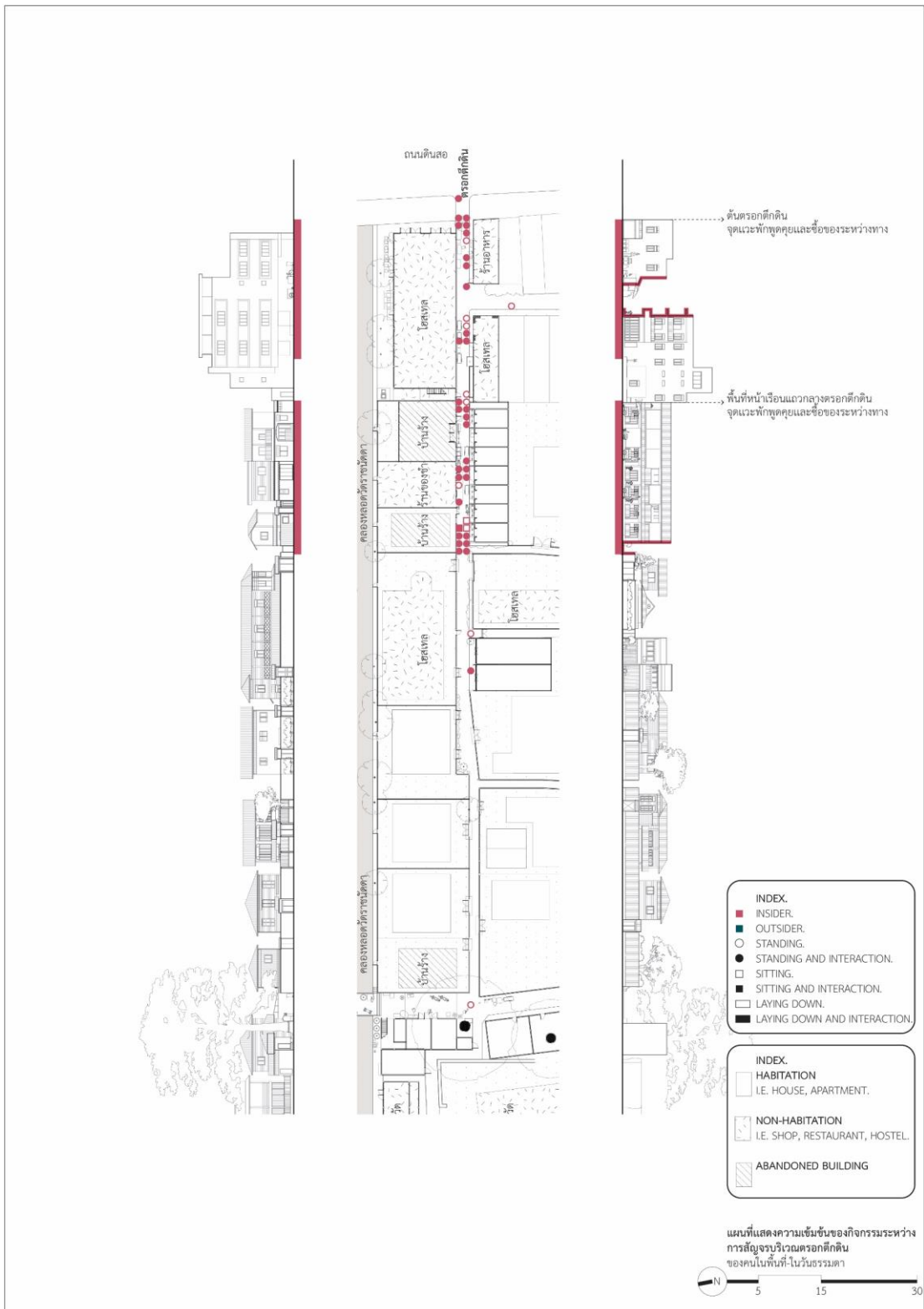

รูปที่ 50: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่าง การสัญจรบริเวณตรอกศิลป์ของคนนอกพื้นที่ ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนที่กระจายตัวไปตามแนวยาวของตรอก เพื่ออ้างอิงตำแหน่ง แห่งที่ได้ใช้ระยะเวลาสั้นๆ เพียงเท่านั้นและมักไม่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างการสัญจร

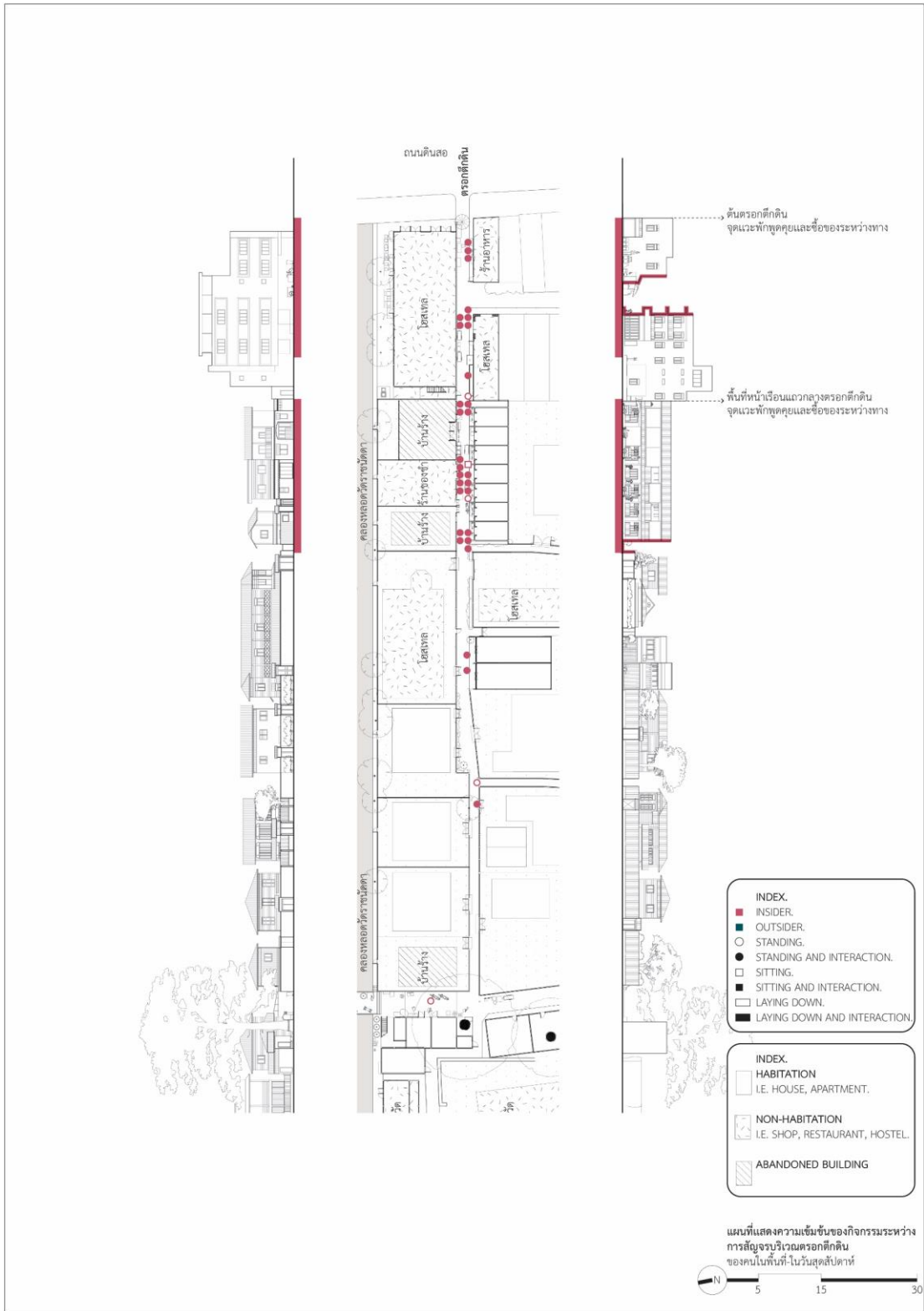

รูปที่ 51: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกศิลปะของคนนอกพื้นที่ในวันสุดสัปดาห์ ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนที่กระจายตัวไปตามแนวยาวของตรอก เพื่ออ้างอิงตำแหน่งแห่งที่โดยใช้ระยะเวลาสั้นๆ เพียงเท่านั้นและมักไม่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างการสัญจร

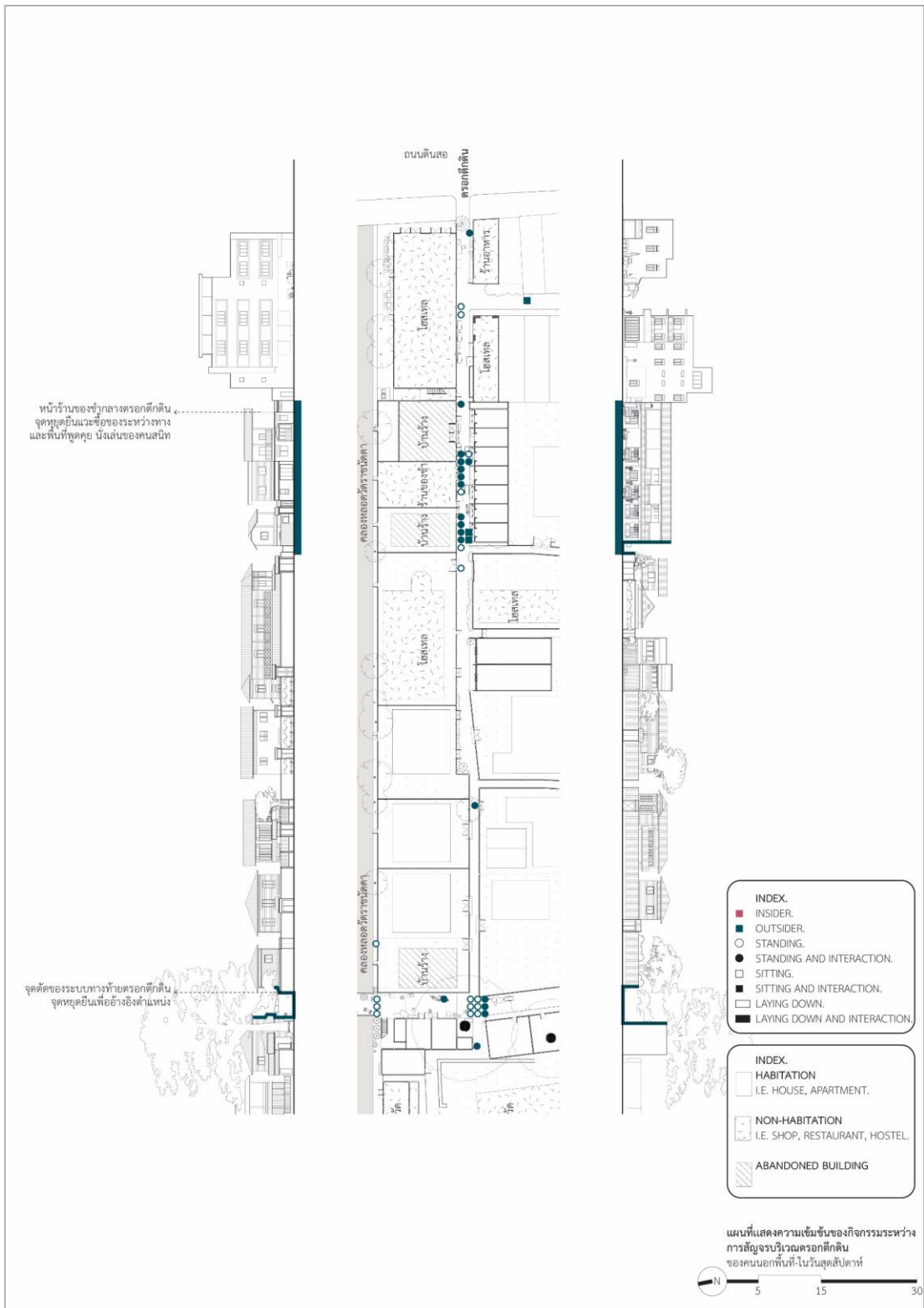
ความเข้มข้นของการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต” ในตรอกตึกดิน

รูปที่ 52: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณตรอกตึกดินของคนในพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนอย่างเข้มข้นที่บริเวณครึ่งแรกของตรอกเพียงเท่านั้น

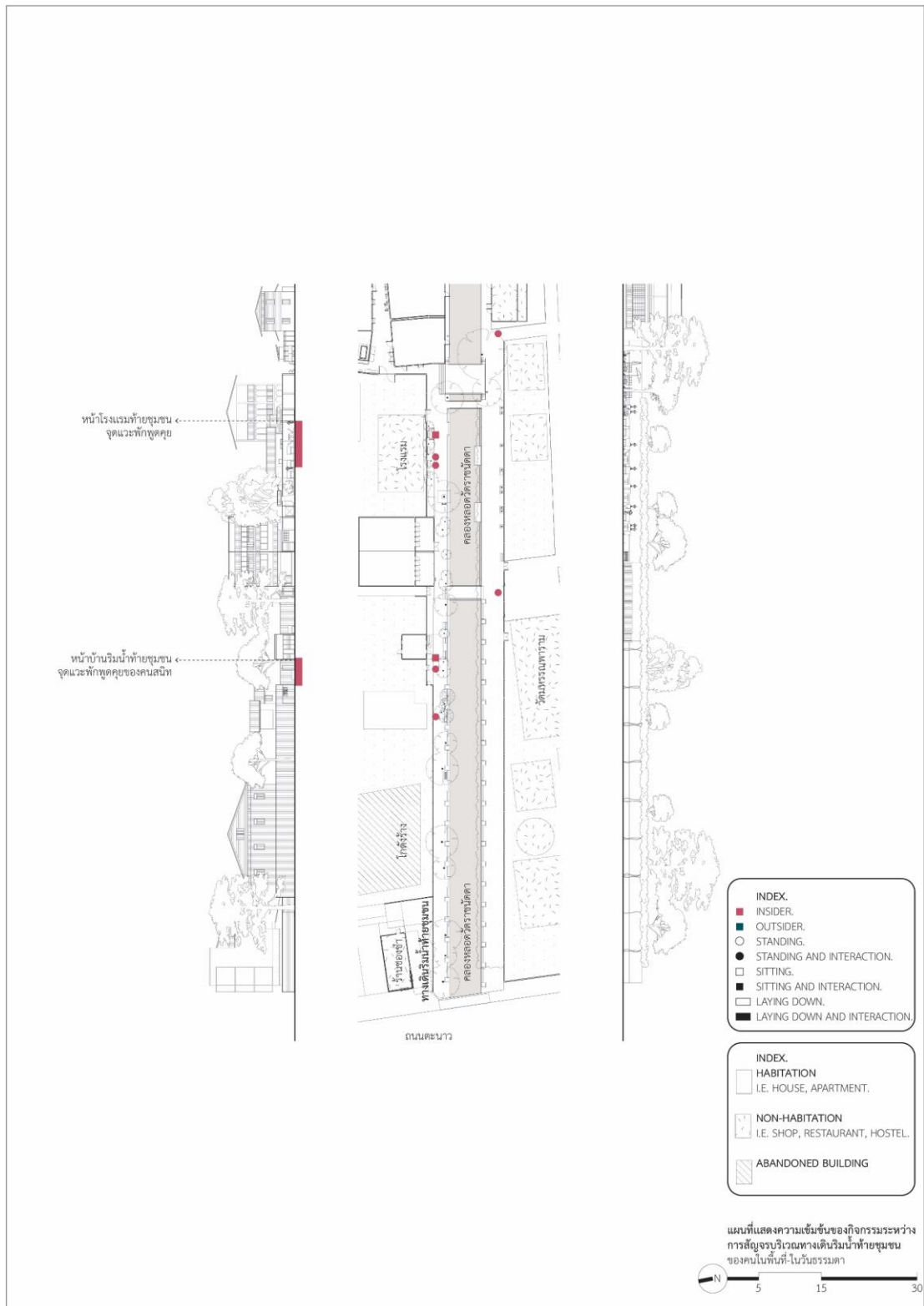

รูปที่ 53: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการใช้บริการบริเวณตรอกตีดินของคนในพื้นที่ในวันสุดท้ายปีศาจ ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนอย่างเข้มข้นที่บริเวณครึ่งแรกของตรอกเพียงเท่านั้น

รูปที่ 55: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการเดินทางบริเวณตรอกตีดินของคนนอกพื้นที่
ในวัดสุทัศน์ฯ ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนอย่างเข้มข้นที่บริเวณครั้งแรกของตรอกและบริเวณจุดตัด
ของระบบทางด้านในชุมชน

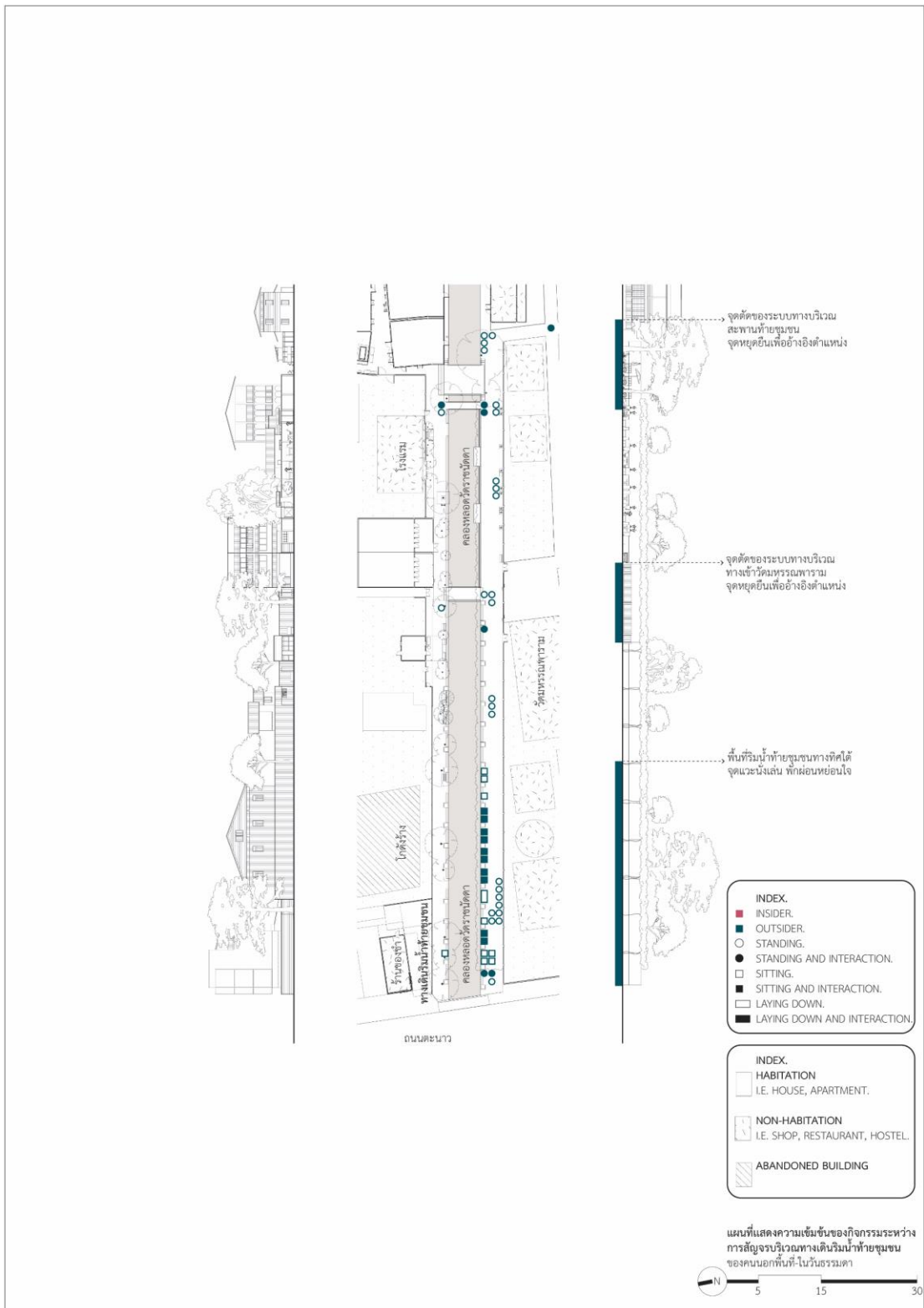
ความเข้มข้นของการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต” ในทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน

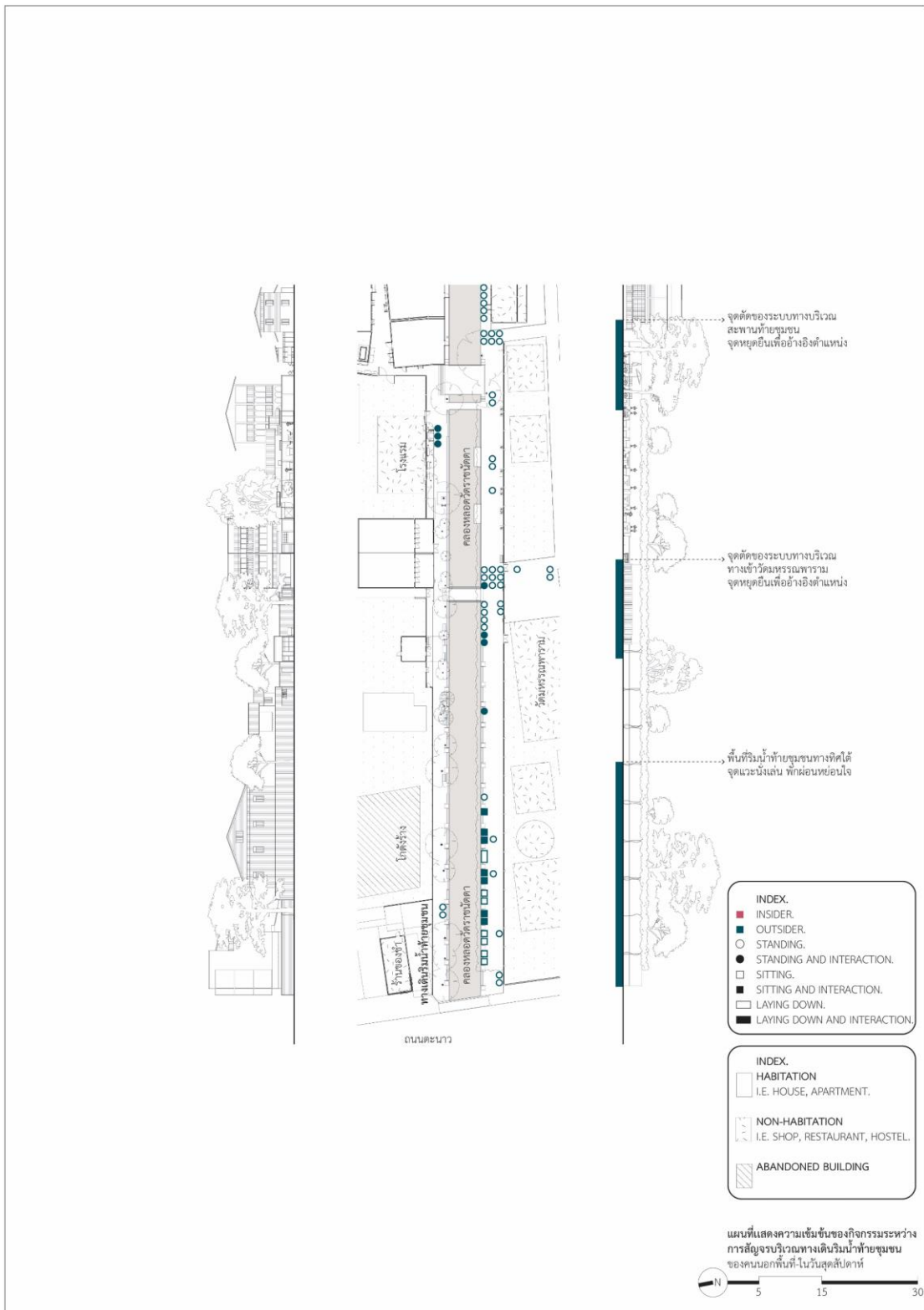
รูปที่ 56: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนในพื้นที่ ในวันธรรมดา จะมีความเข้มข้นของกิจกรรมค่อนข้างน้อยหรือแทบจะไม่เกิดกิจกรรม

รูปที่ 57: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนในพื้นที่ ในวันสุดสัปดาห์ จะมีความเข้มข้นของกิจกรรมค่อนข้างน้อยหรือแทบจะไม่เกิดกิจกรรม

รูปที่ 58: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการเดินทางบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนในพื้นที่ ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนแบบใช้ระยะเวลาสั้นๆ และจุดนั่งพักผ่อนริมทางที่ใช้เวลานาน จะมีความเข้มข้นสูงสุดที่บริเวณทางเดินทางทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชันต์ดา

รูปที่ 59: แผนที่แสดงความเข้มข้นของกิจกรรมระหว่างการสัญจรบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนนอกพื้นที่ ในวันสุสัปดาห์ ซึ่งมีลักษณะเป็นจุดหยุดยืนแบบใช้ระยะเวลาสั้นๆ และจุดนั่งพักผ่อนริมทางที่ใช้เวลานาน จะมีความเข้มข้นสูงสุดที่บริเวณทางเดินทางทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชบพิธ

5.1.1. รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต” ของคนในพื้นที่

การใช้สอยที่ว่างของตรอกที่รองรับกิจกรรมการสัญจรของคนในพื้นที่ มักจะเป็นการใช้ตรอกเป็นพื้นที่สำหรับเชื่อมโยงระหว่างบ้านไปยังพื้นที่เป้าหมายแห่งชีวิต (center of life) กล่าวคือ เป็นพื้นที่สำหรับเชื่อมตัวเรากับโลกแวดล้อมเอาไว้ด้วยกัน ในทางกลับกันก็เชื่อมโลกเข้าสู่บ้าน เมื่อเข้าสู่สภาพแวดล้อมที่คุ้นเคยตรอกจึงทำหน้าที่เสมือนเป็นพื้นที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ ส่งผลให้รูปแบบการเดินของคนในพื้นที่จึงมักจะไม่เป็นการเดินแบบเส้นตรงเพื่อเข้าที่พักอาศัย แต่มักจะเป็นการเดินแบบใช้เวลาและมีจุดหยุดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่อยู่อาศัยและผู้สัญจร ปรากฏเป็นการครอบครองที่ว่างแบบไม่เป็นทางการภายในกลุ่มของคนในพื้นที่ที่กระจายตัวไปตลอดเส้นทาง ซึ่งสามารถพบได้ใน 2 รูปแบบ คือ การปฏิสัมพันธ์ที่ใช้เวลาน้อย เช่น การแวะพูดคุย สอบถามสารทุกข์สุกดิบ แลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล และการปฏิสัมพันธ์ที่ใช้เวลามาก เช่น การนั่งพูดคุย การนั่งรับประทานอาหารร่วมกัน

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างบนตรอกศิลปะ จะมีลักษณะเป็นกิจกรรมทางสังคมของคนในชุมชนที่ก่อตัวขึ้นตามแนวยาวของตรอก (อย่างกระจายตัว) คล้ายกับกระเปาะกิจกรรมที่เชื่อมต่อกัน ซึ่งโดยส่วนมากแล้วมักจะเป็นกิจกรรมการปฏิสัมพันธ์แบบใช้เวลาสั้นๆ เช่น การหยุดเพื่อแวะพักหาย การยืนพูดคุย เป็นต้น จะมีความเข้มข้นเป็นพิเศษในบริเวณจุดตัดทางหรือแยกภายในชุมชนโดยเฉพาะในบริเวณที่มีการโอบล้อมไปด้วยพื้นที่อยู่อาศัยของคนในพื้นที่ ปรากฏอย่างเด่นชัดที่บริเวณจุดตัดถนนตรอก บริเวณจุดตัดกลางตรอก และจุดตัดท้ายตรอก นอกจากนี้ยังปรากฏรูปแบบการปฏิสัมพันธ์แบบใช้เวลานาน เช่น การรวมกลุ่มพูดคุยกันระหว่างคนสนิทที่บริเวณพื้นที่หน้าบ้านหรือพื้นที่จุดเปลี่ยนผ่านระหว่างที่พักอาศัยและตรอก เช่น บริเวณหน้าบ้าน ธรณีประตู ชาน แคร่ที่อยู่ริมทาง เป็นต้น ซึ่งจะปรากฏอย่างเด่นชัดที่บริเวณพื้นที่ทางด้านในสุดของชุมชน

รูปที่ 60-61: กิจกรรมการแวะพูดคุยระหว่างทางของคนในพื้นที่ในบริเวณจุดตัดท้ายตรอกศิลปะ (รูปซ้าย) และกิจกรรมการแวะพูดคุยระหว่างทางซึ่งมักใช้เวลานานในบริเวณพื้นที่หน้าบ้านภายในตรอกศิลปะ (รูปขวา)

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างบนตรอกตึกดิน จะมีลักษณะการครอบครองที่ว่างแบบชั่วคราวทั้งแบบใช้เวลาสั้นและเวลามากอย่างผสมผสานกัน ปรากฏชัดในช่วงครึ่งแรกของตรอกตึกดินเมื่อนับจากทางเข้าจากถนนดินสอ เมื่อวิเคราะห์ลงไปในกายภาพของพื้นที่ในส่วนนี้จะสามารถแบ่งพื้นที่ออกได้เป็น 2 ส่วน ส่วนแรกคือพื้นที่บริเวณต้นตรอก จะมีลักษณะเป็นจุดตัดของระบบทางระหว่างถนนดินสอและตรอกในชุมชน กายภาพของพื้นที่นั้นโอบล้อมไปด้วยพื้นที่เชิงพาณิชย์กรรม ไม่สัมพันธ์กับพื้นที่การอยู่อาศัยของคนในโดยตรง การใช้สอยที่ว่างบนตรอกในส่วนนี้จึงมีลักษณะเป็นพื้นที่รองรับการทำหาเลี้ยงชีพของคนในชุมชนหรือเป็นพื้นที่ร้านค้าแผงลอยของคนใน ส่งผลให้กิจกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างการสัญจรในส่วนนี้จึงมักเป็นกิจกรรมการหยุดยืนแบบใช้ระยะเวลาสั้นๆ เพื่อซื้อขายสินค้าระหว่างคนใน และก่อเกิดเป็นพื้นที่พบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนเรื่องราวข่าวสารที่ของชุมชน ที่มีความเข้มข้นสูงตลอดทั้งวัน เมื่อขยับเข้าไปยังพื้นที่ด้านในจะเป็นพื้นที่ในส่วนที่สอง คือ บริเวณเรือนแถวไม้กลางชุมชน ซึ่งกายภาพของพื้นที่ในส่วนนี้จะโอบล้อมไปด้วยพื้นที่อาศัยของคนในที่มีความหนาแน่นสูง และมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และมีร้านค้าภายในชุมชนเป็นองค์ประกอบ จึงปรากฏรูปแบบการครอบครองอย่างผสมผสานกันทั้งแบบใช้เวลาอันสั้น เช่น การหยุดยืนเพื่อซื้อของ และใช้เวลานาน เช่น การหยุดยืนจับกลุ่มพูดคุย การนั่งพักผ่อน การนอนที่บริเวณชานของเรือนแถวไม้ ซึ่งมักจะเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นเฉพาะคนในชุมชนหรือคนสนิทเพียงเท่านั้น

อย่างไรก็ดี การใช้สอยที่ว่างของคนในพื้นที่ในตรอกตึกดินยังมีประเด็นน่าสนใจที่ว่า พื้นที่ส่วนครึ่งหลังของตรอกตึกดินไม่ปรากฏการครอบครองที่ว่างอย่างไม่เป็นทางการของคนในพื้นที่เลย ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ร่วมกับกายภาพของพื้นที่แล้ว พื้นที่บริเวณส่วนนี้ค่อนข้างมีสัญญาณที่แคบเล็กโอบล้อมไปด้วยพื้นที่อยู่อาศัยที่มีอาณาบริเวณ มีรั้วรอบขอบชิด กล่าวคือ มีระยะห่างระหว่างที่พักอาศัยและตรอกที่มาก หรือความใกล้ชิดระหว่างตำแหน่งของประตูบ้านที่ทำหน้าที่เป็นจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่การอยู่อาศัยแบบส่วนตัว (private space) และพื้นที่สาธารณะ (public space) ที่ค่อนข้างมาก จึงส่งผลให้พื้นที่ในส่วนนี้มักจะถูกใช้สำหรับเป็นทางมากกว่าจุดสำหรับหยุดเพื่อทำกิจกรรม

รูปที่ 62-63: พื้นที่ร้านค้าแผงลอยต้นตรอกตึกดิน จุดหยุดพูดคุย และแลกเปลี่ยนข่าวสารเรื่องราวภายในชุมชน (ภาพซ้าย) และกิจกรรมการซื้อขายสินค้าของคนในบริเวณต้นตรอกตึกดิน (ภาพขวา)

รูปที่ 64-65: การหยุดแวะซื้อของบริเวณร้านข้างกลางตรอกตึกดิน (ภาพซ้าย) และกิจกรรมหยุดแวะพัก และจับกลุ่มพูดคุยของคนในบริเวณชานของเรือนแถวไม้กลางชุมชนตรอกตึกดิน (ภาพขวา)

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน นับได้ว่าเป็นพื้นที่ที่ไม่ค่อยมีคนในชุมชนเดินผ่านและหยุดทำกิจกรรมระหว่างการเดินทาง มักพบการครอบครองพื้นที่โดยใช้ระยะเวลาอันสั้นในบริเวณตำแหน่งหน้าบ้านของคนในหรือจุดที่มีการครอบครองพื้นที่คนในอยู่ก่อนแล้ว เช่น บริเวณบ้านริมทางเดินริมน้ำ พื้นที่สาธารณะชุมชน หรือบริเวณสะพานท้ายชุมชน เป็นต้น

โดยสรุป รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งชีวิตของคนในพื้นที่ มีความแตกต่างในการใช้สอยพื้นที่ระหว่างตรอกศิลปะ ตรอกตึกดิน และทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ ตรอกศิลปะมีขนาดของตรอกใหญ่และมีเส้นทางยาวที่สุด กายภาพของพื้นที่ถูกโอบล้อมไปด้วยที่พักอาศัยของคนในชุมชน มีระยะความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่อยู่หรือ “ท่า” และ “ทาง” ที่ใกล้ชิดกัน จึงทำให้พื้นที่ในส่วนนี้ปรากฏกิจกรรมที่เชื่อมโยงต่อกันเป็นกระเปาะตลอดความยาวของตรอก ซึ่งสามารถมองเห็นและเชื่อมต่อกันได้ มักจะมีความเข้มข้นในพื้นที่ที่อยู่ทางด้านในสุดของชุมชน ในขณะที่ตรอกตึกดินมีกายภาพของตรอกที่แคบและสั้นกว่า มีระดับการความสัมพันธ์ระหว่างการอยู่อาศัยและตรอกที่มีความหลากหลายประกอบด้วย พื้นที่โอบล้อมด้วยพาณิชย์กรรมที่บริเวณต้นตรอก พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพื้นที่อยู่อาศัยในช่วงกลางตรอก และพื้นที่ที่มีระยะห่างระหว่างการอยู่อาศัยและตรอกในส่วนท้าย จึงทำให้ปรากฏการใช้สอยพื้นที่อย่างเข้มข้นในช่วงครึ่งแรกของตรอกเพียงเท่านั้น กล่าวคือ พื้นที่ในช่วงครึ่งแรกจะมีความเป็นส่วนผสมระหว่างพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยและรองรับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน ประกอบกับการเป็นพื้นที่ต้นทางหรือปากทาง จึงทำให้พื้นที่ในส่วนนี้กลายเป็นจุดศูนย์รวมของคนในชุมชน อย่างไรก็ตามพื้นที่ที่แทบจะไม่ปรากฏการครอบครองที่ว่าง คือ พื้นที่ทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนซึ่งนับได้ว่าเป็นพื้นที่ที่กายภาพกว้าง มีระยะการมองเห็นสูง แต่มีระยะความสัมพันธ์กับพื้นที่อยู่อาศัยที่ค่อนข้างน้อย จึงทำให้พื้นที่ในส่วนนี้ไม่เป็นที่นิยมในการหยุดยืนหรือการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในมากนัก

5.1.2. รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ทางแห่งชีวิต” ของคนนอกพื้นที่

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกที่รองรับกิจกรรมการเคลื่อนไหวของแขกผู้มาเยือนหรือคนนอกพื้นที่ จะเป็นเสมือนการเริ่มต้นการเดินทางเข้าสู่บริบทใหม่จากโลกภายนอกเข้าสู่ชุมชน ซึ่งจะพบการใช้สอยที่ว่างใน 2 รูปแบบ ได้แก่ การใช้ตรอกเพื่อเป็นทางในการเข้าสู่ชุมชนหรือที่พักอาศัย และ การใช้ตรอกเพื่อเป็นทางผ่านเพื่อไปยังพื้นที่โดยรอบ กิจกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างการสัญจรประกอบด้วยกิจกรรมใน 2 ลักษณะ คือ กิจกรรมระหว่างทางที่ใช้เวลาน้อย เช่น การหยุดมอง ถ่ายรูป หยุดพูดคุย และกิจกรรมระหว่างทางที่ใช้เวลานาน เช่น การจับกลุ่มนั่งพูดคุย การล้อมวงรับประทานอาหาร และการนอน ซึ่งมักเป็นกิจกรรมการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นกันเองภายในกลุ่มของคนนอกพื้นที่

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างบนตรอกศิลปะ จะมีลักษณะกระจายตัวตามแนวยาวที่เชื่อมโยงกัน โดยรูปแบบกิจกรรมนั้นมักจะเป็นกิจกรรมที่ใช้ระยะเวลาสั้นๆ เช่น การหยุดยืนเพื่ออ้างอิงตำแหน่ง การถ่ายรูปตามพื้นที่ที่กายภาพมีความโดดเด่น และหยุดพูดคุยกันเองภายในกลุ่ม มักเกิดขึ้นบริเวณตำแหน่งของจุดตัดทางแยกและพื้นที่โล่ง เช่น จุดตัดต้นตรอก พื้นที่โล่งกลางตรอก และจุดตัดท้ายตรอก ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ร่วมกับลักษณะกายภาพของพื้นที่จะพบว่า พื้นที่ที่มีการครอบครองโดยใช้ระยะเวลาอันสั้นของคนนอกมักมีความสัมพันธ์กับการรับรู้ที่ว่างในปริณทณที่ตามองเห็น กล่าวคือ จุดหยุดของคนนอกมักเกิดขึ้นที่บริเวณที่มีความโดดเด่น ความแตกต่าง หรือความเปลี่ยนแปลงความต่อเนื่องของกายภาพที่ว่างภายในตรอก เช่น ขนาด พื้นผิว หรือการปิดล้อม เป็นต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า จุดหยุดของคนนอกจะสัมพันธ์กับองค์ประกอบที่มีจุดเด่นหรือเป็นจุดหมายตา (landmark) จุดตัดของระบบทาง (node) เป็นหลัก ซึ่งมักใช้เพื่อเป็นจุดอ้างอิงตนเองกับสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ

รูปที่ 66-67: การหยุดเพื่ออ้างอิงตำแหน่งแห่งที่ของคนนอกพื้นที่บริเวณจุดที่มีระนาบเหนือหัวบริเวณกลางตรอกศิลปะ (ภาพซ้าย) และการหยุดยืนในบริเวณตำแหน่งพื้นที่โล่งกลางตรอกศิลปะ (ภาพขวา)

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างบนตรอกตึกดิน จะมีลักษณะการครอบครองที่ว่างแบบชั่วคราวทั้งในรูปแบบใช้ระยะเวลาสั้นๆ และใช้เวลานานอย่างผสมผสานกัน ซึ่งปรากฏอย่างเด่นชัดในช่วงครึ่งแรกของตรอกตึกดินเมื่อนับจากทางเข้าจากถนนดินสอ กายภาพของพื้นที่บริเวณนี้ประกอบพื้นที่ใน 2

ส่วน ส่วนแรกคือบริเวณจุดตัดของระบบทางระหว่างถนนดินสอและตรอกตึกดินหรือต้นตรอก ภายภาพของพื้นที่โอบล้อมไปด้วยพื้นที่เชิงพาณิชย์กรรม เช่น ร้านอาหารและโฮสเทล การครอบครองที่ว่างบนตรอกในส่วนนั้นนอกจากเป็นพื้นที่รองรับการทำมาหาเลี้ยงชีพของคนในแล้ว ยังเป็นพื้นที่รองรับการทำมาหาเลี้ยงชีพของคนนอก (ที่คั่นที่คั่นทาง) อีกด้วย ซึ่งมักอยู่ในสถานะ “ลูกจ้าง” ของคนในชุมชน โดยจะมีการครอบครองที่ว่างของตรอกแบบใช้ระยะเวลานาน มีกรอบของเวลาควบคุมอย่างชัดเจน กล่าวคือ มีรูปแบบการใช้สอยพื้นที่ตามเวลาการทำงาน¹⁰⁵ และกลุ่ม “ลูกค้า” ทั้งขาประจำและขาจรที่เข้ามาแวะเวียนซื้อของบริเวณต้นตรอก ส่วนที่สองคือบริเวณเรือนแถวไม้กลางชุมชน เป็นพื้นที่ที่โอบล้อมไปด้วยพื้นที่พักอาศัยและร้านค้าภายในชุมชน พื้นที่ในส่วนนี้มักเกิดหยุดย่น การซื้อของ การสอบถามพูดคุยของคนนอกบริเวณหน้าร้านชำ ซึ่งมักจะเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นโดยใช้ระยะเวลาอันสั้น นอกจากนี้ในตรอกตึกดินก็ยังปรากฏการใช้สอยที่ว่างระหว่างการสัญจรโดยใช้ระยะเวลาอันสั้นของคนนอกในพื้นที่บริเวณอื่นๆ อีกประปราย เช่น การหยุดถ่ายรูป และอ้างอิงตำแหน่ง ซึ่งมักเกิดขึ้นที่บริเวณจุดตัดหรือจุดที่มีความโดดเด่นเชิงกายภาพ เช่น จุดตัดต้นตรอกตึกดิน และจุดตัดท้ายตรอกตึกดินที่มีต้นโพธิ์ยักษ์เป็นดังจุดหมายตา (landmark)

รูปที่ 68-69: กิจกรรมการใช้สอยที่ว่างแบบใช้เวลานานของกลุ่มลูกจ้างคนในพื้นที่ (ภาพซ้าย) และกิจกรรมการหยุดย่นระหว่างทางของนักท่องเที่ยวบริเวณจุดตัดต้นตรอกตึกดิน (ภาพขวา)

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน เป็นพื้นที่ที่มีการใช้สอยที่ว่างอย่างเข้มข้นโดยคนนอกพื้นที่สูงที่สุดทั้งการครอบครองที่ว่างแบบใช้เวลาน้อยและเวลานาน ภายภาพของพื้นที่ประกอบด้วยทางเดินริมน้ำที่สร้างขนานไปกับคลองหลอดวัดราชันดดาในทั้งสองฝั่ง ถูกโอบล้อมด้วยรั้วของพื้นที่อยู่อาศัยที่มีอาณาบริเวณกว้างขวางและวัดมหรณพาราม กล่าวคือ การใช้สอยที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำมีความสัมพันธ์กับพื้นที่อยู่อาศัยค่อนข้างน้อย รูปแบบการครอบครองที่ว่างโดยใช้เวลาอันสั้นมักจะเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างการสัญจรเคลื่อนผ่านไปยังพื้นที่อื่น (move through) มักจะมีการปฏิสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางกายภาพของตรอกตามรายทางที่มีความโดดเด่น

¹⁰⁵ รายละเอียดการใช้สอยที่ว่างของคนนอกพื้นที่ที่คั่นที่คั่นทาง ดูในบทที่ 4

เด่นทางสายตาและมีระยะการมองเห็นกว้างไกล เช่น การหยุดยืนตามบริเวณจุดตัดทางแยก (node) สะพาน ลานวัด และองค์ประกอบริมทาง เช่น เทวรูป พื้นที่กิจกรรมของคนใน หรือพื้นที่นั่งริมทาง เป็นต้น การครอบครองที่ว่างระหว่างการสัญจรแบบใช้ระยะเวลานานมักจะเป็นการเดินทางเข้ามาสู่พื้นที่เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจเป็นหลัก จะเกิดขึ้นที่บริเวณจุดตัดระหว่างถนนตะนาวและทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนโดยเฉพาะในทางทิศใต้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีร่มเงาและมีองค์ประกอบรองรับการนั่ง เช่น การนั่งเล่น การนอน หรือการรับประทานอาหารร่วมกัน เป็นต้น

รูปที่ 70-71: กิจกรรมการเดินทาง การนั่ง และการนอน ระหว่างทางบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนส่วนที่ติดกับถนนตะนาว (ภาพซ้าย) และการใช้สอยที่ว่างบริเวณพื้นที่ริมคลอง (ภาพขวา)

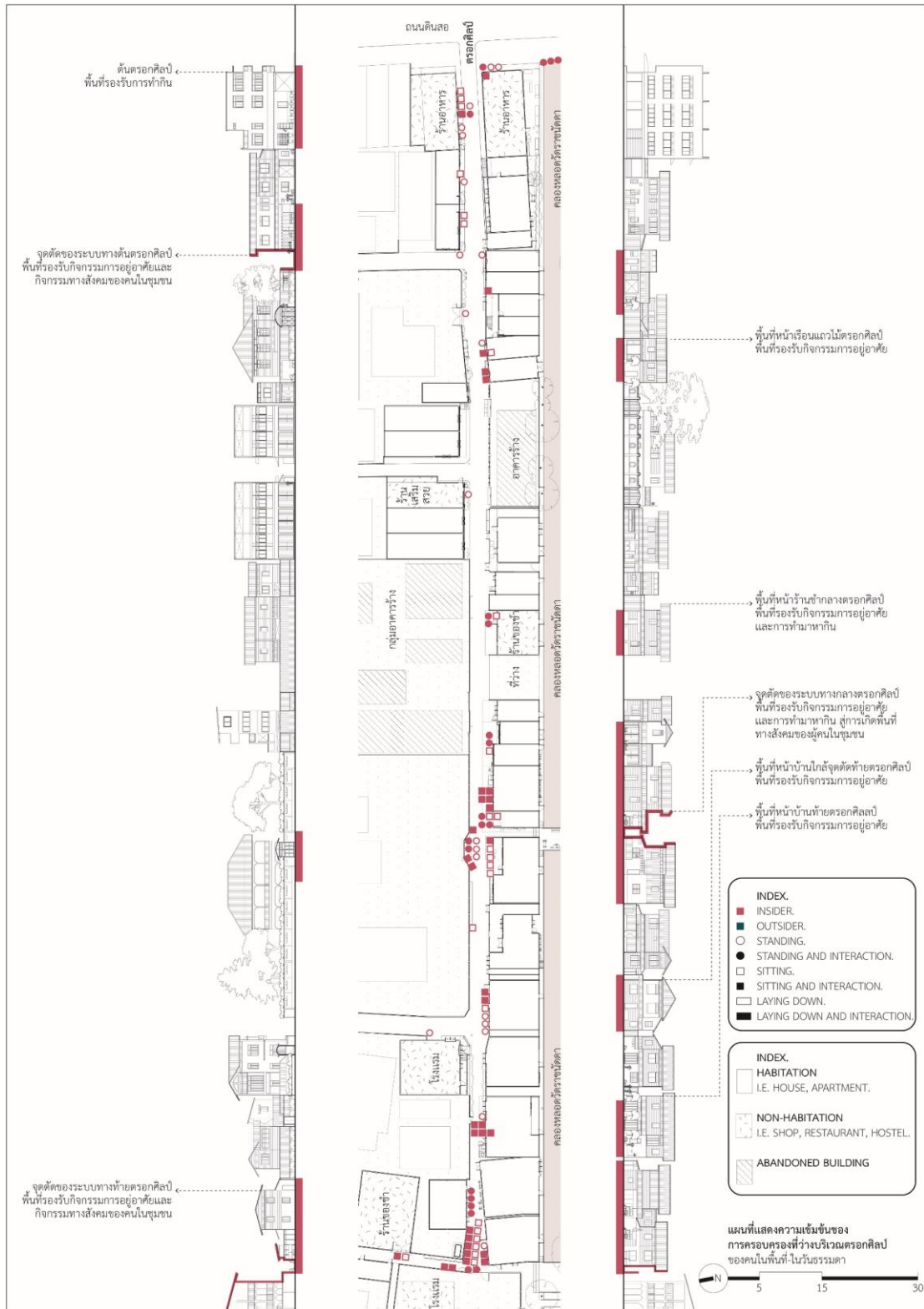
โดยสรุป รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะทางแห่งชีวิตของคนนอกพื้นที่ ตรอกศิลป์เป็นพื้นที่ที่มีการโอบล้อมด้วยอาคารอยู่อาศัยที่ค่อนข้างสูง รูปแบบกิจกรรมการครอบครองที่ว่างระหว่างทางมักจะเป็นกิจกรรมที่ใช้ระยะเวลานาน โดยจะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีความเด่นชัดเชิงกายภาพ เช่น จุดตัด (node) หรือจุดหมายตา (landmark) เป็นต้น ตรอกตึกดินจะมีการครอบครองที่ว่างทั้งใช้ระยะเวลานานและระยะเวลานานอย่างผสมผสานกัน ซึ่งมักเกิดขึ้นบริเวณจุดตัดของระบบทางในส่วนที่ติดกับขอบเขตของชุมชน (edge) และมีการใช้สอยพื้นที่ที่สัมพันธ์กับการค้าขายเป็นหลัก ทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนเป็นพื้นที่ที่มีสัญญาณกว้างที่สุดแต่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่อยู่อาศัยค่อนข้างน้อย พื้นที่ในส่วนนี้นับได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีการสัญจรของคนนอกสูงที่สุด ทั้งการเข้าสู่พื้นที่และการเคลื่อนผ่านพื้นที่ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มักเกิดกิจกรรมการครอบครองที่ว่างของตรอกทั้งแบบใช้นานและใช้เวลานาน โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ

5.2. การศึกษามิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างของตอรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต”

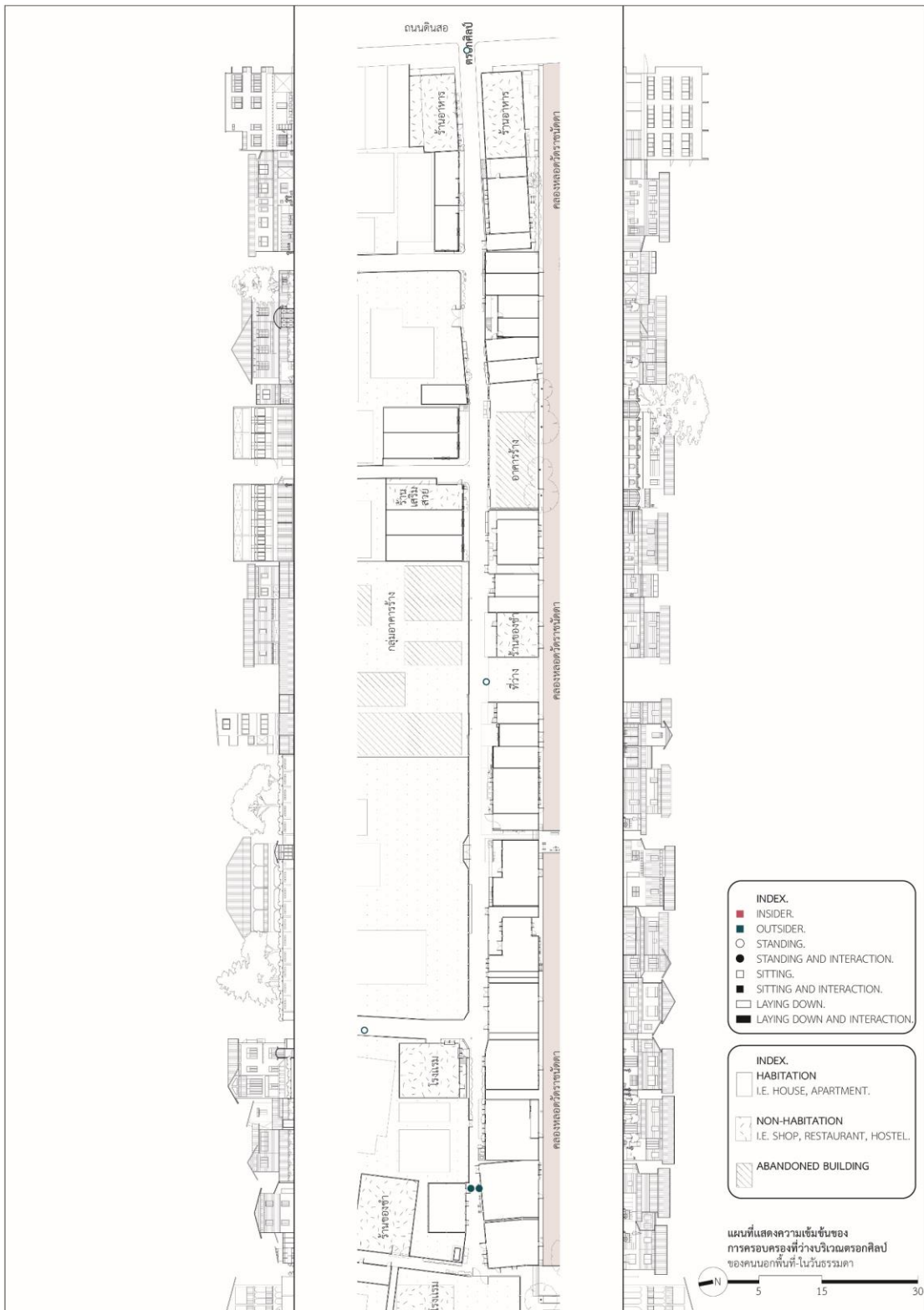
การศึกษา “ที่แห่งชีวิต” เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างของตอรอก ในฐานะที่ตอรอกเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมชีวิตทั้งการพบปะสังสรรค์ การปฏิสัมพันธ์ และการรวมกลุ่มของผู้คนในสังคม ซึ่งมักเป็นการครอบครองที่ว่างอย่างชั่วคราวบนตอรอกจากการดำรงชีวิตของผู้คน กล่าวคือ เป็นวิถีชีวิตที่มีสายสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างคนและกายภาพของตอรอก การศึกษาในส่วนนี้จึงให้ความสำคัญกับความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่าง (static activity) เช่น การหยุดยืน การนั่ง การนอน รวมไปถึงการรวมกลุ่มกันทางสังคม ทั้งแบบมีปฏิสัมพันธ์และไม่มีปฏิสัมพันธ์ เพื่อค้นหาตำแหน่งแห่งที่และจุดหมายแห่งชีวิตที่เกิดการครอบครองที่ว่างอย่างเข้มข้น โดยผู้ใช้ตอรอกในแต่ละช่วงเวลาของวัน โดยนำเสนอผ่านแผนที่แสดงความเข้มข้นของการใช้สอยที่ว่างของตอรอกในฐานะทางแห่งชีวิตของคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ทั้งในวันธรรมดาและวันสุดสัปดาห์

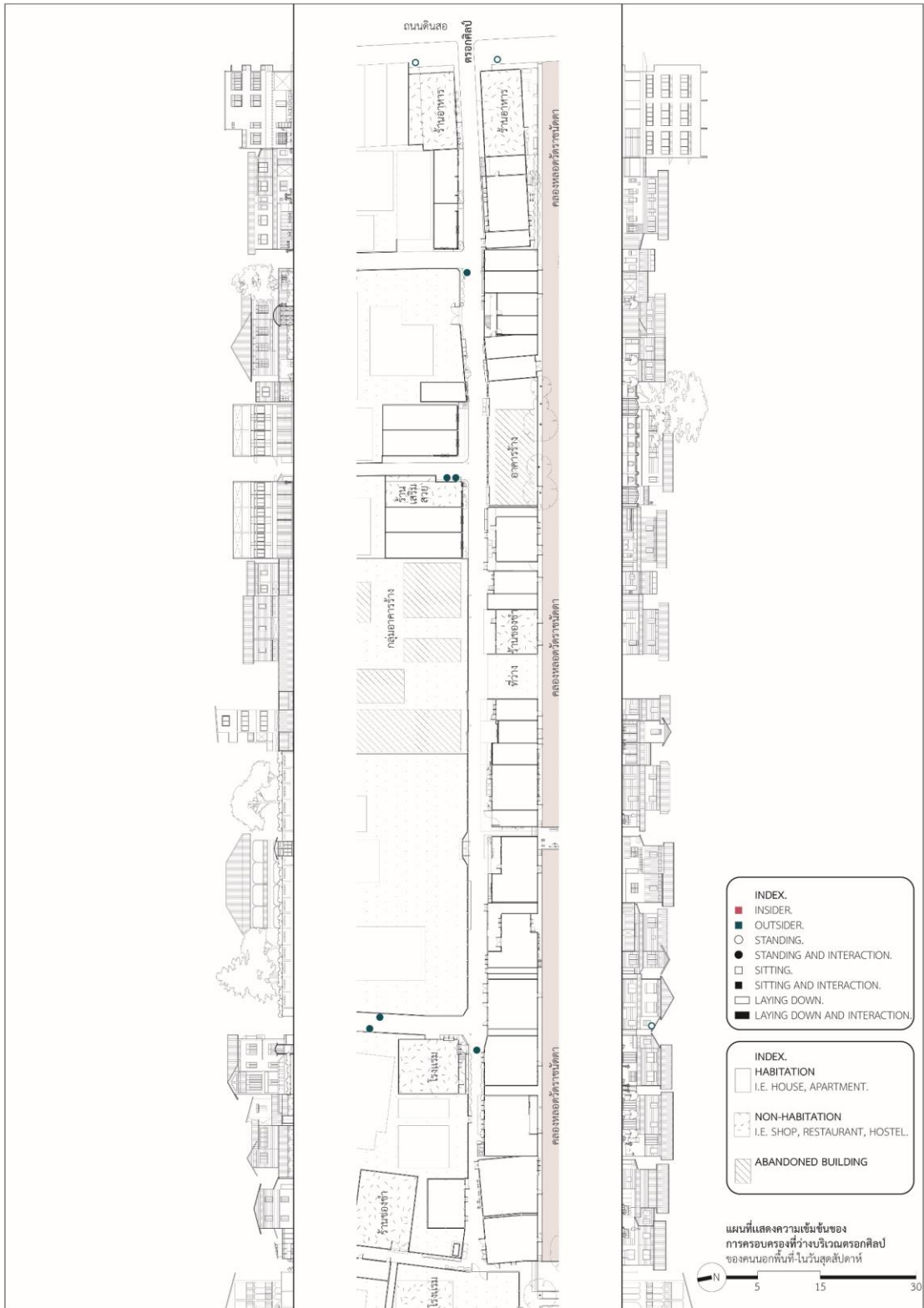
ความเข้มข้นของการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต” ในตรอกศิลป์

รูปที่ 72: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกศิลป์ ของคนในพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีลักษณะเป็นกระเปาะของกิจกรรมที่เชื่อมต่อกันตามแนวยาวของตรอก

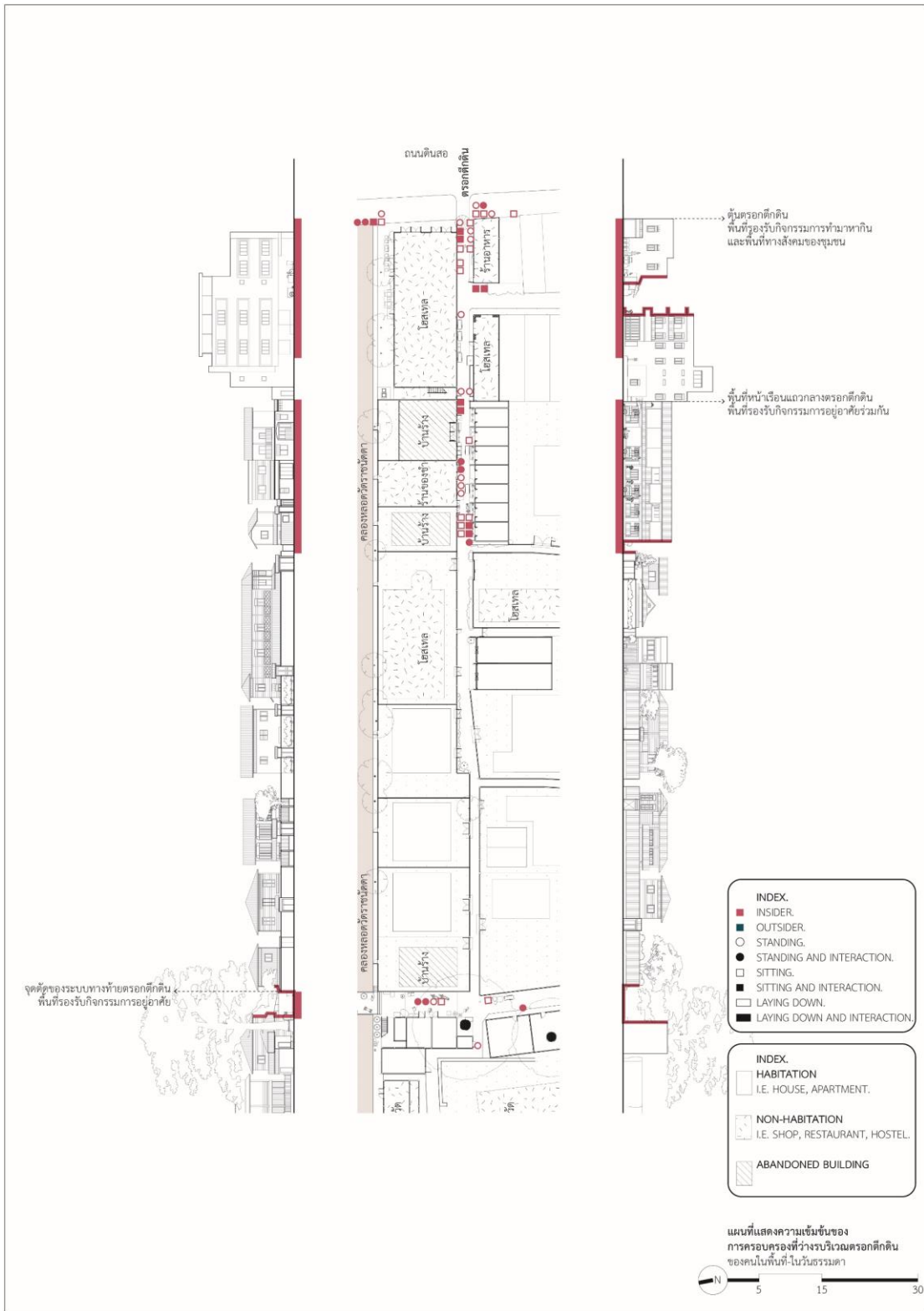

รูปที่ 74: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกศิลปะของคนนอกพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งมีปริมาณการครอบครองที่ว่างไม่มากนักและมักเป็นการหยุดยืนแบบชั่วคราวเพียงเท่านั้น

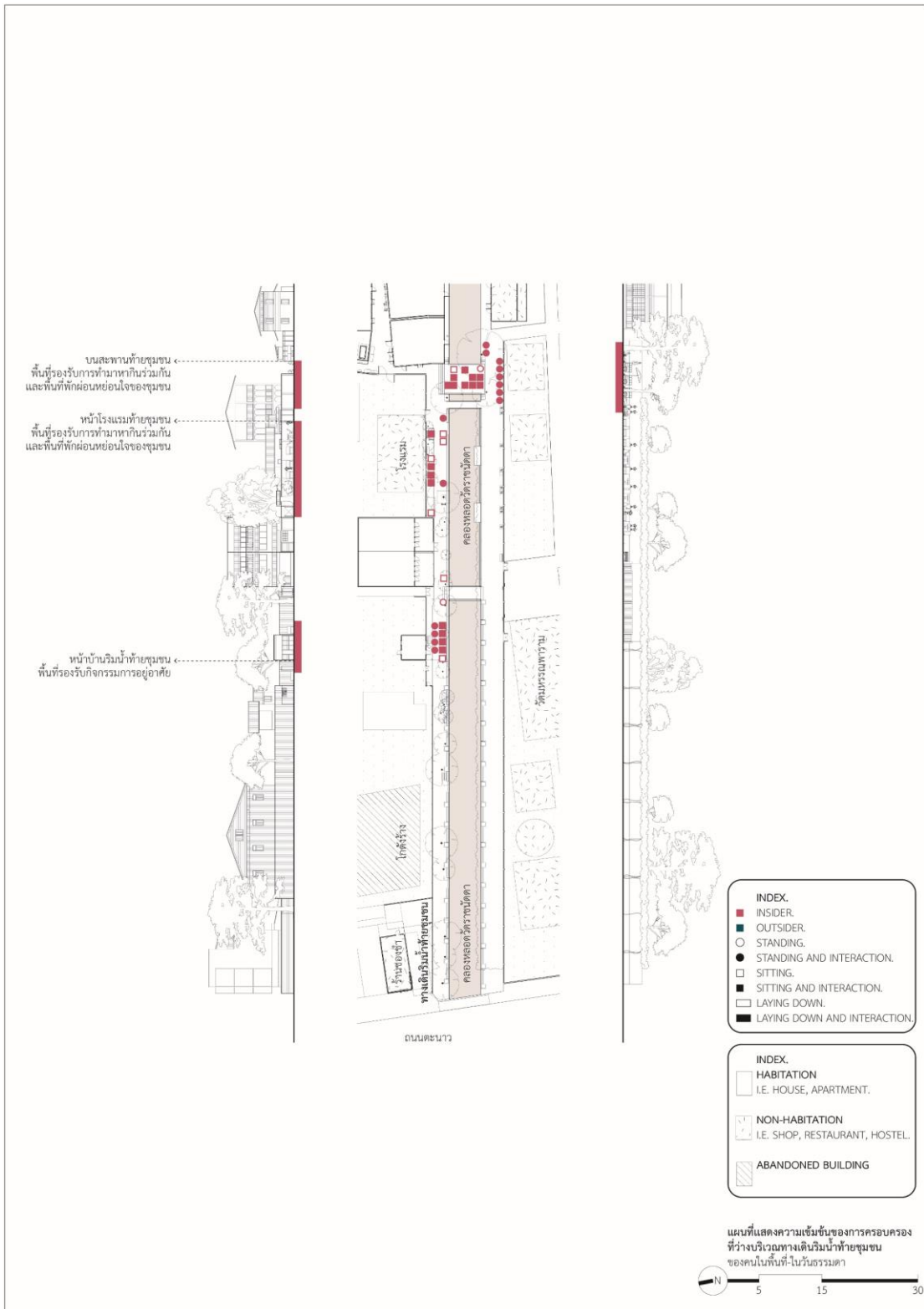
รูปที่ 75: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกคิปลีของคนนอกพื้นที่ในวันศุกร์สุดท้าย ซึ่งมีปริมาณการครอบครองที่ว่างไม่มากนักและมักเป็นการหยุดยั้งแบบชั่วคราวเพียงเท่านั้น

ความเข้มข้นของการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต” ในตรอกตีคติน

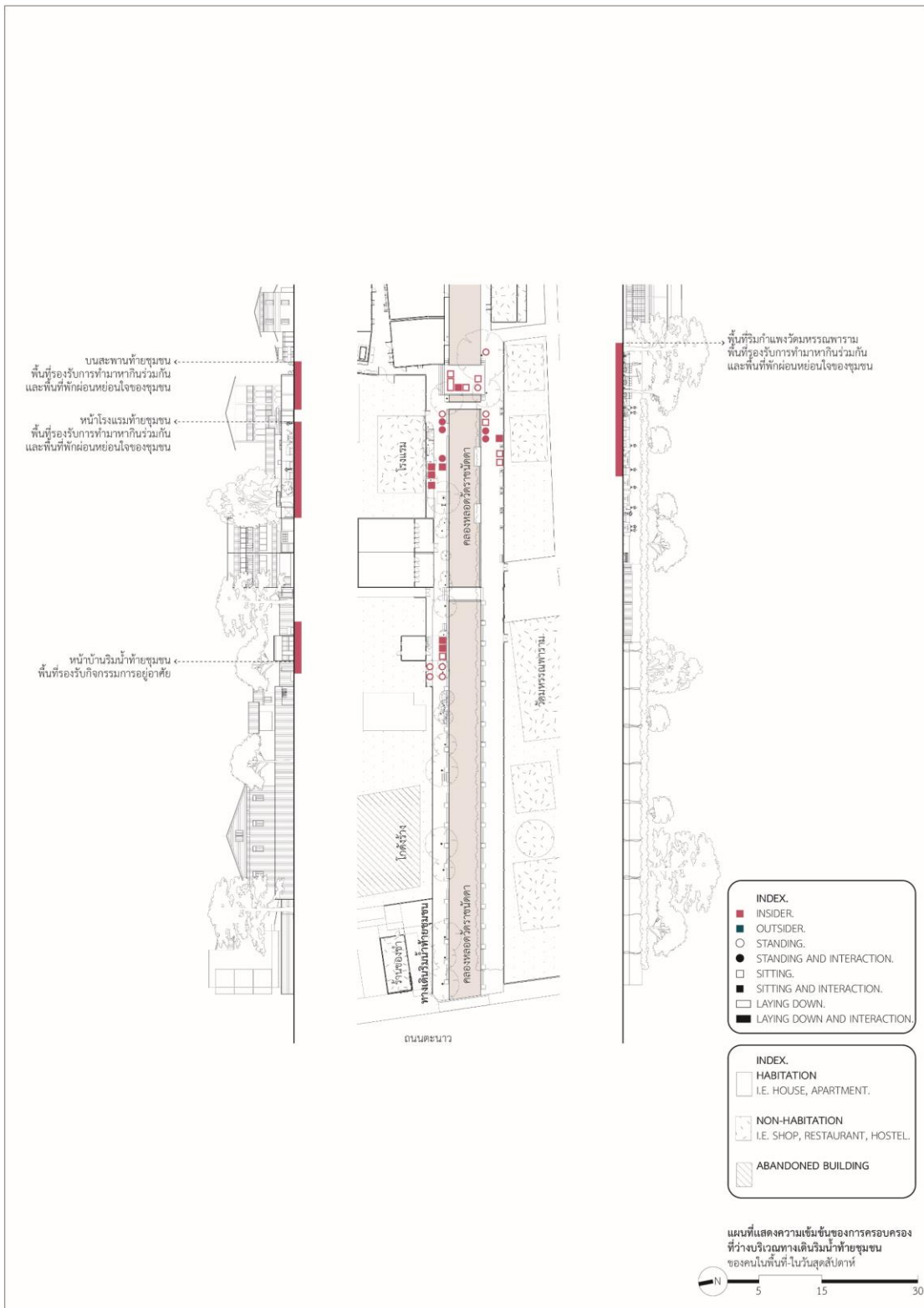

รูปที่ 76: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณตรอกตีคตินของคนในพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งปริมาณความเข้มข้นสูงโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณช่วงครึ่งแรกของตรอก

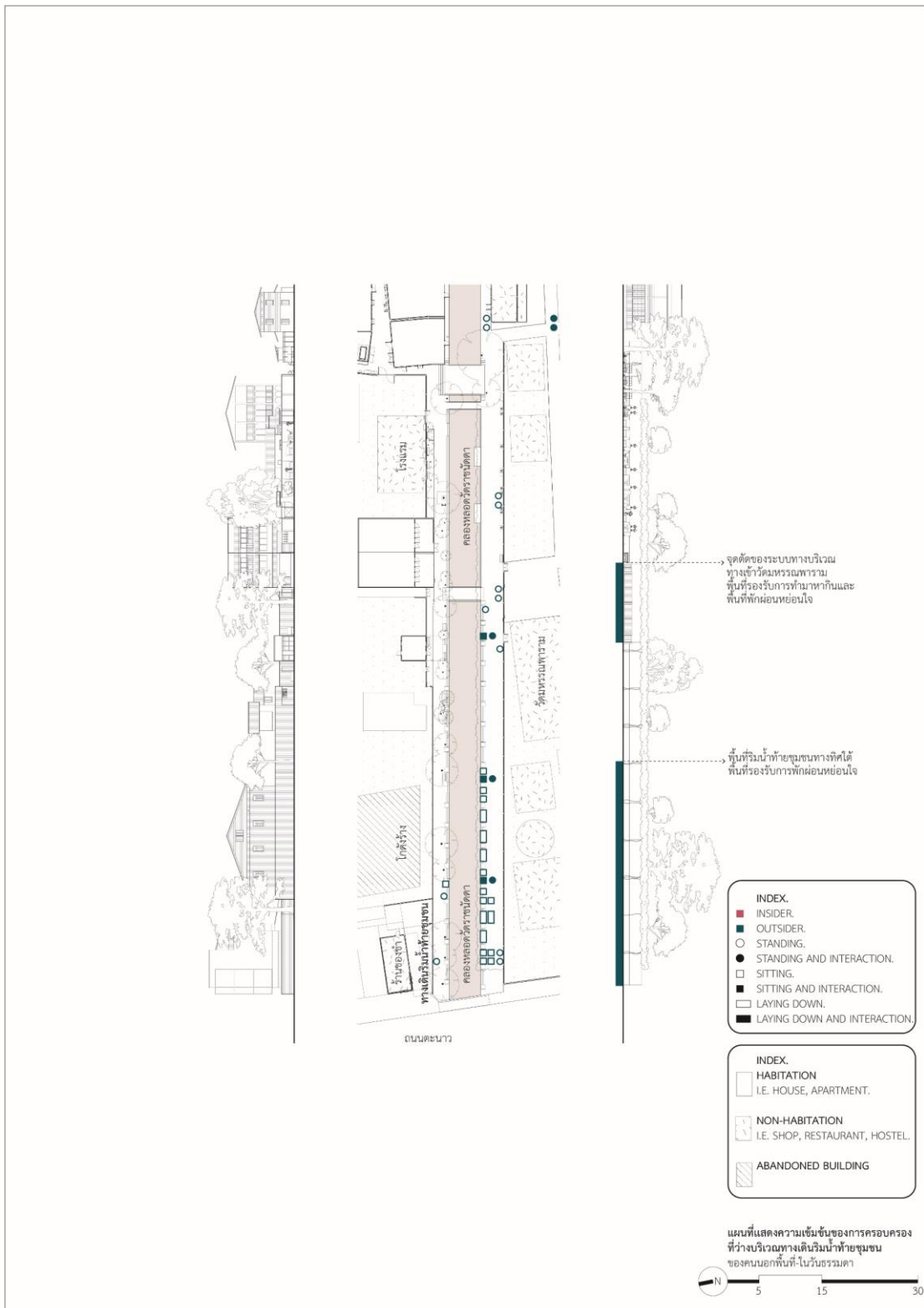
ความเข้มข้นของการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต” ในทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน

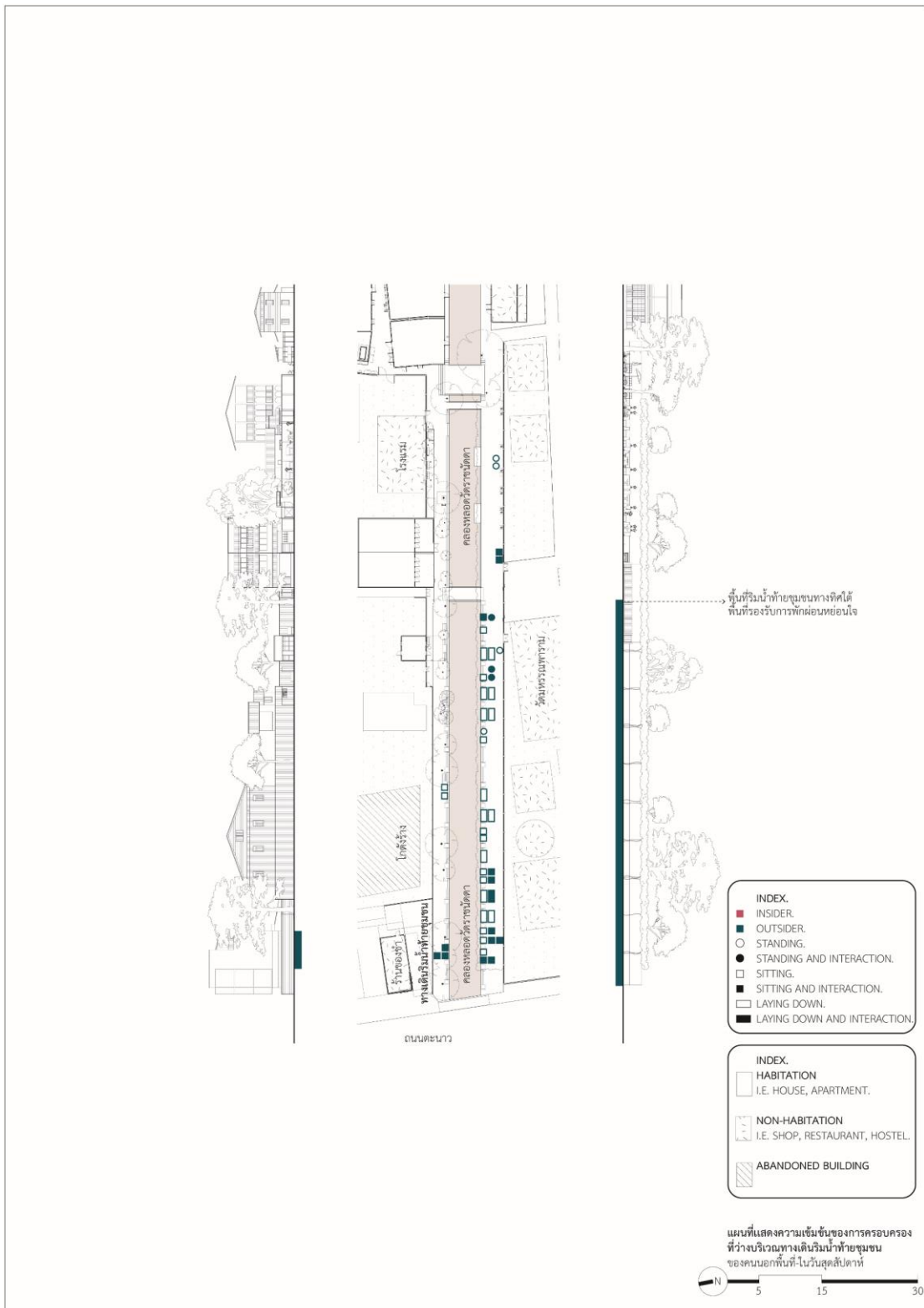
รูปที่ 80: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนในพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งจะมีความเข้มข้นสูงในบริเวณที่มีตำแหน่งใกล้เคียงกับพื้นที่อยู่อาศัย

รูปที่ 81: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนในพื้นที่ในวันศุกร์สัปดาห์ ซึ่งจะมีความเข้มข้นสูงในบริเวณที่มีตำแหน่งใกล้เคียงกับพื้นที่อยู่อาศัย

รูปที่ 82: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำทำชุมชนของคนนอกพื้นที่ในวันธรรมดา ซึ่งจะมีการครอบครองที่ว่างทั้งแบบใช้เวลาสั้นและใช้เวลานานอย่างเข้มข้น บริเวณทางทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชบพิธ

รูปที่ 83: แผนที่แสดงความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนของคนนอกพื้นที่ในวันสุคติเสาร์ ซึ่งจะมีการครอบครองที่ว่างทั้งแบบใช้เวลาสั้นและใช้เวลานานอย่างเข้มข้นบริเวณทางทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชบพิธ

5.2.1. รูปแบบการใช้สอยที่ว่างตรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต” ของคนในพื้นที่

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกของคนในพื้นที่ จะมีการใช้พื้นที่ของตรอกเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่รองรับกิจกรรมชีวิต ทั้งกิจกรรมจำเป็นในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ เมื่อชีวิตเริ่มปรากฏขึ้น ตรอกจึงเป็นจุดเริ่มต้นแห่งติดต่อสื่อสาร การปฏิสัมพันธ์ และกิจกรรมทางสังคมของคนในชุมชน โดยสะท้อนออกมาในรูปแบบของขนาดในการครอบครองพื้นที่ ทั้งการครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดเล็ก เช่น การพูดคุย การล้อมวงทานอาหาร และการครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดใหญ่ เช่น การรวมกลุ่มทางสังคม การจัดงานฉลอง เป็นต้น

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างบนตรอกศิลปะ จะมีลักษณะเป็นกิจกรรมทางสังคมของคนในชุมชนที่ก่อตัวขึ้นตามแนวยาวของตรอกอย่างกระจายตัวคล้ายกับกระเปาะกิจกรรมที่เชื่อมต่อกัน การครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดเล็กมักเกิดขึ้นที่บริเวณพื้นที่หน้าบ้านหรือพื้นที่ขนาดเล็กบริเวณจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่ที่อยู่อาศัยและตรอก เช่น พื้นยกกระดาน แคร่ ชาน บันได โดยมักเป็นกิจกรรมรองรับการอยู่และการกินที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนใน เช่น การจับกลุ่มพูดคุย การรับประทานอาหารบนชานเรือน การประกอบอาหาร เป็นต้น ซึ่งจะพบกิจกรรมในลักษณะนี้ได้ในช่วงเวลาเช้าและเวลาเย็นกระจายตัวไปตลอดพื้นที่ของตรอก การครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดใหญ่มักเกิดขึ้นที่บริเวณจุดตัดของระบบทางและมีการโอบล้อมด้วยพื้นที่ที่อยู่อาศัยหรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าเป็น “จุดร่วมที่ร่วมทาง” ของคนในชุมชน โดยจะมีการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนการใช้สอยที่ว่างที่สัมพันธ์กับเวลาชีวิตของคนในชุมชน เช่น การล้อมวงทานอาหารเช้า การทำงานในเวลากลางวัน กิจกรรมทางสังคมเวลาเย็นรวมไปถึงเทศกาลงานฉลอง

รูปที่ 84-85: การครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดเล็กบริเวณพื้นที่หน้าบ้านต้นตรอกศิลป์ (รูปซ้าย)
การครอบครองที่ว่างขนาดใหญ่บริเวณจุดตัดของระบบทางภายในตรอกศิลป์ (รูปขวา)

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างบนตรอกตึกดิน จะมีการครอบครองที่ว่างทางสังคมที่มีความเข้มข้นสูงในช่วงครึ่งแรกของตรอกตึกดินเมื่อนับจากทางเข้าจากถนนดินสอ และมักมีการครอบครองที่ว่างเป็นกลุ่มขนาดเล็กกระจายตัวไปตามพื้นที่ทางด้านในของตรอก โดยจะเกิดขึ้นอย่างเด่นชัดบนพื้นที่

ขนาดเล็กบริเวณหน้าบ้านของคนในพื้นที่ เช่น ชาน ระเบียบ โดยเฉพาะในบริเวณเรือนแถวไม้กลางชุมชน ดึกแถวกลางชุมชน หรือบ้านใต้ต้นไม้ท้ายชุมชน ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับพื้นที่อยู่อาศัย ส่งผลให้การใช้อย่างกว้างบนตรอกมักจะถูกใช้เป็นพื้นที่รองรับชีวิตภายในกลุ่มครอบครัว และหรือเฉพาะคนใน มีลักษณะเป็นพื้นที่สำหรับนั่งเล่นหรือ “พื้นที่หย่อนใจ” ของบ้าน ซึ่งแต่ละหลังนั้นจะมีรายละเอียดการตกแต่งและอุปกรณ์รองรับชีวิตที่แตกต่างกันไป การครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดใหญ่ในชุมชนตรอกตึกดิน มักจะเกิดที่บริเวณจะเป็นจุดตัดของระบบทางระหว่างถนนดินสอและตรอกตึกดิน ภายภาพของพื้นที่มีการโอบล้อมด้วยอาคารที่มีการใช้สอยเชิงพาณิชย์กรรม แต่มีตำแหน่งแห่งที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับพื้นที่ที่คนในอาศัยอยู่ การครอบครองที่ว่างบริเวณนี้จึงมีลักษณะเป็น “พื้นที่ทำกิน” “พื้นที่เลี้ยงชีพ” ของกลุ่มคนในที่มีการใช้สอยร่วมกัน โดยมีการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนการใช้งานตลอดทั้งวัน นอกจากนี้บริเวณจุดตัดตรอกตึกดินยังทำหน้าที่เป็น “พื้นที่ส่วนกลาง” ของชุมชนเมื่อมีเทศกาลงานชีวิตเกิดขึ้น เช่น งานวันเด็ก สงกรานต์ และงานปีใหม่ อีกด้วย

รูปที่ 86-87: การครอบครองที่ว่างทางสังคมบริเวณเรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน (รูปซ้าย) การครอบครองที่ว่างที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับพื้นที่อยู่อาศัยในบริเวณบ้านใต้ต้นไม้ท้ายตรอกตึกดิน (รูปขวา)

การใช้อย่างกว้างบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน จะมีการครอบครองที่ว่างโดยคนในพื้นที่ในบริเวณที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่อยู่อาศัย กล่าวคือ มักเป็นพื้นที่ที่อยู่ในตำแหน่งด้านในสุดติดกับตำแหน่งที่มีการอยู่อาศัย โดยพบกิจกรรมการครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดเล็กบนพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน 2 รูปแบบ รูปแบบแรกคือพื้นที่บริเวณหน้าบ้าน การใช้อย่างกว้างบนตรอกในบริเวณนี้จะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับพื้นที่อาศัย เป็นพื้นที่รองรับการอยู่และพื้นที่รองรับการทำกินของคนในครอบครัวหรือเฉพาะคนในพื้นที่ และรูปแบบที่สองคือพื้นที่บริเวณด้านหน้าโรงแรมภายในชุมชน ภายภาพของพื้นที่ไม่ถูกโอบล้อมโดยการอยู่อาศัยของคนในแต่อยู่ในตำแหน่งที่ใกล้เคียง ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้มีการร่วมกันปลูกสร้างโดยความร่วมมือกันของคนในชุมชนเพื่อเป็นพื้นที่สาธารณะหรือเป็น

พื้นที่ส่วนรวม มีหน้าที่ลักษณะคล้ายกับ “สวนหน้าบ้านลานชุมชน” ที่มีการดูแลรักษาโดยคนในพื้นที่ การใช้สอยที่ว่างบริเวณนี้มักจะมีการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนการครอบครองพื้นที่ในหลากหลายวัตถุประสงค์ เช่น พื้นที่ทำกิน พื้นที่หย่อนใจ เป็นต้น นอกจากนี้ยังการครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดใหญ่ที่บริเวณสะพานท้ายชุมชน ซึ่งมีลักษณะการใช้สอยที่ว่างเป็นพื้นที่ในการหาเลี้ยงชีพร่วมกันของคนในพื้นที่ โดยจะมีการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนไปตามช่วงเวลา

รูปที่ 88-89: การครอบครองที่ว่างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจบริเวณพื้นที่สาธารณะริมน้ำ (รูปซ้าย) การครอบครองที่ว่างร่วมกันเพื่อประกอบอาชีพบริเวณสะพานท้ายชุมชน (รูปขวา)

โดยสรุป คนในพื้นที่จะมีรูปแบบการครอบครองที่ว่างใน 2 ลักษณะ ได้แก่ การครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดเล็กและการครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดใหญ่ แม้จะเป็นชุมชนเดียวกันแต่พื้นที่กายภาพ การปิดล้อม และระดับความใกล้ชิดของพื้นที่อาศัยต่างกัน จึงส่งผลให้ลักษณะการครอบครองที่ว่างและการใช้งานมีความแตกต่างกัน พื้นที่บริเวณตรอกศิลป์และตรอกตึกดินเป็นพื้นที่ที่มีการปิดล้อมด้วยพื้นที่อยู่อาศัยของคนในชุมชน การใช้ที่ว่างจึงมีความสัมพันธ์กับการอยู่เป็นหลัก เช่น พื้นที่นั่งเล่น พื้นที่กิน พื้นที่รวมกลุ่มทางสังคมและกิจกรรมนันทนาการ รวมไปถึงการเป็นพื้นที่รองรับเทศกาลงานฉลอง ในขณะที่บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนจะเป็นพื้นที่ที่มีการปิดล้อมด้วยพื้นที่อยู่อาศัยค่อนข้างน้อย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน จึงส่งผลให้เกิดการครอบครองที่ว่างเป็น “พื้นที่ทำกิน” และ “พื้นที่พักผ่อน” ที่มีการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนไปตามช่วงเวลาเป็นประเด็นสำคัญ

5.2.2. รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกในฐานะ “ที่แห่งชีวิต” ของคนนอกพื้นที่

รูปแบบการใช้สอยที่ว่างของตรอกที่รองรับกิจกรรมการครอบครองพื้นที่ของคนนอก จะมีจุดประสงค์ 2 ประการ ได้แก่ เป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจและเป็นพื้นที่ทำกิน ซึ่งความน่าสนใจในการครอบครองพื้นที่ของคนไม่คุ้นที่คุ้นทาง คือ ในบริเวณตรอกศิลป์และตรอกตึกดินจะมีการครอบครองพื้นที่บนตรอกในปริมาณที่ไม่มากนัก ซึ่งมักจะเป็นการครอบครองพื้นที่ที่ใช้เวลาไม่มาก เช่น การหยุด

ยืนตามบริเวณทางแยกของตรอก หรือการค้าขายที่บริเวณจุดตัดถนนตรอกติดดิน ในทางกลับกัน บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนจะมีลักษณะการครอบครองพื้นที่ใน 2 ลักษณะ คือ การครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดเล็กแบบใช้เวลาสั้นๆ มักจะเป็นการหยุดยืน การถ่ายภาพ หรือการพูดคุยภายในกลุ่มคนไม่คุ้นชินตามจุดที่มีความโดดเด่นทางสายตา เช่น สะพาน ทางแยก และที่โล่ง เป็นต้น และการครอบครองที่ว่างทางสังคมขนาดใหญ่แบบใช้เวลานานจะเกิดขึ้นที่จุดตัดระหว่างถนนตะนาวและทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน ภาพภาพของทางริมน้ำไม่ถูกโอบล้อมโดยพื้นที่อยู่อาศัยหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือไม่มีความสัมพันธ์กับการอยู่อาศัยของคนใน จึงส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่มีการครอบครองโดยคนนอก ตามบริเวณพื้นที่นั่งริมน้ำ เกิดการครอบครองพื้นที่เป็น “พื้นที่หย่อนใจ” เช่น การล้อมวงพูดคุย การร่วมวงทานอาหาร การละเล่น นั่งพักผ่อน นอน และรวมไปถึงยังเป็น “พื้นที่เลี้ยงชีพ” ของคนนอกพื้นที่ที่มีการใช้งานอย่างเป็นประจำอีกด้วย

รูปที่ 90-91: การครอบครองที่ว่างของคนนอกพื้นที่บริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน ฝั่งทิศใต้ของคลองหลอดวัดราชบพิธ (รูปซ้าย) และ การใช้พื้นที่บริเวณริมน้ำเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของนักท่องเที่ยวต่างประเทศ (รูปขวา)

โดยสรุป คนนอกพื้นที่จะมีการครอบครองพื้นที่บริเวณที่เป็นจุดตัดที่มีระดับความเป็นสาธารณะสูง กล่าวคือ เป็นจุดตัดที่อยู่ด้านนอกสุดของชุมชน (edge) และมีความโอบล้อมโดยพื้นที่อาศัยที่ค่อนข้างน้อย จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีการครอบครองโดยคนนอกเป็นหลัก ซึ่งมักจะมีจุดประสงค์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและการเลี้ยงชีพเพียงเท่านั้น ในทางกลับกันในบริเวณที่มีการโอบล้อมด้วยการอยู่อาศัยสูงจะพบว่า คนไม่คุ้นชินจะไม่มีการครอบครองพื้นที่แบบใช้ระยะเวลานาน แต่จะมีการใช้สอยที่ว่างโดยใช้เวลาอย่างสั้นๆ เพียงเท่านั้น

บทสรุปการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอกประเด็น “ทางแห่งชีวิต” จะเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมการสัญจรทั้งการเข้าสู่พื้นที่และการเคลื่อนผ่านพื้นที่ ทั้งนี้ก็จะเกิดจุดหยุดระหว่างทางตามพื้นที่ต่างๆ ของตรอกทั้งการหยุดแบบใช้เวลาสั้นๆ และใช้

เวลานาน สำหรับคนในพื้นที่มักมีกิจกรรมระหว่างทางในบริเวณที่โอบล้อมไปด้วยพื้นที่อยู่อาศัย โดยมักเกิดบริเวณจุดตัดของระบบทางในชุมชนและตำแหน่งบริเวณพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก ในขณะที่คนนอกพื้นที่จะครอบครองพื้นที่ดังกล่าวโดยใช้เวลาเพียงสั้นๆ เท่านั้น ซึ่งการครอบครองพื้นที่แบบใช้เวลา มักเกิดในบริเวณที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่การอยู่อาศัยน้อยและมีความเป็นสาธารณะสูง

ประเด็น “ที่แห่งชีวิต” จะเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมการครอบครองพื้นที่ มักจะเป็นกิจกรรมที่ค่อนข้างใช้เวลาโดยมักปรากฏใน 2 ขนาด คือ ขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ลักษณะการครอบครองที่วางทางสังคมมักจะแปรผันตรงตามรูปแบบของการปิดล้อมหรือความสัมพันธ์กับการอยู่อาศัยเป็นประเด็นสำคัญ กล่าวคือ สำหรับคนในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับที่อยู่อาศัย มักจะถูกใช้สอยเป็นพื้นที่รองรับการอยู่และการทำกิน เมื่อความสัมพันธ์เริ่มมีระยะห่างมากขึ้น จะส่งผลการใช้สอยที่ว่างมีการปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่ทำกินเพียงเท่านั้น สำหรับคนนอกพื้นที่มักจะครอบครองที่ว่าง บนพื้นที่ที่ไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับการอยู่อาศัยและมีความเป็นสาธารณะสูง

บทที่ 6

คุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่างของตรอกทั้งใน
ฐานะ “ทางแห่งชีวิต” และ “ที่แห่งชีวิต” ผ่านผู้ใช้ตรอกซึ่งแบ่งเป็นคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ใน
บทที่ผ่านมา ได้เผยให้เห็นปรากฏการณ์และสถานการณ์การใช้สอยที่ว่างของมนุษย์ที่มีต่อ
สภาพแวดล้อม ในการศึกษาบทนี้จะเป็นการสังเคราะห์คุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอก
ศิลป์-ตรอกตึกดินแบบองค์รวมในฐานะ “พื้นที่รองรับชีวิต” ที่รองรับการอยู่อาศัยทางสังคม
(collective dwelling) โดยใช้กรอบวิธีการทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรมและการอยู่อาศัย เป็นพื้นฐาน
ในการคลี่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อม ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ส่วน โดยเริ่มจากการ
สังเคราะห์พื้นที่รองรับชีวิตของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน สู่บทสรุปคุณลักษณะที่ว่าง
ของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน และสานต่อบทเรียนจากตรอกบริเวณชุมชนตรอก
ศิลป์-ตรอกตึกดิน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.1. พื้นที่รองรับชีวิตของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน

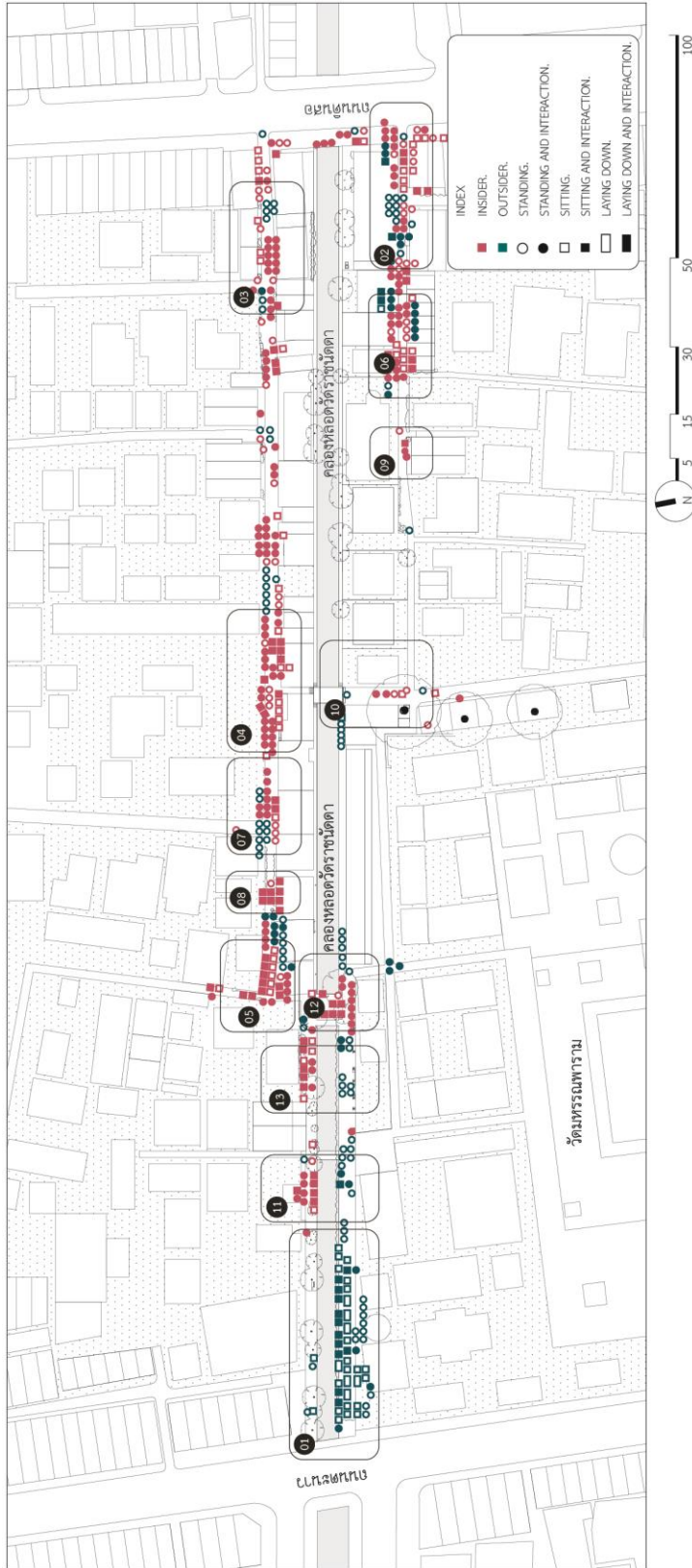
การสังเคราะห์พื้นที่รองรับชีวิตของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน จะเป็นการ
สังเคราะห์ในรายละเอียดของที่ว่างเพื่อค้นหาคุณลักษณะที่ว่างของ “พื้นที่รองรับชีวิต” จากแผนภาพ
ประกอบด้วย ผังพื้นที่ รูปด้าน และรูปตัด โดยคัดเลือกพื้นที่ที่มีความเข้มข้นของการครอบครองที่ว่างทั้ง
ในมิติของทางแห่งชีวิตและที่แห่งชีวิตจำนวน 13 พื้นที่ โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน ตามระดับ
ของการเข้าถึงตรอก ได้แก่ พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน (edge) พื้นที่รองรับชีวิต
บริเวณจุดตัดของระบบทางภายในชุมชน (node) และพื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดเปลี่ยนผ่านระหว่าง
พื้นที่อยู่อาศัยและตรอก (transition space) ดังนี้

- พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน (edge)
 - 1) ที่นั่งริมน้ำท้ายชุมชน: จุดพักริมทางของแขกผู้มาเยือน
 - 2) ร้านค้า แผงลอยต้นตรอกตึกดิน: พื้นที่ทำกินของคนคุ้นถิ่น
- พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดตัดของระบบทางภายในชุมชน (node)
 - 3) สวนหย่อมหน้าบ้านต้นตรอกศิลป์: จุดพบปะสังสรรค์ของคนในชุมชน
 - 4) มุมรถเข็นขายอาหารกลางตรอกศิลป์: จุดแลกเปลี่ยนข่าวสารชุมชน
 - 5) ลานเล็กท้ายตรอกศิลป์: พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของชุมชน
 - 6) สะพานท้ายชุมชน: พื้นที่ร่วมทำงานของชุมชน

- พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างที่อยู่อาศัยและตรอก (transition space)
 - 7) ประตูบ้านใกล้จุดตัดกลางตรอกศิลป์: จุดเอกเขนกของคนสูงวัย
 - 8) สวนหย่อมหน้าบ้านท้ายตรอกศิลป์: มุมร่วมวงอาหารของคน 3 วัย
 - 9) ม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดิน: จุดแวะคุยของบ้านใกล้เรือนเคียง
 - 10) ลานใต้ต้นไม้ทำนตรอกตึกดิน: พื้นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชน
 - 11) บ้านทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน: มุมนั่งเล่นของครอบครัว
 - 12) เรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน: ห้องโถงกลางร่วมกันของชุมชน
 - 13) โรงแรมท้ายตรอกตึกดิน: สวนสาธารณะริมน้ำของชุมชน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

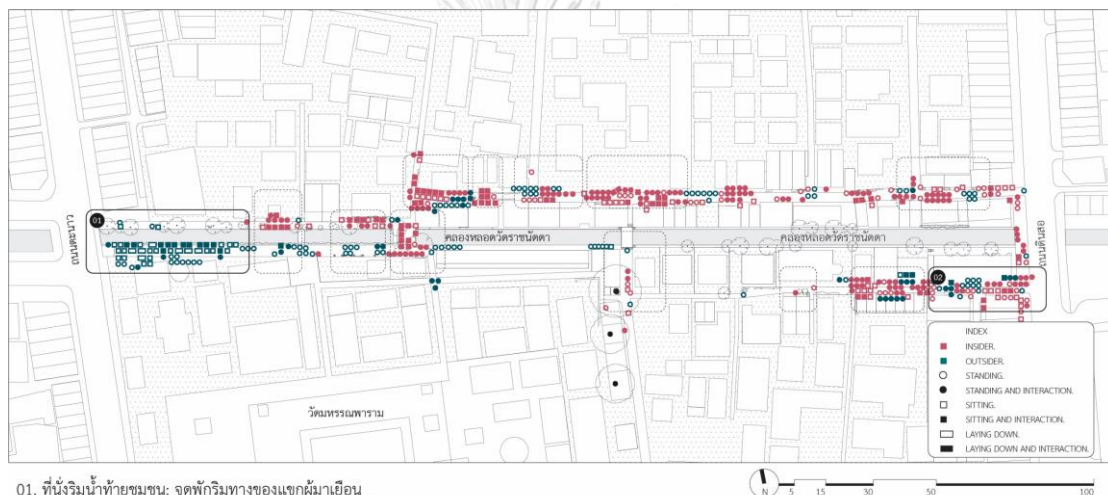

- พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน (edge)**
- 01. ที่นั่งริมหน้าท้ายชุมชน: จุดพักริมทางของแขกผู้มาเยือน
 - 02. ร้านค้า แผงลอยต้นตรอกติดดิน: พื้นที่ทำกินของต้นคืน
- พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดตัดของระบบทางภายในชุมชน (node)**
- 03. สวนหย่อมหน้าบ้านต้นตรอกติดดิน: จุดพบปะสังสรรค์ของคนในชุมชน
 - 04. มุมรถขึ้นขายอาหารกลางตรอกติดดิน: จุดแลกเปลี่ยนข่าวสารชุมชน
 - 05. ลานเล็กท้ายตรอกติดดิน: พื้นที่ปฎิสัมพันธ์ของชุมชน
 - 06. สะพานท้ายชุมชน: พื้นที่ร่วมทำงานของชุมชน
- พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก (transition space)**
- 07. ประตูบ้านใกล้จุดตัดกลางตรอกติดดิน: จุดออกเงินของคนสูงวัย
 - 08. สวนหย่อมหน้าบ้านท้ายตรอกติดดิน: มุมร่วมวางอาหารของคน 3 วัย
 - 09. ม้าหินหน้าตัดกลางตรอกติดดิน: จุดแวะคุยของบ้านใกล้เรือนเคียง
 - 10. ลานใต้ต้นไม้ท้ายตรอกติดดิน: พื้นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชน
 - 11. บ้านทางเดินริมหน้าท้ายชุมชน: มุมนั่งเล่นของครอบครัว
 - 12. เรือนแถวไม้กลางตรอกติดดิน: ห้องโถงกลางร่วมกันของชุมชน
 - 13. โรงแรมท้ายตรอกติดดิน: สวนสาธารณะริมน้ำของชุมชน

รูปที่ 92: แผนที่แสดงตำแหน่งของพื้นที่รองรับชีวิตทั้ง 13 พื้นที่ จากการซ้อนทับของแผนที่การใช้สอยที่ว่างของ “ทางแห่งชีวิต” และ “ที่แห่งชีวิต” ทั้งในวันธรรมดาและวันสุดสัปดาห์

6.1.1. พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน

พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน คือ พื้นที่ที่อยู่ในตำแหน่งทางเข้าออกของชุมชน อาจเรียกพื้นที่ส่วนนี้ว่า “ปากทาง” หรือ “ต้นทาง” ทำหน้าที่เสมือนประตูในการแบ่งพื้นที่ระหว่างการใช้สอยที่ว่างระดับภายในชุมชนและการใช้สอยที่ว่างระดับเมือง คุณลักษณะที่ว่างที่เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดของพื้นที่ในส่วนนี้คือ จะมีใช้งานพื้นที่อย่างผสมผสานร่วมกันระหว่างคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่อย่างเด่นชัด ทั้งการครอบครองที่ว่างแบบใช้เวลาอันสั้นและใช้เวลานาน อันประกอบไปด้วย 2 พื้นที่ ได้แก่ ที่นั่งริมน้ำท้ายชุมชนพื้นที่จุดพักริมทางของแขกผู้มาเยือน และร้านค้าแผงลอยต้นตรอกติดดินพื้นที่ทำกินของคนคุ้นถิ่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

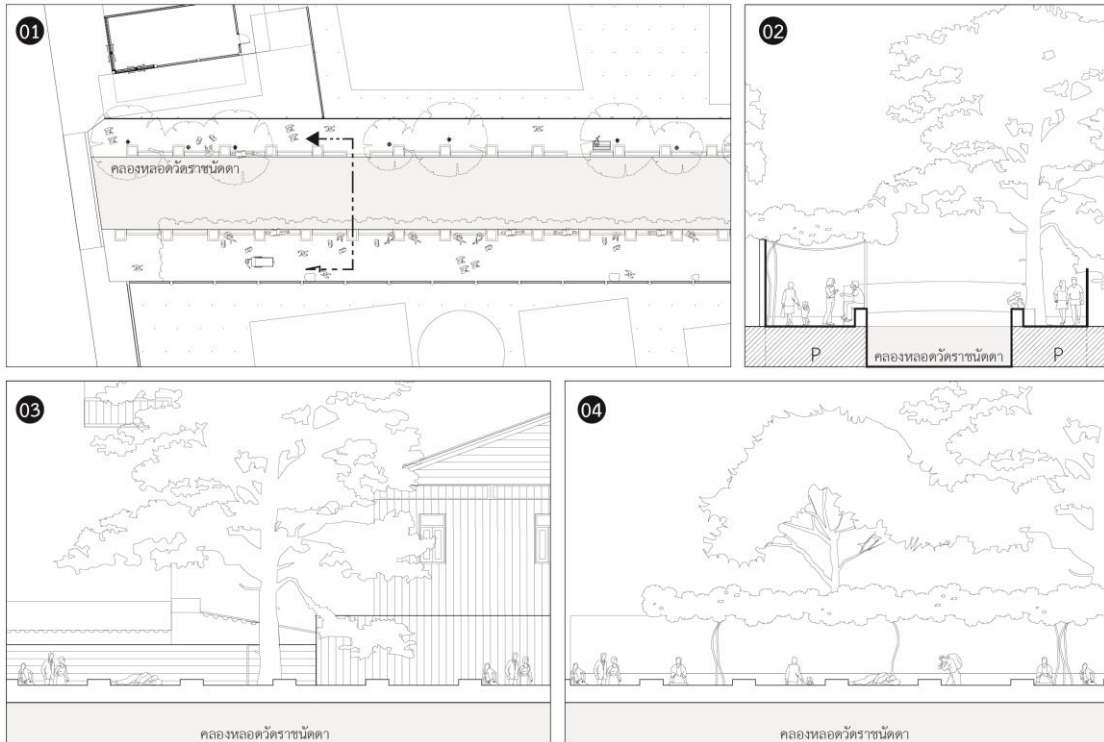

01. ที่นั่งริมน้ำท้ายชุมชน: จุดพักริมทางของแขกผู้มาเยือน
02. ร้านค้า แผงลอยต้นตรอกติดดิน: พื้นที่ทำกินของคนคุ้นถิ่น

รูปที่ 93: แผนที่แสดงตำแหน่งของพื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน

6.1.1.1. ที่นั่งริมน้ำท้ายชุมชน: จุดพักริมทางของแขกผู้มาเยือน

จุดพักริมทางของแขกผู้มาเยือน ตั้งอยู่ที่บริเวณจุดตัดต้นทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน หรือจุดปะทะกันระหว่างถนนตะนาวที่รองรับการใช้สอยระดับเมืองและทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน พื้นที่ส่วนนี้จึงมีลักษณะคล้ายกับเส้นธรรณีประตูที่แบ่งขอบเขตระหว่างพื้นที่ภายในและภายนอกของชุมชน ภายภาพของพื้นที่ประกอบด้วยทางเดินริมน้ำ 2 เส้น ขนานกับคลองหลอดวัดราชนาคที่มีความกว้าง 5 เมตร โดยทางเดินริมน้ำทางฝั่งทิศเหนือของคลองกว้าง 2.5 เมตร ทางเดินริมน้ำฝั่งทิศใต้ของคลองกว้าง 3.5 เมตร เมื่อรวมกันแล้วพื้นที่นี้ขนาดความกว้าง 11 เมตร ซึ่งนับว่าเป็นพื้นที่ที่มีระดับการเปิดโล่งที่สูง กรอบของพื้นที่ทางเดินเป็นกำแพงของวัดมหรณพารามและบ้านที่มีรั้วรอบขอบชิดไม่สามารถเข้าถึงพื้นที่ส่วนนี้ได้โดยตรง จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้ไม่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ที่อยู่อาศัย ด้านที่ติดคลองมีองค์ประกอบของสันเขื่อนริมคลองที่มีระยะและขนาดพอดีกับระดับการนั่ง และมีระนาบเหนือศีรษะเป็นต้นไม้และไม้เลื้อยให้ร่มเงาในตลอดเส้นทาง

- 01. ผังพื้นที่ของจุดตัดบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน
- 02. รูปตัดของจุดตัดบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน
- 03. รูปด้านทางทิศเหนือของจุดตัดบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน
- 04. รูปด้านทางทิศใต้ของจุดตัดบริเวณทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน

L: LIVING SPACE
T: TRANSITION SPACE
P: PATH

1:200 0 1 3 6 10 20
1:400 0 1 3 6 10 20

รูปที่ 94: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณที่น้ำท้ายชุมชน จุดพักริมทางของแขกผู้มาเยือน

รูปที่ 95-96: องค์ประกอบทางกายภาพและกิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน (รูปซ้ายถ่ายจากถนนตะนาวมองเข้ามาด้านในของชุมชน และภาพขวาถ่ายจากพื้นที่ด้านในชุมชนออกสู่ภายนอก)

จากการเป็นพื้นที่ปะทะระหว่างภายในและภายนอกของชุมชน ไม่มีความสัมพันธ์กับการอยู่อาศัยภายในชุมชนและมีกายภาพที่ค่อนข้างเปิดรับมากกว่าปิดล้อม จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีแนวโน้มที่จะมีคนนอกเข้ามาครอบครองพื้นที่สำหรับ “การพักผ่อนหย่อนใจ” อย่างเด่นชัด ภายใต้อาคารที่

คล้ายคลึงกันของทางเดินริมน้ำของทั้งสองฝั่ง ทางเดินทางทิศใต้ นับได้ว่าเป็นพื้นที่ที่ถูกครอบครองในปริมาณที่สูงกว่าและใช้ระยะเวลาที่นานกว่า เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีร่มเงาตลอดวันและมีองค์ประกอบที่รองรับการนั่งไกล่ชิวริมคลอง ก่อเกิดเป็นที่ว่างซึ่งรองรับการปฏิสัมพันธ์ของคนนอกชุมชน (dialogical space) ซึ่งนับว่ามีความสัมพันธ์กับแนวคิดพื้นที่สาธารณะในแบบไทย¹⁰⁶ เมื่อวิเคราะห์การใช้สอยพื้นที่ในรายละเอียดจะพบว่า ลักษณะการครอบครองพื้นที่บริเวณต้นทางส่วนใหญ่ มักจะรองรับกิจกรรมการหยุดยืน การนั่ง การรวมกลุ่มพูดคุย การล้อมวงกินอาหาร โดยมักจะเป็นกิจกรรมที่ใช้เวลาไม่นานนัก จึงทำให้เกิดการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนการใช้สอยพื้นที่บริเวณที่ในปริมาณที่สูงกว่าส่วนอื่นๆ ในขณะที่เมื่อเข้าสู่ตรอกด้านใน การใช้สอยที่ว่างจะเริ่มเป็นกิจกรรมการใช้สอยที่ว่างที่ใช้ระยะเวลายาวนานมากยิ่งขึ้น เช่น การนั่ง การปูเสื่อพูดคุย และการนอน เป็นต้น โดยเมื่อเข้าสู่พื้นที่ด้านในสุดจะมีรูปแบบการครอบครองพื้นที่ว่างในส่วนนี้ในระยะเวลาที่นานที่สุด กล่าวคือเป็นพื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพของคนภายนอกที่มาใช้สอยเป็นประจำ จากสถานการณ์ดังกล่าวนี้จึงทำให้พื้นที่บริเวณที่น้ำท่วมชานคือเป็นที่ว่างที่รองรับการใช้สอยได้อย่างหลากหลายและพื้นที่ที่มีการใช้สอยอย่างอเนกประโยชน์

รูปที่ 97-98: กิจกรรมการแหวะพักริมทางของคนนอกพื้นที่ (นักท่องเที่ยวต่างชาติ) ที่ใช้พื้นที่ทางทิศเหนือของคลองหลอดวัดราชนัดดาเป็นพื้นที่สำหรับนั่งเล่น (รูปซ้าย) และกิจกรรมการร่วมกันกินและร่วมกันทำงานของคนนอกพื้นที่ที่มาใช้สอยอย่างเป็นประจำ (รูปขวา)

¹⁰⁶ ประกอบด้วยคุณสมบัติทางกายภาพ 5 ประการ คือ การเป็นจุดพื้นที่ขนาดเล็กที่เลื่อนไหลมองไม่เห็นในคราวเดียว นั่งพื้นได้ มีร่มเงาที่ตีผูกติดกับการกิน และอยู่ริมน้ำ ดูรายละเอียดใน ขวัญสรวง อดิโทธ, "บรรยายพิเศษ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย." อ้างถึงใน ไชศรี ภักดีสุขเจริญ, "พื้นที่ว่างสาธารณะขนาดเล็ก: พื้นที่ทางสังคมของชุมชนไทย."

6.1.1.2. ร้านค้า แผงลอยต้นตรอกตึกดิน: พื้นที่ทำกินของคนคุ่นถิ่น

ร้านค้า แผงลอยบริเวณต้นตรอกตึกดิน ตั้งอยู่บริเวณตำแหน่งปากทางหรือจุดตัดของระบบทางระหว่างถนนดินสอและตรอกตึกดิน กล่าวคือ ปากทางเป็นจุดปะทะกันระหว่างภายในและภายนอกของชุมชน จึงทำให้การใช้งานในส่วนนี้มีการใช้อย่างผสมผสานโดยคนนอกและคนในอย่างเด่นชัด ภายภาพของตรอกในส่วนนี้จะมีความกว้าง 2 เมตร กรอบของตรอกถูกโอบล้อมด้วยอาคารที่มีการใช้สอยเชิงพาณิชย์กรรม โดยทางทิศเหนือติดกับตึกแถวสูง 4 ชั้น ที่ปรับเปลี่ยนการใช้สอยเป็นโฮสเทล ผนังของอาคารที่หันสู่ตรอกจะเป็นผนังทึบที่ไม่มีมืองค์ประกอบช่องเปิด อาทิ ประตูหรือหน้าต่างที่สามารถเชื่อมต่อเข้าไปสู่ตรอกโดยตรง ทางทิศใต้ติดกับตึกแถวขายอาหาร 2 ชั้น มีประตูเปิดเข้าถึงตรอกโดยตรง และมีมืองค์ประกอบที่มีการยกระดับพื้นเล็กน้อยที่ก่อตัวขนานไปตามแนวยาวของตรอก ทำหน้าที่เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่าน (transition space) เมื่อวิเคราะห์ตามแนวตัดตามขวางของตรอกแล้ว จะทำให้เห็นองค์ประกอบของตรอกที่ประกอบด้วยทาง พื้นที่เปลี่ยนผ่าน และพื้นที่ส่วนขายของตึกแถวที่เรียงต่อกัน

รูปที่ 99-100: องค์ประกอบทางกายภาพของตรอกบริเวณต้นตรอกตึกดิน ที่มีการปิดล้อมทั้ง พื้น ฝา ฝ้า ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพทั้งคนในพื้นที่ (รูปซ้าย) และคนนอกพื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มลูกจ้างของคนใน (รูปขวา)

จากการเป็นพื้นที่ปะทะระหว่างภายในและภายนอกของชุมชน ร่วมกับการเป็นพื้นที่ที่ไม่มีความสัมพันธ์กับการอยู่อาศัย กล่าวคือ อยู่ในบริเวณที่ติดกับพื้นที่เชิงพาณิชย์กรรมจึงทำให้การใช้สอยที่ว่างบนตรอกในส่วนนี้ถูกใช้เป็น “พื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพ” ของคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ที่คุ่นที่คุ่นทาง (กลุ่มลูกจ้างของคนในชุมชน) ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ลงไปในรายละเอียดขององค์ประกอบรองรับชีวิตจะพบว่า พื้นที่บริเวณนี้มีลักษณะกึ่งถาวรถูกครอบครองที่ว่างโดยอุปกรณ์ที่เคลื่อนที่ได้และปรับเปลี่ยนการใช้งานได้ (semifixed feature space) เช่น แผงขาย โต๊ะพับ เก้าอี้ รถเข็นขายของ ถังน้ำแข็ง ตั้งเรียงรายตามแนวยาวของตรอกในฝั่งที่ติดกับผนังทึบ โดยสามารถแบ่งการจัดสรรพื้นที่เป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่เรียงต่อกัน (spaces within space) ได้ดังนี้คือ ส่วนที่ติดกับถนนดินสอจะเป็น

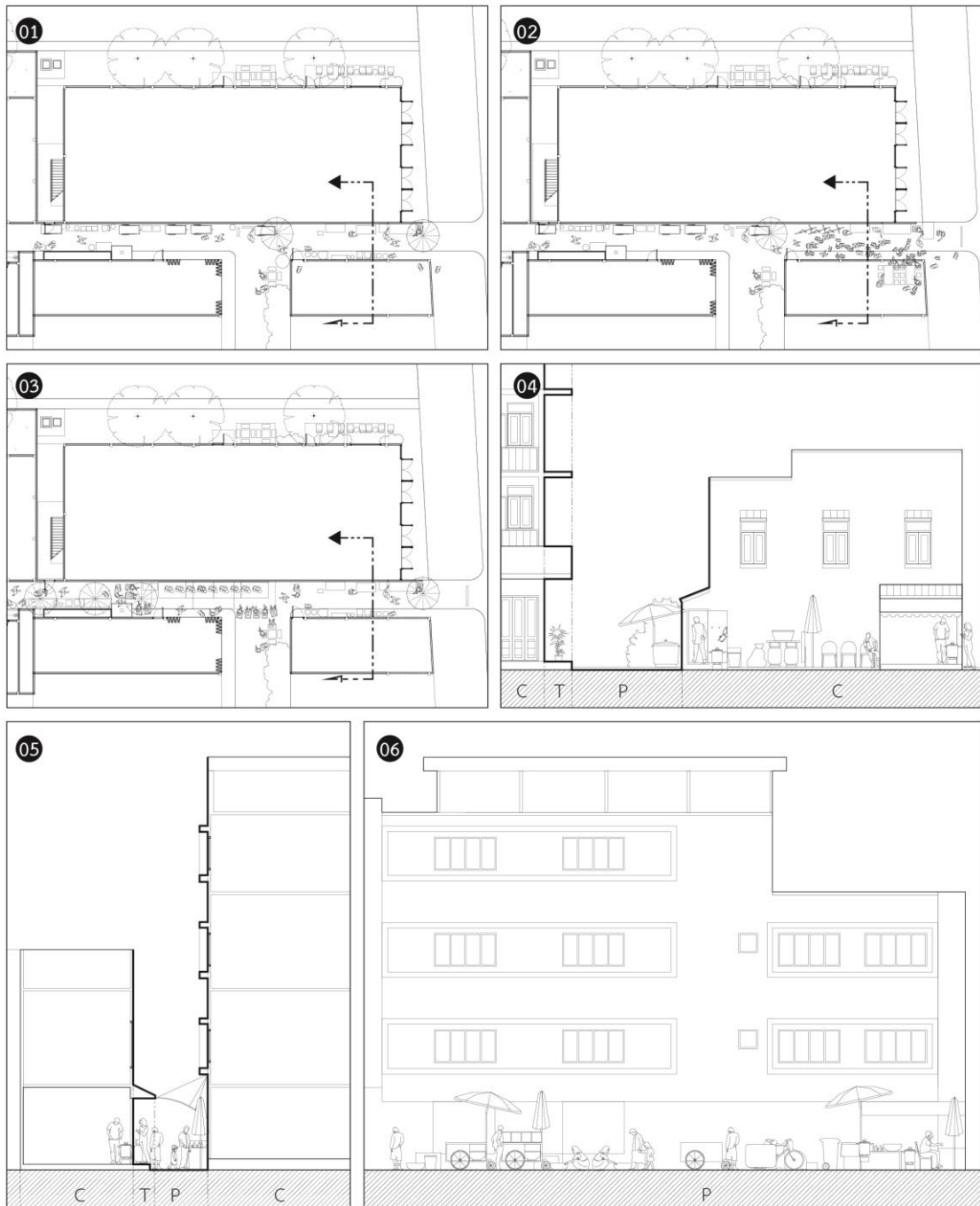
พื้นที่สำหรับตั้งแผงขายของ พื้นที่ส่วนถัดเข้ามาจะเป็นพื้นที่เตรียมอาหาร พื้นที่เก็บอุปกรณ์ชีวิต พื้นที่เก็บวัสดุดิบและพื้นที่ซักล้าง ตามลำดับ ภายใต้กายภาพที่แคบเล็กนี้ได้บรรจุการใช้สอยที่วางร่วมกันอย่างเข้มข้น (multifunctional space) และสามารถสลับเปลี่ยนหมุนเวียนการใช้สอยกันใช้ได้ตลอดทั้งวัน (polychronic space) เนื่องจากมีชิงช้าใบเป็นหลังคาตรอกเพื่อให้ร่มเงา และมีองค์ประกอบรองรับการนั่งตามรายทาง ก่อเกิดเป็นพื้นที่ทางสังคมจากการ “ร่วมกันทำงาน” ของคนคู้ถิ่น

อย่างไรก็ดี จุดตัดบริเวณนี้นอกจากจะทำหน้าที่รองรับการเป็นพื้นที่ทำกินร่วมกันของคนในชุมชนแล้ว ยังเอื้อให้เกิดการพบปะสังสรรค์และเป็นพื้นที่ทางสังคมของคนในชุมชน ที่มักจะใช้พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนข่าวสาร ความเป็นไปของชีวิตของคนในชุมชน ก่อเกิดพื้นที่ทางสังคมอย่างไม่มีพิธีรีตองที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ที่ว่างซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งเมื่อมีสถานการณ์ชีวิตหรือเข้าสู่เทศกาลประจำปี จะมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ในบริเวณนี้เป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมทางสังคมขนาดใหญ่ของชุมชน (collective space) เช่น งานวันสงกรานต์ และวันเด็ก โดยการปิดทางเข้าตรอกหรือการขวางกั้นทางเข้าอย่างชั่วคราวเพื่อไม่ให้เกิดการสัญจรโดยยานพาหนะมาในพื้นที่ ปรับเปลี่ยนความเป็นทางธรรมดาแห่งนี้เพื่อสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบชั่วคราว มีจุดเริ่มต้นที่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบถาวรวัดพุทธหรือบริเวณศาลพระภูมิเก่าแก่ของชุมชนบริเวณต้นตรอกติดดินเป็นประธาน¹⁰⁷ ขอบเขตที่อยู่โดยรอบจะถูกใช้เป็นที่ประกอบพิธีทางศาสนา เพื่อเป็นการเสริมสร้างมงคลแห่งชีวิต ปกป้องรักษา คุ่มภัยให้กับแก่ตัวตน ครอบครัว และถิ่น โดยเมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมแล้ว จะมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ของตรอกในส่วนนี้เป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมการเฉลิมฉลอง ทั้งการเล่นน้ำสงกรานต์บนตรอกหรือการจัดกิจกรรมวันเด็ก

รูปที่ 101-102: พื้นที่ที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนอย่างเข้มข้น ซึ่งนอกจากปรากฏในวันธรรมดาแล้วยังปรากฏในเทศกาลงานประจำปีของชุมชนอีกด้วย เช่น งานวันสงกรานต์ (รูปซ้าย) และ งานวันเด็ก (รูปขวา)

¹⁰⁷ ชาวชุมชนเรียกศาลแห่งนี้ว่า ศาลพ่อปู ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่คู่กับชุมชนมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย สรุปลงความจากการร่วมสัมภาษณ์ พลายนแก้ว สุวรรณะ, 15 เมษายน 2562.

- 01. ผังพื้นที่ของจุดตัดบริเวณต้นตรอกตีดินในวันธรรมดา
- 02. ผังพื้นที่ของจุดตัดบริเวณต้นตรอกตีดินในวันเด็ก
- 03. ผังพื้นที่ของจุดตัดบริเวณต้นตรอกตีดินในวันสงกรานต์
- 04. รูปด้านทางทิศเหนือของจุดตัดบริเวณต้นตรอกตีดิน
- 05. รูปตัดของจุดตัดบริเวณต้นตรอกตีดิน
- 06. รูปด้านทางทิศใต้ของจุดตัดบริเวณต้นตรอกตีดิน

C: COMMERCIAL SPACE
 L: LIVING SPACE
 T: TRANSITION SPACE
 P: PATH

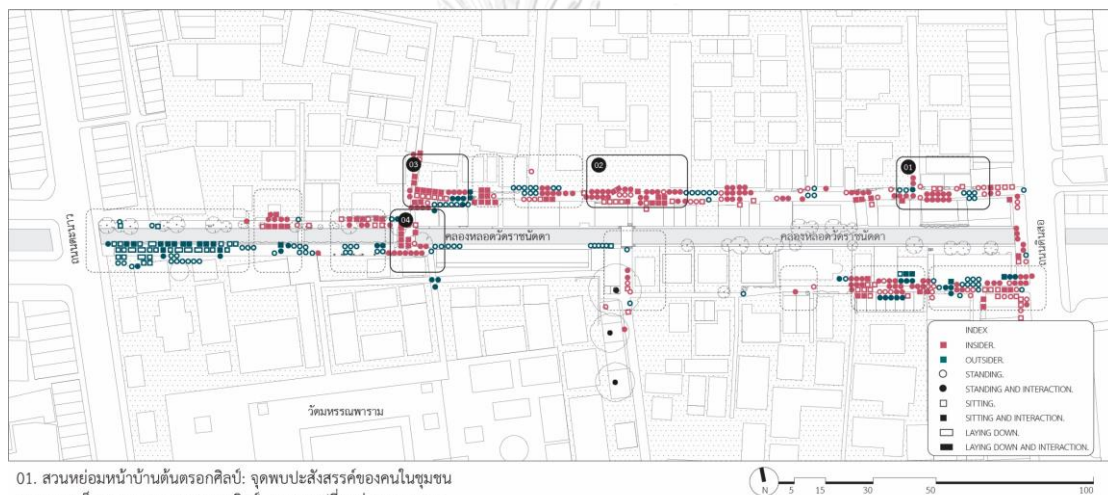
รูปที่ 103: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณร้านค้า แผงลอยต้นตรอกตีดินพื้นที่ทำกินของคนคุ้นชิน

โดยสรุป พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน (edge) จะมีลักษณะการเป็นพื้นที่ปะทะระหว่างภายในและภายนอกของชุมชน จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีการใช้สอยโดยคนนอกพื้นที่หรือมีการผสมผสานการใช้สอยโดยคนภายนอกชุมชนและคนภายในชุมชนอย่างเด่นชัด กล่าวคือ ในพื้นที่ที่นักริมน้ำท้ายชุมชน จะเป็นพื้นที่ไม่มีการโอบล้อมโดยพื้นที่การอยู่อาศัยของคนใน มีความเป็นสาธารณะที่สูง การใช้สอยที่ว่าบริเวณนี้จึงถูกใช้งานโดยคนนอกพื้นที่ในหลากหลายวัตถุประสงค์ทั้งการเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นจุดพักริมทางของผู้มาเยือน จึงก่อเกิดปรากฏการณ์พบหน้าค่าตาของผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลายในพื้นที่ ทำให้พื้นที่บริเวณนี้ถือเป็นที่ว่างที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์แห่งชีวิตของคนนอกพื้นที่บนตรอกในชุมชน ในขณะที่บริเวณร้านค้าแผงลอยต้นตรอกตึกดิน จะเป็นพื้นที่ที่โอบล้อมไปด้วยอาคารเชิงพาณิชย์กรรมและอยู่ในตำแหน่งใกล้เคียงกับพื้นที่ที่คนในอาศัยอยู่ การใช้สอยที่ว่างบริเวณนี้จึงมีลักษณะเป็นพื้นที่รองรับการค้าขายร่วมกัน มีการผสมผสานการใช้สอยที่ว่างระหว่างคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ หรืออาจกล่าวได้ว่ามีการใช้เฉพาะคนคุ้นกันเท่านั้น โดยภายใต้กายภาพที่แคบเล็กและเป็นจุดปะทะนี้เอง จึงส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้มีการจัดสรรพื้นที่ใช้สอยขนาดเล็กอย่างเป็นสัดส่วน (spaces within space) ที่มีการปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา (polychronic space) และรองรับมิตินการใช้งานที่หลากหลาย (multifunctional space) ทั้งในกิจกรรมวันธรรมดาและเทศกาลงานชีวิต

จากการสังเคราะห์พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณขอบเขตของชุมชน (edge) จึงนำไปสู่ข้อสรุปได้ว่าคนนอกพื้นที่นั้นจะใช้สอยที่ว่างในบริเวณที่ไม่มีการโอบล้อมโดยการอยู่อาศัยหรือมีระยะห่างระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก โดยจะใช้สอยที่ว่างใน 2 วัตถุประสงค์ คือ การใช้ตรอกเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ และเพื่อเป็นพื้นที่ประกอบอาชีพ ซึ่งคุณลักษณะร่วมที่ทำให้เกิดการใช้สอยที่ว่าง คือ มักอยู่ในตำแหน่งตันทางหรือปากทาง มีร่มเงาเพื่อการใช้สอยได้ตลอดทั้งวัน มีพื้นที่รองรับการนั่งหรือทำกิจกรรมบนตรอก มีความสัมพันธ์กับการค้าขายหรือแหล่งงาน และมีระยะห่างกับพื้นที่การอยู่อาศัยของคนใน ซึ่งแตกต่างจากการใช้สอยที่ว่างของกลุ่มคนในพื้นที่อย่างสิ้นเชิง คือ คนในจะใช้สอยที่ว่างที่ค่อนข้างใกล้กับตำแหน่งที่มีการอาศัยอยู่ โดยตำแหน่งปากทางนั้นนับว่าเป็นจุดที่มีการเข้าออกของคนในสูงสุดประกอบกับการเป็นแหล่งประกอบอาชีพของคนใน จึงส่งผลให้พื้นที่นี้มีการใช้สอยอย่างเข้มข้นและรองรับกิจกรรมชีวิตได้อย่างหลากหลาย

6.1.2. พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดตัดของระบบทางภายในชุมชน

พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดตัดของระบบทางภายในชุมชน (node) คือ พื้นที่จุดเชื่อมต่อหรือชุมทางที่อยู่ภายในชุมชน มักการโอบล้อมไปด้วยพื้นที่อาศัยแบบหลากหลายครัวเรือน (cluster scale) หรือมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพื้นที่อยู่อาศัยของคนในชุมชน จากนั้นจะพิจารณาถึงพื้นที่จุดตัดของระบบทางทำหน้าที่เป็น “จุดร่วมที่ร่วมทาง” ของผู้คนที่ยังคงใช้สอยอย่างเข้มข้นและเด่นชัดใน 4 บริเวณประกอบด้วย สวนหย่อมหน้าบ้านต้นตรอกศิลป์พื้นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชน มุมรถเข็นขายอาหารกลางตรอกศิลป์พื้นที่แลกเปลี่ยนข่าวสารชุมชน ลานเล็กท้ายตรอกศิลป์พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของชุมชน และสะพานท้ายชุมชนพื้นที่ร่วมทำงานของชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

01. สวนหย่อมหน้าบ้านต้นตรอกศิลป์: จุดพบปะสังสรรค์ของคนในชุมชน
02. มุมรถเข็นขายอาหารกลางตรอกศิลป์: จุดแลกเปลี่ยนข่าวสารชุมชน
03. ลานเล็กท้ายตรอกศิลป์: พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของชุมชน
04. สะพานท้ายชุมชน: พื้นที่ร่วมทำงานของชุมชน

รูปที่ 104: แผนที่แสดงตำแหน่งของพื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดตัดของระบบทางภายในชุมชน

6.1.2.1. สวนหย่อมหน้าบ้านต้นตรอกศิลป์: จุดพบปะสังสรรค์ของชุมชน

สวนหย่อมหน้าบ้านต้นตรอกศิลป์ ตั้งอยู่บริเวณจุดตัดแรกของตรอกศิลป์ มีลักษณะเป็นสามแยกระหว่างตรอกศิลป์ที่มีความกว้างของพื้นที่ 3.2 เมตร ตัดกับตรอกแยกย่อยที่มีความกว้าง 3 เมตร ภายภาพของพื้นที่บริเวณนี้ถูกโอบล้อมไปด้วยที่พักอาศัยของคนในพื้นที่ ประกอบด้วยบ้านเดี่ยวมีอาณาบริเวณและบ้านพักอาศัย 2 ชั้นที่สร้างชิดติดริมตรอกที่มีองค์ประกอบประตูและหน้าต่างที่เชื่อมต่อเข้าสู่ตรอกได้โดยตรง กล่าวอีกนัยคือผนังของตรอกมีค่าเท่ากับผนังของบ้าน และมีพื้นที่ยกระดับที่มีลักษณะคล้ายกับชานเตี้ยขนาดเล็กบริเวณหน้าบ้านทำหน้าที่เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างที่อยู่อาศัยและตรอก โดยรายละเอียดการตกแต่งพื้นที่ในส่วนนี้คล้ายกับ “สวนหย่อมหน้าบ้านขนาดเล็ก” เมื่อวิเคราะห์ตามแนวตัดตามขวางของตรอกแล้วจะทำให้เห็นว่า พื้นที่ในบริเวณนี้จะประกอบไป

ด้วยทางที่รองรับการสัญจร (path) พื้นที่เปลี่ยนผ่าน (transition space) และพื้นที่พักอาศัย (living space) ที่เชื่อมต่อกัน

รูปที่ 105: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณสวนหย่อมหน้าบ้านต้นตรอกศิลป์ จุดพบปะสังสรรค์ของชุมชน

จากจุดตัดที่มีการโอบล้อมด้วยการอยู่อาศัยและสามารถเข้าถึงตรอกได้โดยตรง ประกอบกับพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยตรอก จึงทำให้การใช้สอยที่ว่างของจุดตัดบริเวณนี้จะมีความสัมพันธ์กับการอยู่อาศัยเป็นหลัก กล่าวคือ มีการใช้สอยที่ว่างที่ผสมกันระหว่างพื้นที่ภายในอาคารออกสู่ภายนอกในลักษณะที่รองรับกิจกรรมประจำวันหรือกิจกรรมจำเป็นแห่งชีวิต เช่น กิจกรรมการกิน การตากผ้า การนั่งเล่นพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งสะท้อนออกในองค์ประกอบรองรับชีวิต เช่น ไม้กระถาง เทวรูปบูชา โต๊ะพับขนาดเล็ก และเก้าอี้ ซึ่งมักเป็นอุปกรณ์ที่สามารถโยกย้ายและปรับเปลี่ยนได้ (semi-fixed feature space) โดยมีการจัดองค์ประกอบแบบขนานกับตรอก (socio-fugal space) จึงทำให้พื้นที่จุดตัดบริเวณนี้เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวและคุ้นเคยที่เดินผ่านไปมา ทั้งการพบปะพูดคุยซึ่งกันและกัน และกิจกรรมนันทนาการร่วมกัน เมื่อเป็นดังนี้จึงทำให้พื้นที่ในลักษณะนี้เป็นจุดเริ่มต้นในการเป็นพื้นที่ทางสังคมของคนที่อยู่ร่วมระแวกที่มีการใช้สอยที่ว่างอย่างเข้มข้น

รูปที่ 106-107: สวนหย่อมในบริเวณพื้นที่หน้าบ้านริมจุดตัดของระบบทาง มุมนั่งเล่นขนาดเล็กของบ้าน (รูปซ้าย) ผู้การเป็นที่พบปะสังสรรค์ของคนในชุมชน (รูปขวา)

6.1.2.2. มุมรถเข็นขายอาหารกลางตรอกศิลป์: จุดแลกเปลี่ยนข่าวสารชุมชน

มุมรถเข็นขายอาหารกลางตรอกศิลป์ ตั้งอยู่บริเวณจุดตัดของระบบทางกลางตรอกศิลป์ มีลักษณะเป็นสามแยกระหว่างตรอกศิลป์ที่มีความกว้าง 3.6 เมตร ตัดกับตรอกแยกย่อยที่สามารถเชื่อมไปยังสะพานท้ายตรอกตึกดินมีความกว้างของทาง 1.5 เมตร ภายภาพของพื้นที่บริเวณนี้ถูกโอบล้อมไปด้วยที่พักอาศัยของคนในพื้นที่ กล่าวคือ ทางทิศเหนือติดกับบ้านพักอาศัยที่มีอาณาบริเวณกว้างมีการล้อมรั้วกันขอบเขตของพื้นที่อย่างมิดชิดและมีองค์ประกอบบริมรั้วขนาดเล็กรองรับการนั่งชานกับกำแพง ทางทิศใต้เป็นเรือนไม้ 2 ชั้น ที่มีรอบทางกายภาพของอาคารสามารถเข้าถึงพื้นที่ที่ตรอกได้โดยตรงและมีองค์ประกอบของชานเรือนขนาดเล็กบริเวณหน้าบ้านทำหน้าที่เป็นพื้นที่ระหว่างกลางของที่พักอาศัยและตรอก เมื่อวิเคราะห์ตามแนวตัดตามขวางของตรอกแล้ว จะทำให้เห็นว่าจุดตัดบริเวณนี้ประกอบด้วยพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เปลี่ยนผ่าน (ชาน) ตรอก และองค์ประกอบรองรับการนั่งริมกำแพง เรียงต่อกัน

CHULALONGKORN UNIVERSITY

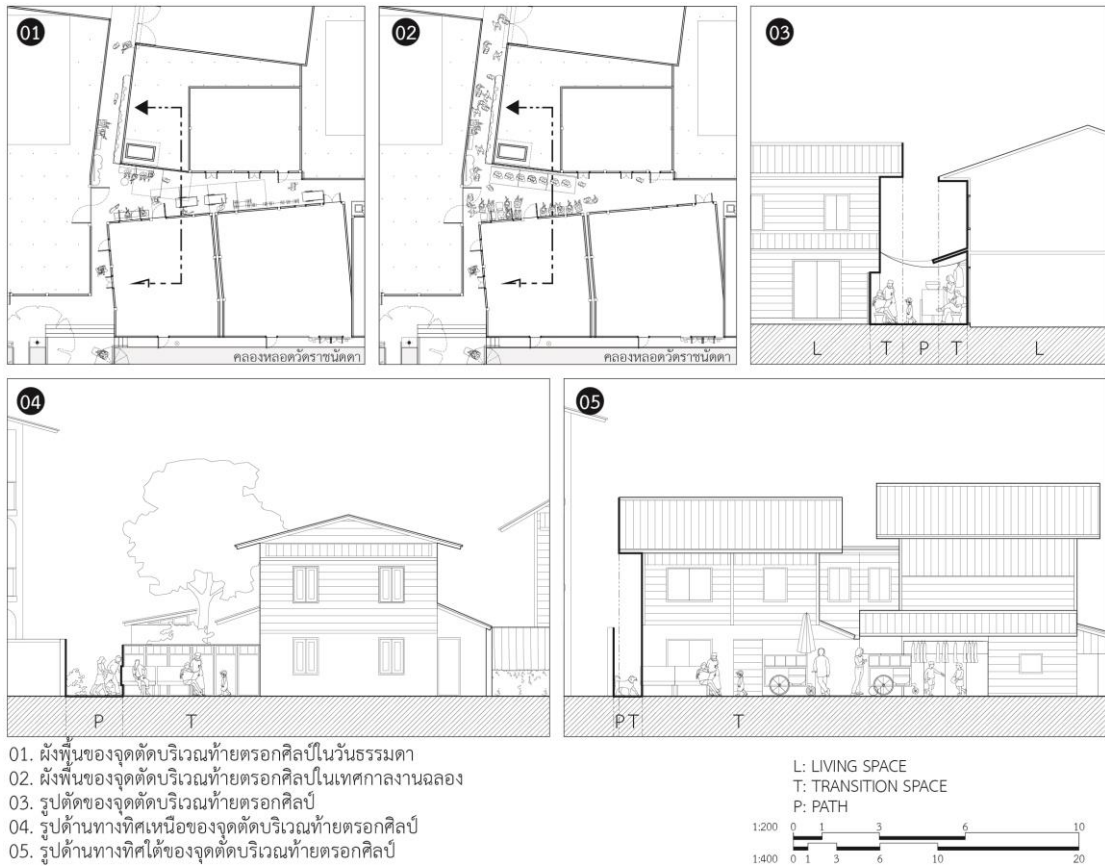
รูปที่ 108-109: มุมรถเข็นขายอาหารกลางตรอกศิลป์บริเวณจุดตัดของระบบทางที่เชื่อมไปยังตรอกตึกดิน (รูปซ้าย) ผู้การเกิดเป็นพื้นที่พบปะสังสรรค์ของคนในชุมชน (รูปขวา)

ตัวเองที่ และพื้นที่กินที่กินนานกับตรอกตามลำดับ ส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้ถูกใช้เป็นที่ตั้งครัวของคนในชุมชน ซึ่งกินความหมายอันลึกซึ้ง พื้นที่ในส่วนนี้จึงมีลักษณะคล้ายกับเป็นศูนย์รวมของครอบครัวขนาดใหญ่หรือชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้พื้นที่ในส่วนนี้ยังถูกใช้เป็นที่จุดบริการของชุมชนเช่น จุดกวดน้ำหรือจุดบริการเครื่องซักผ้าแบบหยอดเหรียญ จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้มักมีการรวมตัวกันของหมู่คนในอย่างไม่มีพิธีรีตอง และกลายเป็นจุดสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสาร พบปะสังสรรค์ของหมู่คนใน โดยเมื่อเข้าสู่เวลาเย็นการใช้สอยที่ว่างในบริเวณนี้จะมีความเข้มข้นสูงที่สุด ซึ่งมักจะเกิดปรากฏการณ์การหยุดนั่งที่บริเวณริมกำแพงบ้านและมีการล้อมเป็นวงสนทนาขนาดใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ของจุดตัดของตรอกกล่าวอีกนัยหนึ่งคือที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์แห่งชีวิตของคนในชุมชน (dialogical space)

6.1.2.3. ลานเล็กท้ายตรอกศิลป์: พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของชุมชน

ลานเล็กท้ายตรอกศิลป์ตั้งอยู่บริเวณจุดตัดของระบบทางบริเวณท้ายตรอกศิลป์ มีลักษณะเป็นสามแยกที่แคบเล็กแล้วค่อยๆ ผายออกบริเวณด้านในสุด ส่วนที่แคบที่สุดมีขนาด 1.5 เมตร และส่วนที่กว้างที่สุดมีขนาด 4 เมตร โอบล้อมไปด้วยพื้นที่อยู่อาศัยที่สามารถเข้าถึงพื้นที่ตรอกได้โดยตรงหรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าผนังของตรอกมีค่าเท่ากับเป็นผนังของบ้านทั้งสองฝั่ง เมื่อวิเคราะห์ตามแนวตัดตามขวางของตรอก จะทำให้เห็นว่าจุดตัดบริเวณนี้มีองค์ประกอบของหลังคาที่ยื่นยาวเข้ามาปกคลุมพื้นที่ส่วนหนึ่งของตรอกของทั้งสองฝั่ง จึงทำให้พื้นที่ในส่วนนี้มีความครุ่มเครือในเชิงขอบเขตทางกายภาพและจินตภาพ หรือลานเล็กท้ายตรอกศิลป์มีค่าเท่ากับผลรวมระหว่างความเป็น “ทาง” และความเป็น “พื้นที่หน้าบ้าน” ของคนในพื้นที่

จากกรอบทางกายภาพตรอกที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับพื้นที่อยู่อาศัยและมีความกำกวมในเชิงขอบเขตทางจินตภาพนี้เอง จึงทำให้จุดตัดบริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับการอยู่อาศัยอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ ตรอกในส่วนนี้จึงมีการใช้สอยที่ว่างเสมือนเป็นส่วนหนึ่งของบ้านหรือจากการอยู่อาศัยภายในบ้าน (private space) ขยายออกสู่ภายนอก (extensional space) คล้ายกับ “ห้องโถงร่วมกัน” ของกลุ่มบ้านที่โอบล้อมบริเวณจุดตัดท้ายตรอกศิลป์ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้มีองค์ประกอบที่รองรับการใช้สอยของมนุษย์ที่คล้ายกับห้อง คือ มีองค์ประกอบ พื้น ฝา ฝ้า จึงทำให้การใช้สอยที่ว่างในส่วนนี้จึงมีการใช้สอยผสานร่วมกับวิถีชีวิตประจำวันความเข้มข้นและตลอดทั้งวัน ทั้งการเป็นพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยและการทำมาหากิน รองรับกิจกรรมชีวิตของคนในพื้นที่ที่ถักทอขึ้นอย่างหลากหลายและอเนกประโยชน์ โดยปรากฏให้เห็นจากองค์ประกอบรองรับชีวิตที่มีการครอบครองอยู่ในบริเวณนี้ เช่น แก้วอ้อมน้ำหนัง โต๊ะพับ รถเข็นขายของ และราวตากผ้า ซึ่งสามารถขยับหรือปรับเปลี่ยนการใช้สอยได้หรือปรับเปลี่ยนการใช้งานเชิงพื้นที่ได้ ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความยืดหยุ่นและสามารถปรับเปลี่ยนไปตามเวลา ก่อเกิดเป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนอย่างไม่มีพิธีรีตอง เช่น การกินอาหารร่วมกัน การทำกินร่วมกัน สู่การเป็นพื้นที่ทางสังคมของคนในระแวก

รูปที่ 111: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณลานเล็กท้ายตรอกศิลปะ พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของชุมชน

รูปที่ 112-113: การใช้พื้นที่ลานเล็กบริเวณท้ายตรอกศิลปะเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมการกินร่วมกัน (รูปซ้าย) และเป็นพื้นที่รองรับการประกอบอาชีพของคนในชุมชน เช่น การขายผลไม้รถเข็น (รูปขวา)

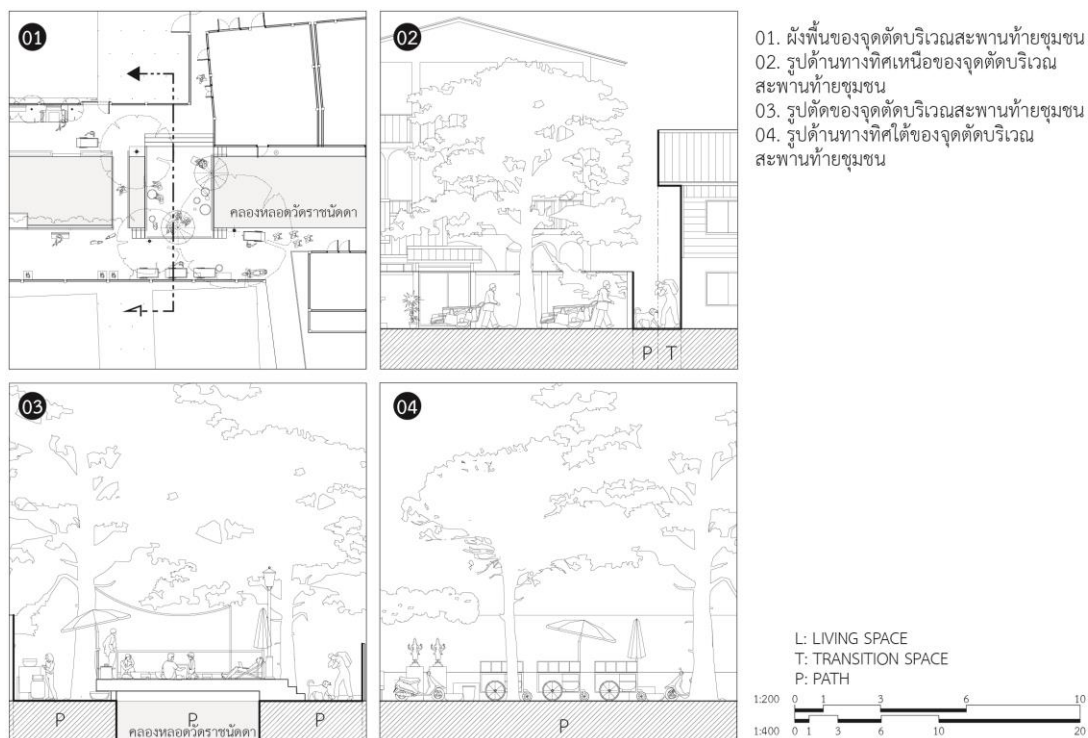

รูปที่ 114-115: การใช้พื้นที่ลานเล็กบริเวณท้ายตรอกศิลปะเป็นพื้นที่ทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างไม่มีพิธีรีตองซึ่งมักเกิดขึ้นในช่วงเวลาเย็น (รูปซ้าย) และกิจกรรมการทำบุญร่วมกันของคนในชุมชนในวันสงกรานต์ (ภาพขวา)

จากการเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมประจำวันของคนในพื้นที่อย่างเข้มข้น เมื่อเข้าสู่เทศกาลงานชีวิต ลานเล็กท้ายตรอกจะถูกใช้เพื่อเป็นพื้นที่รองรับเทศกาลงานฉลองประจำปีของชุมชนตรอกศิลป์ (collective space) เช่น เทศกาลสงกรานต์และวันขึ้นปีใหม่ ซึ่งจะมีการปรับเปลี่ยนที่ว่างแห่งการอยู่อาศัยนี้เป็นพื้นที่ประกอบพิธีทางศาสนาอย่างชั่วคราว เริ่มด้วยกับพิธีสงฆ์ การสรงน้ำพระเพื่อเสริมสร้างให้เกิดมงคลแห่งชีวิตให้กับแก่ตัวตน ครอบครัว และถิ่นฐาน โดยเมื่อเสร็จสิ้นพิธีทางศาสนาแล้ว จะมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมการเฉลิมฉลอง เช่น การเป็นพื้นที่เล่นน้ำสงกรานต์หรือพื้นที่เต้นรำสังสรรค์ในวันปีใหม่ เป็นต้น

6.1.2.4. สะพานท้ายชุมชน: พื้นที่ร่วมทำงานของชุมชน

สะพานท้ายชุมชน ถือเป็นจุดตัดที่มีบรรจบกันระหว่างตรอกศิลป์ ตรอกตึกดินและพื้นที่ทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน โดยมีองค์ประกอบสะพานเป็นจุดเชื่อมโยงพื้นที่ทั้ง 3 ส่วนเข้าไว้ด้วยกัน องค์ประกอบของพื้นที่ส่วนนี้ประกอบด้วยทางเดินริมน้ำที่สร้างขนานกันทั้งสองฝั่งมีความกว้าง 3.6 เมตร และมีสะพานข้ามคลองจำนวน 2 แห่งติดกัน โดยสะพานแรกมีลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตผิวเรียบ มีความกว้าง 1.2 เมตร ความยาว 5 เมตร และมีความสูงระดับเดียวกับทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน จึงทำให้สะพานนี้มักจะถูกใช้สอยเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมการสัญจรไปมาของผู้คน ในขณะที่อีกสะพานหนึ่งมีลักษณะเป็นสะพานคอนกรีตผิวเรียบที่มีขนาดความกว้าง 5 เมตร มีความยาว 6.5 เมตร และมีความสูง 1 เมตร เชื่อมต่อเข้าสู่พื้นที่ทางเดินริมน้ำด้วยองค์ประกอบบันได จึงทำให้พื้นที่บนสะพานเป็นพื้นที่ที่ไม่เชื่อมต่อโดยตรงกับระบบทาง และส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้มักถูกใช้ในจุดประสงค์อื่นมากกว่าการเป็นทาง เมื่อวิเคราะห์รูปแบบการปิดล้อมของพื้นที่บริเวณนี้พบว่า มีลักษณะเป็นพื้นที่เปิดโล่งไม่โอบล้อมไปด้วยการอยู่อาศัย คล้ายกับลานโล่งหรือพื้นที่สาธารณะที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้ที่อยู่อาศัยของคนในชุมชนมากที่สุด

รูปที่ 116: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณสะพานท้ายชุมชน พื้นที่ร่วมทำงานของชุมชน

จากกรอบทางกายภาพตรอกที่มีลักษณะเปิดโล่ง ไม่ถูกโอบล้อมด้วยพื้นที่อยู่อาศัย แต่อยู่ในตำแหน่งที่สัมพันธ์กับการอยู่อาศัยของคนใน จึงทำให้การใช้สอยที่ว่างบริเวณนี้มักถูกครอบครองพื้นที่โดยกลุ่มคนในพื้นที่โดยเฉพาะกลุ่มที่ไม่คุ้นที่คุ้นทาง กล่าวคือ เป็นกลุ่มผู้เช่าอาศัยภายในตรอกที่ประกอบอาชีพขายของโดยรถเข็น เมื่อวิเคราะห์ขนาดของพื้นที่เช่าอาศัยพบว่าจะมีขนาดที่ค่อนข้างเล็กและไม่มีอาณาบริเวณภายนอกอาคาร เมื่อเป็นดังนี้พื้นที่สาธารณะภายในชุมชนที่อยู่ในตำแหน่งใกล้เคียงที่สุดจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเป็นพื้นที่ในการรองรับชีวิตของคนกลุ่มนี้ โดยเฉพาะกิจกรรมการทำมาหากิน ซึ่งสะท้อนออกมาในอุปกรณ์รองรับชีวิตที่มีการครอบครองอยู่บริเวณโดยรอบของสะพานท้ายชุมชนและสามารถเห็นลักษณะการจัดสรรแบ่งปันพื้นที่ใช้สอยร่วมกันอย่างคร่าวๆ ดังนี้คือ บริเวณกำแพงวัดมหารามจะถูกใช้เป็นที่สำหรับจอดรถเข็นขายและพื้นที่เก็บของ พื้นที่บนสะพานจะถูกใช้เพื่อเป็นพื้นที่ส่วนเตรียมและประกอบอาหาร โดยมีระบบการแบ่งปันพื้นที่บนสะพานในลักษณะเป็น “พื้นที่ร่วมกันทำกิน” โดยคนหรือกลุ่มครอบครัวจะจับจองที่นั่งไปตามมุมต่างๆของสะพาน ในลักษณะที่หันหน้าออกสู่ภายนอกหรือต่างคนต่างทำในพื้นที่เดียวกัน มีการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนการใช้สอยที่ว่างตลอดทั้งวันและรองรับการใช้สอยในหลากหลายวัตถุประสงค์ เช่น การเป็นพื้นที่สำหรับพักผ่อนหย่อนใจของคนในชุมชน พื้นที่นอนเอกขเนกริมน้ำ พื้นที่การล้อมวงปฐเสื่อทานอาหาร พื้นที่เล่นของเด็กที่อยู่ในระยะผู้ใหญ่มองเห็น เป็นต้น ก่อเกิดเป็นพื้นที่รองรับการปฏิสนธิแห่งชีวิตของคนในพื้นที่บนพื้นที่สะพานท้ายชุมชน

รูปที่ 117-118: การใช้สอยที่ว่างของคนในพื้นที่ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทางบนสะพานท้ายชุมชนเพื่อเป็นพื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพ (รูปซ้าย) และมีการแบ่งปันการใช้สอยที่ว่างเพื่อใช้ประโยชน์อันหลากหลายหรือพื้นที่ทำงานร่วมกัน (รูปขวา)

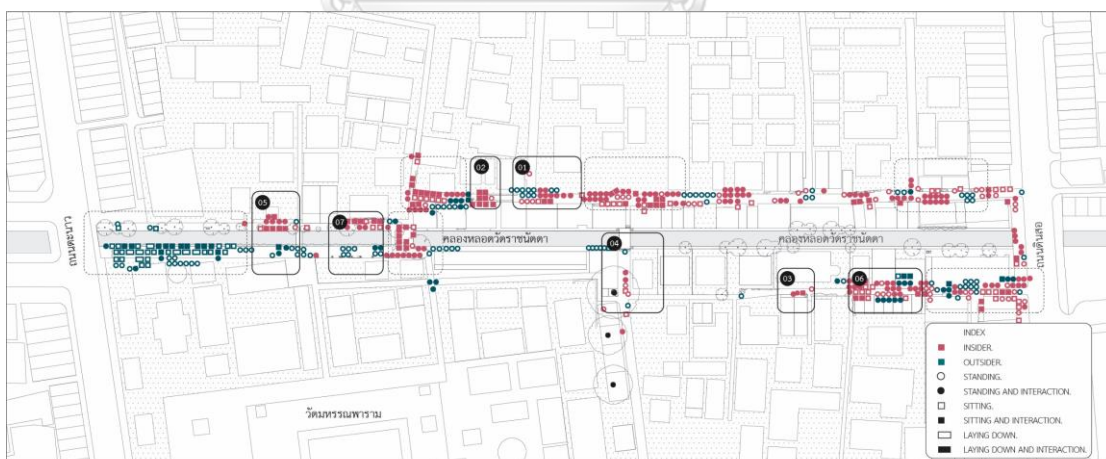
รูปที่ 119-120: การใช้พื้นที่บนสะพานเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ (รูปซ้าย) และล้อมวงรับประทานอาหารร่วมกันของคนในชุมชน (รูปขวา)

โดยสรุป พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดตัดของระบบทางภายในชุมชน จะมีลักษณะเป็นพื้นที่ที่เอื้อให้เกิด “การใช้สอยร่วมกัน” ของชุมชนหรือผู้คนร่วมระแวก (cluster scale) ซึ่งสามารถแบ่งคุณลักษณะที่ว่างได้เป็น 2 รูปแบบตามระดับการปิดล้อม รูปแบบแรก คือ พื้นที่ที่มีการโอบล้อมด้วยพื้นที่การอยู่อาศัย มีกรอบทางกายภาพที่สามารถเข้าถึงตรอกได้โดยตรง คุณลักษณะที่ว่างในรูปแบบนี้จะเป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดการใช้สอยที่ว่างในลักษณะที่ผสมผสานร่วมกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เมื่อเป็นดังนี้จึงก่อเกิดเป็นชีวิตที่มีการสานสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างผู้อยู่อาศัยและตรอก นอกจากนี้ในบริเวณที่มีองค์ประกอบของพื้นที่เปลี่ยนผ่าน เช่น ชาน หรือพื้นที่ยกระดับ และพื้นที่ที่มีความกำกวมในเชิงขอบเขตทั้งในทางกายภาพและจินตภาพ จะเป็นคุณลักษณะเชิงพื้นที่ที่ส่งเสริมให้เกิดการใช้สอยที่ว่างเกิดขึ้นได้อย่างเข้มข้น จึงทำให้ที่ว่างที่มีคุณลักษณะพิเศษนี้จึงมักรองรับกิจกรรมการใช้สอยร่วมกันของคนได้อย่างหลากหลายและปรับเปลี่ยนการใช้สอยไปตามเวลา รูปแบบที่สอง คือ พื้นที่ที่ไม่ถูกโอบล้อมโดยการอยู่อาศัย จะมีกายภาพที่ค่อนข้างเปิดโล่ง มีความเป็นสาธารณะสูง เช่น บริเวณสะพาน

ท้ายชุมชน แต่เนื่องจากมีตำแหน่งที่มีความใกล้ชิดกับพื้นที่ที่คนในอาศัยอยู่ พื้นที่ในส่วนนี้จึงมักถูกครอบครองโดยคนในพื้นที่โดยเฉพาะคนที่ไม่คุ้นที่คุ้นทาง ก่อเกิดเป็นพื้นที่ที่มีการใช้สอยร่วมกันที่รองรับการใช้สอยที่หลากหลายทั้งกิจกรรมการประกอบอาชีพ การพักผ่อนหย่อนใจ โดยมีการแบ่งปันและจับจองพื้นที่ขนาดเล็กตามส่วนต่างๆ ของสะพาน ที่สามารถสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกันใช้ตลอดทั้งวัน ก่อเกิดพื้นที่รองรับการปฏิสัมพันธ์แห่งชีวิตของบนพื้นที่สาธารณะภายในชุมชน

6.1.3. พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก

พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก คือ องค์ประกอบของพื้นที่บริเวณหน้าบ้าน มีลักษณะเป็นพื้นที่ระหว่างกลางของส่วนที่ใช้อยู่อาศัย (private space) และตรอก (public space) ซึ่งองค์ประกอบนี้มักเอื้อให้เกิดการหยุด แวะพัก และปฏิสัมพันธ์แบบใช้เวลานานซึ่งมักเกิดขึ้นระหว่างคนในชุมชนหรือกลุ่มคนสนิทเท่านั้น โดยสามารถพบเห็นได้อย่างเด่นชัดที่บริเวณชาน ระเบียง และประตูหน้าบ้านของคนในชุมชน อันประกอบไปด้วยพื้นที่ 7 บริเวณ ได้แก่ หน้าประตูบ้านใกล้จุดตัดกลางตรอกศิลป์พื้นที่เอกเขนกของคนสูงวัย สวนหย่อมหน้าบ้านท้ายตรอกศิลป์พื้นที่ร่วมวงอาหารของคน 3 วัย ม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดินพื้นที่แวะพูดคุยของบ้านใกล้เคียง ลานใต้ต้นไม้ท้ายตรอกตึกดินพื้นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชน บ้านริมทางเดินริมน้ำท้ายชุมชนพื้นที่นั่งเล่นริมน้ำของครอบครัว เรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดินห้องโถงกลางร่วมกันของชุมชน และโรงแรมท้ายตรอกตึกดินพื้นที่สวนสาธารณะริมน้ำของชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

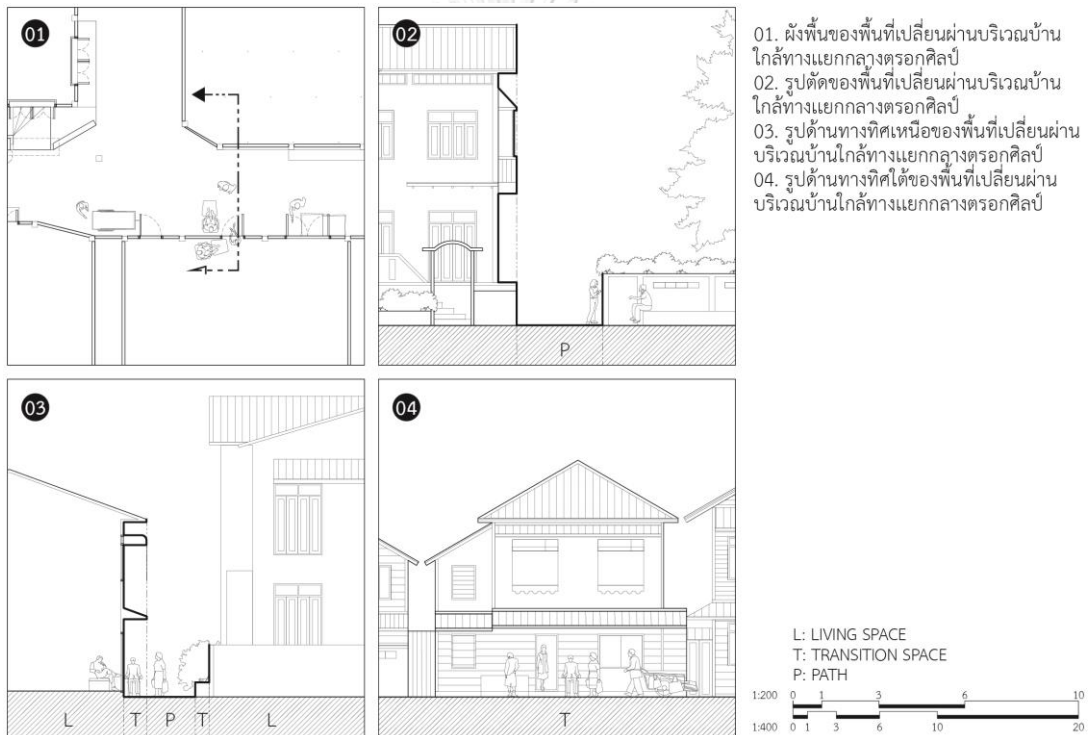

01. ประตูบ้านใกล้จุดตัดกลางตรอกศิลป์: จุดเอกเขนกของคนสูงวัย
02. สวนหย่อมหน้าบ้านท้ายตรอกศิลป์: มุมร่วมวงอาหารของคน 3 วัย
03. ม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดิน: จุดแวะคุยของบ้านใกล้เคียง
04. ลานใต้ต้นไม้ท้ายตรอกตึกดิน: พื้นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชน
05. บ้านทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน: มุมนั่งเล่นของครอบครัว
06. เรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน: ห้องโถงกลางร่วมกันของชุมชน
07. โรงแรมท้ายตรอกตึกดิน: สวนสาธารณะริมน้ำของชุมชน

รูปที่ 121: แผนที่แสดงตำแหน่งของพื้นที่รองรับชีวิตบริเวณจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก (transition space)

6.1.3.1. หน้าประตูบ้านใกล้จุดตัดกลางตรอกศิลป์: จุดเอกเขนกของคนสูงวัย

หน้าประตูบ้านใกล้จุดตัดกลางตรอกศิลป์ คือ พื้นเปลี่ยนผ่านระหว่างบ้านเรือนไม้ 2 ชั้นของ คุณนริศร์ พัทฒพันธุ์ หรือลุงหมูและตรอกศิลป์ ตั้งอยู่บริเวณใกล้ทางแยกบ้านขจิตพรรณหรือทางแยก ลำดับที่ 3 ของตรอกศิลป์ ภายภาพพื้นที่บริเวณนี้มีความกว้าง 3 เมตร ถูกโอบล้อมไปด้วยโรงแรม ภายในชุมชน บ้านพักอาศัยมีอาณาบริเวณกว้างมีการกันรั้วรอบขอบชิด และเรือนไม้ของลุงหมูที่สร้าง ชิดติดริมตรอกที่สามารถเข้าถึงตรอกได้โดยตรง เมื่อมองจากภาพตัดของเรือนไม้จะมีองค์ประกอบของ หลังคาที่ยื่นยาวเข้ามาปกคลุมพื้นที่ส่วนหนึ่งของตรอก จึงทำให้ตรอกในส่วนนี้มีความกำกวมในเชิง ขอบเขตของพื้นที่ คือ เป็นทั้ง “ทาง” ในการสัญจรและเป็นส่วนหนึ่งของ “พื้นที่อาศัย”

รูปที่ 122: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณประตูบ้านใกล้จุดตัดกลางตรอกศิลป์

รูปที่ 123-124: มุมประจำของคนร่วมวัย (รูปซ้าย) และพื้นที่เอกเขนกของคนสูงวัย (รูปขวา)

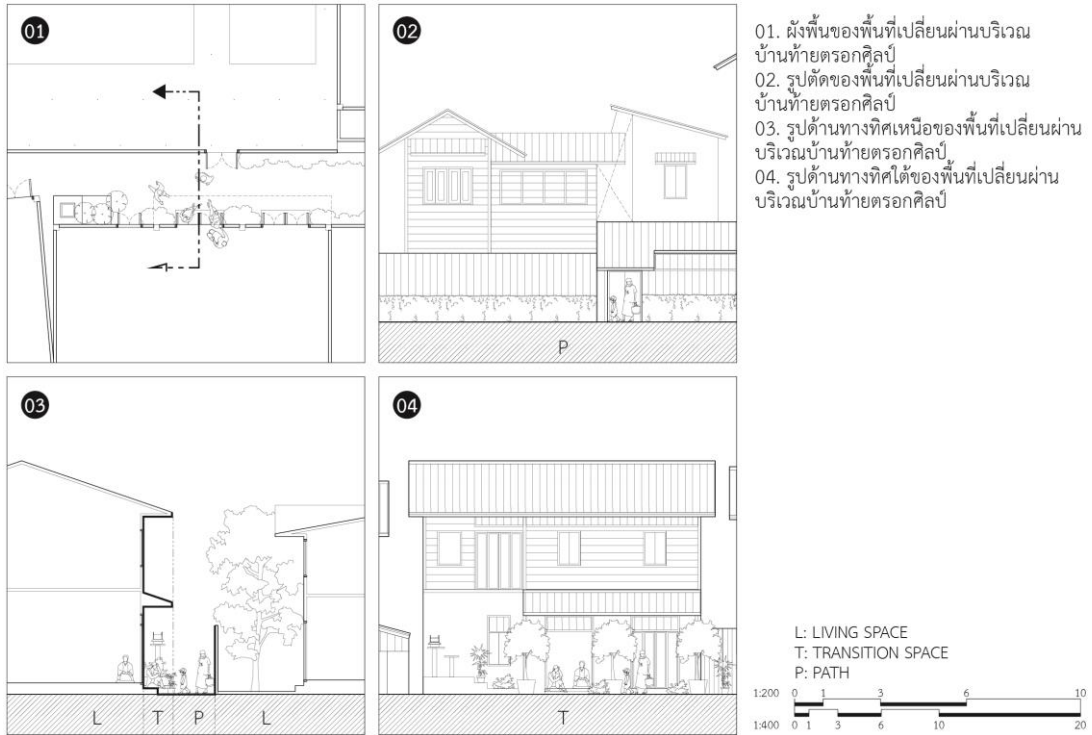
จากความกำกวมในเชิงขอบเขตของตรอก จึงส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการใช้ชีวิตภายในที่พักอาศัย (private space) และชีวิตภายนอก (public space) กล่าวคือ เจ้าของบ้านหรือลูกหมุ มักจะนั่งอยู่ในมุมนั่งแขกภายในเรือนไม้ ในตำแหน่งที่ติดอยู่กับประตูทางเข้าสามารถมองออกไปเห็นกิจกรรมการสัญจรของผู้คนในชุมชนที่เดินผ่านไปมาได้อย่างสะดวก ทำให้พื้นที่ในบริเวณนี้เป็นจุดแวะพักทักทายระหว่างเจ้าของบ้านผู้ซึ่งเป็นดั่งเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ของชุมชนและคนในชุมชนที่เดินผ่านไปมา ซึ่งสะท้อนออกมาในองค์ประกอบรองรับชีวิตบริเวณด้านหน้าของเรือนไม้ เช่น เก้าอี้ โต๊ะขนาดเล็ก เป็นอุปกรณ์รองรับการพบปะสังสรรค์และการปฏิสัมพันธ์ของที่ใช้ระยะเวลานาน โดยจะมีเพื่อนร่วมวัย เพื่อนบ้านและคนสนิท แวะมานั่งจับกลุ่มพูดคุย นั่งเอนกนกันทั้งในตอนเช้าและเย็น นอกจากนี้บริเวณหน้าเรือนไม้ยังมีรูปแบบการจับจองมุมนั่งเล็กๆ ที่มักถูกใช้อย่างเป็นประจำหรือมุมนั่งประจำของเพื่อนร่วมวัย ที่จะเข็นรถเข็นขายของเก่าแวะมาจอดพูดคุยทักทายและทำกิจกรรมประกอบอาชีพที่บริเวณทางด้านหน้าของเรือนไม้เป็นประจำ ก่อเกิดเป็นพื้นที่เอนกนก พุดคุย และทำงานของคนสูงวัย ซึ่งพื้นที่บริเวณเส้นปากประตูหรือ “ธรณีประตู” นี้ (threshold) ทำหน้าที่เสมือนเป็นที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิตรองรับกิจกรรมการพบปะสังสรรค์ของผู้คน

6.1.3.2. สวนหย่อมหน้าบ้านท้ายตรอกศิลป์: มุมร่วมวงอาหารของคน 3 วัย

สวนหย่อมหน้าบ้านท้ายตรอกศิลป์ คือ พื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างเรือนไม้ 2 ชั้นของคุณ ผ่องพรรณ วิสูตรศักดิ์ หรือยายแดงและตรอกศิลป์ ตั้งอยู่บริเวณใกล้ทางแยกท้ายตรอกศิลป์ ภายภาพของพื้นที่บริเวณนี้มีความกว้าง 2.5 เมตร ถูกขนาบข้างด้วยทั้งสองฝั่งด้วยพื้นที่อยู่อาศัยประกอบด้วยเรือนไม้ของคุณยายแดงที่มีองค์ประกอบประตูที่สามารถเข้าถึงพื้นที่ของตรอกได้โดยตรง มีระนาบของหลังคาที่ยื่นยาวเข้ามาครอบคลุมพื้นที่ส่วนหนึ่งของตรอก ในฝั่งตรงข้ามจะเป็นบ้านที่มีอาณาบริเวณกว้างมีการกันรั้วรอบขอบชิด เมื่อมองจากรูปตัดจะเห็นว่าตรอกในส่วนนี้มีความคลุมเครือในเชิงขอบเขตทั้งความเป็นทางและส่วนพื้นที่อาศัย นอกจากนี้ในส่วนของพื้นที่กำกวมยังมีการยกระดับของบันไดไม้ค้ำลายขนาดเล็กลดตั้งแบบถาวรในบริเวณด้านหน้าประตูทางเข้าบ้านทำหน้าที่เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างการใช้สอยภายในอาคารและพื้นที่ภายนอก ประกอบกับมีการปลูกไม้กระถางเรียงรายริมผนังตรอกทั้งสองฝั่งและมีศาลพระภูมิเป็นจุดเด่นอยู่ปลายตา จึงทำให้ตรอกในส่วนนี้คล้ายกับ “สวนหย่อมหน้าบ้าน” ที่มีตรอกศิลป์เป็นทางเดินระวางกลาง

สวนหย่อมหน้าบ้านที่เกิดขึ้นบนตรอกมีลักษณะเสมือนกับที่ว่างที่ซ้อนทับอยู่ในที่ว่าง (spaces within space) กล่าวคือ มีลักษณะการแสดงขอบเขตของความเป็นเจ้าของพื้นที่ของตรอกเสมือนเป็นส่วนหนึ่งของบ้านที่ใช้สำหรับพักผ่อนหย่อนใจ โดยคุณยายแดงเป็นคนเก่าแก่คนหนึ่งของชุมชนที่มักจะนั่งที่บริเวณประตูหน้าบ้าน สามารถมองเห็นการเดินผ่านไปมาของผู้คนได้อย่างสะดวก

ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเรือนแถวไม้หลังนี้มักจะปิดประตูบ้านเอาไว้และเมื่อถึงช่วงเวลาเย็นหรือเมื่อได้ยินเสียงเรียกขานของเพื่อนบ้านคนสนิทที่มานั่งเล่น คุณยายแดงจะเริ่มเปิดบ้านและใช้พื้นที่ระหว่างประตูบ้านและบันไดทำหน้าที่เป็นพื้นที่สำหรับการพบปะสังสรรค์ในหมู่เพื่อนบ้านคนสนิท เช่น การล้อมวงรับประทานอาหารร่วมกัน การนั่ง-นอนเล่นพักผ่อน และการละเล่นของเด็กๆ ที่อยู่ในระยะการมองเห็น

รูปที่ 125: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณสวนหย่อมหน้าบ้านท้ายตรอกศิลป์ มุมร่วมวงอาหารของคน 3 วัย

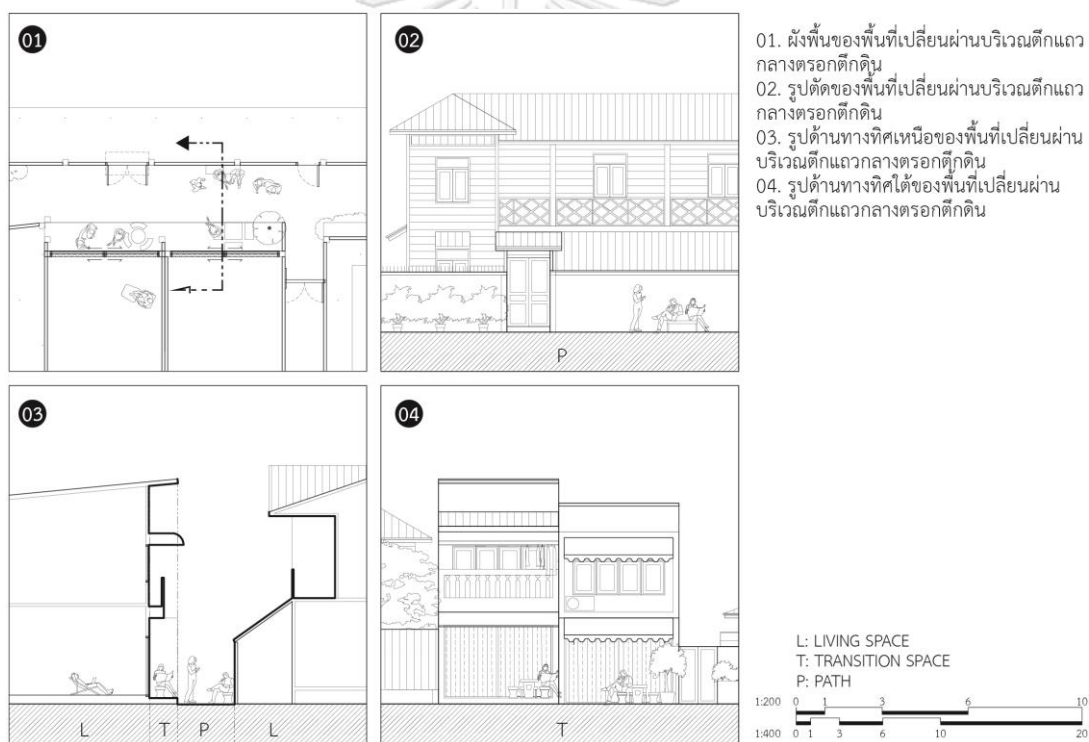
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปที่ 126-127: สวนหย่อมหน้าบ้าน ประตูบ้าน และชั้นบันไดที่ทำหน้าที่เป็นดั่งพื้นที่นั่งเล่นของคน 3 วัย (รูปซ้าย) และเป็นจุดแวะพักพูดคุยของเพื่อนร่วมวัย (รูปขวา)

6.1.3.3. ม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดิน: จุดแวะพุดคุษของบ้านใกล้เรือนเคียง

ที่นั่งม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดิน คือ พื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างตึกแถว 2 ชั้นของ คุณประพาส นาคสัมบูรณ์หรือพี่น้อง และตรอก ตั้งอยู่บริเวณกลางตรอกตึกดิน ภายภาพของพื้นที่ บริเวณนี้มีความกว้าง 2 เมตร ถูกโอบล้อมไปด้วยบ้านพักอาศัยมีอาณาบริเวณที่ปรับปรุงเป็นที่พัก สำหรับนักท่องเที่ยวมีการกันรั้วรอบขอบชิด และตึกแถว 2 ชั้น จำนวน 2 คูหา ที่หันหน้าเข้าสู่พื้นที่ ของตรอก ทางด้านหน้าตึกแถวจะประกอบไปด้วยประตูเหล็กยึดที่สามารถเปิด-ปิดมุมมองให้เกิดการ เชื่อมต่อระหว่างภายในที่พักออกมาสู่ตรอกได้ มีการยกระดับพื้นทางด้านหน้าตึกแถวเพื่อเป็นจุด สำหรับวางโต๊ะกลม ม้าหินอ่อนและไม้กระถาง เกิดเป็นพื้นที่นั่งเล่นขนาดเล็กคล้ายกับชานบริเวณหน้า บ้านที่เอื้อให้เกิดการพบปะสังสรรค์กันระหว่างเจ้าของบ้านและคนในพื้นที่ที่สัญจรไปมา เมื่อมองจาก รูปตัดจะเห็นว่าตรอกในส่วนนี้จะประกอบไปด้วย ทาง พื้นที่เปลี่ยนผ่านและพื้นที่อาศัยเชื่อมต่อกัน

รูปที่ 128: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดิน จุดแวะของบ้านใกล้เรือนเคียง

ตรอกในส่วนนี้จะค่อนข้างมีความชัดเจนในเรื่องขอบเขตพื้นที่อยู่อาศัยแต่ในเชิงการใช้สอยที่ ว่างนั้นมักมีการผสมกันระหว่างพื้นที่ภายในตึกแถว พื้นที่เปลี่ยนผ่าน และตรอกได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ เจ้าของบ้านหรือพี่น้องและครอบครัวจะทำกิจกรรมดำรงชีวิตอยู่ภายในบ้านโดยมักจะเปิด ประตูเหล็กยึดทั้งแบบเปิดเต็มบานหรือเปิดแบบมีลูกกรงที่ยังเอื้อให้มองเห็นการสัญจรไปมาภายนอก ได้อย่างสะดวก ทำให้พื้นที่บริเวณหน้าตึกแถวมักเป็นจุดหยุดแวะพักทักทายของคนในชุมชนที่สัญจร

ไปมา และมักจะหยุดนั่งพักที่ม้าหินอ่อนในบริเวณลานทางหน้าบ้านเพื่อพูดคุย พบปะสังสรรค์ในหมู่เพื่อนบ้านคนสนิทและบ้านใกล้เคียง เช่น การล้อมวงรับประทานอาหารร่วมกัน เมื่อมีความเข้มข้นของกิจกรรมสูงขึ้นจะเริ่มมีการขยายพื้นที่ไปยังพื้นที่ของตรอก ทำให้การใช้สอยที่ว่างหน้าตึกแถวในส่วนนี้มักมีการผสมการใช้งานระหว่างของพื้นที่ทั้ง 3 ส่วนเข้าหากัน

รูปที่ 129-130: ที่นั่งม้าหินหน้าตึกแถวกลางตรอกตึกดิน พื้นที่พบปะสังสรรค์ของคนสนิท

6.1.3.4. ลานใต้ต้นไม้ท้ายตรอกตึกดิน: พื้นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชน

ลานใต้ต้นไม้ท้ายตรอกตึกดิน คือ พื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างบ้านใต้ต้นไม้ของคุณสุชาติ จันทร์สมบูรณ์หรือลุงตุ๊ก และตรอก ตั้งอยู่บริเวณใกล้จุดตัดท้ายตรอกตึกดินและสะพานเชื่อมเข้าสู่ตรอกศิลป์ ภายภาพของตรอกในส่วนนี้มีความกว้าง 4 เมตร โอบล้อมไปด้วยบ้านเดี่ยวมีอาณาบริเวณที่มีการกันรั้วรอบขอบชิดและหันหน้าออกสู่ตรอกตึกดิน และบ้านใต้ต้นไม้ที่มีองค์ประกอบของประตูและหน้าต่างที่สามารถเข้าถึงตรอกในส่วนนี้ได้โดยตรง มีระนาบหลังคามีการยื่นยาวออกมาปกคลุมพื้นที่ทั้งหมดของตรอก (fixed feature space) คุณลักษณะของตรอกบริเวณนี้จึงมีลักษณะเป็นพื้นที่ปิดล้อมที่มีองค์ประกอบทั้ง “พื้น ฝา ฝ้า” ประกอบกับรูปตัดที่แสดงถึงความคลุมเครือในเชิงขอบเขตระหว่างความเป็น “ทาง” และ “พื้นที่พักอาศัย” การใช้สอยที่ว่างตรอกในส่วนนี้จึงคล้ายกับส่วนขยายของบ้านที่มีการใช้งานบนพื้นที่ของตรอก (extensional space) เสมือนกับ “ห้องนั่งเล่น” ที่มีการแบ่งปันใช้สอยร่วมกัน ภายภาพของพื้นที่ส่วนนี้เมื่อเทียบกับส่วนอื่นๆ ของตรอกตึกดินนับว่ามีขนาดใหญ่เป็น 2 เท่า จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีลักษณะคล้ายกับลานที่อยู่ท้ายชุมชน ประกอบกับมีต้นไม้โพธิ์ยักษ์ที่อยู่คู่กับชุมชนมานานร้อยปีและศาลพระภูมิที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่จึงทำให้บริเวณนี้มักถูกจัดจำเป็นหมุดหมายแห่งชีวิตทั้งของคนในชุมชนและคนนอกพื้นที่

รูปที่ 131: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณลานใต้ต้นไม้ท้ายตรอกตึกดิน พื้นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชน

จากความกำกวมในเชิงขอบเขตพื้นที่ทั้งกายภาพและจินตภาพ จึงทำให้พื้นที่ที่ตรอกในส่วนนี้ มักถูกใช้สอยในหลากหลายวัตถุประสงค์ (multipurpose space) กล่าวคือ สมาชิกในครอบครัวของ ลุงตุ๊กจะใช้สอยที่ว่างของตรอกบริเวณนี้ในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่พักอาศัย คล้ายกับห้อง เอนกประสงค์ที่มีการผสมความเป็นพื้นที่นั่งเล่น มุมรับประทานอาหาร พื้นที่รับแขก พื้นที่จอดรถ และพื้นที่ซักล้างเอาไว้ด้วยกัน โดยสะท้อนออกมาในอุปกรณ์รองรับชีวิตที่มีความหลากหลาย เช่น ศาลพระภูมิ อ่างเลี้ยงปลา สุ่มไก่ ตู้กับข้าว รถเข็นขายของ ตุ่มน้ำ และราวตากผ้าที่จะถูกจัดวางไปตาม ส่วนต่างๆ ของพื้นที่อย่างเป็นระบบ อีกทั้งยังมีการใช้สอยที่ว่างยังมีการลามไปยังพื้นที่ส่วนอื่นโดยรอบ เช่น ใช้พื้นที่ริมน้ำเป็นพื้นที่ซักล้าง และใช้สะพานเชื่อมชุมชนเพื่อเป็นพื้นที่ตากผ้าอีกด้วย ซึ่งนอกจาก ลานใต้ต้นไม้โพธิ์จะถูกใช้สอยเพื่อเป็นห้องเอนกประสงค์ของครอบครัวแล้ว ยังถูกใช้เพื่อเป็น พื้นที่จอดรถเข็นขายของประจำของคนคุ้นชิน หรือเป็นพื้นที่ทำมาหาเลี้ยงชีพของกลุ่มลูกจ้างคนในพื้นที่ที่จะมา ใช้ในเวลาเช้า และพื้นที่นั่งเล่นพักผ่อนหย่อนใจของชุมชน ที่จะมีการหมุนเวียนเปลี่ยนรูปแบบการใช้ สอยไปตามเวลา (polychronic space)

นอกจากนี้เมื่อเข้าสู่เทศกาลงานบุญประจำปีของชุมชน พื้นที่ลานใต้ต้นไม้ที่นี่มักจะถูกปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่สำหรับจัดกิจกรรมรองรับการเฉลิมฉลองของชุมชน (collective space) ซึ่งมักจะเริ่มต้นด้วยการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อเสริมสร้างมงคลแห่งชีวิต ครอบครัว และถิ่นฐาน โดยการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างชั่วคราวที่บริเวณใต้ต้นไม้และจะปรับเปลี่ยนเพื่อเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมงานฉลองในเวลาถัดมา พื้นที่ลานใต้ต้นไม้จึงถือได้ว่าเป็นที่ว่างซึ่งเอื้อให้เกิดการปฏิสนธิแห่งชีวิต (dialogical space)

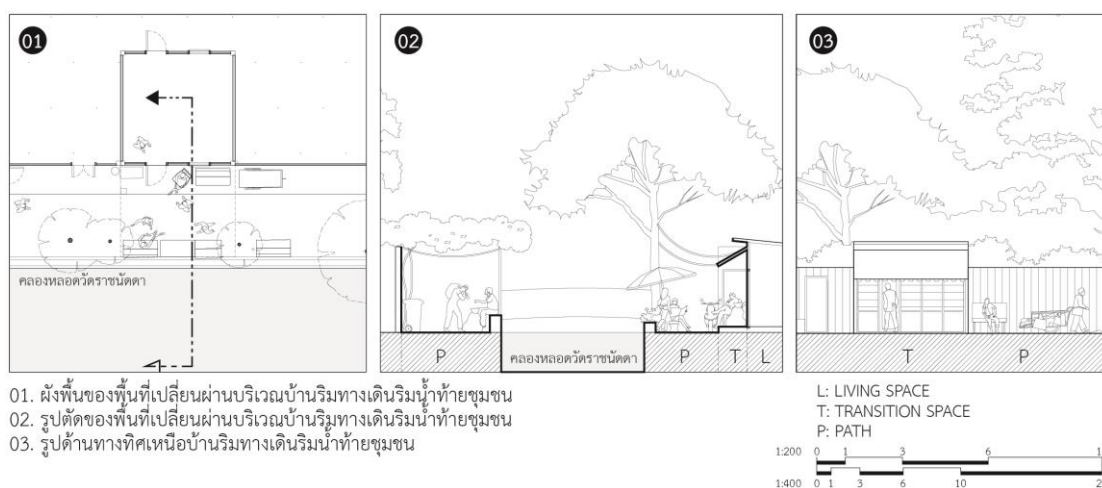
รูปที่ 132-133: ลานใต้ต้นไม้ทำยถรอกตักดินที่ถูกใช้เสมือนเป็นส่วนหนึ่งของที่พักอาศัย (รูปซ้าย) และกิจกรรมการทำบุญของชุมชนตรอกศิลปะ-ตรอกตักดิน (รูปขวา)

6.1.3.5. บ้านริมทางเดินริมน้ำทำยชุมชน: มุมนั่งเล่นริมน้ำของครอบครัว

พื้นที่บ้านริมทางเดินริมน้ำทำยชุมชน คือ พื้นที่เปลี่ยนระหว่างบ้านเดี่ยวขนาดเล็ก 1 ชั้นของ คุณบุญเกิด สมบัติ หรือยายบุญเกิดและทางเดินริมน้ำ ตั้งอยู่บริเวณทางทิศเหนือของคลองหลอดวัดราชันต์ดา ภายภาพของทางบริเวณนี้มีความกว้าง 2.5 เมตร มีลักษณะเปิดโล่งติดน้ำและมีระยะในการมองเห็นกว้างไกล ภายภาพของบ้านคุณยายบุญเกิดจะเป็นบ้านที่สร้างชิดติดกับทางโดยมีองค์ประกอบประตูหน้าต่างที่สามารถเข้าถึงตรอกได้โดยตรง มีการยกระดับพื้นบริเวณหน้าบ้านเพื่อเป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่าน ในพื้นที่ส่วนที่ติดน้ำจะมีลักษณะเป็นสันเขื่อนที่มีระยะและขนาดพอดีกับระดับการนั่ง แบ่งออกเป็นช่วงเล็กๆ ขนาด 3 เมตรก่อดำขนานกับทางเดินริมน้ำ ใช้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกต้นไม้ริมคลอง เมื่อมองจากภาพตัดในส่วนนี้จะประกอบไปด้วย คลอง สันเขื่อน ทาง พื้นที่เปลี่ยนผ่าน และพื้นที่ที่อยู่อาศัยที่เรียงต่อกัน

ทางเดินริมน้ำในส่วนนี้มีความชัดเจนในเชิงขอบเขตพื้นที่แต่ในเชิงการใช้สอยที่ว่างกลับไม่ชัดเจนนัก กล่าวคือ บ้านคุณยายบุญเกิดเป็นบ้านเดี่ยวตั้งอยู่ใกล้กับน้ำประกอบกับภายภาพของบ้านนั้นมีขนาดเล็ก การใช้สอยที่ว่างบนทางในส่วนนี้จึงมีลักษณะเป็นส่วนขยายของความเป็นบ้าน (extensional space) มีลักษณะเป็นพื้นที่สำหรับรองรับกิจกรรมชีวิตและกิจกรรมทำมาหาเลี้ยงชีพในพื้นที่เดียวกัน กล่าวอีกในหนึ่งคือบ้านมีไว้สำหรับการอยู่หรือการหลบนอน ในขณะที่มิติชีวิตมักถูก

ทักทอขึ้นบนพื้นที่ทางด้านนอก จึงปรากฏรูปแบบการชิงผ้าใบบังแดดเพื่อให้ร่วมเงาบนทางเดินริมน้ำ หรือสร้างพื้นที่นั่งเล่นริมน้ำแบบกึ่งส่วนตัวเพื่อรองรับกิจกรรมดำรงชีวิตของครอบครัวไว้บนพื้นที่ของทาง ซึ่งสะท้อนออกมาในองค์ประกอบรองรับชีวิต เช่น ชุดเก้าอี้ม้าหินอ่อน รถเข็นของเก่า อ่างปลาไม้กระถาง โดยจะมีการจัดวางให้ขนานกับผนังของตรอก จึงทำให้การเดินทางในส่วนนี้จึงมีลักษณะคล้ายกับการเข้าสู่พื้นที่ “สวนหน้าบ้านชานริมน้ำ” โดยมีทางเป็นแกนกลาง

รูปที่ 134: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณบ้านริมทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน: มุมนั่งเล่นริมน้ำ

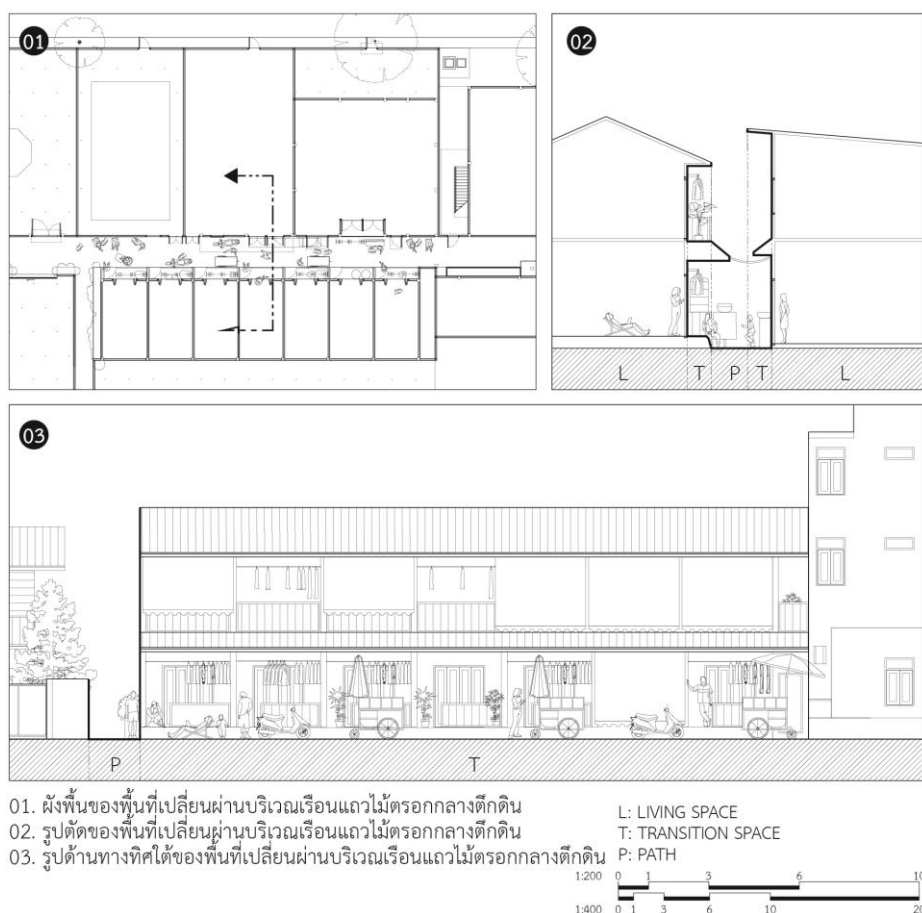

รูปที่ 135-136: มุมนั่งเล่นริมน้ำที่มีการใช้สอยที่ว่างเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่รองรับการอยู่อาศัย (รูปซ้าย) สวนหน้าบ้านชานริมน้ำ พื้นที่นั่งเล่นของคน 3 วัย (รูปขวา)

6.1.3.6. เรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน: ห้องโถงกลางร่วมกันของชุมชน

เรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน คือ พื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างเรือนแถวไม้สองชั้นจำนวนติดกัน 7 คูหา และบ้านเดี่ยวสองชั้นเปิดชั้นล่างเป็นร้านค้าของคฤหาสน์ภาคินันท์ เจตะวัฒนะหรือน้ำตึก โดยมีตรอกตึกดินเป็นทางเดินระหว่างกลาง กายภาพของตรอกในส่วนนี้กว้าง 2 เมตร ถูกโอบล้อมไปด้วยพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่พาณิชยกรรมในชุมชนที่มีองค์ประกอบประตูและหน้าต่างที่สามารถเข้าถึง

พื้นที่ของตรอกได้โดยตรง และมีหลังคาที่ยื่นยาวเข้ามาปกคลุมพื้นที่ส่วนหนึ่งของตรอกจากทั้งสองฝั่ง ในบริเวณเรือนไม้จะมืองประกอบของระเบียงขนาดเล็กทำหน้าที่เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่ที่อยู่อาศัยและตรอก เมื่อมองจากรูปตัดจะพบว่าตรอกในส่วนนี้ประกอบด้วยเรือนแถวไม้ ระเบียง ตรอก และร้านค้าที่เรียงต่อกัน และมีขอบเขตเชิงจินตภาพที่มีความกำกวมระหว่างพื้นที่ของ “ทาง” และ “พื้นที่อยู่อาศัย” นอกจากนี้ยังมีการชิงช้าใบบังแดดเชื่อมกันทั้งสองฝั่งเพื่อเป็นหลังคาตรอก จึงทำให้ตรอกบริเวณนี้ประกอบไปด้วย “พื้น ฝา ฟ้า” ที่มีการปิดล้อมเสมือนกับเป็น “ห้องแห่งชีวิต”

รูปที่ 137: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณพื้นที่เปลี่ยนผ่านของเรือนแถวไม้กลางตรอกตึกดิน

จากคุณลักษณะที่กล่าวมาข้างต้น จึงส่งผลให้การใช้สอยที่ว่างของตรอกบริเวณนี้มักมีความเข้มข้นสูงทั้งของคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ กล่าวคือ คนในพื้นที่ที่อยู่อาศัยในเรือนแถวไม้จะใช้พื้นที่ตรอกเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมดำรงชีวิตในลักษณะที่เป็นส่วนต่อขยายของพื้นที่ภายในบ้าน (extensional space) เนื่องจากเรือนแถวไม้เป็นพื้นที่อยู่อาศัยที่มีขนาดเล็ก การใช้สอยที่ว่างภายในจึงมักใช้เป็นที่รองรับกิจกรรมการอยู่เป็นหลัก โดยมิติของชีวิตจะเกิดขึ้นที่บริเวณด้านนอก พื้นที่บริเวณระเบียงหน้าเรือนแถวไม้เป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่เชื่อมต่อกันในแนวยาวนานกับตรอกมักถูกใช้

สอยเป็นพื้นที่สำหรับเก็บอุปกรณ์รองรับชีวิต ได้แก่ ราวตากผ้า ไม้กระถาง และอุปกรณ์ประกอบอาชีพ โดยส่วนที่ติดกับเรือนแถวไม้มักจะถูกใช้เป็นที่สำหรับจอดรถเข็นหรือยานพาหนะส่วนตัว นอกจากนี้พื้นที่บริเวณระเบียงและตรอกในส่วนนี้นอกจากจะเป็นพื้นที่เก็บอุปกรณ์รองรับชีวิตแล้วยังนับว่าเป็นพื้นที่ที่มีการใช้สอยอย่างหลายวัตถุประสงค์ เช่น การเป็นพื้นที่ประกอบอาชีพ พื้นที่ประกอบอาหาร พื้นที่นั่งเล่นพักผ่อน และพื้นที่รวมกลุ่มกันทางสังคม

อย่างไรก็ดี พื้นที่บริเวณนี้ไม่ได้ประกอบไปด้วยพื้นที่อาศัยเพียงอย่างเดียว ทว่ามีร้านค้าในชุมชนบริเวณฝั่งตรงข้ามที่ทำหน้าที่เสมือนเป็นจุดดึงดูดผู้คนให้เกิดการครอบครองที่ว่างแบบใช้ระยะเวลาสั้นๆ ทั้งคนในชุมชนและคนนอกชุมชนอีกด้วย ร้านค้าของน้ำตึกจะมีลักษณะเป็นร้านค้าผสมกับพื้นที่พักอาศัยไม่สามารถเดินเข้าไปในร้านได้ กิจกรรมการค้าจึงมักเกิดขึ้นระหว่างธรณีประตู กล่าวคือ น้ำตึกจะนั่งอยู่ในบ้านในส่วนที่ติดกับประตูบริเวณมุมขายของส่วนตัวโดยมีแผงขนมขนาดเล็กตั้งขวางตามแนวยาวของประตูเพื่อกั้นของเขตระหว่างพื้นที่ขายภายใน และผู้ซื้อที่จะยืนอยู่ภายนอก จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้ถูกใช้เป็นที่ค้าขายและเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนข่าวสาร พุดคุย ความเป็นไปของคนในชุมชนอีกด้วย

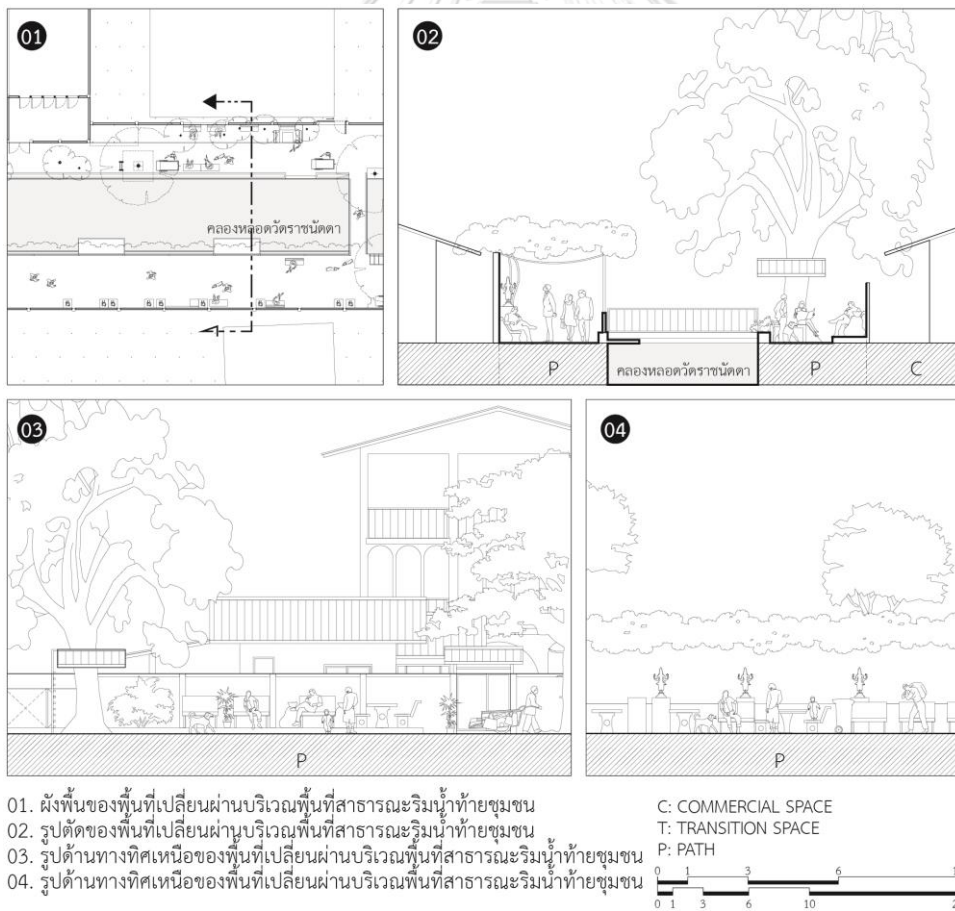
รูปที่ 138-139: กิจกรรมประจำวันบริเวณชานของเรือนแถวไม้กลางตรอกตีดิน

รูปที่ 140-141: การรวมกลุ่มทางสังคมขนาดเล็กที่มีการผลานการใช้สอยที่ว่างระหว่าง ตรอก ระเบียง และพื้นที่ภายใน

6.1.3.7. โรงแรมท้ายตรอกตึกดิน: สวนสาธารณะริมน้ำของชุมชน

โรงแรมท้ายตรอกตึกดิน คือ พื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างโรงแรมในชุมชนและพื้นที่ทางเดินริมน้ำท้ายชุมชน ตั้งอยู่บริเวณทางทิศเหนือของคลองหลอดวัดราชันต์ติดกับสะพานท้ายชุมชน ภายภาพของทางในบริเวณนี้กว้าง 2.5 เมตร มีลักษณะเปิดโล่งและไม่ถูกโอบล้อมโดยการอยู่อาศัย ครอบของพื้นที่คือโรงแรมที่มีอาณาบริเวณกว้างมีการกันรั้วรอบขอบชิดสูง 3 เมตร ไม่สามารถเข้าถึงทางริมน้ำได้โดยตรง จึงทำให้พื้นที่ในส่วนนี้มีความเป็นสาธารณะที่ค่อนข้างสูง บริเวณด้านหน้าของโรงแรมจะมีการยกระดับพื้นเล็กน้อยเพื่อเป็นพื้นที่สำหรับวางชุดโต๊ะมาหินอ่อน ไม่กระถาง คล้ายกับพื้นที่ส่วนหย่อมขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ท้ายชุมชน ประกอบกับพื้นที่ส่วนที่ติดน้ำจะมีลักษณะเป็นสันเขื่อนที่มีระยะและขนาดพอดีกับระดับการนั่งก่อดูชานานกับทางเดินริมน้ำ ใช้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกต้นไม้ริมคลอง เมื่อมองจากภาพตัดในส่วนนี้จะประกอบไปด้วย คลองหลอดวัดราชันต์ดา สันเขื่อน ทางเดินริมน้ำ พื้นยกระดับ และกำแพงของโรงแรมติดต่อกัน จึงทำให้พื้นที่ในส่วนนี้มีลักษณะเป็น “สวนสาธารณะริมน้ำท้ายชุมชน” ที่มีทางเดินระหว่างกลางคือทางริมน้ำ

รูปที่ 142: พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณพื้นที่เปลี่ยนผ่านของพื้นที่สาธารณะริมน้ำท้ายชุมชน

รูปที่ 143-144: การใช้สอยที่ว่างบนพื้นที่สาธารณะริมน้ำทำยชุมชนเพื่อการประกอบอาชีพของคนในพื้นที่ในเวลาเช้า (รูปซ้าย) และปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจในเวลาเย็น (รูปขวา)

อย่างไรก็ดี พื้นที่สวนสาธารณะริมน้ำทำยชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ในบริเวณที่มีความเปิดโล่ง มีระยะในการมองเห็นกว้างไกล และมีความเป็นสาธารณะสูง หากแต่โดยตำแหน่งแห่งที่นั้นมีความใกล้ชิดกับพื้นที่อยู่อาศัยของคนในชุมชนจึงทำให้พื้นที่สาธารณะในส่วนนี้มักถูกครอบครองโดยและใช้ประโยชน์ร่วมกันภายในหมู่ของคนใน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นสวนสาธารณะริมน้ำของชุมชน ที่มีการร่วมกันปลูกสร้างและดูแลรักษาตนเองภายในกลุ่มคนในชุมชน จึงทำให้พื้นที่ส่วนนี้กลายเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนในที่มีมีการใช้งานเพื่อตอบรับการอยู่อาศัยร่วมกันในหลากหลายวัตถุประสงค์ และมีการปรับเปลี่ยนการใช้สอยในแต่ละช่วงของเวลา กล่าวคือ ในช่วงเวลาเช้า พื้นที่ส่วนนี้มักถูกใช้เป็นพื้นที่ที่พบปะสังสรรค์กันของคนในชุมชนและเป็นพื้นที่สำหรับประกอบอาชีพของคนในโดยเฉพาะผู้ที่ไม่คุ้นที่คุ้นทาง ซึ่งมักจะครอบครองที่ว่างบริเวณซุดม้านหินอ่อนและพื้นที่ที่รินน้ำในการทำงาน เมื่อใช้งานเสร็จเรียบร้อยจะมีการทำความสะอาดพื้นที่เพื่อส่งต่อให้ผู้ใช้ในช่วงเวลาต่อไป ในช่วงบ่ายพื้นที่ในส่วนนี้จะถูกใช้สอยเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในพื้นที่อย่างเป็นทางการ มีการสร้าง “มุมโปรดส่วนตัว” บนพื้นที่สาธารณะชุมชนของอดีตประธานชุมชนและครอบครัว โดยสะท้อนออกมาในรูปแบบขององค์ประกอบรองรับชีวิต เช่น ซุดเก้าอี้ม้านหินอ่อน เหวรูปบุชชา ไม้กระถางที่ปลูกเรียงรายตามทาง แคร่ไม้ไผ่ ซึ่งจะมีการรวมตัวกันอย่างเข้มข้นของกลุ่มคนในที่จะแวะมานั่งเล่นทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน เช่น การรับประทานอาหารร่วมกัน และการจับกลุ่มพูดคุย เป็นต้น

โดยสรุป พื้นที่รองรับชีวิตบริเวณพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อาศัยและตรอก จะสามารถแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบ ดังนี้ รูปแบบแรก คือ พื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างบ้านและตรอกที่มีองค์ประกอบประตูหรือหน้าต่างที่สามารถเข้าถึงตรอกได้โดยตรงและมีพื้นที่เปลี่ยนทั้งในเชิงกายภาพและจินตภาพ เช่น ชาน บันได พื้นยกระดับ ม้านหินอ่อน และสวนหย่อมบนตรอก ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวนี้จะเป็จุดเริ่มต้นที่สำคัญของกิจกรรมการปฏิสนธิ์แห่งชีวิตภายในหมู่เพื่อนบ้านคนสนิท (dialogical space) โดยมักมีลักษณะเป็นพื้นที่เล็กๆ ที่อยู่ชิดติดกับทาง (space within space) ในพื้นที่ลานใต้ต้น

โพธิ์จะมีกายภาพของตอที่ใหญ่มากและอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้กับจุดตัดของระบบทางจึงทำให้พื้นที่ส่วนนี้มักมีการใช้สอยร่วมกันของชุมชนในมิติที่หลากหลาย (multifunctional space) และปรับเปลี่ยนได้ตามช่วงเวลา (polychronic space) รูปแบบที่สอง คือ พื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างเรือนแถวไม้และตอ มีกายภาพที่สามารถเข้าถึงตอได้โดยตรงจากทั้งสองฝั่งและมีพื้นที่เปลี่ยนทั้งในเชิงกายภาพและจินตภาพ เช่น ระเบียง พื้นที่ในส่วนนี้ที่มีความเข้มข้นของการอยู่อาศัยสูงประกอบกับเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมในชุมชน จึงทำให้การใช้สอยที่ว่างจึงมีการใช้สอยในมิติที่หลากหลาย (multifunctional space) โดยมักมีลักษณะเป็นพื้นที่เล็กๆ ที่เชื่อมต่อกันเป็นแนวยาว (spaces within space) ก่อเกิดเป็นพื้นที่ปฏิสนธิแห่งชีวิตของคนคุ้นกัน (dialogical space) และรูปแบบสุดท้าย คือ พื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างโรมแรมและตอ กายภาพไม่โอบล้อมไปด้วยการอยู่อาศัยแต่อยู่ในตำแหน่งที่ใกล้ชิดกับพื้นที่ที่คนในอาศัยอยู่ พื้นที่ในส่วนนี้จึงมักถูกครอบครองโดยคนในชุมชน ที่รองรับการใช้สอยในมิติที่หลากหลาย (multifunctional space) ทั้งกิจกรรมการประกอบอาชีพ การพักผ่อนหย่อนใจ โดยมีการแบ่งปันและจับจองพื้นที่ขนาดเล็กตามส่วนต่างของพื้นที่ริมน้ำ (spaces within space) ที่มักสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกันใช้ตลอดทั้งวัน (polychronic space) ก่อเกิดพื้นที่รองรับการปฏิสนธิแห่งชีวิตของคนในชุมชน (dialogical space)

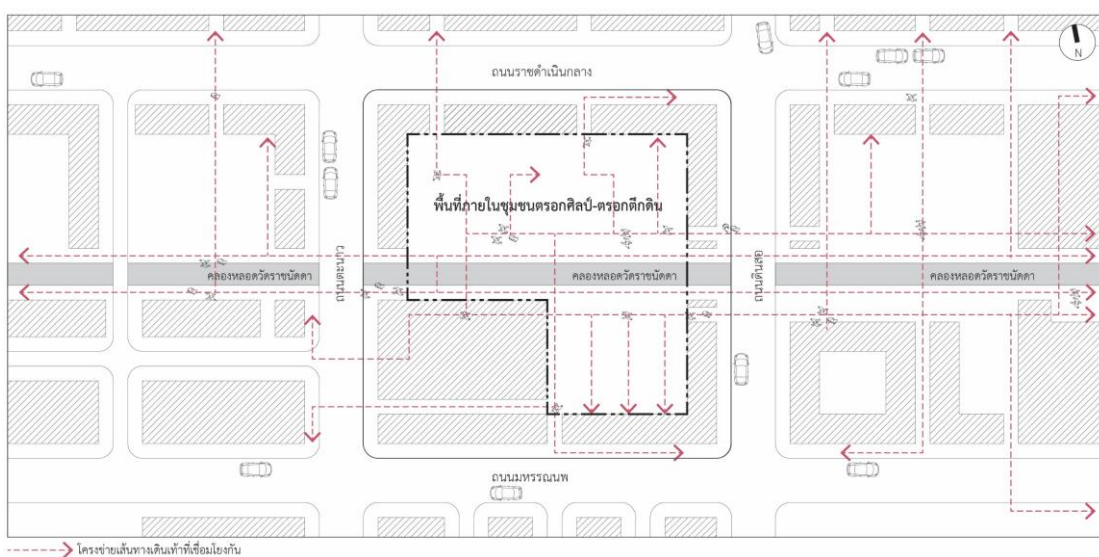
6.2. บทสรุปคุณลักษณะที่ว่างของตอบริเวณชุมชนตอศิลป์-ตอตึกดิน

จากการวิเคราะห์พื้นที่รองรับชีวิตของตอบริเวณชุมชนตอศิลป์-ตอตึกดิน ในหัวข้อที่ผ่านมาซึ่งทำให้เห็นคุณลักษณะที่ว่างของตอจากการก่อร่างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้ตอและพื้นที่ทางกายภาพอย่างแตกต่างกัน ต่อมาในหัวข้อนี้จะเป็นการสังเคราะห์และสรุปบทเรียนที่ได้จากกรณีศึกษาชุมชนตอศิลป์-ตอตึกดิน โดยการสานเรื่องราวความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนเพื่อนำสู่สาระสำคัญอันเป็นเป็นองค์รวมแห่งชีวิตอันปรากฏเป็นภาพที่ชัดเจน

ชุมชนตอศิลป์-ตอตึกดินเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริบทชุมชนเมืองเก่า ถูกโอบล้อมไปด้วยตึกแถวและอาคารสาธารณะริมถนนที่ทำหน้าที่เสมือนเป็นขอบเขตทางกายภาพที่ปิดล้อมระหว่างพื้นที่ด้านในและด้านนอกของชุมชน ทำให้พื้นที่ภายในมีลักษณะคล้ายกับพื้นที่ไข่แดง คือ ไม่สามารถติดกับพื้นที่ภายนอกได้โดยตรง จึงทำให้การขยายตัวเชิงพื้นที่ภายในชุมชนมีความเป็นไปได้ยากนักเมื่อพื้นที่มีข้อจำกัดประกอบกับมีความเข้มข้นในการอยู่อาศัยสูงมากยิ่งขึ้น จึงส่งผลให้พื้นที่สาธารณะภายในชุมชนจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเป็นพื้นที่รองรับชีวิตในการอยู่ร่วมกันอย่างสุขสวัสดิ์ของคนในสังคม ทั้งการรองรับวิถีชีวิตประจำวัน ขยายตัวเป็นพื้นที่ทางสังคมขนาดเล็ก สู่การรวมกลุ่มทางสังคมอย่างเข้มข้นในเทศกาลงานชีวิต รูปแบบพื้นที่สาธารณะที่กล่าวนี้ ปรากฏอยู่ในรูปแบบของตอหรือโครงข่ายที่เชื่อมโยงกันภายในชุมชนตอศิลป์-ตอตึกดินที่มีความสลับซับซ้อน ซึ่งเป็นคุณลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นอย่างเฉพาะเจาะจงต่อบริบทอันส่งผลให้ชุมชนนี้มีความอึดอุมไปด้วย

ชีวิตชีวา โดยคุณลักษณะที่ว่างของตรอกสามารถสรุปได้ใน 5 ประการ ดังนี้ ที่ว่างที่ให้ประสบการณ์อันหลากหลาย (multi-experiential space) ที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิต (dialogical space) ที่ว่างที่ซ้อนอยู่ในที่ว่าง (spaces within space) ที่ว่างที่รองรับมิติการใช้สอยอันหลากหลาย (multifunctional space) และที่ว่างที่มีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนการใช้สอย (polychronic space) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.2.1. ตรอก: ที่ว่างที่ให้ประสบการณ์อันหลากหลาย (multi-experiential space)

รูปที่ 145: แผนภาพแสดงรูปแบบผังของชุมชนชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินที่เอื้อให้เกิดการสัญจรทางเท้าในลักษณะที่เป็นโครงข่ายซ้อนทับอยู่ในพื้นที่เนื้อเมือง

คุณลักษณะที่ว่างของตรอกในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินที่มีความสำคัญและมีอำนาจสูงสุดที่ส่งผลให้ชุมชนมีชีวิตชีวา คือ บทบาทของความเป็นทางรองรับการสัญจรโดยเฉพาะการเดินทางของผู้คนทั้งในระดับเมืองและระดับชุมชน เมื่อมองย้อนกลับไปในภาพใหญ่ของย่านหรือผังชุมชน¹⁰⁸ จะพบชุมชนมีลักษณะเป็นบล็อกขนาดใหญ่ (block) โอบล้อมไปด้วยถนนขนาดใหญ่ที่รองรับการสัญจรแบบรวดเร็วหรือรองรับการสัญจรทางรถยนต์เป็นหลัก ทั้งถนนราชดำเนินกลาง ถนนดินสอ ถนนตะนาว และถนนมหารณพ ประกอบกับมีการสร้างตึกแถวและอาคารสาธารณะริมถนนที่ทำหน้าที่เสมือนเป็นแนวเขตกันพื้นที่ด้านในชุมชน ด้วยข้อจำกัดนี้จึงส่งผลให้พื้นที่ภายในชุมชนเกิดระบบโครงข่ายคล้ายกับใยแมงมุม มีทางเข้าออกที่จำกัดแต่มีการแตกกิ่งก้านสาขาภายในเป็นโครงข่ายอันสลับซับซ้อน มักเกิดขึ้นตามขอบเขตสัณฐานเดิมของพื้นที่ เช่น ตามแนวคลองหลอดวัดราชบพิธ ตามแนวร่องสวน มีลักษณะเป็นทางเดินขนาดเล็กที่พอจะให้ผู้คนเดินผ่านไปมาได้อย่างสะดวก เมื่อเกิด

¹⁰⁸ รายละเอียดการศึกษาในส่วนนี้ปรากฏในบทที่ 3 เรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์และเรื่องราวชุมชน

เป็นความเข้มข้นจึงก่อให้เกิดเป็นโครงข่ายทางหรือตรอกอันเกิดจากการข้อตกลงร่วมกันของคนในสังคม อาจกล่าวได้ว่าตรอกเป็นพื้นที่ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติอันเกิดจากความต้องการในการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกันของมนุษย์ ซึ่งจากกรณีศึกษานี้ยังชี้ให้เห็นว่า โครงข่ายทางเดินขนาดเล็กในชุมชนยังสามารถเชื่อมต่อไปยังเนื้อเมืองส่วนอื่นได้อีกด้วย เช่น ทางเดินเท้าที่เชื่อมสู่ตรอกสาเกต ตรอกสเลียร ตรอกวัดราชนัดดา และตรอกวัดเทพธิดา เมื่อเป็นดังนี้ จึงนับว่าเมืองส่วนนี้มีการซ้อนทับกันอยู่ทั้งส่วนที่ได้รับการวางผังมาเป็นอย่างดีหรือระบบถนนและโครงข่ายธรรมชาติทางเดินขนาดเล็กที่ซ่อนอยู่ในเนื้อเมือง ซึ่งคุณลักษณะของที่วางดังกล่าวนี้ส่งผลให้ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นย่านแห่งการเดินหรือเมืองแห่งการเดิน ที่เป็นดังสารตั้งต้นในการทำให้เมืองมีชีวิต

ถอดบทเรียนที่ได้จากเมืองรองรับการเดิน การเดินเป็นจุดเริ่มต้นของการสัมผัสโลก (ด้วยเท้า) อย่างซ้ำๆ สานโลกด้วยมิติการรับรู้ในระยะที่ใกล้ชิดสนิทสนม ทั้งรูป รส กลิ่น เสียง บรรยากาศ โดยรอบที่สานเข้าไปในระบบการรับรู้ของมนุษย์จนเกิดเป็นประสบการณ์หลากหลายสัมผัส (multisensory experience) ที่ติดตราตรึงใจจากการรับรู้ที่วางโดยรอบอย่างละเอียดละออ ทำให้การเดินทางเคลื่อนผ่านชุมชนแต่ละครั้งจึงเสมือนเป็นการเดินทางเข้าสู่ฉากชีวิตที่สะท้อนคุณลักษณะที่วางของชุมชนได้เป็นอย่างดี¹⁰⁹ และก่อให้เกิดประสบการณ์ระหว่างทางได้อย่างหลากหลาย จากบทเรียนที่ได้จากศึกษาการใช้สอยที่ว่าง (บทที่4) และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางกายภาพและการใช้สอยที่ว่าง (บทที่5) ชี้ให้เห็นว่าตัวแปรที่สำคัญที่ส่งผลให้ย่านนี้เกิดการเดินอย่างเป็นธรรมชาติแล้ว ประสบการณ์ระหว่างทางยังถือเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่เดินได้และเดินดีอีกด้วย

ตรอกทางลัดเมืองที่ให้ประสบการณ์หลากหลาย คือ ตรอกเป็นพื้นที่โครงข่ายทางเดินเท้าที่ซ่อนอยู่ในเนื้อเมืองที่มีการใช้สอยในทั้งในระดับชุมชน (community level) และระดับเมือง (civic level) โดยปัจจัยที่ส่งผลให้ตรอกในชุมชนมีความน่าเดินนั้นเกิดจากกายภาพของตรอกมีขนาดเล็ก มีระยะการเดินสั้นต่อเนื่องกันโดยตลอด เอื้อให้เกิดการเลี้ยวอย่างบ่อยครั้ง มีการผสมผสานความเป็นทางและลานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน ซึ่งกายภาพเช่นนี้ส่งผลให้ในเชิงจิตวิทยาทำให้การเดินดูสั้นกว่าในระยะการเดินจริงนักจึงไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยระหว่างการเดินทาง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าระยะทางจริงและระยะอันเกิดจากประสบการณ์นั้นมีไม่เท่ากัน จึงทำให้ตรอกที่เป็นที่นิยมในการเดินลัดมักเป็นพื้นที่ที่มีจุดหยุดระหว่างทาง จุดที่มองไม่เป็นที่ไครวเดียว¹¹⁰ มีร่มเงาอันเกิดจากการบังกันของกลุ่มก้อนอาคาร และมีความหลากหลายของกายภาพระหว่างเส้นทาง อย่างไรก็ตาม นอกจากความเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพที่ส่งผลต่อประสบการณ์การรับรู้และการใช้สอยที่ว่างของมนุษย์แล้ว

¹⁰⁹ การรับรู้คุณลักษณะของที่ว่างเกิดจากความสัมพันธ์ใน 3 ส่วน คือ กายภาพ กิจกรรม และความหมาย Relph, *Place and Placelessness*. หน้า 46-49.

¹¹⁰ คล้ายคลึงแนวคิดพื้นที่สาธารณะแบบไทยของ ชวัญสรวง อดิโพธิ์, "บรรยายพิเศษ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย." อ้างถึงใน ไชศรี ภักดี สุขเจริญ, "พื้นที่ว่างสาธารณะขนาดเล็ก: พื้นที่ทางสังคมของชุมชนไทย."

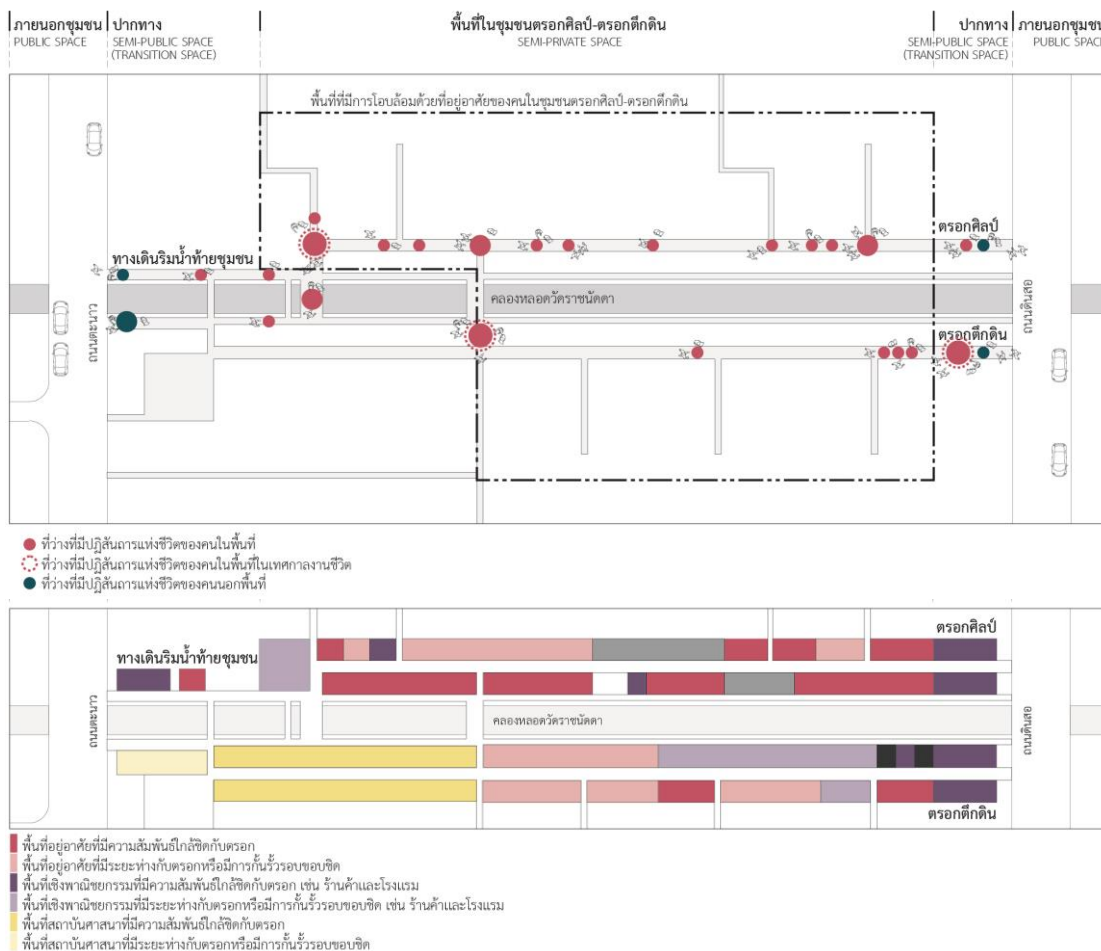
สถานการณ์การอยู่อาศัยของมนุษย์ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งช่วยให้การเดินทางในชุมชนนี้เกิดประสบการณ์อันหลากหลายและมีชีวิตชีวาหรือ “...คนมาในที่ที่คนอยู่...”¹¹¹

ตรอกให้ประสบการณ์ระหว่างทาง คือ โครงข่ายของตรอกขนาดเล็กนอกจากจะเอื้อให้เกิดการสัญจรไปมาของผู้คนแล้ว ยังทำหน้าที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนและการอยู่อาศัยอย่างเด่นชัด มีการผสมผสานการใช้สอยที่วางทั้งเป็นพื้นที่รองรับการอยู่ รองรับการทำกิน รองรับกิจกรรมนันทนาการ ก่อเกิดเป็นพื้นที่ทางสังคมของคนในชุมชนขึ้น ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับกระเปาะกิจกรรมขนาดเล็กระหว่างทาง ประสบการณ์ระหว่างการเดินทางเข้าสู่พื้นที่โดยเฉพาะกลุ่มคนในจึงมักจะไม่ใช้ประโยชน์แค่เพียงทางเท่านั้น คือ ตรอกนั้นเป็นส่วนผสมระหว่างความเป็น “ทาง” และ “ที่” จึงทำให้เกิดพฤติกรรมการเดินทางของคนในที่มีมักจะเป็นการเดินทางเชื่อมจุดที่มีความเข้มข้นของกิจกรรมในแต่ละพื้นที่ จึงก่อให้เกิดชีวิตที่ถักทอขึ้นอย่างไม่มีพิธีรีตองบนตรอกอย่างมีชีวิตชีวา เมื่อเป็นดังนี้จึงส่งผลให้ตรอกมีลักษณะเป็นพื้นที่มีชั้น+เชิง มีลำดับชั้นในการเข้าถึงพื้นที่หรือมีลำดับชั้นของประสบการณ์ จากพื้นที่นอกสุดสู่พื้นที่ทางด้านในสุด เช่น การเดินผ่านตลาดนัดแผงลอยที่ต้นตรอก สู่การเดินทางเข้าสู่พื้นที่แคบที่มีการปิดล้อมโดย พื้น+ฝา+ผ้า บริเวณเรือนแถวกลางตรอกตึกดิน สู่ทางแยกบ้านใต้ต้นไม้ เดินลัดเข้าสู่วัดมหาราชพารามแล้วออกสู่พื้นที่ริมน้ำท้ายชุมชน เป็นต้น ซึ่งการเดินทางผ่านฉากชีวิตในแต่ละส่วนนั้นเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นของการได้เห็นหน้าค่าตา พบปะพูดคุย และปฏิสัมพันธ์ ซึ่งจะเป็นการเปิดรับประสบการณ์ทั้งทางกายภาพ กิจกรรม และความหมายแห่งถิ่นเข้าสู่ใจบนเส้นทางแห่งการปฏิสัมพันธ์อย่างไม่รู้จบ

อย่างไรก็ดี การเป็นชุมชนที่รองรับการเดินทางหรือเมืองเดินได้ เป็นคุณสมบัติขั้นต้นที่ส่งผลให้เกิดโอกาสในการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนทั้งคนในชุมชนและผู้ชมเมือง ซึ่งมีความน่าสนใจที่ว่า ผังของชุมชนนั้นเกิดจากข้อจำกัดในเชิงพื้นที่ สู่การเกิดระบบตรอกขนาดเล็กอันเกิดจากการใช้สอยที่วางของมนุษย์อย่างเข้มข้น ซึ่งคุณลักษณะของที่วางดังกล่าวนี้ได้ผลิตประสบการณ์การใช้สอยที่วางทั้งคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่เอาไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งในทางตรงกันข้ามกลับไม่พบการใช้สอยในลักษณะที่คล้ายกันนี้ในบริบทของเมืองหรือพื้นที่ที่มีการจัดสรรอย่างแยกส่วนหรือพื้นที่ที่มีการรองรับการสัญจรทางรถเป็นหลัก จากประเด็นนี้จึงทำให้เห็นว่าความรุ่มรวยของประสบการณ์ที่เกิดขึ้นบนตรอกในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินจึงเสมือนเป็นกุญแจสำคัญที่ช่วยให้เมืองมีการใช้สอยอย่างมีชีวิตชีวา

¹¹¹ ญาณ เกห์ล, เมืองมีชีวิต การใช้พื้นที่สาธารณะ: *Life Between Buildings*. แปลโดย ภคินทร์ เสนาพันธ์ รุ่งแสง. (กรุงเทพฯ: ลายเส้น พับบลิชซิง, 2556).

6.2.2. ตรอก: ที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิต (dialogical space)

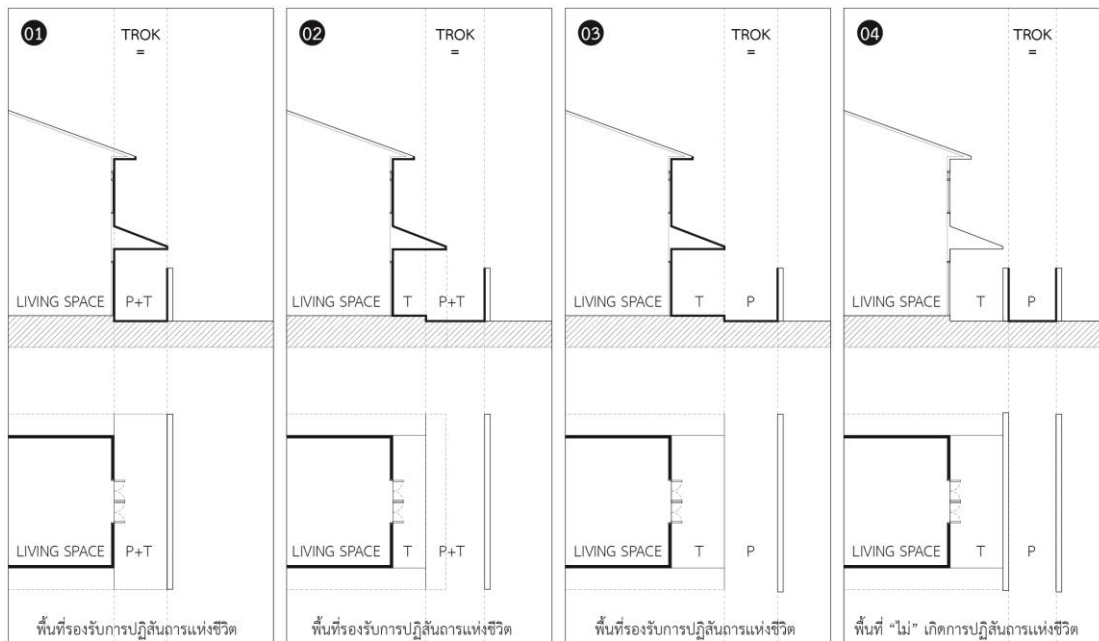
รูปที่ 146-147: แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของตำแหน่งที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิตและความเป็นพื้นที่ข้างในชุมชนและข้างนอกนอกชุมชน (รูปบน) และแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างระยะห่างการใช้สอยที่ว่างภายในอาคารและตรอก (รูปล่าง)

คุณลักษณะเฉพาะของที่ว่างที่พบในตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินที่ทำหน้าที่เป็นคำสั่งตั้งต้นขั้นต้นในการที่ทำให้ชุมชนนี้มีชีวิตชีวา คือ การเป็นที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิต พื้นที่ลักษณะนี้มักปรากฏอยู่ในรูปแบบของพื้นที่เอื้อให้เกิดการหยุดยืน การนั่งเล่นพักผ่อนหย่อนใจหรือเกิดการทำกิจกรรมการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนที่เกิดอย่างชั่วคราวบนโครงข่ายพื้นที่สาธารณะขนาดเล็ก มีลักษณะคล้ายกับกระเปาะของกิจกรรมที่เชื่อมต่อกันในแนวยาว ซึ่งคุณลักษณะที่ว่างในรูปแบบนี้จะเอื้อให้ผู้คนใช้เวลาในการถักทอชีวิตบนตรอกในชุมชนอย่างไม่มีพิธีรีตอง เกิดเป็นปรากฏการณ์การพบปะเห็นหน้าค่าตาซึ่งกันและกัน เปิดโอกาสให้เกิดการพูดคุยสานสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชน จนหล่อหลอมให้เกิดเป็นกิจกรรมการปฏิสัมพันธ์ร่วมกันในที่สุด ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิตนี้จึงมีลักษณะ

เป็นจุดที่มีความเข้มข้นของกิจกรรมหรือจุดยุทธศาสตร์ของชุมชนที่มีความรู้รวมของปรากฏการณ์การใช้ชีวิต ซึ่งสะท้อนออกมาในวิถีชีวิตประจำวันในวันธรรมดา สู่วัฒนธรรมอันเป็นกรอบอ้างอิงแห่งการใช้ชีวิตร่วมกันของชุมชนในเทศกาลงานฉลอง

จุดเข้มข้นของประสบการณ์การใช้ชีวิตที่เกิดขึ้นบนตรอกในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน มักปรากฏอยู่ในรูปแบบของจุดตัดของระบบทาง (node) และจุดเปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่ (transition space) ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับตำแหน่งภายในชุมชนในลักษณะที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบการใช้สอยที่ว่างและประเภทของผู้ใช้ตรอก กล่าวคือ ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินจะมีระบบการเรียกขานตำแหน่งของตรอกตามลำดับการเข้าถึง เช่น ปากทาง ทางแยก (เรียงตามลำดับการนับเลข) และท้ายตรอก ซึ่งหมายถึงการมีจุดเริ่มต้นและจุดท้ายสุด มีลำดับชั้นในการเข้าถึงของที่ว่าง (hierarchy of space) หรือมีระดับความเป็นข้างในและข้างนอก เมื่อเป็นดังนี้ จึงส่งผลให้พื้นที่ของตรอกในส่วนที่ติดกับขอบเขตชุมชนจึงมีรูปแบบการใช้สอยที่ว่างอย่างผสมผสานกันระหว่างคนในและคนนอกพื้นที่ ในลักษณะที่เป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะ (semi-public space) โดยเมื่อเข้าสู่พื้นที่ด้านในชุมชนจะปรากฏรูปแบบการใช้สอยที่ว่างในลักษณะพื้นที่กึ่งส่วนตัว (semi-private space)

ตรอกเป็นที่ว่างกึ่งสาธารณะของชุมชน ในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินเป็นพื้นที่ที่มีการรองรับการใช้สอยในระดับชุมชนและระดับเมืองที่ซ้อนทับกัน โดยจากการศึกษาพัฒนาการของการก่อรูปของชุมชนชี้ให้เห็นถึงรูปแบบของขอบเขตทางกายภาพชุมชนที่มีลักษณะเป็นพื้นที่อาคารตึกแถวที่มีการใช้สอยเชิงพาณิชย์กรรมในรอบนอกและพื้นที่ด้านในมีลักษณะเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของคนในชุมชน พื้นที่ในบริเวณที่เป็นจุดตัดบริเวณขอบเขตของชุมชนหรือปากทางจึงเป็นจุดที่เกิดการปะทะกันของการใช้สอยระดับชุมชนและเมือง โดยมีลักษณะคล้ายกับประตูหรือพื้นที่เปลี่ยนผ่านของชุมชน (transition space) กายภาพของที่ว่างลักษณะนี้มักจะไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับพื้นที่อยู่อาศัยหรือมีระยะห่างกับพื้นที่ด้านในของชุมชน จึงส่งผลให้พื้นที่บริเวณนี้จึงมีการใช้สอยที่ว่างร่วมกันของคนนอกพื้นที่และคนในพื้นที่ในลักษณะเป็นที่ว่างกึ่งสาธารณะของชุมชน มักจะเกิดการปฏิสัมพันธ์กันอย่างเข้มข้นในบริเวณที่มีองค์ประกอบรองรับการนั่งและมีร่มเงาตลอดทั้งวัน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับแนวคิดของที่ว่างสาธารณะในแบบไทยที่มีภูมิอากาศแบบร้อนชื้น ร่ม+เงา และพื้นที่นั่งจึงเป็นคุณภาพของที่ว่างที่เข้ามา มีบทบาทในการเอื้อให้ผู้คนได้ใช้เวลาบนพื้นที่สาธารณะ เกิดกิจกรรมการล้อมวงสนทนา พูดคุย หรือทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งคุณลักษณะที่ว่างดังกล่าวนี้จึงเป็นสารตั้งต้นชั้นดีในการทำให้ผู้คนมีโอกาสมา รวมตัวกันและการเกิดกิจกรรมทางสังคมในที่สุด ดังปรากฏให้เห็นในกรณีของพื้นที่ริมน้ำท้ายชุมชน

P PATH
T TRANSITION SPACE

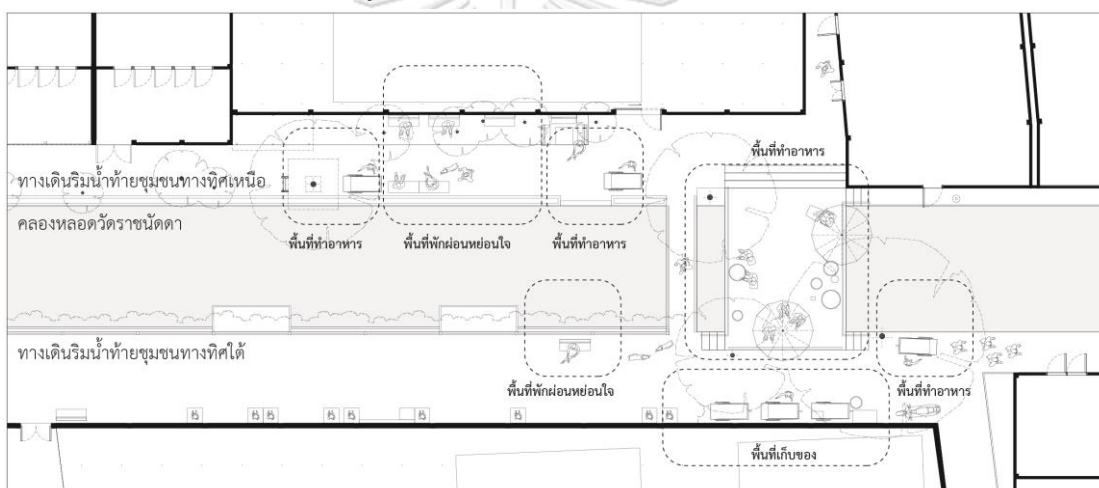
- 01. พื้นที่รองรับการปฏิสังขรณ์แห่งชีวิตอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอกที่มีความกำกวมในเชิงขอบเขต คือ ตรอก = ทาง + พื้นที่อาศัย
- 02. พื้นที่รองรับการปฏิสังขรณ์แห่งชีวิตอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอกที่มีความกำกวมในเชิงขอบเขต คือ บ้าน + ซาน + ตรอก [ทาง + พื้นที่อาศัย]
- 03. พื้นที่รองรับการปฏิสังขรณ์แห่งชีวิตอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก คือ บ้าน + ซาน + ตรอก
- 04. พื้นที่ "ไม่" เกิดการปฏิสังขรณ์แห่งชีวิตอันเกิดจากความสัมพันธ์ที่มีระยะห่างระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก คือ มีการกั้นรั้วรอบของชิด

รูปที่ 148: แผนภาพความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอกที่ส่งผลให้เกิดพื้นที่ที่มีปฏิสังขรณ์แห่งชีวิตในบริเวณพื้นที่กึ่งส่วนตัวของชุมชน

ตรอกเป็นที่ย่างก้าวส่วนตัวของชุมชน คือ คุณลักษณะของที่ย่างที่มีความสำคัญมากที่สุดที่ทำให้ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินมีชีวิตชีวา ตั้งอยู่ในพื้นที่ด้านในของชุมชน มีการโอบล้อมไปด้วยพื้นที่อยู่อาศัย คุณลักษณะของพื้นที่รูปแบบนี้จะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างการใช้สอยที่ว่างภายในอาคารบ้านเรือนหรือพื้นที่ส่วนตัว (private space) และพื้นที่ตรอกที่เป็นพื้นที่สาธารณะภายในชุมชน (public space) จึงส่งผลให้การใช้สอยที่ว่างภายในชุมชนนี้จึงมีความเป็นพื้นที่แบบกึ่งส่วนตัวของชุมชน (semi-private space) ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน กิจกรรมประจำวันทั้งในรูปแบบกิจกรรมดำรงชีวิตและการทำมาหาเลี้ยงชีพ ปรากฏเป็นชีวิตที่มีการถักทอขึ้นบนโครงข่ายในชุมชนอย่างไม่มีพิธีรีตอง ที่ว่างที่มีปฏิสังขรณ์แห่งชีวิตในรูปแบบนี้มักพบในพื้นที่บริเวณจุดตัดของระบบทางและพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างพื้นที่อยู่อาศัยและตรอก โดยเฉพาะในบริเวณที่มีระยะห่างระหว่างจากพื้นที่อาศัยและตรอกที่ค่อนข้างน้อย หรือมีผนังของบ้านเท่ากับผนังของตรอกที่มีองค์ประกอบประตูที่สามารถเข้าถึงตรอกได้โดยตรง และบริเวณพื้นที่ที่มีความกำกวมในเชิงขอบเขตทางจินตภาพของพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ของตรอก ซึ่งคุณลักษณะที่ว่างดังกล่าวนี้ส่งผลให้การใช้สอยที่ว่างของคนในชุมชนมีการสอดประสานกันระหว่างการใช้สอยภายในบ้านและตรอกใน

ลักษณะที่เป็นส่วนขยายของการอยู่อาศัย (extensional space) องค์ประกอบของพื้นที่ เช่น ฐาน ระเบียง ประตู หรือบันไดหน้าบ้าน จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเป็นพื้นที่รองรับชีวิตเอื้อให้เกิดการพบปะพูดคุยซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินนับว่าเป็นชุมชนเก่าแก่ที่สมาชิกของชุมชนจะมีใกล้ชิดสนิทสนมซึ่งกันและกัน ทั้งทางสายเลือด (ครอบครัวขยาย) และความคุ้นหน้าค่าตากันเป็นเวลานาน จึงทำให้จากพื้นที่บ้านที่รองรับกิจกรรมดำรงชีวิต สู่การเกิดเป็นพื้นที่ร่วมกันหรือพื้นที่ทางสังคมขึ้น คุณลักษณะที่วางดังกล่าวนี้ถือเป็นคุณสมบัติเชิงบวกที่ส่งผลให้มิติของชีวิตถูกถักทอขึ้นบนพื้นที่ของตรอกอย่างเป็นธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างจากบริบทปัจจุบันที่มักจะมีการปิดกั้นการอยู่อาศัยภายในกับพื้นที่ภายนอกอย่างชัดเจนเกิดเป็นสังคมลุ่มรั้ว “กั้นมิตร”¹¹² และนำไปสู่สังคมแบบต่างคนต่างอยู่ในท้ายที่สุด

6.2.3. ตรอก: ที่ว่างที่ซ่อนอยู่ในที่ว่าง (spaces within space)

รูปที่ 149: ที่ว่างที่ซ่อนอยู่ในที่ว่างบริเวณพื้นที่สาธารณะริมน้ำทำชุมชน

จากคุณสมบัติของตรอกในรองรับกิจกรรมการสัญจรไปมาและรองรับกิจกรรมการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ ตรอกจึงถือเป็นพื้นที่แห่งชีวิตที่รองรับการอยู่อาศัยร่วมกันของคนในสังคมอันเกิดจากส่วนผสมระหว่างความเป็น “ทาง” และความเป็น “ที่” ส่งผลให้ตรอกในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน มีระยะการเดินทางสั้นๆ ต่อเนื่องกันโดยตลอด เอื้อให้เกิดการเสี้ยวอย่างบ่อยครั้ง มักจะมีการผสมผสานความเป็นทางแยก ลาน และพื้นที่สาธารณะที่แทรกสานรวมกันเป็นองค์รวมอย่างแยกไม่ออก ซึ่งคุณสมบัตินี้ส่งผลให้ตรอกในชุมชนมักมีการใช้งานอย่างมีชีวิตชีวา แตกต่างจากชุมชนเมืองในปัจจุบันที่มีการจัดสรรพื้นที่เมืองอย่างค่อนข้างแยกส่วน เช่น ทาง ลาน และพื้นที่สาธารณะ อย่างไรก็ตาม การอยู่ร่วมกันของผู้คนในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีความ

¹¹² Friend= No fence, fence= no friend. ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์. หน้า 163.

หนาแน่นของการอยู่อาศัยสูง มีการซ้อนทับการใช้สอยที่ว่างระดับชุมชนและเมือง และยากต่อการขยายในเชิงพื้นที่ เมื่อเป็นดังนี้ที่ว่างสาธารณะในรูปแบบของระบบตรอกภายในชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญในการเป็นพื้นที่ที่มีการใช้สอยร่วมกัน ที่สมาชิกของชุมชนจะมีการแบ่งปันการใช้สอยที่ว่างระหว่างกัน ในลักษณะที่เป็นการสร้าง “มุมที่โปรด-มุมประจำ” ซึ่งสะท้อนอัตลักษณ์ตนบนพื้นที่ตรอกเกิดการใช้สอยร่วมกันและซ้อนทับกัน โดยสามารถแบ่งออกเป็นการแบ่งปันเชิงพื้นที่ เช่น มุมรถเข็นขายของ ร้านค้าแผงลอยต้นตรอกศิลป์ และสวนหย่อมหน้าบ้าน และการแบ่งปันเชิงเวลา เช่น ที่นั่งริมน้ำท้ายชุมชนและพื้นที่สาธารณะริมน้ำท้ายชุมชน เป็นต้น

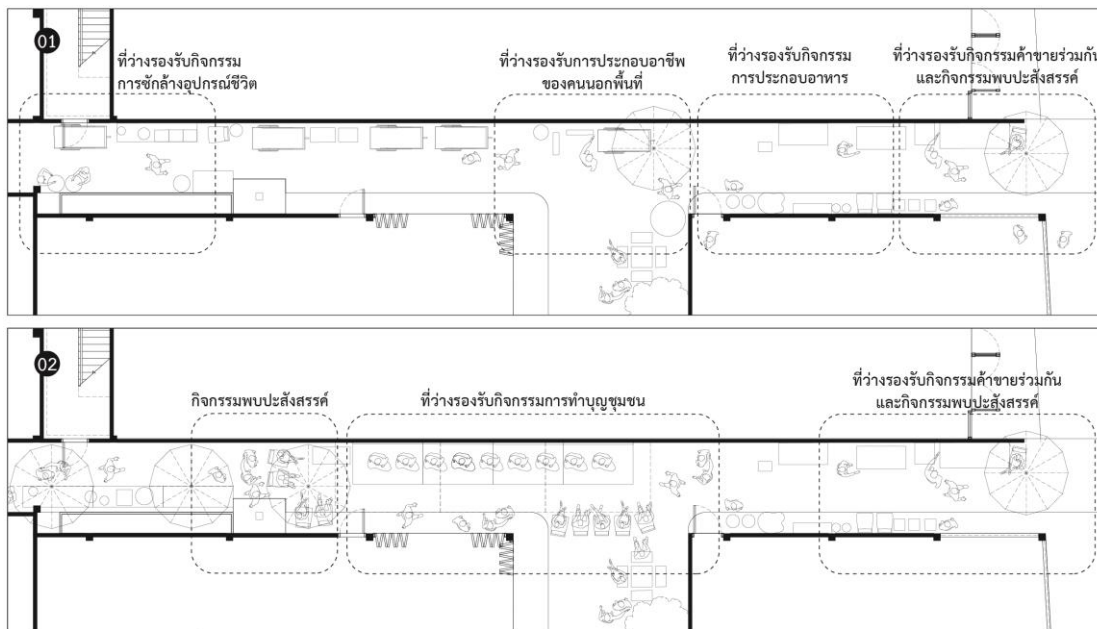
6.2.4. ตรอก: ที่ว่างที่รองรับมิติการใช้สอยอันหลากหลาย (multifunctional space)

รูปที่ 150: ที่ว่างที่รองรับมิติการใช้สอยอันหลากหลายในบริเวณจุดตัดท้ายตรอกศิลป์

จากความเข้มข้นของการอยู่อาศัยร่วมกันของผู้คนในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ซึ่งเป็นชุมชนโบราณที่ผู้คนมีความสนิทสนมรักใคร่กลมเกลียวกันซึ่งกันและกัน ประกอบกับการมีจำกัดของเชิงพื้นที่ของชุมชน จึงทำให้สมาชิกในชุมชนจะมีการแบ่งปันและการสร้างสรรค์ใช้สอยที่ว่างบนโครงข่ายที่ว่างสาธารณะในชุมชน ในลักษณะเป็นที่ว่างขนาดเล็กที่เชื่อมต่อกันเป็นกระเปาะตามแนวยาวและมองเห็นกันได้ โดยตามจิตวิทยาของวัฒนธรรมการใช้ที่ว่างขนาดเล็ก (culture of small space) นี้ชี้ให้เห็นว่า สมาชิกของชุมชนจะใช้สอยเป็น “ที่ว่างที่ใช้สอยร่วมกัน” สามารถประกอบกิจกรรมชีวิตต่างๆ ได้พร้อมกันๆ ในช่วงเวลาเดียวกัน คุณลักษณะที่ว่างในรูปแบบนี้จึงสามารถรองรับกิจกรรมได้อย่างอเนกประโยชน์ (multipurpose space) ดังที่ปรากฏชัดในบริเวณลานเล็กท้ายตรอกศิลป์ ซึ่งกายภาพที่ว่างดังกล่าวจะตั้งอยู่ใกล้กับพื้นที่อยู่อาศัยและจุดตัดของระบบทางหรือจุดร่วมที่ร่วมทางของชุมชน เพื่อการอยู่ร่วมการอยู่อาศัยอย่างสุขสวัสดิ์ของของชุมชน สมาชิกจะมีระบบการจัดการพื้นที่ขนาดเล็กบนพื้นที่ขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นข้อตกลงร่วมกันของผู้ใช้พื้นที่ สามารถปรับเปลี่ยนการใช้สอยที่ว่างได้ตามความต้องการ ปรากฏเป็นพื้นที่รองรับชีวิตที่รองรับกิจกรรมชีวิตของสมาชิกในชุมชน ทั้งในกิจกรรมวันธรรมดา ได้แก่ กิจกรรมดำรงชีวิตและกิจกรรมประกอบอาชีพ และในเทศกาลงานฉลอง จึงทำให้คุณลักษณะที่ว่างแห่งนี้จึงมีเป็นที่ว่างที่ยืดหยุ่น (flexible space)

6.2.5. ตรอก: ที่ว่างที่มีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนการใช้สอย (polychronic space)

01. การใช้สอยที่ว่างบริเวณพื้นที่ร้านค้าแผงลอยต้นตรอกตึกดินในวันธรรมดา

02. การใช้สอยที่ว่างบริเวณพื้นที่ร้านค้าแผงลอยต้นตรอกตึกดินในเทศกาลงานชีวิต

รูปที่ 151: ที่ว่างที่มีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนการใช้สอยบริเวณร้านค้าแผงลอยต้นตรอกตึกดินในกิจกรรมวันธรรมดาและเทศกาลงานชีวิต

จากแนวคิดของการแบ่งปันพื้นที่เพื่อใช้สอยร่วมกันของผู้คนในชุมชนที่มีความอ่อนโยน สมาชิกยังมีการแบ่งปันการใช้สอยที่ว่างใน “เวลา” โดยสมาชิกในชุมชนจะใช้ “ที่+ทาง” ร่วมกันและการปรับเปลี่ยนการใช้สอยไปตามสถานการณ์ชีวิตที่มีความเคลื่อนไหว (polychronic time) ตั้งแต่ เข้าสาย เที่ยง บ่าย เย็น และหัวค่ำ และยังมีเปลี่ยนแปลงในเดือน ปี และเทศกาลงานชีวิต ซึ่งแต่ละช่วงจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในลักษณะที่เป็นวงจรแห่งชีวิต ดังที่ปรากฏชัดในกรณีของร้านค้าแผงลอยต้นตรอกตึกดิน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการใช้สอยร่วมกันของทั้งคนในชุมชนและคนนอกชุมชน มีการสลับเปลี่ยนหมุนเวียนการใช้สอยที่ว่างอย่างคุ่มค่าตามรูปแบบตารางของวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนและสังคมเมือง มีกรอบเวลาควบคุมอย่างคร่าวๆ จึงปรากฏรูปแบบการใช้สอยที่ว่างอย่างหลากหลาย เช่น การเป็นพื้นที่การทำงานร่วมกันของคนนอกพื้นที่ในเวลาเช้า การปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่ค้าขายของคนในชุมชนในช่วงสาย การกลับมาทำงานร่วมกันของคนนอกพื้นที่ในเวลาบ่าย (เปลี่ยนกะการทำงาน) และการปรับเปลี่ยนเป็นทางสังคมของชุมชนในเวลาเย็น นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่รองรับกิจกรรมทางสังคมขนาดใหญ่ของชุมชน (collective space) ในเทศกาลงานชีวิต เช่น สงกรานต์และวันเด็ก อีกด้วย ซึ่งระบบการหมุนเวียนที่ว่างนี้มีลักษณะเป็นดังสาระสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ของผู้คนในสังคมและผู้คนในชุมชนให้มีความสุขสวัสดิ์

6.3. การสานต่อบทเรียนจากตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน

การศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของตรอกในชุมชนตรอกศิลป์ตรอกตึกดิน เป็นการเปิดประเด็นศึกษาตรอกในฐานะที่เป็นพื้นที่รองรับชีวิตของการอยู่อาศัยระดับสังคม โดยเริ่มต้นจากการศึกษาสถานการณ์การดำรงอยู่ของมนุษย์และสภาพแวดล้อม ซึ่งเกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมและกาละเทศะสู่การศึกษาแนวคิดทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรมและการอยู่อาศัย เพื่อค้นหาความหมายของ “ทางแห่งการเชื่อมโยง” และ “ที่แห่งการปฏิสัมพันธ์” ผ่านมุมมองมนุษย์ผู้ใช้ตรอกในกาละเทศะที่แตกต่างกัน ทั้ง “คนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่” ในรูปแบบเวลาการใช้สอยที่ว่างทั้งวันธรรมดา วันสุดสัปดาห์และเทศกาลงานชีวิต ต่อมาจึงเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมิติกายภาพและการใช้สอยที่ว่างภายในตรอกทั้ง “ทางแห่งชีวิต” และ “ที่แห่งชีวิต” สู่การวิเคราะห์ตรอกในฐานะ “พื้นที่รองรับชีวิต” ที่รองรับการอยู่อาศัยทางสังคม เพื่อค้นหาสาระสำคัญแห่งชีวิตที่ได้จากธรรมชาติในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์

โดยสรุป บทเรียนที่ได้จากการศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน คือ พื้นที่กรณีศึกษาเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นและมีความเฉพาะตัวในเรื่องของที่ตั้ง ซึ่งชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ในเขตใจกลางเมืองเก่า ถูกโอบล้อมไปด้วยตึกแถวและอาคารสาธารณะที่ตั้งอยู่ริมถนนสายหลักทั้ง 4 ด้าน¹¹³ จึงทำให้กายภาพของชุมชนมีลักษณะคล้ายกับพื้นที่ไข่แดงที่ไม่สามารถขยายตัวเชิงพื้นที่ได้ และด้วยข้อจำกัดนี้จึงส่งผลให้เกิดคุณลักษณะพิเศษขึ้นบนระบบโครงข่ายของทางภายในชุมชน กล่าวคือ ชุมชนจะสามารถเชื่อมต่อกับพื้นที่ภายนอกได้โดยระบบตรอกขนาดเล็กที่ขนานกับคลองหลอดวัดราชันต์ดาและมีตรอกแยกย่อยที่เชื่อมไปยังพื้นที่ด้านในสุดหรือเชื่อมต่อไปยังพื้นที่อื่นโดยรอบ ก่อเกิดเป็นโครงข่ายที่สลับซับซ้อนภายในและมีการใช้สอยพื้นที่อย่างเข้มข้น ตรอกในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินจึงมีคุณค่ามากกว่าการเป็นทาง หากแต่เป็นพื้นที่รองรับชีวิตที่มีการลักทอโดยคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ไว้อย่างแนบแน่น และมีการใช้สอยอย่างอเนกประโยชน์¹¹⁴ จึงทำให้ชุมชนนี้ยังคงดำรงวิถีชีวิตแบบเดิมที่ผสมผสานกับวิถีชีวิตในปัจจุบันได้อย่างมีชีวิตชีวา ซึ่งคุณลักษณะที่ว่างของตรอกบริเวณชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดินประกอบด้วย ที่ว่างให้ประสบการณ์อันหลากหลาย (multi-experiential space) ที่ว่างที่มีปฏิสัมพันธ์กับชีวิต (dialogical space) ที่ว่างที่ซ่อนอยู่ในที่ว่าง (spaces within space) ที่ว่างที่รองรับมิติการใช้สอยอันหลากหลาย (multifunctional space) ที่ว่างที่มีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนการใช้สอย (polychronic space)

สานต่อบทเรียน จากข้อจำกัดในเชิงวิธีการศึกษาคุณลักษณะที่ว่างของตรอกในชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตึกดิน ซึ่งเป็นการอ่านปรากฏการณ์จากพฤติกรรมการใช้สอยที่ว่างของคนในพื้นที่และคน

¹¹³ ประกอบด้วยถนนราชดำเนินกลาง ถนนดินสอ ถนนตะนาว และถนนมหาราช

¹¹⁴ ความหลากหลายของ คน กิจกรรม เวลา จึงถือเป็นพื้นที่แบบอเนกประโยชน์ (multi-use) สรุปความจาก ไชศรี ภักดีสุขเจริญ, "พื้นที่ว่างสาธารณะขนาดเล็ก: พื้นที่ทางสังคมของชุมชนไทย."

นอกพื้นที่ ผ่านกรอบวิเคราะห์ทางจิตวิทยาสถาปัตยกรรมและการอยู่อาศัยเพียงเท่านั้น กล่าวคือ การวิจัยนี้เป็นการตีความปรากฏการณ์จากการสังเกตการณ์และการเก็บข้อมูลภาคสนามผ่านมุมมองของผู้วิจัยเพียงเท่านั้น ซึ่งยังคงหลงเหลือช่องว่างในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์จากความรู้สึกนึกคิด คำกล่าว คำเล่าอ้าง และเรื่องเล่าที่สะท้อนประสบการณ์การอยู่อาศัยจากผู้ใช้ตอกรทั้งคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ซึ่งจะเป็นการศึกษาในเชิงลึกภายใต้มโนทัศน์ปรากฏการณ์ศาสตร์ โดยจะเป็นอีกหนึ่งเครื่องมือที่สำคัญในการเผยให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างผู้ใช้สอยที่ว่างและตอกรทั้งที่ปรากฏชัดแจ้งหรือรอคอยการปรากฏ

นอกจากนี้ การวิจัยนี้ยังมีข้อจำกัดในเชิงวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์และเรื่องราวชุมชน ซึ่งจะเป็นการมุ่งเน้นศึกษาพัฒนาการการก่อรูปของย่านและชุมชน จากการวิเคราะห์ห้องค์ประกอบทางกายภาพโดยเฉพาะระบบทางเพียงเท่านั้น ซึ่งอาศัยการค้นคว้าข้อมูลภาคเอกสาร หนังสือ และแผนที่ร่วมกับศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า จึงทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่าพัฒนาการของตอกรนั้นน่าจะเกิดขึ้นตามหลักฐานเดิมของพื้นที่ เช่น ร่องสวน ลำราง หรือการถมทางน้ำสายเก่า อันเกิดจากการใช้สอยที่เข้มข้นจนก่อเกิดเป็นรูปแบบทางเดินขนาดเล็กที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นธรรมชาติ ทว่า ข้อค้นพบบางประการที่เกิดขึ้นจากการสังเคราะห์คุณลักษณะที่ว่างของพื้นที่รองรับชีวิตในบที่ 6 ชี้ให้เห็นว่า ตอกรในชุมชนนั้นมีความคลุมเครือในเชิงขอบเขตของพื้นที่การอยู่อาศัยและตอกร เช่น การมีชายคายื่นยาวเข้ามาบนพื้นที่ของตอกร จึงทำให้ผู้วิจัยหวนย้อนกลับมาตั้งคำถามกับเกี่ยวกับขอบเขตหรือต้นกำเนิดที่แท้จริงของตอกร ว่าแท้ที่จริงแล้วตอกรคือทางเดินที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติหรือเป็นทางอันเกิดจากข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชน เมื่อเป็นดังนี้จึงให้ก่อเกิดช่องว่างในการวิจัยศึกษาพัฒนาการการก่อรูปของตอกรในเชิงหลักฐานวิทยา จากการวิเคราะห์เอนดหรือการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพื่อเผยให้เห็นที่มาและที่ไปของตอกรในชุมชนเก่า ที่ส่งผลให้เกิดการใช้สอยได้อย่างมีชีวิตชีวาในปัจจุบัน

สุดท้ายนี้ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามและการสังเกตการณ์ในช่วงเวลาประมาณ 1 ปี ตั้งแต่ วันที่ 30 เมษายน 2561- 5 มิถุนายน 2562 ที่ผ่านมา ทำให้เห็นว่าตอกรในชุมชนตอกรศิลป์-ตอกรตักดินนั้นเป็นอีกบริบทหนึ่งซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในเชิงกายภาพของพื้นที่และผู้ใช้สอยที่ว่าง กล่าวคือ บ้านพักอาศัยในชุมชนจะเริ่มมีการปรับเปลี่ยนเป็นโรงแรมขนาดเล็กหรือโฮสเทล และเริ่มมีการรื้อถอนเรือนไม้ริมคลองตลอดวัดราชันต์ดาบริเวณกลางชุมชนตอกรศิลป์เพื่อรวมเป็นพื้นที่แปลงใหญ่สำหรับพัฒนาในเชิงพาณิชย์กรรม ประกอบกับบริบทของเมืองโดยรอบที่กำลังจะมีการพัฒนาเชิงโครงสร้างพื้นฐานเมืองในอนาคตอันใกล้ เช่น การย้ายศาลาว่าการกรุงเทพมหานครที่เป็นแหล่งงานของผู้คน และการมาถึงของระบบขนส่งมวลชนแบบรางซึ่งอาจทำให้เกิดการหลั่งไหลเข้ามาของผู้คนภายนอกที่มากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จากปัจจัยดังกล่าวนี้จะเป็นตัวแปรสำคัญที่จะทำให้

เมือง ยาน และชุมชนการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปร่างหน้าตา (identification) ความหมายของพื้นที่ และการเปลี่ยนมือเปลี่ยนเจ้าของ (gentrification) ความท้าทายในการพัฒนาชุมชนเก่าแห่งนี้ให้ดำเนินต่อไปข้างหน้าอย่างเข้มแข็งจึงจะต้องมีความเข้าใจความงามที่แทรกसानอยู่ในธรรมชาติการอยู่อาศัย มนุษย์เพื่อรักษาสมดุลที่เหมาะสมระหว่างผู้ใช้ภายในและผู้ใช้ภายนอกของชุมชน จึงเกิดช่องว่างในการวิจัยเชิงอนุรักษ์ ทั้งในบริบทของสถาปัตยกรรม ชุมชนและภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อสร้างแนวทางในการพัฒนาเมืองและชุมชน ที่ยังคงรักษาคุณค่าและคุณลักษณะที่วางของตรอกที่เอื้อให้เกิดการใช้สอยอย่างมีชีวิตชีวาทั้ง 5 ประการเอาไว้ได้

บรรณานุกรม

- Arkaraprasertkul, Non. "Towards Modern Urban Housing: Redefining Shanghai's Lilong." *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability* 2, no. 1 (2009/03/01 2009): 11-29.
- Boontharm, Davisi. "Mapping the Lived Experiences of Bangkok's Soi." *The Journal of Public Space* 1 (2016): 43-52.
- Hall, Edward Twitchell. *The Hidden Dimension*. New York: Doubleday, 1966.
- Imai, Heide. "The Liminal Nature of Alleyways: Understanding the Alleyway Roji as a 'Boundary' between Past and Present." *Cities* 34 (10/01/ 2013): 58-66.
- . *Tokyo Roji: The Diversity and Versatility of Alleys in a City in Transition*. New York: Routledge, 2018.
- Lobell, John. *Between Silence and Light: Spirit in the Architecture of Louis I Kahn*. Boston: Shambhala, 2008.
- Lynch, Kevin. *The Image of the City*. Cambridge: The MIT Press, 2008.
- Norberg-Schulz, Christian. *Architecture: Presence Language and Place*. London: Pion, 1986.
- . *The Concept of Dwelling : On the Way to Figurative Architecture*. New York : Rizzoli, 1984.
- . *Existence, Space & Architecture*. London: Studio Vista, 1971.
- Oranratmanee, Rawiwan and Sachakul, Veera. "Streets as Public Spaces in Southeast Asia: Case Studies of Thai Pedestrian Streets." *Journal of Urban Design* 19, no. 2 (2014): 211-29.
- Paksukcharern, Khaisri. "Sustaining Urban Spatial Network of Historical Communities through the Reuse of Temple Grounds and Social Space – a Case Study of Rattanakosin." *Nakhara: Journal of Environmental Design and Planning* 12 (2016): 177-86.
- Rahman, Sawira and. "An Observation on the Quality of Interfaces in Order to Understand the Complexity and Coherence of Informal Settlement: A Study on

- Tamansari Kampung in Bandung." *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* 158, no. 1 (2018): 012002.
- Relph, Edward. *Place and Placelessness*. London: Pion, 1986.
- Tang, Jingxian and Long, Ying. "Measuring Visual Quality of Street Space and Its Temporal Variation: Methodology and Its Application in the Hutong Area in Beijing." *Landscape and Urban Planning* (10/05/ 2018).
- UN-Habitat. *Streets as Public Spaces and Drivers of Urban Prosperity*. Nairobi: UN-Habitat, 2013.
- Wongphyat, Waricha. "The Proxemic Study in Waterfront Shophouses: A Case Study of Khlong Suan Market, Samut Prakarn and Chachoengsao Provinces, Thailand." *Proceedings of the 9th International Symposium on Architectural Interchanges in Asia, Gwang-Ju, Korea, 22-25 October 2012*.
- . "A Proxemic Study of Waterfront Shophouses at Hua Takhe Market, Bangkok." *NAKHARA Journal of Environmental Design & Planning* (in progress) (16/06 2019).
- กนกวรรณ หิรัญรัตน์. "เอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่นในย่านชุมชนคลองไผ่อย่าง-สะพานหัน." *วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ภาควิชาสถาปัตยกรรม, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547*.
- ขวัญสรอง อติโพธิ. "บรรยายพิเศษ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย." 2548.
- ไชศรี ภักดิ์สุขเจริญ. "พื้นที่ว่างสาธารณะขนาดเล็ก: พื้นที่ทางสังคมของชุมชนไทย." *การประชุมวิชาการด้านการวางแผนภาคและเมือง ครั้งที่ 2. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2551 (2551)*.
- ญาน เกทล์. *เมืองของผู้คน: Cities for People*. แปลโดย ศรีสุเมธ ฤทธิไพโรจน์. กรุงเทพฯ: ลายเส้น, 2559.
- . *เมืองมีชีวิต การใช้พื้นที่สาธารณะ: Life between Buildings*. แปลโดย ภคินันท์ เสนาจันทร์ รุ่งแสง. กรุงเทพฯ: ลายเส้น พับลิชชิ่ง, 2556.
- ญาน เกทล์ และเบร์กิตเต สวาร์. *วิธีเรียนรู้ชีวิตสาธารณะ: How to Study Public Life*. แปลโดย ศรีสุเมธ ฤทธิไพโรจน์. กรุงเทพฯ: ลายเส้น, 2561.
- ณรงค์ นาคเอี่ยม. 20 พฤศจิกายน 2561.
- ดำเนิน เตจ๊ะใหม่. "การใช้สอยที่ว่างในตลาด: กรณีศึกษาตลาดตรอกหม้อ แขวงวัดราชบพิธ กรุงเทพฯ." *วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ภาควิชาสถาปัตยกรรม, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552*.

- ทิพย์สุดา ปทุมานนท์. จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.
- . จิตวิทยาสถาปัตยกรรมสวัสดิ. กรุงเทพฯ: บริษัท ลายเส้นพับบลิชซิ่ง จำกัด, 2549.
- นงราม โกศยติลล. 24 พฤศจิกายน 2561.
- นริศร์ พยัคฆพันธ์. 23 พฤศจิกายน 2561.
- นิจ หิณูชีระนันท์. ถนน: วิวัฒนาการในรอบ 200 ปี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- บัณฑิต จุลาสัย, เทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร และ พีรศรี โปวาทอง. แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450-2550. กรุงเทพฯ: สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2550.
- ปราณระฟ้า พรหมประวัตติ. "สนามที่คนและรูปแบบการใช้พื้นที่ว่างสาธารณะของชุมชนเมือง: กรณีศึกษา ชุมชนย่านเสาชิงช้า กรุงเทพมหานคร." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ภาควิชาสถาปัตยกรรม, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2007.
- ปิยนาด บุณนาค และคณะ. คลองในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ปิยลดา เทวกุล ทวีปรั้งชีพ, ม.ล. คำ ความคิด สถาปัตยกรรม: ว่าด้วยทฤษฎีสถาปัตยกรรมในโลกโพสต์โมเดิร์น. กรุงเทพฯ: ลายเส้น, 2554.
- ปิยะพันธ์ ร่ำรวย และ ราตี บุรุษรัตน์พันธ์. แผนที่ชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547.
- พรหมพรรณ พรหมสาขา ณ สกลนคร. "การเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่อยู่อาศัยของชุมชนดั้งเดิมในกรุงรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษาชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดิน." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ภาควิชาสถาปัตยกรรม, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- พรหมพิจิตร, พ. พุทธศิลป์ สถาปัตยกรรม ภาคต้น. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495.
- พลายแก้ว สุวรรณะ. 23 พฤศจิกายน 2561.
- ภคินันท์ เจตะวัฒน์. 24 พฤศจิกายน 2561.
- รภัสดา โอภาสวิสุทธิ์. 24 พฤศจิกายน 2561.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2546.

วาริชา วงศ์พยัต. "การศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในที่อยู่อาศัย: กรณีศึกษาเรือนไทย บ้านคลองลำสาลี." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ภาควิชาสถาปัตยกรรม, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

———. การอยู่อาศัยและสถาปัตยกรรม: แนวคิดเรื่องการอยู่อาศัย. 2561. เอกสารคำสอน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

———. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องการศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในเรือนร้านค้าริมน้ำ ตลาดเก่าหัวตะเข้ กรุงเทพมหานคร. กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561.

———. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในเรือนร้านค้าริมน้ำ: กรณีศึกษาตลาดคลองสวนร้อยปี จังหวัดสมุทรปราการและจังหวัดฉะเชิงเทรา. ทุนพัฒนาอาจารย์ใหม่ กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

ศศิกัญจน์ ศรีโสภณ. "ความปลอดภัยและความรู้สึกปลอดภัยจากอาชญากรรมในสภาพแวดล้อมชุมชนอยู่อาศัยย่านเก่า เขตพระนคร กรุงเทพฯ กรณีศึกษา ชุมชนตรอกศิลป์-ตรอกตีกดิน." *Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and arts) Vol 8 No 1* (2015): ฉบับภาษาไทย มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ (มกราคม - เมษายน 2558) (2558).

สรายุทธ ทรัพย์สุข และ จักรพร สุวรรณนคร. การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถานภายในกรุงรัตนโกสินทร์จากแผนที่ประวัติศาสตร์พ.ศ. 2430- 2550. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว, 2552.

สุชุม ปถมพาณิชย์. 22 พฤศจิกายน 2561.

สุชาติ จันทร์สมบูรณ์. 24 พฤศจิกายน 2561.

สุทธิกัญญา ไทยเพชร. 25 พฤศจิกายน 2561.

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	วิสุทธิ์ นุชนาปี
วัน เดือน ปี เกิด	30 เมษายน 2535
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
วุฒิการศึกษา	ปริญญาตรี
ที่อยู่ปัจจุบัน	44 ซ.เฉลิมพระเกียรติ ร.9 48 ถนนเฉลิมพระเกียรติ ร.9 แขวง ดอกไม้ เขต ประเวศ กรุงเทพมหานคร 10250

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY